

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Beyza AYDIN

MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT VE KEŞF-İ GARÂİBÜ'L- MEVCÛDÂT
(İNCELEME-TRANSKRİPTLİ METİN-100a-200a)

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Beyza AYDIN

MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT VE KEŞF-İ GARÂİBÜ'L- MEVCÛDÂT
(İNCELEME-TRANSKRİPTLİ METİN-100a-200a)

Danışman

Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS

Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı
Yüksek Lisans Tezi

Antalya, 2021

Akdeniz Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Beyza AYDIN'ın bu çalışması, jürimiz tarafından Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Programı tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan : Prof. Dr. Selami TURAN (İmza)

Üye (Danışmanı) : Prof. Dr. Şevkiye KAZAN NAS (İmza)

Üye : Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK (İmza)

Tez Başlığı: MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT VE KEŞF-İ GARÂİBÜ'L-
MEVCÛDÂT (İnceleme-Transkriptli Metin- 100a-200a)

Onay : Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Tez Savunma Tarihi : 06/07/2021

Mezuniyet Tarihi : 05/08/2021

(İmza)
Prof. Dr. Suat Kolukırık
Müdür

AKADEMİK BEYAN

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Mir’ât-ı ‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü’l-Mevcûdât” adlı bu çalışmanın, akademik kural ve etik değerlere uygun bir biçimde tarafımda yazıldığını, yararlandığım bütün eserlerin kaynakçada gösterildiğini ve çalışma içerisinde bu eserlere atıf yapıldığını belirtir; bunu şerefimle doğrularım.

İmza

Beyza AYDIN

T.C.
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU
BEYAN BELGESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

ÖĞRENCİ BİLGİLERİ	
Adı-Soyadı	Beyza AYDIN
Öğrenci Numarası	20175242015
Enstitü Ana Bilim Dalı	Sosyal Bilimler Enstitüsü
Programı	Tezli Yüksek Lisans
Programın Türü	(X) Tezli Yüksek Lisans () Doktora () Tezsiz Yüksek Lisans
Danışmanının Unvanı, Adı-Soyadı	Prof. Dr. Şevkiye Kazan NAS
Tez Başlığı	Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcûdât (İnceleme- Transkriptli Metin- 100a-200a)
Turnitin Ödev Numarası	1618695578

Yukarıda başlığı belirtilen tez çalışmasının a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana Bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 192 sayfalık kısmına ilişkin olarak, 12/07/2021 tarihinde tarafımdan Turnitin adlı intihal tespit programından Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Orijinallik Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nda belirlenen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan ve ekte sunulan rapora göre, tezin/dönem projesinin benzerlik oranı;

alıntılar hariç % 6

alıntılar dahil % 6'dır.

Danışman tarafından uygun olan seçenek işaretlenmelidir:

(X) Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşmıyor ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylarım.

() Benzerlik oranları belirlenen limitleri aşıyor, ancak tez/dönem projesi danışmanı intihal yapılmadığı kanısında ise;

Yukarıda yer alan beyanın ve ekte sunulan Tez Çalışması Orijinallik Raporu'nun doğruluğunu onaylar ve Uygulama Esasları'nda öngörülen yüzdelik sınırlarının aşılmasına karşın, aşağıda belirtilen gerekçe ile intihal yapılmadığı kanısında olduğumu beyan ederim.

Gerekçe:

Benzerlik taraması yukarıda verilen ölçütlerin ışığı altında tarafımda yapılmıştır. İlgili tezin orijinallik raporunun uygun olduğunu beyan ederim.

12/07/2021

(imza)

Prof. Dr. Şevkiye Kazan NAS

İÇİNDEKİLER

ŞEKİLLER LİSTESİ.....	iii
KISALTMALAR LİSTESİ.....	iv
ÖZET.....	v
SUMMARY	v
ÖN SÖZ.....	vii
TEŞEKKÜR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ACÂİBÜ'L-MAHLÛKÂT TÜRÜNÜN TARİHÎ GELİŞİMİ

1.1. Arap Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Türü	3
1.1.1. El-Muğrib 'An Ba'zı Acâibi'l-Mağrib (Ebû Hâmid El-Gırnâtî).....	3
1.1.2. Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'cab (Ebû Hâmid El-Gırnâtî).....	3
1.1.3. Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Kazvîni).....	4
1.1.4. Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib (İbnü'l-Verdî).....	5
1.1.5. Tuhfetü'l-Acâib ve Turfetü'l-Garâib (İzzedin İbnü'l-Esîr).....	5
1.2. Fars Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Türü	6
1.2.1. Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Ahmed et-Tûsî).....	6
1.2.2. Acâibü'l-Büldân (Ebü'l-Müeyyed-i Belhî).....	6
1.2.3. Acâibü'l-Mahlûkât (Muhammed bin Mahmûd et-Tûsî es-Selmânî).....	6
1.2.4. Acâibü'l-Mahlûkât (Ebü'l-Hüseyn Abdurrahman bin Ömer es-Sûfî).....	6
1.3. Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Türü.....	7
1.3.1. Acâibü'l-Mahlûkât (Ali bin Abdurrahman).....	7
1.3.2. Acâibü'l-Mahlûkât (Rükneddin Ahmed).....	8
1.3.3. Acâibü'l-Mahlûkât (Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân).....	8
1.3.4. Acebü'l-Ücâb (Mahmud bin Kadı Manyas).....	9
1.3.5. Tercemetü Harîdeti'l-Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib (Hâce Hâtib Mahmûd er-Rûmî).....	10
1.3.6. Kitâbu Acâibi'l-Mahlûkât ve Garâibi'l-Mevcûdât (Sürûrî).....	10
1.3.7. Tercüme-i Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât (Rodosîzâde).....	11
1.3.8. Mir'ât-ı Kâinât (Mevlânâ Gınâî).....	11

1.3.9. Tercüme-i Acâyibü'l-Mahlûkât (Rûznâmecî Muhammed).....	11
1.3.10. Tezkiretü'l-Acâib ve Tercemetü'l-Garâib (Eyyüb bin Halil).....	12
1.3.11. Mir'âtü'l-Kâinât (Hüsâmeddin Bursevî)	12
1.3.12. Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât (Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa)	12

İKİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN BİN MUHAMMED MUSTAFA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı	13
2.2. Eserleri	13
2.2.1. Risâletü'n-Nûriyye fî'l-Akâ'idi'ş-Şer'iyye	13
2.2.2. Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât	13

MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT VE KEŞF-İ GARÂİBÜ'L- MEVCÛDÂT'IN [100a-200a] İNCELENMESİ

3.1. Eserin Şekil ve Kurgusal Özellikleri	17
---	----

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN NÜSHALARI VE METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

4.1. Eserin Nüshaları ve Nüshaların Değerlendirilmesi	24
4.1.1. Staatbibliothek Marburg Ms. Or. Fol. 2562 Numaralı Nüsha	24
4.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, Nr. 1892 Numarada Kayıtlı Nüsha	27
4.1.3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine, Nr. 400 Numarada Kayıtlı Nüsha	28
4.2. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yol	29
4.3. Çeviriyazı Alfabesi	30
4.4. Metin	31

SONUÇ	172
KAYNAKÇA	175
ÖZGEÇMİŞ	179

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 3. 1.Elyes.....	20
Şekil 3. 3. İnsānū ‘l-mā	20
Şekil 3. 4. Timsāh.....	21
Şekil 3. 5. Tinnīn.....	21
Şekil 3. 6. Saḡanḡur	21
Şekil 3. 7. Kūnduz.....	22
Şekil 3. 8. Başlık kısmı	23
Şekil 4. 1. Eserin başı.....	25
Şekil 4. 2. Eserin sonu.....	25
Şekil 4. 3. Eserin dış kapağı	25
Şekil 4. 4. Boş sayfalar.....	26
Şekil 4. 5. Eserin süslemeleri	26
Şekil 4. 6. Esad Efendi Nüshası	27

KISALTMALAR LİSTESİ

Arapça	:	Ar.
Bakınız	:	Bk.
Bin	:	bin.
Cilt	:	c.
Çeviren	:	çev.
Hazırlayan	:	haz.
Hicri	:	H.
İ.A	:	İslam Ansiklopedisi
Miladi	:	M.
Numara	:	Nr.
ö.	:	Ölüm Tarihi
Sayfa	:	s.
ss	:	Sayfa Sayısı
TDV	:	Türkiye Diyanet Vakfı
TDK	:	Türk Dil Kurumu
(?)	:	Çevirisinden Emin Olunmayan Kelimeler
(...)	:	çevirilmemiş yerler

ÖZET

Bu yüksek lisans tezinde Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa'nın Kazvî'nî'den 1697'de tamamladığı tam tercüme olan *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcûdât* adlı eserin 100a-200a varakları arası çalışılmıştır. Mensur şeklinde yazılan eserde zamanla ilgili kavramlar (gece gündüz, aylar-Arap, Rum ve Fars ayları- mevsimler), süfliyyat (ay altı âlemi), anasır-ı erba (ateş küresi, hava küresi -bulut, yağmur, rüzgâr, gökgürültüsü, yıldırım- yer küresi ve su küresi) ile ilgili acâibler anlatılmıştır. Bu eserin Staatbibliothek Marburg Ms. Or. Fol.2562, Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, Nr. 1892, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine, Nr. 400 kayıtlı olan üç nüshası tespit edilmiş, Almanya nüshası esas alınarak transkriptli bir şekilde Latin alfabesine aktarımı sağlanmaya çalışılmıştır.

Dört bölümden oluşan *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcûdât* (100a-200a) adlı çalışmada birinci bölümde 'Acaibü'l- Mahlûkât türünün tarihi gelişimi hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde Hüseyin Bin Muhammed Mustafa'nın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş; üçüncü bölümde eserin 100a-200a varakları arası kurgusal ve şekilsel olarak incelenmiş; dördüncü bölümde ise nüshaların tasnifinden sonra metnin transkripsiyonlu bir şekilde Latin harflerine aktarımı yapılmıştır.

Anahtar Kelime: 'Acâibü'l-Mahlûkât, Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa, *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcûdât*.

SUMMARY

MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT AND KEŞF-İ GARÂİBÜ'L- MEVCÛDÂT (Examination – Transcript- Text, 100a-200a)

In this master's thesis, the pages 100a-200a of the work titled Mir'at-ı Acâibü'l-Mahlûkât and Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât, which is the full translation of Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa's Kazvini completed in 1697, were studied. In the work written in the form of prose, concepts related to time (night and day, months -Arab, Greek and Persian months - seasons), süfliyyat (under-lunar realm), four elements (ball of fire, air sphere -cloud, rain, wind, thunder, lightning-earth globe and water globe) are explained. Staatbibliothek Marburg Ms. or. Fol.2562, Süleymaniye Library Esad Efendi, Nr. 1892, Topkapı Palace Museum Library Treasury, Nr. Three copies of 400 registered copies were identified, and an attempt was made to transfer them to the Latin alphabet with transcripts based on the German copy.

Information about the coded and sampled history of 'Acaibü'l- Mahlûkat', which consists of the quartet Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât and Keşf-i Garâibü'l- Mevcudât (100a-200a); the second space focuses on the life and belongings of Hüseyin Bin Muhammed Mustafa; The 100a-200a sheets of the children's work were examined fictionally and figuratively; If the "removal" was made after the classification of the copies, it was written in Latin with a transcript.

Keywords: Acâibü'l-Mahlûkât, Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa, Mir'ât-i Acâibü'l-Mahlûkât and Keşf-i Garâibü'l Mevcûdât.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu yaratıldığı andan itibaren evreni anlamlandırma çabası içine girmiştir. Gökyüzündeki cisimler, güneş, ay, yıldızlar insanlarda her zaman merak uyandırmayı başaran unsurların en başında gelmektedir. Bu merak sayesinde astronomi bilimi gelişmiş ve bu alanda eserler oluşturulmaya başlamıştır. Osmanlı Dönemi'nde de astronomi alanında pek çok eserler yazılmıştır. XVII. yüzyıl edebiyat ve kültür hayatı bakımından verimli bir dönem olmuştur. Bu dönemde yeni eserlerden daha çok matematik, tıp, astronomi alanındaki çevirilere ve yazılmış eserlerin açıklamalarına ağırlık verilmiştir. Bu eserlerden birtanesi de tez çalışmasını oluşturan Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa'nın Kazvîni'den 1697'de tamamladığı tam tercüme olan *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât*'tır. *'Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı eser, Al-Kazvîni Zakariya bin Muhammed bin Mahmûd Ebû Yahyâ tarafından 1280 yılında, ölümünden üç yıl önce tamamlanmıştır. Arapça olarak yazılan eserin Farsça, Türkçe ve Çağatayca çevirileri vardır. Türk edebiyatındaki Acaibü'l-Mahlûkât genellikle tercüme eserlerdir.

Mir'ât-i 'Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât adlı eserinin bilinen üç nüshası vardır. Bu nüshalar şunlardır: Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, Nr.1892), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine, Nr. 400), Staatbibliothek(Marburg Ms. Or. Fol. 2562). Eserin Almanya nüshasının (1a-99b) varakları arası başka bir yüksek lisans öğrencisinin çalışmasının konusu olduğundan dolayı çalışma 100a varagından başlatılmıştır.

Tezin sonunda varılması ön görülen hedeflerimiz; ele alınan metni günümüz alfabesine transkripsiyonlu şekilde aktararak herkesin bu metindeki bilgilerden haberdar olmasını sağlamak, Osmanlının kültür seviyesini tespit etmek ve Türk dili tarihine katkılar sunmaktır.

Dört bölümden oluşan *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcudât* (100a-200a) adlı çalışmada birinci bölümde 'Acaibü'l- Mahlûkât türünün tarihi gelişimi hakkında bilgi verilmiş; ikinci bölümde Hüseyin Bin Muhammed Mustafa'nın hayatı ve eserleri üzerinde durulmuş; üçüncü bölümde eserin 100a-200a varakları arası kurgusal ve şekilsel olarak incelenmiş; dördüncü bölümde ise nüshaların tasnifinden sonra metnin transkripsiyonlu bir şekilde Latin harflerine aktarımı yapılmıştır.

TEŞEKKÜR

Tezimi büyük titizlikle okuyup inceleyen ve her durumda bana destek olan danışman hocam Prof. Dr. Şevkiye Kazan NAS'a, gerek tez konumun belirlenmesinde gerekse kaynak edinme aşamasında her türlü yardımı hiç esirgemeyen Sayın Doç. Dr. Furkan ÖZTÜRK'e, tez çalışma süresince teknik açıdan karşılaştığım sıkıntılarla ilgilenen Arş. Gör. Büşra ÇELİK VURAL ve kuzenim Yasin YILMAZ'a tez yazma aşamasında sürekli fikir alışverişinde bulunduğum Selim YILMAZ'a, her zaman yanımda olan Hatice GÜNEŞ'e teşekkürü bir borç bilirim.

Beyza AYDIN

Antalya 2021

GİRİŞ

17. yüzyıl Osmanlı Devleti için bir gerileme devri olarak kabul edilir. Osmanlı Devleti bu yılda tecrübesiz padişahlar, üst üste gelen savaş yenilgileri, ilmiye sınıfının bozulması, beşik ulemalığı sistemi gibi iç ve dış unsurlarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Devletin uğraş verdiği bu iç ve dış unsurlara rağmen sanatsal ve kültürel gelişmeler ilerlemeye devam etmiştir. Bu yüzyılda da önemli şairler yetişmiş ve önemli manzum-mensur eserler kaleme alınmıştır. Bu mensur eserlerden birisi de 17. yüzyılda Hüseyin Bin Muhammed Mustafa tarafından kaleme alınan “*Mir’ât-i ‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü’l-Mevcûdât*” isimli eserdir.

Arap ve Fars edebiyatında “*acâib*” kelimesi ile sıklıkla karşılaşılır. Kelime, metinlerin yalnızca içinde değil, çok sayıda başlıkta da görülmüş ve birçok şair ve yazarın hafızasında derin bir etki bırakmıştır.¹ ‘*Acâib*’ kelimesi Arapça “*hayret etmek, şaşmak, yadırgamak*” anlamına gelen ‘*acibe*’ fiilinden fe‘île vezninde sıfat-ı müşebbehe olan ‘*acibe*’nin çoğulu olup “*alışılmışın dışında olan, hayretler içinde bırakan garip şeyler*” anlamına geldiği gibi “*hoşa gitmek*” anlamına da gelir.² *Maḥlûkât* kelimesi ise; Arapça “*yaratmak*” anlamına gelen ḥalaḳa fiilinin ism-i mef’ûlü olan “*yaratılmış şey, yaratık*” anlamındaki maḥlûḳ ve çoğul eki –ât ile “*yaratıklar, yaratılmış şeyler*” anlamına gelir. ‘*Acâibü’l-maḥlûkât*’ Arapça tamlama olup “*yaratılmış olan şeylerin insanları hayret içinde bırakan gariplikleri*” demektir.³ Bu kelime okuyucunun dikkatini çekmek ve merak uyandırmak için bu şekilde kullanılmıştır. “*Mir’ât-i ‘Acâibü’l-Maḥlûkât ve Keşf-i Garâibü’l-Mevcûdât*” adlı eserde de tam bu şekilde ifade edildiği gibi olağanüstü olayların anlatıldığı, fantastik yaratıkların şekillerinin çizildiği, karada ve havada yer alan maḥlûkların durumu anlatılmıştır.

Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa tarafından 1697’de tamamlanan tercüme Kazvî’nin eserinin tam tercümesidir. Fehmi Edhem Karatay eserin mütercimini Molla Tâhâ olarak gösterse de adı geçen kişi eserin mütercimi değil müstensihidir. Diğer bir karışıklık da Osmanlı Müellifleri’nde bu tercümenin Yûsuf bin Muhammed Milevî tarafından yapıldığının söylenmesidir. Yûsuf bin Muhammed bin Milevî mütercim değil, Hüseyin bin Muhammed bin Mustafa’ya ait bir ‘*Acâibü’l-Maḥlûkât*’ nüshasının müstensihidir Türk-İslam edebiyatı

¹ Özay, 2014: 142.

² Sarıkaya, 2019: 17.

³ Sarıkaya, 2019: 17.

⁴ Özay, 2014: 129.

⁵ Aynı s. 129.

⁶ Aynı s. 129.

⁷ Aynı s. 129.

⁸ Sabuncu, 2010: 5.

daresinde kaleme alınan bu çeviriler İslam coğrafyacılığının ortak eserleri olarak kabul edilmektedirler.

‘Acâibü’l-Mahlûkât çevirileri iki türlü tasnif edilmişlerdir. Bunlardan birincisi Ahmed Et-Tûsî’nin kullandığı 10 rûkn üzerine kurmuş olduğu sistemdir. Bu sistemde eser on rûkne bölünür ve diğer bölümler bu rûknlere göre tasnif edilir. Ahmed Et-Tûsî sistematize ettiği bu yöntemde rûknleri “Göklerdeki acayıbler, gökle yer arasındaki acayıpler, yer acayıpleri (denizler, kayalar, taşlar), şehirler, ağaçlar, kazılmış suretler, insanlar, cinler, kuşlar, deniz ve kara hayvanları” şeklinde sıralamıştır. İkinci tasnif ise Kazvini’nin tasnifidir. Bu tasnifte eser dört mukaddime, iki makale ve hatimeden müteşekkildir. Kazvini’nin birinci makalesinde feleklerden, gezegenlerden, yıldızlardan, gök sakinlerinden bahsedilirken ikinci makalede ise anasır-ı erbaa, denizler, adalar, kuyular, ağaçlar, hayvanlar, cinler ve kuşlardan bahsedilir.

Tarafımızca hazırlanan bu çalışmada Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa tarafından kaleme alınan “*Mir’ât-i ‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü’l-Mevcûdât*” isimli eserin (100a-200a) varaklarının transkriptli bir şekilde Latin alfabesine aktarımı sağlanmaya çalışılmıştır. Çalışma dört bölümden meydana gelmektedir.

Birinci bölümde eldeki verilerden hareketle Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa’nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde Türk-İslam edebiyatında ‘*Acaibü’l-Mahlûkât* tercüme geleneği hakkında genel bilgi verilmiştir. Ayrıca bu tercüme geleneği hakkında bilgi verilirken bu tercümelerin Arapça, Farsça ve Çağatayca versiyonları da ihmal edilmemeye çalışılmıştır. Üçüncü bölüm metnin, şekil ve kurgu açısından incelendiği bölümdür. Bu bölümde, eserin içerisinde yer alan başlıklar ve isimleri, başlıkların nelerden bahsettiği, yazarın metin içerisindeki tutumu irdelenmeye çalışılmıştır. Dördüncü bölüm çalışmanın en önemli ve en hacimli bölümü olup burada nüshaların tasnifi yapılarak metnin Latin harflerine aktarımı sağlanmıştır.

Çalışma Sonuç ve Kaynakça ile sona ermektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

‘ACÂİBÜ’L-MAHLÛKÂT TÜRÜNÜN TARİHÎ GELİŞİMİ

1.1. Arap Edebiyatında ‘Acâibü’l-Mahlûkât Türü

1.1.1. El-Muğrib ‘An Ba‘zı Acâibi’l-Mağrib (Ebû Hâmid El-Gırnâtî)

Ebû Hâmid El-Gırnâtî (ö. 565/1169) tarafından yazılan bu eser, *Nuhbetü’l-Ezhân fî Acâibi’l-Büldân ve Acâibü’l-Mahlûkât* adlarıyla da bilinmektedir. 1155 yılında tamamlanan eser Avnüddin İbn Hübeyre’ye takdim edilmiştir.⁴

Eser, Endülüs’ün ilginç ve yazara göre üstün yanları hakkındaki açıklamaları, astronomi astroloji ve tarihle ilgili bazı görüşleri ayrıca müellifin gezdiği Orta Asya, Doğu Avrupa ve öteki bazı ülkelerin ilgi çekici yerleri, insanları, hayvanları hakkındaki şahsi gözlemlerini ve bazı efsanevi bilgileri ihtiva etmektedir. Eserde çok sayıda şiire de yer verilmiştir. Müellif, eserin çeşitli yerlerine serpiştirdiği bu şiirleri sırf metni güzelleştirmek ve daha cazip hale getirmek için değil ilmi beyanlarını veya faraziyelerini örneklendirmek ve desteklemek için de kullanmıştır. Bir eseri şiirlerle bezeme ve besleme dildilerin ve edebiyatçıların sıkça başvurdukları bir tarz olmakla beraber bu husus, Ebû Hâmid’e kadar Ortaçağ İslam coğrafyacıları arasında pekgörülmez.⁵

Esere bir başka açıdan bakıldığında bu şiir parçalarının Cahiliye Dönemi’nden Abbasiler’e kadar Araplar’ın kâinat, dünyanın şekli, yıldızlar ve bunların gerek sıcaklık soğukluk, yağış kuraklık, rüzgârlar gibi atmosfer olayları gerekse insanın davranışları üzerindeki tesirleri hakkındaki inanç ve kanaatlerini tesbite yarayan çok önemli bir malzeme yığını niteliğinde olduğu görülür.⁶

1.1.2. Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-‘A‘cab (Ebû Hâmid El-Gırnâtî)

Ebû Hâmid El-Gırnâtî (ö. 565/1169) tarafından yazılan bu eser dört bölümden oluşmaktadır. İstanbul kütüphaneleri başta olmak üzere dünyanın çeşitli kütüphanelerinde yazma nüshaları bulunmaktadır.⁷

Bu eser üzerinde ilk çalışma yapan kişi, bu kitabın ilmî değerini önemseyen Fransız Şarkiyatçı Joseph Reno’dur. Bir diğer kişi ise, Arap Coğrafya Edebiyatı’nın Tarihi konusunda

⁴ Özdemir, 1994: 129.

⁵ Aynı s. 129.

⁶ Aynı s. 129.

⁷ Aynı s. 129.

alışan Arap uzmanı Rus araştırmacı IgnatYulianoviKrachkovski'dir. Araştırmacı bu eserin "*ilginç kitaplar*" kategorisine giren kitapların üslubunu canlandırdığını söylemektedir.⁸

Krachkovski, el-Gırnâtî'nin Arap Coğrafiya Edebiyatı içinde yeni bir tarz oluşturduğunu belirtmektedir. Bununla birlikte onun, Kur'an dışındaki kaynaklara az yer verdiğini belirterek özellikle coğrafiya alanındaki bilgilerinin yetersiz olduğu görüşüne ulaşmaktadır. Ancak el-Gırnâtî'nin kullandığı yazım tarzını sanatsal ve edebi bulmaktadır.⁹

Alman araştırmacı, George Jacob, bu eserde destanî rivayetlerin gerçeklere dayanan rivayetler olduğunu ortaya çıkardığını söylemektedir. Rus araştırmacı, Krachkovski, müellifin eserindeki birçok yerde birinci tekil kişi zamirini kullanmış olmasının önemli olduğunu, böyle anlatılan rivayetlerin el-Gırnâtî tarafından görüldüğünün altını çizmektedir.¹⁰

Eser Gabriel Ferrand tarafından 1925 yılında *Paris'te Le Tuhfat Al-albâb De Abû Hâmid al-Andalusî Al-Garnâtî* adıyla yayımlanmıştır.¹¹

1.1.3. 'Acâibü'l-Mahlûkat ve Garâibü'l-Mevcûdât (Kazvînî)

Acâibü'l-Mahlûkat ve Garâibü'l-Mevcûdât adlı eser kendi türü içinde çok beğenilmiş, kısaltılarak veya aynen tercüme edilerek, bazen de ilavelerle İran ve Türk edebiyatlarına kazandırılmıştır.¹²

Kazvînî, kısaca Acâibü'l-Mahlûkat olarak tanınan eserini dört "mukaddime", iki "makale" ve bir "hatime" üzerine tertip etmiştir. Mukaddimelerin birincisinde acâib'in izahı ikincisinde mahlûkatın taksimi, üçüncüsünde garib kelimesinin manaları, dördüncüsünde ise mevcûdâtın taksimi bulunmaktadır. Dört mukaddimeden sonra asıl konuya giren Kazvînî birinci makalede ulviyyat (ayüstü âlemi) ile ilgili bilgiler verir. Bu bilgiler feleklerin hakikati, şekilleri, vaziyeti ve hareketleri; Kamer, Utarit, Zühre, Şems, Merih, Müşteri, Zuhâl'den ibaret olan yedi felek, sabit felekler, burçlar, felekü'l-eflak, gök sakinleri (Azrail, Mikail, Cebrail ve İsrâfil'le Münker ve Nekir), zamanla ilgili kavramlar (gece gündüz, aylar -Arap Rum ve Fars ayları- mevsimler) olmak üzere on üç "nazar"da (bölüm) toplanmıştır. İkinci makale süfliyyat (ayaltı âlemi) ile ilgili olup yine nazar ve fasıllardan oluşmaktadır. Bunlar anasır-ı erbaa, ateş küresi, hava küresi (bulut, yağmur, rüzgâr, gök gürültüsü, yıldırım) ve su ile ilgili acâibler, arz küresi ve bazı fasıllarından ibarettir. Eserin bundan sonraki kısmında ise şu bölümler

⁸ Sabuncu, 2010: 5.

⁹ Aynı s. 5.

¹⁰ Aynı s. 5.

¹¹ Özdemir, 1994: 129.

¹² Kut, 1988: 315.

bulunmaktadır: Denizler, adalar, kuyular, madenlerin terkihi, nebatlar, ağaclar, hayvanlar, insanlar, cinler, devler, kuşlar ve sürüngenler. Hatime kısmında denizlerin ve karaların acâibinden bahsedilir.¹³

1.1.4. Harîdetü'l-'Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib (İbnü'l-Verdî)

İbnü'l-Verdî (ö. 861/1457 [?]) İslam âleminde ve Avrupa'da *Harîdetü'l-Acâib* ve *Ferîdetü'l-Garâib* adlı eseriyle tanınmıştır. Bu kitabın orijinal bir telif sayıldığını söyleyenlerin yanında İbn Şebîb (İbn Hamdân) El-Harrânî'ye nisbet edilen *Camiü'l-Fünun* ve *Selvetü'l-Mahzûn*'dan alıntı olduğunu ileri sürenler de vardır. Hatta Kâtib Çelebi ağır tenkitlerde bulunmuş, İbnü'l-Verdî'nin bir coğrafya âlimi olmadığını dahi iddia etmiştir. Belhî ekolü geleneğini takip eden Zekerîyya el-Kazvînî ve Şeyhürrab ve ed-Dımaşkî'nin eserleri tarzında hazırlandığı görülen kitabın girişinde yuvarlak bir dünya haritası yer almaktadır. 1419 yılında tamamlandığı sanılan eserde çeşitli ilim ve fenlerden bahsedildikten sonra birinci kısmında coğrafi bölgeler, dağlar, nehirler hakkında bilgi verilmiştir. İkinci kısmında bitkiler, hayvanlar, madenler ve bu madenlerin özellikleri, yararları hakkında bilgi verilmektedir. Kozmografik bir yaklaşımla kaleme alınan eserde kıyamet alametleri de konu edilmekte; gerçeklerle hayaller, tarihî olaylarla efsaneler iç içe anlatılmaktadır.¹⁴

Harîdetü'l-Acâib'in dünya kütüphanelerinde pek çok nüshası bulunmaktadır. Kitabın büyük ilgi görmesinin sebebi, diğer İslam coğrafyacılarının eserlerinde rastlanmayan Avrupa, Afrika ve Arap ülkeleri hakkında bazı ilginç bilgileri çermesidir.¹⁵

Harîdetü'l-Acâib'in bazı baskılarında yer almayan, ancak Cari JohannnTornberg, Hans von Mzik ve Konrad Miller gibi âlimlerin birçok defa yayımladığı dünya haritası Katib Çelebi tarafından beğenilmemekle birlikte küresel haritaların bir denemesi mahiyetinde olmasından dolayı önem taşımaktadır. Krachkovsky, Katib Çelebi'nin bu haritayı niçin tenkit ettiğini anlayamadığını belirtmektedir. Muhtemelen müstensihler tarafından haritaya bilgisizce ilaveler yapılmış ve Katib Çelebi de bu yanlış haritalardan birini görmüştür.¹⁶

1.1.5. Tuhfetü'l-'Acâib ve Turfetü'l-Garâib (İzzedin İbnü'l-Esîr)

Tuhfetü'l-'Acâib ve *Turfetü'l-Garâib* İzzedin İbnü'l-Esîr (ö. 630/1233) tarafından kaleme alınmıştır. Eser, Tuhfetü'l-Garâib adıyla bilinmektedir. Öyle ki bu eseri kullanan ve aralarında Zekerîya Kazvînî, Muhammed b. Ehi Talib ed-Dimeşkî ve İbnü'l-Verdî'nin de

¹³Kut, 1988: 315.

¹⁴Bilge, 2000: 238.

¹⁵Aynı s. 238.

¹⁶Aynı s. 238.

bulunduğu pek çok âlim müellifi zikretmeden sadece “*Tuhfetü’l-Garâib* dir ki” veya “*Sâhib-i Tuhfetü’l-Garâib* dir ki” şeklindeki takdimle bu eserden faydalanmışlardır.¹⁷

1.2. Fars Edebiyatında ‘Acâibü’l-Mahlûkât Türü

1.2.1. ‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâibü’l-Mevcûdât (Ahmed et-Tûsî)

Ahmed et-Tûsî ‘*Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâibü’l-Mevcûdât* adlı eserini 1175 yılında Selçuklu sultanlarından Tuğrul bin Arslan’a ithaf etmiştir. Süleymaniye kütüphanesinde bulunan nüsha minyatırlıdır. Eser Kazvî’nin tertibinden biraz daha değişik olup on rûkne bölünmüş, rûkûnler de fasıllara ayrılmıştır.¹⁸

Rûkûnler kısaca şu konulardan meydana gelmiştir: Göklerdeki acaibler, gökle yer arasındaki acaibler, arzın acaibleri, denizler, dağlar, kıymetli taşlar, kayalar, şehirler, mescidler, kiliseler, sinagoglar, ağaçlar, bitkiler, ilaçlar (bu son iki kısım alfabetik olarak tertip edilmiştir) “kazılmış sûretler”, insan, cinler, kuşlar, deniz vekara hayvanları.¹⁹

1.2.2. ‘Acâibü’l-Büldân (Ebü’l-Müeyyed-i Belhî)

Acâibü’l-Büldân Ebü’l-Müeyyed-i Belhî tarafından yazılmıştır. Acâibü’l-Berve’l-Bahr adıyla da bilinen eser coğrafya ile ilgilidir. Kara ve denizlerdeki olağanüstü varlık ve olayları anlatan kitap Sâmânîlerden Nûh bin Mansûr’a ithaf edilmiştir.²⁰

1.2.3. ‘Acâibü’l-Mahlûkât (Muhammed bin Mahmûd et-Tûsî es-Selmânî)

Muhammed bin Mahmûd et-Tûsî es-Selmânî tarafından 1160 yılında yazılmıştır.²¹

1.2.4. ‘Acâibü’l-Mahlûkât (Ebü’l-Hüseyin Abdurrahman bin Ömer es-Sûfî)

Acâibü’l-Mahlûkât Ebü’l-Hüseyin Abdurrahman bin Ömer es-Sûfî tarafından

984-85 yazılmıştır.²²

İran edebiyatında Kazvî’nin tercümeleri de vardır. Bunlar tam, muhtasar ve serbest tercümeler olmak üzere üç gruba ayrılır. Tespit edilebilenler şunlardır:

1. İbrâhim Adil Şah için 1547 yılında tercüme edilen, fakat mütercimi bilinmeyen *Acâibü’l-Mahlûkât*.

¹⁷ Ak, 1997: 63.

¹⁸ Kut, 1988: 316.

¹⁹ Aynı s. 316.

²⁰ Bilgin, 1994: 337-338.

²¹ Aynı s. 316.

²² Kut, 1988: 316.

2. Bâyezîd-i Bestegî adıyla tanınan Abdürreşîd tarafından tercüme edilen *Acâibü'l-Mahlûkât*.

3. Ali Tairî tarafından 1522 veya 1541 yılında yapılan muhtasar tercüme *Tuhfetü'l-Garâib*.

4. Muhammed Hüseyin Esterâbâdî'nin *Tuhfetü'l-Garâib* adıyla tercüme ettiği *Acâibü'l-Mahlûkât*.

5. M. Ramazânî tarafından yayımlanan bir *Acâibü'l-Mahlûkât* vardır ki müellifi meçhul olan eser *Nigâristân-ı Acâib ve Garâib* adı ile neşredilmiştir.

6. Şeyh Cemâleddîn-i İsferaînî, Kazvînî'nin eserinin ikinci kısmını manzumolarak tercüme etmiş ve buna *Acâibü'l-Garâib* ismini vermiştir. Ancak bu eserin adını *Ethe Garâibü'd-Dünyâ* olarak tesbit etmiştir.

1.3. Türk Edebiyatında 'Acâibü'l-Mahlûkât Türü

1.3.1. 'Acâibü'l-Mahlûkât (Ali bin Abdurrahman)

İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi TY 524 numarada kayıtlı *Acâibü'l-Mahlûkât* mütercim Ali bin Abdurrahman tarafından Kazvînî'nin eserinden tercüme edilmiş, fakat bu tercümeyle yazar pek çok ilaveler yapmıştır. Ali bin Abdurrahman'ın eserinde şehirlerden bahsederken Bursa ve Edirne'den de söz eder. Özellikle Edirne şehrinin fethinden sonraki durumuyla ilgili bilgiler vermesi eserin tercüme ve kendisinin eklemeleriyle Edirne'nin fethi olan 1362 yılından sonra, fakat İstanbul'un fethinden önce tercüme edildiği söylenebilir. İstanbul'a ait bilgi, aslında Kazvînî'den faydalanılarak yazılan bir Arapça *Acâibü'l-Mahlûkât* ile Sirâceddin Ömer bin El-Verdî'nin *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* adlı eserinde aynen mevcuttur.²³

Bu eser üzerinde dört yüksek lisans tezi hazırlanmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

1. Osman Göl, Ali Bin Abdurrahman *Acâibü'l-Mahlûkât* [1.-35. Varak]. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2008.

2. Şerife Burcu Al, *Acâibü'l-Mahlûkât Giriş Metin İnceleme Dizin Sözlük*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

3. Recai İnan, *Acâibü'l-Mahlûkât Giriş Transkripsiyon İnceleme Dizin Sözlük*. Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

²³ Aynı s.316.

4. Maksut Yıldırım, *Acâibü'l-Mahlûkât [106.-140. Varak]*, [Metin Giriş İnceleme Dizin Sözlük] Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 2010.

1.3.2. 'Acâibü'l-Mahlûkât (Rükneddin Ahmed)

İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Blochet ve Adnan Adıvar eserin mütercimini Rüknedin Ahmed olarak gösteriyorsa da tespit edilen dört nüshada bu ismi destekleyecek bir kanıt bulunmamaktadır. Eserde geçen ve *devâmu lâ-zâle rüknü'ddîn* ibaresi bir dua cümlesidir. Dolayısıyla mütercimin adını vermez. Eser I. Mehmed saltanatı zamanında tercüme edilmiştir. Mütercimin Ebü'l-feth Hudâvendigar Mehmed bin *sultânü'l-gâzî es-sa'îd eş-şehîd Bâyezîd Hân* sözlerinden eserin I. Mehmed zamanında tercüme edildiği anlaşılmaktadır.²⁴

Bu tercüme üzerine üç doktora tezi yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

1. Engin Yılmaz, *Acâibü'l-Mahlûkât İmla ve Ses Bilgisi Metnin Transkripsiyonu [1200Varaklar Arası]*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya, 1998.

2. Bekir Sarıkaya, *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi [Giriş MetinSözlük]*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

3. Mehmet Gedizli, *Acâibü'l-Mahlûkât [200a-400a] [Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil-Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük]*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli, 2011.

1.3.3. 'Acâibü'l-Mahlûkât (Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân)

'*Acâibü'l-Mahlûkât* Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân'ın serbest ve muhtasar tercümesidir. Bu tercüme diğer tercümelerden kısa olmasına rağmen Türk Edebiyatında en çok tanınan ve okunan tercümedir. Bu yüzden de pek çok nüshası vardır. Ahmed Bîcân eserinin önsözünde eserin Yunan kaynaklı olduğunu söyler ve Şeyhi Hacı Bayram'ın işaretleriyle bu eserini yazdığını belirtir.²⁵

Eser 17 fasıldan oluşmaktadır. Eserde dünyanın yaratılışı, gökler, yıldızlar, melekler, günler, aylar, yıllar, denizler, şehirler, madenler, taşlar, bitkiler, insan, cinler ve hayvanlar anlatılmakta, Kazvni'nin orijinalinden ziyade Farsça tercümelere dayanmaktadır.²⁶

²⁴Kut, 2012: 12.

²⁵Kut, 2010: 7

²⁶Aynı s.7.

Bu tercüme üzerine Ahmet Demirtaş tarafından 2003 yılında Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünde *Dürr-i Mekkûn (İnceleme-ÇevriyazıDizin-Tıpkıbasım)* adıyla bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bu çalışma 2009 yılında Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân Dürr-i Mekkûn adıyla Akademik Kitaplar Yayınevi tarafından yayımlanmıştır.

1.3.4. ‘Acebü’l-Ücâb (Mahmud bin Kadı Manyas)

Kaynaklarda Acebü’l-Acâyib şeklinde yer alır. 1438’de Üsküp’te yazılıp II. Murad’a ithaf edilen ansiklopedik bir eserdir. On bir bölümden oluşan kitabın birinci ve ikinci bölümleri şer’î hükümlere ayrılmıştır. Hesap ilminin menzilleri üzerinde durulan üçüncü bölümde birler, onlar, yüzler, binler gibi sayı haneleri ve çarpma, çıkarma, toplama gibi işlemler konu edilmektedir. Bu yönüyle eser Osmanlı Türkleri’nde yazılan ilk aritmetik kitap kabul edilmektedir. Dördüncü bölümde hesap ilminin çeşitlerinden bahsedilmiştir. Beşinci bölüm madenlerin ve hayvanların yararlarına ayrılmıştır. Altıncı bölüme de bitkilerden ve hayvan ürünlerinden yapılan terkipler ve bunların sırrı üzerinde durulmaktadır. Yedinci bölümde her ayın başının ve sonunun nasıl hesaplanacağı, ayın ve güneşin hangi burçta olduğunun nasıl anlaşılacağı gibi konulardan bahsedilmektedir. Sekizinci bölüm Kur’an surelerinin faziletlerine ayrılmıştır. Dokuzuncu bölüm dua hakkındadır. Onuncu bölümde esma-i hüsnâ ele alınmakta, on birinci bölümde ise harflerin sırrı anlatılmaktadır. Sade bir dille kaleme alınan eserin kütüphanelerde pek çok nüshası bulunmaktadır.²⁷

Eser üzerine iki çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar şunlardır:

1. Zeynep Buçukcu, Mahmûd b. Kadı-i Manyâs’ın *Acebü’l-Üccâb* Adlı Eserini *Trankripsiyon ve Dizini*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2017.

2. Ebru Silahşor Öztürk, Mahmûd b. Kadî-i Manyâs *A‘cebü’l-Ücâb (İnceleme, Tenkitli Metin, Gramatikal Dizin)*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum, 2017.

²⁷ Özkan, 2003: 33.

1.3.5. Tercemetü Harîdeti'l –‘Acâyib ve Ferîdeti'l-Garâyib (Hâce Hâtib Mahmûd er-Rûmî)

Hâce Hâtib Mahmûd er-Rûmî tarafından 1563'de kaleme alınmıştır. Yazar İbnü'l-Verdî'nin *Harîdetü'l-Acâib ve Ferîdetü'l-Garâib* adlı eserini tercüme etmeksuretiyle eserini hazırlamış ve İskender Paşa-zâde Osman Şah'a sunmuştur.²⁸

Hâce Hatîb, kitabını son derece açık, sade ve güzel bir Türkçe ile kaleme almıştır. Yaşadığı dönem, Divan Edebiyatı'nın en parlak olduğu, Bâkî ve Fuzûlî gibi büyük temsilcilerinin yetiştiği bir dönem olmakla beraber Hâce Hatîb kitabını yalın bir ifade tarzıyla yazmıştır.²⁹

Eser, tarih-coğrafya, dil ve edebiyat alanında faydalı bilgiler barındırmakla beraber, asılsız haberlerden, vuku'u mümkün olmayan hikâyelerden de uzak değildir. Hakikat ile hayal, tarih ile efsane birbirine karışmış, kıssacıların muhayyilesinden doğan, tarif edilemeyen bazı mekânlar muallakta kalmıştır. Kâtip Çelebi tarafından son derece ağır ithamlarla eleştirilen İbnü'l-Verdî ve eseri, Hâce Hatîb tarafından yadırganmamış olmalı ki Hâce Hatîb de bu hurafe ve olağanüstü hikâyelere ilaveler yaparak eserini zenginleştirmiştir.³⁰

1.3.6. Kitâbu 'Acâibi'l-Mahlûkat ve Garâibi'l-Mevcûdât (Sürûrî)

Kazvînî'nin tercümesi olan bu eser Kitâbü *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adını taşımaktadır. Sürûrî, Kanuni'nin oğlu Şehzade Mustafa'nın hocalığını yapmıştır. Öğrencisi Şehzade Mustafa'nın isteği üzerine bu tercümeye başlamış, fakat şehzadenin öldürülmesi üzerine yarım bırakmıştır. Yarım kalan bu tercüme daha sonra Rodosî-zâde tarafından tamamlanmıştır. Sürûrî'nin nüshaları genellikle minyatürlüdür.³¹

Eser üzerine Betül Bülbül Oğuz tarafından 2014 yılında Celal Bayar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Sürûrî'nin *Kitâbü'l-Acâibü'l-Garâib'i Üzerine Göstergibilimsel Bir İnceleme* adıyla bir tez çalışması vardır.

²⁸ Yaniç, 2004: 33.

²⁹ Aynı s. 33.

³⁰ Yaniç, 2004: 35.

³¹ Kut, 1988: 317.

1.3.7. Tercüme-i ‘Acâibü’l-Mahlûkât ve Garâibü’l-Mevcûdât (Rodosîzâde)

Şehzade Mustafa’nın hocalığını yapan Sürûrî öğrencisinin isteği üzerine başladığı Kitabü *Acâibi’l-Mahlûkat ve Garâibi’l-Mevcûdât* adlı tercüme şehzadenin öldürülmesi üzerine yarım kalmıştır. Sürûrî’nin yarım kalan tercümesini Rodosî-zâde tamamlamıştır.³²

Eser üzerine Erol Çelik tarafından 2019 yılında Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde, *Rodosî-zâde’nin Acâibü’l-Mahlûkât Tercümesi İnceleme Metin Sözlük Tıpkıbasım* adıyla bir doktora tezi hazırlamıştır.

1.3.8. Mir’ât-ı Kâinât (Mevlânâ Gınâî)

Bosna Kadısı Mevlânâ Gınâî tarafından 1562 yılında yapılan tercümedir. Gınâî-i Rûmî adıyla da tanınan yazar, İbn Esîr’in Tuhfetü’l-Acâib adlı eserini Mir’ât-ı Kâinât adı ile tercüme etmiştir. Eserin iki nüshası tesbit edilmiştir. Biri Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi’nde (Nr. 492) diğeri ise Berlin Devlet Kütüphanesi’nde (Ms. Or. Oct. 3663) kayıtlıdır.³³

1.3.9. Tercüme-i ‘Acâyibü’l-Mahlûkât (Rûznâmecî Muhammed)

The Walter Art Museum’da W.659 arşiv numarasıyla *Tercüme-i Acâyibü’l-Mahlûkât* adıyla kayıtlı eser, orijinal olmayan kahverengi deri bir cilt içerisinde, krem renk aharsız Avrupa kağıda temiz bir nesih hatla yazılmıştır. Eser 33x20- 24,5x12 cm ebatlarındadır. Toplam 301 varak, minyatürlü sayfalarda satır sayısı değişmekte, minyatürsüz sayfalarda 21 satırdır. Siyah mürekkeble yazılmış, başlıklarda sürh kullanılmıştır. Eserin mütercimi Rûznâme-yi Sâni Muhammed b. Muhammed Şâkir olarak kayıtlıdır. Yazılış tarihi H. 1121=M. 1710’dur.³⁴

Tercüme-i Acâyibü’l-Mahlûkât Kazvînî’nin *Acâyibü’l-Mahlûkât ve Garâyibü’l-Mevcûdât* adlı kozmografya, coğrafya, zooloji gibi bilimler içerisinde değerlendirilen Arapça eserinin tercümesidir. Bu tercümede Mevlânâ Demirî’nin *Hayatü’l-Hayevân* adlı eserinden de istifade edilmiştir.³⁵

³² Aynı s. 317.

³³ Aynı s. 317.

³⁴ Koçoğlu, 2018: 187.

³⁵ Aynı s. 187.

1.3.10. Tezkiretü'l –'Acâib ve Tercemetü'l-Garâib (Eyyüb bin Halil)

Eyyûb b. Halîl tarafından 1569 yılında yapılan tercümedir. Bir nüshası Viyana'da bulunan bu esere aynı zamanda *Tezkiretü'l-Acâib ve Tercemetü'l-Garâib*'de denir.³⁶

1.3.11. Mir'âtü'l-Kâinât (Hüsâmeddin Bursevî)

Kazvînî'nin Acâibü'l-Mahlûkât adlı eserinin Hüsâmeddin Bursevî (ö.1042/1632) tarafından yapılan tercümesidir.³⁷

1.3.12. Mir'ât-ı 'Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât (Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa)

Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa eseri H. 15 Zî'l-ka'de 1108=M. 5 Haziran 1697'de yazımına başlamış, H.27 Ramazan 1109=M.8 Nisan 1698'de eserin yazımını bitirmiştir. Eser Kazvînî'nin eserinin tam tercümesi olarak kaleme alınmıştır. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, Nr. 1892), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine, Nr. 400), Staatbibliothek (Marburg Ms. Or. Fol. 2562) de kayıtlı üç nüshası bulunmaktadır.³⁸

³⁶Kut, 1988: 317.

³⁷Flemming, 1968: 247.

³⁸Kut, 1988: 317.

İKİNCİ BÖLÜM

HÜSEYİN BİN MUHAMMED MUSTAFA'NIN HAYATI VE ESERLERİ

2.1. Hayatı

Bursalı Mehmet Tahir'in Osmanlı Müellifleri'nden edindiğimiz bilgiler doğrultusunda Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa, Kazvî'nin 'Acâibü'l-Mahlûkât'ını *Mir'ât-ı 'Acâibü'l-Mahlukât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât* ismiyle H.15 Zî'l-ka'de 1108=M. 5 Haziran 1697'de eseri geniş bir şekilde tercüme etmiştir. Nüshası Esad Efendi kütüphanesinde mevcuttur. Risaletü'n-Nûriye fi'l-Akaidi's-Şeriyye isminde Türkçe bir eseri de vardır. Yazarın hayatı hakkında kaynaklardan ulaşılabildiğimiz bilgiler bunlarla sınırlıdır.³⁹

2.2. Eserleri

2.2.1. Risâletü'n-Nûriyye fi'l-Akâ'idi's-Şer'iyye

Bu eserin Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa'ya ait olduğunu Osmanlı Müellifleri'nden öğrenmekteyiz. Bu bilgiler dışında eser hakkında kaynaklarda herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.⁴⁰

2.2.2. Mir'ât-ı 'Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât

Türk edebiyatında *Acâibü'l-Mahlûkât* tercümelerinin çoğu Kazvî'nin *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* adlı eserinin kısaltılmış veya aynen tercüme edilmiş şeklindedir. Bu eserlerden birisi olan *Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât* Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa tarafından H.15 Zî'l-ka'de 1108= M. 5 Haziran 1697'de yazılmıştır. Fehmi Edhem Karatay eserin mütercimini Molla Tâhâ olarak gösterse de adı geçen kişi eserin mütercimi değil müstensihidir. Diğer bir karışıklık da Osmanlı Müellifleri'nde bu tercümenin Yûsuf bin Mehmed bin Milevî tarafından yazıldığı söylenmesidir. Yûsuf bin Mehmed 50 bin Milevî mütercim değil, Hüseyin Efendi bin Muhammed Mustafa'ya ait bir *Acâibü'l-Mahlûkât* nüshasının müstensihidir.⁴¹

³⁹ Tahir, H.1333: 281.

⁴⁰ Aynı s. 281.

⁴¹ Kut, 1988: 317.

Eserin Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, Nr. 1892), Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine, Nr. 400), Staatbibliothek (Marburg Ms. Or. fol.2562)'de kayıtlı üç nüshası bulunmaktadır.⁴²

Bu eser üzerine bir tane yüksek lisans tezi hazırlanmıştır.

Tuğba Erdem, *Mir'ât-ı 'Acaibü'l- Mahlûkât ve Garâibü'l- Mevcûdât (İnceleme- Çeviriyazılı Metin- Tıpkıbasım, 400a-488a)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak, 2020.

Mir'ât-ı 'Acaibü'l- Mahlûkât ve Garâibü'l- Mevcûdât'ın 100a-200a varakları arasındaki konu başlıkları şu şekildedir;

El-ğavlu fî'l-eyyâm ve'l-leyâlî: Günler ve gecelerin beyanıdır.

Faşlu fî fezâ'ilü'l-eyyâm ve havâşşihâ: Günlere ait hususların beyanıdır. Devamında günler ve gecelerin özellikleri anlatılıp bünyelerinde hangi ayrıcalıkları barındırdıkları belirtilmiştir.

El-ğavlu fî's-şühûr: Ayların beyanıdır. Aylar faziletleriyle birlikte hadislerle, rivayetlerle desteklenerek anlatılmıştır. Arap, Rum, Fars, Kıbt, Türk, Hind ve Zenc medeniyetlerinin her birisinin farklı ayları olduğundan ancak o zamanda Arap, Rum, Fars ayları meşhur olduğu için sadece bunlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmiştir.

Faşlu fî-şühûri'l-'Arab: Arap aylarının faziletlerinin beyanıdır.

Faşlu fî-ma'rifeti şühûri'r-Rûmî: Rumi ayların beyanıdır.

Faşlu fî-ma'rifeti şühûri'l-Fürs: Fars hesabıyla ayların beyanıdır.

El-ğavlu fî's-sinîn: Senelerin beyanıdır. Arap, Rum, Fars medeniyetlerinde bir senenin on iki aydan meydana geldiğinden ve bir ayın dört bölümden oluştuğundan ayrıntılarıyla bahsedilmiştir.

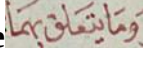
El-ğavlu 'alâ kısmetü'l-felek erbâ'â külli rub' faşl: Mevsimlerin beyanıdır. İlkbahar, yaz, sonbahar, kış mevsimleri burçların felekteki hareketleriyle orantılı olarak anlatılmıştır.

El-mağâletü's-şâniyyeti fî's -süfliyyât: Ay altı âleminin (anâsır-ı erba'a, mevâlid-i selâse gibi) beyanıdır. Felekü'l- kamer altında olan hayvanlar, madenler, bitkiler gibi cisimleri ihtiva eder.

⁴² Kut, 1988: 317.

Faşlu fî inqılāb hāzihil-anāsırı ba'zuhā ilā tabiati ba'zin: Bir maddenin veya unsurun başka bir maddeye dönüşmesinin beyanıdır.

Faşlu fî'ş-şühüb ve inqızāzü'l-kevākib: Gökyüzünde meydana gelen olayları ve yıldızların ok gibi kayıp ortadan yok oluşlarının beyanıdır.

Faşlu fî sehāb ve'l-maṭar ve : Bulut ve yağmurla ilgili olayların beyanıdır.

Faşlu fî'r-riyāh ve ihtilāf : Çeşitli rüzgârların beyanıdır. Hava hareketlerinde dalgalanmalar sonucunda rüzgârın oluştuğundan bahsedilmiştir. Ayrıca rüzgâr türleri sınıflandırılıp örneklerle desteklenerek açıklanmıştır.

Faşlu fî havāşši'r-riyāh ve menāfi'hā ve 'acā'ibhā: Rüzgârlara ait özelliklerin, rüzgârların faydalarının ve acayipliklerinin beyanıdır.

Faşlu fî'r-ra'd ve'l-berq : Gök gürültüsü ve şimşekle alakalı olayların beyanıdır.

Faşlu fî'l-hāleti ve kavsu kuzah ve'ş-şemsiyyāt: Ay'da, Güneş'te meydana gelen olayları, gökkuşağının oluşumunu, bir kimsenin gökyüzüne baktığında suları, asā şekli ve mızrak şekliyle görünen cisimlerin beyanıdır.

Faşlu fî şayrūreti'l-baḥr fî cānibün mine'l-arz: Denizlerin yeryüzünde bir tarafta olduğunun beyanıdır. Yeryüzünde suyun çekilmesinin Cenāb-ı Hakk'ın eseri olduğu vurgulanmıştır.

Faşlu fî aḥvālün müte'arizi'l-biḥār: Bozulan denizlerdeki olayların beyanıdır.

Faşlu fî zikri'l-baḥrū'l-muḥīṭ: Büyük denizlerin, okyanusların beyanıdır.

Faşlu fî Cezā'irün baḥri's-şîn ve remzü'l-'acā'ib: Bahr-ı Sîn denizinin beyanıdır.

Faşlu fî Cezā'irün baḥri's-Şîn: Bahr-ı Sîn denizindeki adaların beyanıdır.

Faşlu fî ḥayvānāt hāzāi'l-baḥr: Denizdeki hayvanların beyanıdır.

Faşlu fî cezā'ir hāzāi'l-baḥr ve mā-fihā mine'l-'acā'ib: Denizdeki adaların ve acayip varlıkların beyanıdır.

Faşlu fî ḥayvānāt hāzāi'l-baḥr ve mā-fihā mine'l-'acā'ib: Denizdeki hayvanların ve garipliklerin beyanıdır.

Faşlu fî cezā'ir hāzāi'l-baḥr: Deryā-yı Kūlzūm'ūñ de bulunan adaların beyanıdır.

Faşlu fî baḥri'l-mağrib ve hüve baḥri's-Şām ve Kōnstantīniyye: Bahri'l-magrib, bahriş- Şām ve Konstantīniyye denizinin beyanıdır.

Baḥrū'l-Ḥazar ve hüve'l-baḥri's-şimālī: Baḥrū'l-Ḥazar denizinin beyanıdır.

El-ḳavlu fî ḥayvānāti'l-mā' ve envā'hā: Suda yaşayan hayvan çeşitlerinin beyanıdır.

En-naẓarū'l-ḥāmis fî kūrreti'l-arz ve iḳlīmḥā: Kūrre-i arzın beyanıdır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MİR'ÂT-I 'ACÂİBÜ'L- MAHLÛKÂT VE KEŞF-İ GARÂİBÜ'L- MEVCÛDÂT'IN [100a-200a] İNCELENMESİ

3.1. Eserin Şekil ve Kurgusal Özellikleri

Hüseyin Efendi BinMuhammed Mustafa'nın Kazvîni'den 1697'de tamamladığı tam tercüme olan *Mir'ât-ı 'Acâibü'l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l- Mevcûdât* XVII. yüzyılda yazılmış eserlerden biridir. Eserin;

Süleymaniye Kütüphanesi (Esad Efendi, Nr. 1892)

Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi (Hazine, Nr. 400)

Staatbibliothek (Marburg Ms. Or. Fol. 2562)' de kayıtlı üç nüshası bulunmaktadır.

Bu çalışma Staatbibliothet (Almanya) nüshası esas alınarak incelenmeye çalışılmıştır.

Eserde bahsi geçen konular genel olarak şu şekilde sınıflandırılabilir:

-Güneşin hareketine göre oluşan gün ve gece hakkında bilgiler.

-Haftanın günleri ve bu günlerde yapılması faziletli olan veya yapılmaması gereken şeyler.

“‘Abdullāh bin Mes‘ūd’dan raḍiya’llāhu anḥ rivāyet olunur ki sa‘ādetiyle buyururlar ki bir kimesne Cum‘a gününde tırnağların taḳlīm idüp kesse Allāh-ı ‘aẓīmü’ş-şān anuñ içinde ne deñli emrāz var ise izāle idüp çıkarup yerine şifā tıldurup idḥāl ider. Şu‘arādan Aşma‘ī-nām kimesne dir ki Cum‘a gününde Harūnü’-reşīd üzerine varup dāḥil oldum gördüm ki tırnağların kestip dir ki Cum‘a gününde tırnaḳ kesmek sünnetdendir.”(101b)

“Zīrā Bāzār gününüñ bir keskinligi vardır ki seyfūñ keskinliginden daḥı ziyādedür. Rebī‘ü’l-aḥbārda böylecedür.”(104b)

-Arap, Rum, Fars aylarının özellikleri faziletleriyle birlikte anlatılmıştır. Arap aylarının oluşumda Ay'ın Dünya çevresinde dolanımı esas alınmıştır. Arabî aylar toplam da 12 aydan oluşmaktadır. *Muharremü'l-ḥarām, Safer, Şehr-i Rebī‘ü'l-evvel, Şehr-i Rebī‘ü’ş-şānī, Şehr-i Cemādiye'l-ülā, Şehr-i Cemādiye’ş-şānī, Şehr-i Receb, Şehr-i Şa‘bān, Ramazān, Şehr-i Zi’l-ka‘de (Haram kılınmıştır.), Şehr-i Zi’l-ḥicce.*

Rumi ayların oluşumda ise Güneş'in Dünya etrafındaki hareketi esas alınmıştır. *Teşrînü'l-evvel, Teşrînü's-şânî, Kânûnü'l-evvel, Kânûnü's-şânî, Şubât, Âzâr, Nîsân, Eyâr, Hazîrân, Temmûz, Âb, Eylûl.* (117b)

-Fars takviminin bir yılı on iki aydan oluşmaktadır. Ayrıca ayların gün sayısı birbirine eşittir. Her ay otuz günden oluşmaktadır. Araplar da olduğu gibi aylar hafta olarak hesaplanmamaktadır. *Ferverdîn-mâh, Ürd-i behîşt-mâh, Hordâd-mâh, Tîr-mâh, Mordâd-mâh, Şehriyûr-mâh, Mihr-mâh, Âzer-mâh, Dey-mâh, Behmen-mâh, İsfendârmez-mâh.*(126a)

-Eserde ayların özellikleri hakkında bilgiler verilirken Kur'an-ı Kerim'deki hadislerden, ayetlerden, Peygamber Kıssalarından, rivayetlerden faydalanılmıştır.

“Ve Resûl-i mûkerrem şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellem sa‘ādetiyle buyururlar ki şehir-i Ramazân şehir-i ümmetî ya'nî Ramazân-ı şerîf ümmetümün ayıdır. Ya'nî bu ayda cümlesiniün günâhların ‘afv idüp ve yarlıgup cümlesi anadan toğduğı gibi olurlar.”(111b)

“Ve yine Enes bin Mâlik'den rağıya'llāhu ‘anh rivāyet olunur, anlar dağı Resûl-i mûkerrem şalla'llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle buyurur ki: “Kaçan Ramazân-ı şerîfün evvel gicesi olsa ol Celîl [ü] Cabbâr olan hâzret-i Allāhu Te‘alâ Celle ‘azametüh hâzin-i Cennet olan Rıdvân nidâ eyler. Ol dağı “Lebbeyk ve sa‘deyk yâ Rab” diyüp cevâb virür. Bu kez Allāh-ı ‘azîmü's-şân ‘azametiyle buyurur ki: “Yâ Rıdvân, Cennet'ümü ulula ve kapuların feth idüp açıvir ve ümmet-i Muhammed'ün şâ'imler için tezyîn idüp bize vir ve Ramazân-ı şerîf münkazî olup çıkınca kapuların sedd idüp bağlaya.” Ve yine hâzin-i Nâr olan mâlike nidâ idüp: “Yâ Mâlik” dir, ol dağı “Lebbeyk ve sa‘deyk yâ Rab” diyüp cevâb virür.”(111b)

-Eserde burçlar ilgili bölüm de mevcuttur. Burçların ayın hangi tarihlerinde hareket halinde olduklarına dair bilgiler Rumi ayların özellikleri ile birleştirilerek anlatılmıştır. Esere minyatürler eklenerek konu desteklenmiştir.

“On iki burûcuñ şüretidür ki altısı şimālîdür: Hamel, Şevr, Cevzâ, Sereţân, Esed, Sünbüle. Ve altısı cenûbîdür: Mîzân, ‘Akreb, Kavş, Cedî, Delv, Hût.”(117a)

-Eserde ilkbahar, yaz, sonbahar, kış, mevsimlerin oluşumu ile birlikte; tabiatda meydana gelen değişimler, hayvanların tür çeşitliliğinin artıp azalması, gece gündüz sürelerinin uzayıp kısılması, bitkilerin ekilme biçilme zamanları, hasatın bol olduğu zamanlar, akarsuların doluluk oranları, meyvelerin olgunlaşma zamanı, mevsimlere göre meyvelerin oluşumları anlatılmıştır.

“Zîrā ol vakte arz üzerinde hayr çokdur ve üzüm çok olup ehl-i zamānuñ ‘ayş [u] işretleri tayyib olup hoş olup ve vakt-i haşād ki orak vaktidür yetişür”(132a)

-İnsanoğlu yaratıldığından beri evreni anlamaya çalışmıştır ve bundan dolayıdır ki gökyüzü, yıldızlar, güneş ve ayın hareketi, gezegenler, astronomi her zaman insanlarda merak uyandıran ve birçok esere konu edinilen kavramlar olmuştur. Gökyüzündeki değişimler, yıldızların hareketleri, Ay’ın altında meydana gelen olaylar (felekü’l-kamer) de bu eserin önemli bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde verilen bilgiler esere canlılık kazandırması bakımından önemlidir. Aynı zamanda insanların ilgisini çekebilecek unsurları da barındırmaktadır.

-‘Anāşır-ı erba‘a (Dört Unsur -*kürre-i nār, kürre-i hevā, kürre-i mādur, kürre-i arz*) felekteki en önemli unsurlardandır. Eserde bu dört kavramla ilgili bölümler ayrı başlıklar halinde ayrıntılı bir şekilde ifade edilmiştir.

-Eserde yazar tabiat olaylarının (rüzgâr, yağmur, gökgürültüsü, gökkuşağı) her birini başlıklar altında incelemiş, bu tabiat olaylarının türlerini de alt başlıklarla sınıflandırmıştır.

-Yeryüzünün 3/2’si sularla kaplı olmasından dolayı okyanus ve denizlerler ilgili hususlar her zaman merak uyandıran konulardan birisi olmuştur. Eserde yazar denizlerin ve okyanusların isimlerini, coğrafi konumları hakkında bilgileri, çevrelerinde bulunan adaları ayrıntılarıyla belirtmiştir. Ayrıca denizlerin ve okyanusların içindeki hayvanlar âlemi, adalarda karşılaşılan, insana benzeyen yaratıklar rivayetlerle desteklenerek anlatılmıştır. Eserin büyük bir bölümünü okyanus, deniz ve adalar âlemi oluşturmaktadır. Eserde bahsedilen denizler; *Buntuş, Kıblis, Asamm, Bākī* şeklinde isimlendirilmiştir. Bu denizlerin ve okyanusların içerisinde sayısı ve çeşiti sadece Allah tarafından bilinecek yaratıklar bulunduğu belirtilmiştir.

“Ka‘bü’l-aḥbār raḍıya’llāhu ‘anh ḥazretleri buyurur ki Allāh-ı ‘azîmü’ş-şān ‘azametiyle yidi deryā ḥalk eyleyüp icād eyledi ve bu yidi deryānuñ evvelkisi mecmū‘-ı rüy-ı zemîni ihāṭa eyleyen baḥr-ı muḥîtdür ve daḥı ismine Buntuş dirler ve bu baḥr-ı muḥîtüñ verāsında bir baḥr daḥı vardır. Bu baḥr-ı muḥîte ihāṭa eylemişdür. İsmine Kıblış dirler ve daḥı bu baḥruñ verāsında bir baḥr daḥı vardır. Ol baḥr Kıblış ihāṭa eylemişdür. Anuñ ismine Aşamm dirler. Ve daḥı baḥr-ı Aşamm’uñ verāsında bir baḥr daḥı vardır. Bu baḥr-ı Aşamm’ı ihāṭa eylemişdür. Anuñ ismine Bākī tesmiye iderler ve bu baḥr-ı Bākī deryālaruñ āḥiridür ve cümlesin ihāṭa eylemişdür.”(154a)

-Eserde birçok adada karşılaşılan, kafası insana benzeyen türlü yaratıklar, kediye benzeyen aynı zamanda kanatları bulunan yarasalar, göğüs kısımları beyaz arka kısımları siyah renkte olan maymunlar, kırmızı ve beyaz renkli papağanlar, gergedanlar anlatılmıştır.

“Ve ol hayvān ki tağ baqarasına beñzer. Şüreti budur. Ve yine dir ki ol cezîrelerde beyāz kırdeler ki maymūnlardur gördüm ki cāmūs ve kibāş ki çoçlara müşābih olup beñzer ve yine ol maymūnlardan bir nev’-i āherīn gördüm ki göğüsleri beyāz ve arkalari siyāhdur ve yine Zekeriyā bin Yahyā bin Hākan dir ki cezîre-i Zābic’de bir alay ḥalā’iğ gördüm ki bunlaruñ şüretleri şüret-i insān üzre ve ekl [ü] şürbleri insān ekl ü şürb itdigi gibi yiyüp içerler ve lākin bunlar için ecinneleri ki kanadları olup bir ağacdan bir ağaca ṭayerān idüp uçarlar.”(157b)

Yazar eserin son kısmında hayvanlar âlemine genişçe yer vermiştir. Deniz ve karada yaşayan çeşitli hayvanları minyatürleriyle birlikte destekleyip anlatarak okuyucuyu bilgilendirmiştir. Birkaç hayvan ismi minyatürleri ile birlikte aşağıda gösterilmiştir.

Ernebū’l-baḥr: Bu bir ḥayvāndur ki deryāda olup başı erneb başına müşābih olmaqlığa qarīb olup ve gövdesi balıq gövdesine müşābihdür.

Elyes: Bu daḥı balıq nev’inden bir nev’dür. Ġāyetü’l-ğāye ziyādesiyle büyük olup ve meḥtbdür.

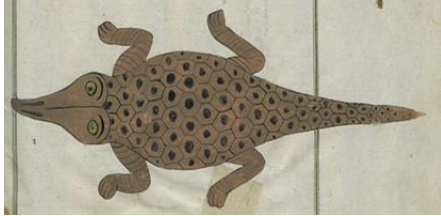
Şekil 3. 1.Elyes

İnsānū’l-mā’: Bu daḥı bir nev’dür. Şuda olup insāna müşābih olup beñzer. İllā bu kadar vardur ki bunuñ kıyruğı vardur.

Şekil 3. 2. İnsanü'l-mā

Timsāh: Bu dahı bir hayvāndur. Şūreti şūret-i dabb üzredür. Dahı deryā hayvānātınıñ ‘acā‘ibindendür, bu hayvān ağız ve lisānı vardur ve yüce çenesinde altmış dendānı vardur ve esfelinde kırk dendānı vardur ve her iki uzun dişleri mā-beyninde murabba‘ bir kaşīr diş vardur.

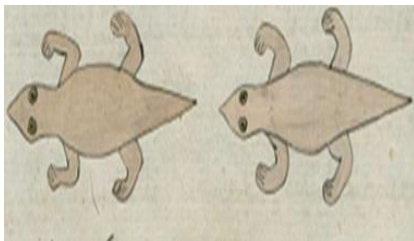
Şekil 3. 3. Timsāh

Tinnīn: Bu dahı deryāda bir ‘azīmü’l-hilkat hayvāndur. Mahūfū’l-manẓardur. Cüşsesi hem uzun ve hem yaşşı ve başı gāyetü’l-gāye büyük ve ağız vāsi‘ ve gözleri berrāk mānend meş‘ale ve dendānları çok ve karnı vāsi‘, her şey hayvānātdan ve ğayrıdan mālā-yuḥşā ve lā-yu‘ad şeyleri yudup bir loḳma ider ve ne deñli hayvānāt var ise şiddet-i kuvvetine binā‘en andan hayf idüp firār iderler. Kaçankim harekete gelüp taḥarrük eylese harekesinden ve sebāḥatinden deryālar cūş u hurūşa gelüp mevc-zen olurlar.

Şekil 3. 4. Tinnīn

Saḳanḳur: Bu saḳanḳur didükleri Nīl-i Mıṣr‘da olan kertenkeledür ve dirler ki timsāh neslindendür.

Şekil 3. 5. Saḳanḳur

Ꞑunduz: Bu dağı bir Һayvāndur. Hem Һarada hem deryāda olur.

Şekil 3. 6. Ꞑunduz

-Eserin i erisinde kırmızı başlık ile yazılan konuya başlamadan  nce veya konu sonlarına eklenen hikayetler, hatimetler, darb-ı mesel kısımları da bulunmaktadır.

M tercim-i Һa ırdır ki kitābda zıkr olınan muşannif   zıkr itd gi a vel-i eyyām ki on beş sā‘at olması kend sin   olduğı i l me g red r.

  k ye-i la ıferiv yet olunmuşdur. H r n ‘r-reş d eşr f-ı ben tından bir du ter-i p   zeyi tezv c eyley p aldı.

  tiy r t ‘l-a‘ m l: “ F  yevmi‘l- cem [...] el- m minin Ali b. Eb. Talip Kerremallahu Te l  Vechehu.”

  tiy r t-ı fez ‘il ‘ř-ş   r ve‘l-‘ mir:Fez ‘il-i ş   r sene-i mu t r olanları bey n ider ve şehr ‘l-mu harremi‘l- ar m ile bed‘ eyley p buyurdu ki e dal-i eyy m-ı Mu harrem‘   evvelki g nid r.

  timet  fi-ma‘rifeti ev ‘ili‘ř-ş   r:Bu   time her bir ayu  evvelin bilmekligin ma‘rifetini bey n ider.

  k yet: azret-i ‘ s  ‘aleyhi’s-sel mu  zam n-ı sa‘ detine    kişi bir yola gid p mis fir oldılar. N g h bir kenz   def ne m l    olup buldılar.

  timet:Ba‘ -ı   kem nu   udem sı z hib olup didiler ki  ab ‘at-ı n riyye ile n   s-ı ins niyyen   m -beyninde m n sebet   m ş hebet vardır ki ol m n sebet   m ş hebet ins n ile g yr-ı ‘an şıru  m -beyninde bulunmaz.

  k yet ‘an-  kender:Semer and  ra metu‘ll hi ‘aleyh kend  kit bında   kender-i z ‘l- arneynden   k yet ider. Zıkr itdi ki   kender-i z ‘l- arneyn vakt  ki   f‘dan   f‘a m lik oldu ise mur d itdi ki ba r-ı mu      ver sında s  il   ken resin bil p ma‘l m idine.

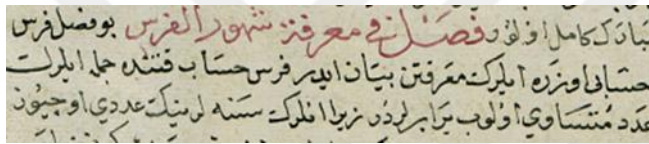
Konuyla bağlantılı olarak anlatılan bu kısımlar eserin canlılık kazanmasında etkili olmuştur ve konu geçişlerinde akıcılığı sağlamıştır.

-Eserde Arapça kelimeler kibarlar sıklıkla kullanılır. Bu tür kelimelerin kibarların kullanımı eserin müellifinin entelektüel birikimi hakkında bizi bilgi sahibi yapar.

‘Abdullāh bin Mes‘ūd’dan raḍiya ‘llāhu anhu rivāyet olunur ki sa‘ādetiyle buyururlar ki bir kimesne Cum‘a gününde tırnakların taḳlīm idüp kesse Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān anuñ içinde ne deñli emrāz var ise izāle idüp çıkarup yerine şifā tıddurup idḥāl ider.

-Bir başlıktan diğer bir başlığa geçerken “*Vallāhu a‘lem*” ifadesi ekseriyetle karşılaştığımız bir durumdur. Bu ifadeyle “en iyisini Allah bilir” diyen müellif, bizde inançlı bir hüviyet yansıtır.

-Eserde başlıklar kırmızı ile belirtilmiştir.

Şekil 3. 7. Başlık kısmı

-Eserde hikāyet etme metodu sık kullanılmıştır. Örneğin anlatılan bir ada hakkında eski zamanlardan gelmiş hikâyeler okuyucuyla paylaşılarak ilgi canlı tutulmaya çalışılmıştır.

Hikāyet ‘an-İskender: *Semerḳandī raḥmetu ‘llāhi ‘aleyh kendü kitābında İskender-i zū’l-ḳarneynden hikāyet ider. Zikr itdi ki İskender-i zū’l-ḳarneyn vaḳtā ki Ḳāf’dan Ḳāf’a mālīk oldı ise murād itdi ki baḥr-ı muḥīṭüñ verāsında sāhil ü kenāresin bilüp ma‘lūm idine.*

Esertranskripsiyonlu bir şekilde Latin alfabesine aktarılmıştır. Almanya nüshasının varak numarasının diğer nüshalardan fazla olması ve yazısının okunaklı anlaşılır olmasından dolayı bu nüshayı esas almamıza olanak sağlamıştır. Okunmasında zorluk yaşanan ve eksik olan kelimeler Topkapı nüshasından faydalanılarak okunmaya çalışılmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ESERİN NÜSHALARI VE METNİN HAZIRLANMASINDA İZLENEN YOL

4.1. Eserin Nüshaları ve Nüshaların Değerlendirilmesi⁴³

4.1.1. Staatbibliothek Marburg Ms. Or. Fol. 2562 Numaralı Nüsha

İstinsah Tarihi: H.11 Zi'l-hicce 1114 = M.28 Nisan 1703

Müstensih: Yûsuf İbn Muhammed Milevî⁴⁴

Ölçüler: —

Cilt Özellikleri: Sırtı bordo meşin, kapaklar siyah cilt bezi kaplı ve köşebentlidir.

Varak Sayısı: 488

Satır Sayısı: 27

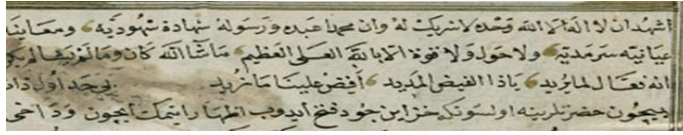
Yazı: Nesih

Kâğıt: Aharlı kağıt

Baş: [2b]*Eşhedü en lâ-ilâhe illa'llâhü vahdehu lâ-şerikeleh ve enne Muḥammeden 'abdühu ve resûluḥ şehâdetin şuhûdiyye.*

⁴³ Nüshaların tasnifi kısmında Tuğba Erdem'in tezinden şekilsel olarak faydalanılmıştır.

⁴⁴ Müstensih hakkında Osmanlı Müellifleri'nde verilen bilgi şöyledir: Yusuf İbn Muhammed Milevî (Milevî Vekil-zade): Mısır valilerinden Abdi Paşa'nın zamanında Mısır'a giderek Paşa'nın emri ile Vefeyâtü'l-A'yan'ı ve Acaibü'l-Mahlûkât'ı, İmam-i Suyutî'nin Hüsnü'l-Muhâzere fi-Ahbâr-i Mısri'IKâhire adlı eserini terceme etmiştir. Bu tercemelerden mütercimim kendi el yazısı ile yazılı Hüsnü'l-Muhâdara tercemesi Osmanlı Müzesi Kütüphanesinde vardır. Açık Türkçe ile yazılmış istifadeyi mucib bir eserdir. Tercemesi 1130 = 1718 tarihindedir. (Mile) Aydın vilayetinde Söke ile Milas arasında bir köydür. Eserlerinden bir de Bahçekapısı'nda Aşir Efendi Kütüphanesinde Ahsenü'lMemalik li-Ahbari'l-Beramik isminde Arapça bir cilt küçük Beramike "Bermekiler" tarihi vardır. Bk. Mehmet Tahir, Osmanlı Müellifleri, C. III (İstanbul, 1342/1923-24), s. 164.

Şekil 4. 1. Eserin başı

Son: [488a] *kūtāh* itmek dahı lāyık degüldür. *Allāhümme inneke ‘afüvve tuḥibbü’l-‘afve fā’fu ‘annā va’ğfirlenā velivālidīnā ve limen kāne sebeben li-hāze’l-eşer velā ḥavānine’llezīne sebekūnā bi’l-īmān ve’l-ḥamdü li’llāhi rabbü’l-‘ālemīn.*

Şekil 4. 2. Eserin sonu

Eser, sırtı bordo meşin, kapaklar siyah cilt bezi kaplı, köşebentlidir.

Şekil 4. 3. Eserin dış kapağı

Metin öncesinde ve sonrasında 5 boş sayfa vardır. Eser 488 varaktır ve bu varak numaraları esere sonradan eklenmiştir. Her sayfada 27 satır vardır.

Şekil 4. 4. Boş sayfalar

İlk iki varakda altın yaldızlı çiçeklerle bezeli bir tezhip kullanılmıştır. Eserde küçük metin kaybına sebep olan renk bozulması ve lekeler mevcuttur. Metin alanı yaldızlı cetvelle çevrilmiştir. Metnin genel yapısı siyah mürekkep ile yazılmış sadece başlıklar ve noktalar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. Kitabın alt kitap sayfalarında eserin adı ve 1849 tarihi yazılıdır. Yazmada anlatılan her konu minyatür ve şekillerle gösterilmiştir.

Şekil 4. 5. Eserin süslemeleri

Bu nüsha H. 11 Zi'l-hicce 1114=M. 28 Nisan 1703'de istinsah edilmiştir. Müstensihi Yûsuf el-Milevî'dir. İstinsah tarihini ve müstensihini nüshada geçen şu cümlelerden anlamaktayız: “*Ve ferağa min-kitābeti hāzihi'n-nüşhati'l-fakır Yûsuf el-Milevî yevme'l-işneyni ḥādi'l-'aşera'l-hicce ḥitām 1114. Bil'l-ḥayr.*” Bu nüshayı çalışmaya uygun kılan ve diğer nüshalardan ayıran önemli etkenlerden biri olan eser içerisinde sayısız minyatür ve çizimlerin yer almasıdır.

4.1.2. Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi, Nr. 1892 Numarada Kayıtlı Nüsha

İstinsah Tarihi: H.29 Safer 1115 = M.14 Temmuz 1703

Müstensih: —

Ölçüler: —

Cilt Özellikleri: —

Varak Sayısı: 554

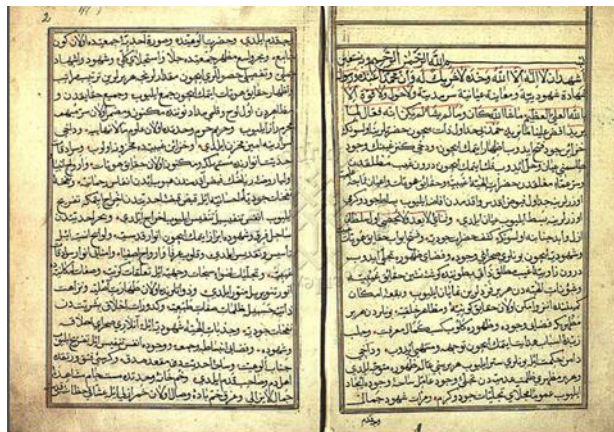
Satır Sayısı: 21

Yazı: Nesih

Kâğıt: Aharlı kağıt

Baş: [2a] *Bi'smi'llāhi'r-raḥmāni'r-raḥīm ve bihi neste'in. Eşhedü en lā ilāhe illa'llāhü vahdehu lā-şerikeleh ve enne Muḥammeden 'abdühu ve resûluh.*

Son: [554b] *āşârdan dest-i kütāh etmek dahı lāyık degüldür. ... Ve'lḥamdü li'llāhi rabbü'l- 'ālemîn. Ve's-şalātü 'alā-nebiyyihi Muḥammed ve ālihi'l-cemi'in en lā ve ededen ve sermeden.*

Şekil 4. 6. Esad Efendi nüshası

Bu nüsha 554 varaktır. Varak numaraları eserin sayfaları üzerine sonradan eklenmiştir. Her bir sayfa 21 satırdan oluşur. Eserin yazımında genel olarak siyah mürekkep kullanılmış, başlıkların yazımında ve noktalarda kırmızı mürekkep kullanılmıştır. Hadis ve ayetlerin yazımında harekeler kullanılmıştır. Sayfalar kırmızı çubukla çerçevelenmiştir. Metnin

içerisinde minyatür ve çizimler yer almamaktadır. Eser H.29 Safer 1115=M.14 Temmuz 1703 tarihinde istinsah edilmiştir.

4.1.3. Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine, Nr. 400 NumaradaKayıtlı Nüsha

İstinsah Tarihi: H.29 Safer 1111 = M.26 Ağustos 1699

Müstensih: Molla Tâhâ bin Muhammed⁴⁵

Ölçüler: ?

Cilt Özellikleri: Bordo rengi, şemseli ve yaldızlı çizgiyle çevrelenmiştir.

Varak Sayısı: 323

Satır Sayısı: 27

Yazı: Nesih

Kâğıt: Aharlı kağıt

Baş: [2a]*Bi'smi'llâhi'r-râhmâni'r-râhîm ve bihi neste'în. Eşhedü en lâ-ilâhe illa'llâhü vahdehu lâ-şerikeleh ve enne Muhammeden 'abdühu ve resûluh şehâdetin şuhûdiyye ve mu'âyeneten.*

Son: [323b]*Ve şalvâ ilâ-dâyireti'l-aḥadiyyeti'z-zâtiyyeti'l-lezîne lâḥavfe 'aleyhim velehüm yehzenûn. Ve'l-ḥamdü li'llâhi rabbü'l- 'âlemîn ve's-şalâtü ve's-selâmü 'alâ-nebiyyihi ve âlihi ve şaḥbihi ecma'în en lâ ve ededen ve sermeden.*

Bordo rengi, mıkplepli, şemseli ve yaldız çizgililerle çevrelenmiş, yıpranmamış güzel bir nüshadır. 323 varaktan oluşur. Varak numaraları sayfalar üzerinde arapça sayılarla belirtilmiştir. Metinde bazı kelimelerin yazımında harekeler konulmuştur. Her bir sayfa 27 satırdan oluşmuştur. Sayfalar altın yaldız çubukla çerçevelemiştir. Başlıklar ve noktalar kırmızı mürekkep ile yazılmıştır. İçerisinde sayısız minyatür ve çizimler yer alır.

⁴⁵Fehmi Ethem Karatay kataloğunda Molla Tâhâ mütercim olarak gösterilse de adı geçen kişi eserin mütercimi değil müstensihidir. Bk. Kut, 2012: 15.

4.2. Metnin Kuruluşunda İzlenen Yol

1. Almanya nüshası esas alınarak metin okunmuştur ve varak numaraları **[100a]** şeklinde verilmiştir.
2. Metinde okunamayan, eksik olan kelimeler Topkapı nüshasından bakılarak okunmaya çalışılmıştır.
3. Metinde yer alan varak numaraları köşeli parantez [] içinde ve daha belirgin şekilde gösterilmiştir. **[100a], [125b], [180b], [196b]**
4. Metin içerisinde yer alan Arapça hadis, ayet, şiir ve ibareler italik olarak yazılmıştır.
5. Eserde kırmızı olarak yazılan yerler kalın ve koyu siyah yazılmıştır.
6. Metin içerisinde başlıklar kalın ve siyah yazılmıştır.
7. Eserde bulunan şiirler italik olarak yazılmıştır.
8. Eserde tarafımızca tamir edilemeyen kısımlar [] köşeli parantez ile gösterilmiştir.
9. Farsça ön ekler tire ile ayrılarak gösterilmiştir: *bî- haber, nâçar*
10. Arapça ön ekler tire ile ayrılarak gösterilmiştir: *bilâ-tevakkuf, mâ-vak'a, mâ-sivâ.*
11. Metnin transkripsiyonunda noktalama işaretleri kullanıldı. Özel isimler büyük harf ile yazıldı, özel isimlere gelen ekler kesme işareti ile ayrılmıştır.
12. Arapça, Farsça kelime ve eklerin yazımında İsmail Ünver'in "*Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler*" başlıklı makalesindeki esaslara uyulmuştur.
13. Metinde çevirisi yapılamayan Arapça kısımların orijinal şekilleri eserden kopyalanarak metinde gösterilmiştir.
14. Metinde okunmasından şüphe duyulan ifadelerin yanına (?) işareti konulmuştur.
15. Eserin inceleme kısmı oluşturulurken metinden alınan örnekler italik olarak yazılmıştır.
16. Eserde okunamayan kelimeler (...) parantez içinde üç nokta ile belirtilmiştir.

4.3.Çeviriyazı Alfabeti

ا	A, a, Ā, ā, E, e
آ	Ā, ā, A, a
ء	' , -i, -yi, -yi
ب	B, b
پ	P, p
ت	T, t
ث	Ṣ, ṣ
ج	C, c
چ	Ç, ç
ح	H, h
خ	H, h
د	D, d
ذ	Z, z
ر	R, r
ز	Z, z
ژ	J, j
س	S, s
ش	Ş, ş
ص	Ş, ş
ض	Ž, ž, Đ, đ
ط	T, t
ظ	Z, z
ع	'
غ	Ğ, ğ
ف	F, f
ق	K, k
ك	K, k, G, g, ñ
ل	L, l
م	M, m
ن	N, n
و	V, v, U, u, Ū, ū, O, o, Ö, ö, ū, ō
ه	H, h, A, a, E, e
ی	Y, y, I, i, Ī, ī, Ī Ī

4.4. Metin

[100a]

ğubârlar ile tölup muğabber olup kabîh oldu ve her şey'ün levn ü ta'amı müteğayyir olup fesâda var idi ve her güleç olan kimselerün beşâseti zâhib olup gitdi ve cennât-ı Firdevs-i vâsi'ada olan maḥall-i laṭîfleri 'âlem-i dünyâyı dînün şecere ve incire yine tebdîl idüp 'âlem-i dünyâyı ihrâc eyledi ve daḥı bir koñşuya mücâvir olup hem-niştin olduḡ ki aṣlâ 'adâvetin unutmaz. Bârî nolaydı ol la'în cām-ı mevt nüş idüp helâk olaydı tâ ki benistirâhat bulaydum ve Qâbil Hâbil'i zulmen qatl idüp ol laṭîf ü melîh üzerine ḥayf olsun ki ne var benüm içün ki gözyaş üzre gümürdilik idüp qan ağlamayam. Hâl bu ki Hâbilüm kabır kucaḡlayup yatıyor. Ey bu benüm uzun 'ömrüm bükâ oldu ki aṣlâ ben ḥayâtumdanistirâhat bulmadum. Mes'ûdî rahmetu'llâhi 'aleyh zıkr idüp buyurdılar ki niçe kütüb-i tevârîḡde ve siyerde buldum ki ḥazret-i Âdem 'aleyhi's-selâm vaḡtâ ki bu ebyât [1]merşiye idüp zıkr itdiyse İblîs 'aleyhi'l-la'net işidüp Âdem 'aleyhi's-selâma cevâb virüp dirdi ki ve Âdem 'aleyhi's-selâm şavın işidüp ve şaḡşın görmezdi beyt:

“ Tenehha anî'l- bilâd ve sekinhe

Fegad dâgat bike el-arda'l- fesîha

Ve künte ve Zevcûke'l- Havva fîhe

Ve Adem min eze'd-dünya mürîhun

Femâzelet mekedetî ve mekrî

İle En Feteke es-semene'r- rabîha

Ebe hâbil gad gatete cemâ

Ve Sâra el- Hayye bi'l- mevti ez- Zebîha”

ya'nî sen bilâd ve sâkinlerinden uzacıḡ ol zîrâ saña bu arz vüs'atiyle ma'â başka dâr oldu ve daḥı sen ve zevceñ Ḥavvâ bu bilâdlardan ve türâbdan olup ḥâl bu ki Âdem dünyânun ezâsından râhat-yâb olmaḡ ne mümkün. Belki dâ'imâ eziyyet üzredür veyâ Âdem benüm ḥîle vü mekrüm senden zâ'il olup ve sen emîn olmazsın tâ ki senden şemz-i refî' fevt itdirmeyince ve eger Raḡmet-i Cabbâr senün üzeriñe tölü' itmeseydi Cennât-ı ḡulduñ râyiḡasın senden keff idüp men' iderdüm ve nolaydı Hâbil cümle evlâduñ qatlitse idi ve nolaydı ṡaḡlar mevtiyle mezbûḡ olaydı ve ben daḥı sizlerden ḡalâş-yâb olaydum. Bu kez Âdem 'aleyhi's-selâm bu sözleri işidine ziyâdesiyle maḡmûm oldu. Bu vaḡtde mi âyâ ma'mûr [u] âbâdân idi veyâ

[100b]

ḡalk Âdem 'aleyhi's-selâmdan evvel mi ma'mûr olup zamân-ı şâliḡ idi? Hâl bu ki melâ'ikeler buyurdılar ki: “etec 'alu fîhâ men yufsidu fîhâ”.İmdi ma'lûm olsun ki zamân-ı fâsid olmadı velâkin bu bir kıyâs-ı muṡṡariddür ḡâḡî cemâl zuḡūr ider ḡâḡî celâl zuḡūr ider. Ol ecilden vârid oldu ki “Tübâ limen kenê êliheten li'l- hayri ve veylün limen kene êliheten li's-şerri

*Hafazanallah.” El-kavlu fi’l-eyyām ve’l-leylālī:*Bu bahş eyyām vü leylālī beyânındadır . Yevm şol zamāna ve vakte tesmiye iderler ki tülū’-ı fecr şubḥ-ı şādıḳdan ğurūb-ı şemse varınca ikisinüñ mā-beyninde olan zamāna ve müddete yevm dirler ve leyl ise ğurūb-ı şemsden tülū’-ı fecre ya’nī şubḥ-ı şādıḳa varınca olan müddete ve zamāna leyl tesmiye iderler ve yevm ile leylüñ ikisinüñ mecmū’ı yigirmi dört sâ’atdür. Ne ziyāde ve ne nākış olur. Her şeyüñ ki leylden nākış ola nehārda ziyāde olur ve her ne deñli nehārdan nākış olursa leyde ziyāde olur. Nitekim nazm-ı Kerīm’inde Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ihbār idüp buyurur ki: *“Yūlicu’l-leyle fi’n-nehāri ve yūlicu’n-nehāre fi’l-leyle”*. Ya’nī Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān şun’-ı İlāhiyyesiyle leyl nehāra ve nehār leyle bunları birbirine min ğayri fark idḥāl idüp tebdīl ider. Tebdīlinde ‘uḳūl [u] ‘uḳalā müteḥayyir olur ve nehāruñ ziyādesiyle uzun olduğu vakt Ḥazīrān’uñ on yiddisinde olur ki şems ol vakte āḥir-i Cevzā’ya ḥulūl idüp ki gün ol vakte on beş sâ’at olup gicesi ise toḳuz sâ’at olur ki gicenüñ ziyādesiyle kısa olduğu vaktüdür. Ba’dehū yine nehār nokşāna şürū’ idüp leyl ise ziyāde olmağa başlayup tā ki Eylöl’üñ on sekizine varınca bu ise Şems’ün āḥir-i Sünbüle’ye ḥulūl idüp varduğu maḥaldür. Bunda ise gice vü gündüz berāber olup müstevī olurlar. Ba’dehū nehār nokşān-pezīr olup nokşāna şürū’ idüp leyl ise ziyāde-pezīr olup ziyādeye mübādere eyler tā ki kânūn-ı evvelüñ on yiddisine varınca on yiddisine bālīg olup varduğu gibi gice on beş sâ’at olup gün ise toḳuz sâ’ate nāzil olup bālīg olur. Bu kez gicenüñ ğāyet uzunlığı vakt olup gündüzüñ ğāyet kısa olduğu vaktüdür. Ba’dehū leyl nokşān-pezīr olup nokşāna şürū’ ider. Nehār ise ziyāde-pezīr olup ziyādeye şürū’ ider tā ki şehir-i Āzār’uñ on yiddisine bālīg olup varınca bu ise Şems’ün āḥir-i Ḥūt’a ḥulūl idüp

[101a]

bālīg olduğu maḥaldür. Bunda daḥı leyl ü nehār berāber olup müstevī olurlar ki her birisi on iki sâ’at olur. Buña daḥı i’tidāl-i rebī’ tesmiye iderler. **Mütercim-i ḥaḳīr**dir ki kitābda zıkr olınan muşannifüñ zıkr itdüğü atvel-i eyyām ki on beş sâ’at olması kendüsinüñ olduğu iḳlīme göredür. Ammā bizüm iḳlīmümüz ki iḳlīm-i Mısr’dur Mısr ise üçünci iḳlīmdendür ve bu iḳlīmüñ ibtidāsınuñ atvel-i eyyām penc mehdür ya’nī on üç sâ’at ve kırk beş daḳıḳadur ve bākī yigirmi dört sâ’at tekmliline ne ḳalursa gicenüñdür ve bu iḳlīmüñ atvel-i eyyāmı yeddür. Ya’nī on dört sâ’at tekmliline ne ḳalursa gicenüñdür olup bākīsı on sâ’at ḳalur. Ba’dehū yine devrine istīnāf olunup evveline rücū’ idüp evvel Ḥamel’den bed’ olunup ki i’tidāl-i rebī’idür bu minvāl-i meşrūḥ üzre durmayup devr idüp ḥıdmetdedür. Nitekim nazm-ı Kerīm’de vāḳi’ olup buyurdıysa: *“Ve’ş-şemsu tecrī limüstekarrin lehā zālīke taḳdīrū’l-‘azīzi’l-‘alīm”* ve daḥı yine ma’lūm olsun ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ luṭf-ı ğayr-ı mütenāḥīsindendür zamān iki kısma münḳasım ḳılması biri gice ve biri gündüz. Zīrā insānuñ ‘ayş u ‘işret için elbette ve elbette

harekât-ı bedeniyeye muhtâc olup ve ‘amel itmek için lâzım [u] muhtâc olur. Bu kez hareket ü ‘amel hasebiyle kuvâ-yı insâniyyeye kelâl u za‘f tārî olup ‘arız olur ve ol kelâl u za‘f tārî olup ‘arız olmasıyla insân üzerine nevm gâlib idüp insân için elbette ve elbette nevmden lâzımdur ki tâ ki kuvâlarından kelâl u za‘f ref’ olunup kendide cünbiş hâşıl olup tekrâr kendide harekâta kabiliyet hâşıl olup vücūd-pezîr ola. Bu ecilden Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân lutf u keremiyle hikmet-i şun‘-ı İlâhiyye iktizâ idüp zamânı iki kısma taḡsîm eyledi. Bir kısmını ‘ayş u ‘işret için kırup bu kısma nehârı ta‘yîn eyledi ve bir kısmını daḡı kuvâ-yı beşeriyyeden kelâl u za‘f izâle idüp tekrâr harekât-ı ta‘ayyüşe kabiliyet-i cünbiş tahşîl eylemek için kırup bu kısma leyl ta‘yîn eyledi. Eger bu minvâl-i meşrûh üzre icâd olunup ve eger olunmasaydı kaḡâ şehvâtun ifzâ vü işâl itmesine ‘usret hâşıl olup ve ifzâ daḡı olunmayup nesl münkaḡı‘ olurdu. Zîrâ kaçan bir kimesne kendi işine tenâsül için cem‘iyyet

[101b]

murâd idinse az olur ki kendi işi bir şuḡl ile meşḡul olup bu kez ehlin nâ‘ime bulup nevm sebebiyle cem‘iyyet-i maḡşûd fevt olup şemere-i evlâd hâşıl olmaz. Meḡâşid hâşıl olsun için lutf-ı şamedâniyye-i İlâhiyye ‘amel ü harekât için vaḡt-i mu‘ciz ḡalk eyleyüp taḡdîr eyledi. İmdi bu kim bu me‘ânîlere Allâh-ı zü‘l-celâl işâret idüp nazm-ı Kerîm’inde buyurur ki: “*Ve min rahmetihi ce‘ale lekümü’l-leyle ve’n-nehare li teskunû fihî ve li tebtēgû min faḡlihi ve le‘alleküḡ teşkurûn*”. Ya’nî Allâh-ı ‘azîmü’ş-şânun lutf u kerem-i İlâhiyyesindendir ki sizler için leyl ü nehârı kılması tâ ki birisinde sükûnet idüp râḡat-yâb olası ve birisinde taleb-i ma‘îşet olup anuñ sebebiyle merzûḡ olup ve ola ki bu ni‘metlere şâkir olup şâkirînden olası.

Faşlu fi feḡâ’ilü’l-eyyâm ve ḡavâşşihâ: Bu faşl yidi günden her günün faḡîletin ve ḡavâşların beyân ider. İmdi ma‘lûm olsun ki Cum‘a günü günlerün seyyididir ve ulusudur ve millet-i ḡanîfiyye ehlinün ‘ıyd u bayrâmıdır. Nitekim ḡazret-i Ebû Hüreyre raḡiya’llâhu anhdan rivâyet olunup anlar daḡı resûl-i mûkerrem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellemden rivâyet idüp sa‘âdetiyle Resûl-i muḡterem şalla’llâhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki ḡayırlı gün ki Şems anda ḡulû‘ eylemişdür yevm-i Cum‘a’dur. Ve daḡı yevm-i Cum‘a’da ḡazret-i Âdem ‘aleyhi’s-selâm ḡalk olunup icâd olındı ve daḡı yevm-i Cum‘a’da Cennet’e iskân olındı. Ve yine yevm-i Cum‘a’da Cennet’den ihbâḡ olunup indirildi. Ve yine Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân yevm-i Cum‘a’da ‘âlemleri ḡarâb-ender-ḡarâb idüp ḡaşr u neşr-i kıyâmetin ikâmet idüp ḡisâb görür ve yine Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân yevm-i Cum‘a’da bir sâ‘at-i icâbet ihfâ idüp bir ‘abd-i ‘âciz-i müsellemler ol sâ‘ate muşâdif olup du‘â eylese her ne vech üzre olursa olsun ḡayırlı su‘âl idüp taleb itmez er-Raḡmân olan ḡazret-i Allâh-ı zü‘l-celâl cümle ḡayırlı ed‘iyesin kabûl idüp maḡşûdını iḡsân idüp iḡtâ ider ve yine âşâr -ı nebeviyyede vârid olmuşdur ki mesâcid ü cevâmi‘ ḡapularında evvel-be-evvel geleni yazan melâ‘ikeler bir Cum‘a evvel gelen ‘abd-i mü‘min yitirüp

bulmasalar ve ba‘dehū vaqtinden te‘hīr eylese bir birine nazar idüp ol ‘abd-i mü‘minden su‘āl idüp teftiř iderler ve dirler ki “Fulān bin fulān āyā neyle meřğöl

[102a]

oldı ki cümleden evvel gelürken řimdi gelmeyüp āyā ne iřdür ki Cum‘a‘dan te‘hīr iderdi?” Ba‘dehū evvel ‘abd-i mü‘mine du‘āya ser-āğāz idüp dirler ki “Yā Rab eger bu kuluñı Cum‘a‘ya gelmeden faķr te‘hīr itdirdiyse aña řifā iħsān idüp marazdan anı ħalāř eyle ve eger anı bir řuğl men‘ idüp ol řuğlile meřğöl oldu ise yā Rab ol řuğldan anı ferāğat itdürüp kendi ‘ibādetüñe anı meřğöl itdür ve eger anı bir “*lehvun vela ‘ibun*” te‘hīr itdirdinse yā Rab anuñ ħalbin kendi ‘ibādetüñe ħalb eyle tā ki ‘ibādetüñle meřğöl ola”. Bu minvāl-i meřrūħ üzre ol ‘abd-i mü‘mine du‘ā iderler ve yine ba‘z selef buyurdılar ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-řān içün erzāk-ı ‘ibāddan mā‘adā fażl u keremi vardur ve ol fażl u keremden i‘tā idüp iħsān eylemez, illā ol kimseye i‘tā idüp iħsān ider ki yevm-i ħamīsüñ aħřamında bu yevm-i Cum‘a‘da cedd [ü] cehd sa‘y idüp taleb itmiş ola ve yine ‘Abdullāh bin Mes‘ūd’dan rađiya’llāhu anı rivāyet olunur ki sa‘ādetiyle buyururlar ki bir kimesne Cum‘a güninde tırnaķların taķlīm idüp kesse Allāh-ı ‘azīmü’ş-řān anuñ içinde ne deñli emrāz var ise izāle idüp çıkarup yerine řifā tıldurup idħāl ider. řu‘arādan Ařma‘ī-nām kimesne dir ki Cum‘a güninde Harūnū’-reřid üzerine varup dāħil oldum gördüm ki tırnaķların kesüp dir ki Cum‘a güninde tırnaķ kesmek sünnetdendür ve baña ħaber vārid olup bāliğ oldu ki faķrı nefy idüp izāle ider. Ben daħı bu eřnāda didüm ki : “Yā emīrū’l-mü‘minīn, sizler daħı faķrdan ħavf idüp ħorķar mısız ħālā ki ‘āleme pādiřāhsız?” Ol daħı cevāb idüp eyitdi ki: “Hīķbir kimse var mıdur ki ‘ālem-i dünyāda benden ziyāde faķrdan ħavf idüp ħorķa, ħālā ki salťanatumuñ zevālinden ħavf iderüm.” Ve yine āřārda vārid oldu ki

“ *Kallimū ezferakum bi's- sünneti ve'l- edebi, Yemīnühê havabis yesêruhe elvas*”

şu‘arādan Kemālī-nām kimesne tercüme idüp buyurur beyt:

Sünnet-i taķlīm-i ezfār böyledür ey baħtiyār

Ŧut ħavābis evħaseb ħavlini ide i‘tibār

Ĥınřır u vüřtā vü ibhām bınşır u sebbābedür

şağ elüñ tertibi budur diñle ‘an-vaşf-ı yesār

Baş ve orta şerçe sebbābe řahāret parmağı

Böyledür tertīb-i taķlīm-i ezāfir āřıkār

şağ ayakdan başla şerçe parmağından evvelā

Şol ayağũ şerçe parmağından āhîr kıl qarār

Cum ‘a gūni gūn toğınca ‘ādet itse kesmegi

Fazl-ı Haḳ’dan ide aña niçe luṭf-ı bî-şümār

[102b]

Hem rivāyetdür meşāyihden bu ḳavl-i mu ‘teber

Görmeye göz aḡrısın ‘ömrinde dimişdür kibār

Naẓm idüp bu dūrleri virdi Kemālî hoş nîẓām

Bir du ‘ā içün ḳodı mü ‘minlere bir yādigār

Ve dahı rebî ‘ü’l-aḥbārda ḥazret-i ‘Alî’den raḍiya’llāhu anḥ rivāyet olunur ki bu rivāyeti dahı Resûl-i mûkerrem ‘aleyhi’s-selāma ref’ idüp ḥadîs-i merfû’dur didiler. Sa ‘ādetiyle buyurdılar ki bir kimesne Cum ‘a güninde şā’im olsa ve şiddet-i ‘atşa ve cû ‘a ve sâ’ir me ‘āşîye şabr itse ve muḳābelesinde şevāb ümîdinde olup ihtisāb eylese ol günlük şā’im olmuş şevābın virilür ki ol günler öyle münevverdür ki dünyāda ‘ibādet olınan günlerũn nūrından aslā vechen mine’l-vücūh müşābih olup anlara beñzeyemez ve Cum ‘a güninde zevālden evvel kendüye ḥaşyetu’llāh tārî olup ‘arız olunca gözinden bir ḳatre yaş seylāb idüp akıtsa Allāh-ı ‘azîmü’ş-şān luṭf u kereminden şimālde olan melege vahy idüp buyurur ki bu ḳulumũn şaḥîfesin dūrüp devşirüp gelecek Cum ‘a gününe varınca bir ḥaṭṭiyye yazma diyü emr ider. Ḥadîsũn ‘aḳıbinde ‘Allāme Zemaḥşerî buyururlar ki cām-ı mevt nûş itmezden evvel olan nefsleri ki ḡanîmet bulup ‘amel mümkün olduḡu deñli fırsatı fevt itmeyüp ne deñli ‘özrleri ve ‘illetleri var ise bunları ḳaṭ’ eyleyüp ḡāfil iseñ bîdār olagör. Nitekim ‘arîfler dimişlerdür:

Çerā kārî küned ‘āḳil ki bāz āyed peşîmānî

Ya ‘nî ‘āḳil niçün iş ider kim şoñında peşîmān olsa gerek. Zîrā senũn ecelũn mu ‘ayyen olup seni ṭaleb idüp saña gelür ve ‘ömrũn medūd dahı degül ki tā ki saña emān vire belki emān dahı virmez. Nitekim Resûl-i mûkerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur: “Ey aşḥābum! İster misiz⁴⁶ ki sizleri bir sâ’ate delālet itdireyüm ki ol sâ’at-i mübāreklikde sâ’at-i cināndan bir sâ’at ola ki rahmeti zıllı-medūd ola ve rızḳ dahı ol sâ’ate maḳsûm ola ve Allāh-ı ‘azîmü’ş-şānuñ rahmeti dahı ol sâ’ate mebsûṭ ola ve du ‘ā dahı ol sâ’ate, hedef-i icābete muşādîf olup redd olunmayup müstecāb ola.” Aşḥāb-ı güzîn ve e’imme-i dîn raḍiya’llāhu Te’alā ‘anhüm ecma’in buyurdılar ki: “Belî yā Resûlu’llāh”. Ḥaber virenler dahı sa ‘ādetiyle buyurdılar ki:

⁴⁶ Metinde “ister misinler ki” yazılmış fakat imla gereḡi bu şekilde düzeltili.

“Tulū‘-ı fecr ile tulū‘-ı şemsüñ mā-beyninde olan sā‘atden gāfil olmañ.” Ve yine hāzret-i ‘Alī keremu’llāhu vecchēhū ve raḍiya’llāhu anhdan rivāyet olunur ki Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem tulū‘-ı şemsden ol hāzret-i ‘Āiše raḍiya’llāhu anhā üzerine mürūr eylediler. Hāl bu ki hāzret-i ‘Āiše raḍiya’llāhu anhā

[103a]

nā‘ime olup uyurdu. Ayağıyla tepüp buyurdılar ki: “Kalk Rabb’uñ rızkını müşāhede eyle gāfilinden olma zīrā Allāh-ı ‘azīmü’s-şān kulları mā-beyninde tulū‘-ı fecr ile tulū‘-ı şemsüñ mā-beyninde rızkların takşīm eyleyüp baḥş ider. İntihā-yı kelām u rebī‘ü’l-aḥbār. **Yevmü’s-sebt:** Ya’nī Cum’a ertesi günün beyān ider. Cum’a ertesi günü tā‘ife-i Yehūd’uñ bayrāmıydı. Kelbī rivāyet idüp buyurdılar ki: “Hāzret-i Mūsā ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā tā‘ife-i Yehūd’a emr idüp buyurdılar ki: “Üsbü‘da ya’nī haftada bir günü Allāh-ı ‘azīmü’s-şān için ‘ibādet itmege maḥşuş idüñ ‘ibādetden gayrı ol günde bir şey ‘ādet itmek bunlar daḥı sem‘an ve tā‘aten” diyüp gayrısın ittihāz idüp qabūl itmediler ve didiler ki: “Yevm-i sebt bir gündür ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān sebt gününde cümle eşyā’yı ḥalk eyleyüp icād itmeden ferāğat eyledi.” Ve zu‘m idüp didiler ki: “Sebt gününde bir ḥādiṣe olup zāhir olsa ol şey münkaṭı‘ olmayup sebt-i āḥire dek sürer. Ol ecilden sebt gününde bir şey aḥz eyleyüp ve şey virüp i’tā itmeden dest-i kūtāh idüp mümteni‘ olurlar ve ammā İslāmiyye-i Ḥanefiyye tā‘ife-i Yehūd’a muḥālefet idüp yevm-i sebt günün tebrīk eylediler. Zīrā Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ḥadīṣ-i şerīfnde buyurdılar ki “*Būrike li ümmetī tī bukūrihe sebtihē ve hamīsihe*” ya’nī Allāh-ı ‘azīmü’s-şān kerem ü luṭf-ı İlāhiyyesinden ümmetüñ şubḥlarında sebt ile ḥamīs günlerinde tebrīk eyleyüp mübārek eyledi.” Ve yine ehl-i felāḥa olan kimselerüñ şey bezr eyleyüp ekenler zu‘m idüp dirler ki kaçan naḥlistān sebt gününde kaṭ‘ olınup kesilse sene -i ātiyede semereyi ḥaml idüp mīve-dār olmaz ve daḥı muḥtaş rebī‘ü’l-ebrārda zikr idüp buyurur ki İmām Hümām hāzret-i Nu‘mān ya’nī Ebū Huneyfe’nüñ zamān-ı sa‘ādetinde sebt günün ta‘īl idüp ders okumazlardı tā ‘ulemā‘dan İmām Ḥaṣṣāf’uñ zamān-ı sa‘ādetine gelince, İmām Ḥaṣṣāf ise künyesi Ebūbekrdür ve ismi Aḥmed’dür, ‘Amr Şeybānī zamānında a‘lem-i ‘ulemā‘ olup ve Ḥanefiü’l-mezheb idi ve na‘lın yapup kesb yedinden geçinürdi ve çok kitāblar taṣnīf itmişdür. Cümleden birisi cilde Kitāb-ı İncil ve Kitābü’l-Veşāyā ve Kitābu Edebü’l-Kāḍī. Bunları taṣnīf itmişdür. Şems E‘imme Ḥulvānī zikr idüp buyururlar ki İmām Ḥaṣṣāf büyük kimesnedür. İktidā olınmağa lāyıkdur. Bağdād’da iki yüz altmış bir hicretüñ tārīhinde vefāt idüp Raḥmetu’llāhu Te‘alā ‘aleyh anuñ zamān -ı sa‘ādetinde gāhī işneyn günün ta‘īl idüp okumazlardı

[103b]

ve ammā zamānumuzda şimdi Şalı günün ta‘tıl idüp okumazlar ve işābet daḥı iderler. Zīrā Şalı’nuñ bir tarafında üç gün bir tarafında iki gün bunlar ise taḥşıl günleridür. Bu kez Şalı günü tālibīne rāḥat olup bākī günlerde taḥşile cedd ü sa‘y iderler ve iklīm-i Mısr’da ise ḥamīs günün ta‘tıl idüp okumazlar ve yine ḥazret-i Enes bin Mālik raḍıya’llāhu ‘anh rivāyet idüp buyururlar ki Resūl-i mükerrrem şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem eyyāmdan su‘āl olındı. Ol daḥı cevāb virüp buyurdı ki sebt günü yevm-i mekr ve yevm-i ḥīledür. Zīrā Kureyş sebt güninde dārū’n-nedvede mekre şürū’ itdiler. Dārū’n-nedve ise şol maḥalle ve mekāna dirler ki ḥalk ol maḥalde ve mekānda meşveret için cem’ olurlar ve daḥı Mekke-i mükerrremde Kaşī’nūñ binā itdigi beyte Dārū’n-nedve tesmiye itdiler. Zīrā Kureyş ol dāra meşveret için cem’ olurlardı ve ḥālā ol Dārū’n-nedve yirinde maḥām-ı Ḥanefī vākī’ olmuştur ve daḥı yevm-i eḥad Bāzār günü toḥm bezr itmege ve ağaclar dikmege ve şey ta‘mīrine mübāşeret idüp başlamak münāsibdür. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān Bāzār gününde dünyāyı ḥalk idüp icāda başladı ve daḥı yevmü’l-işneyn günü sefer günidür. Sefere gitmek ve ticāret eylemek münāsibdür. Zīrā ḥazret-i Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā işneyn günü sefere gitdi ve ticāret eyleyüp ‘azīm-i ribḥ itdi ve selāse günü ya’nī Şalı gününde kan almak münāsibdür. Zīrā ḥazret-i Ḥavvā ibtidā Şalı gününde ḥayzla mübtelā olup ol günde ḥayz gördi ve Kābil daḥı Hābil’i Şalı gününde katl idüp ve şerbet-i şehādet nūş itdürüp irāḳa-i dem eyledi. Rivāyet olunmuşdur ki anamuz ḥazret-i Ḥavvā vaktā ki şecereden dest-dırāz idüp mīve-çīn alup andan ekl idüp yidi ise Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān anı ḥayz kanıyla ibtilā eyleyüp devr-i kıyāmete varınca benātında müstemire olup ḥayz kanı anlarda ḳaldı. **Ḥikāye-i laṭife** rivāyet olunmuşdur. Hārūnü’r-Reşīd eşrāf-ı benātından bir duḥter-i pākīzeyi tezwīc eyleyüp aldı. Bu deñli ziyet-i şöhret ile ve bu deñli zifāfdan soñra gerdekī gicesinde dāḥil olup girdi. Gün-ā-gün elvān ile müzeyyen olan bisāt ferş olınup döşendi. Hārūnü’r-Reşīd daḥı ol ferrāş üzerine çıkup oturdı. Nā-gāḥ ol duḥter-i pākīzenüñ mühr-i āletinden dem-i ḥayz küşe gelüp zāḥir olup nümāyān oldı. Ol duḥter-i pākīze ḥacīl ü münfa‘il olup

[104a]

ser-nigün eyleyüp ḥacāletile eyitdi: Yā emīrū’l-mū‘minīn “*etā emru’llāhi felā testa‘cilūhu*” ya’nī āyet-i şerīfeyi iktibās idüp buyurdı ki: “Yā emīrū’l-mū‘minīn, anamuz ḥazret-i Ḥavvā’dan irş -be-irş benāta ḳalan dem-i ḥayz cāriyeñüze bu sā‘at emr-i İllāhīyle zuḥūr eyleyüp nümāyān oldı. İmdi saña maḥşuş olan mührüñ izālesin bu vakte izāleye ‘acele buyurmañ. Zīrā emr-i İllāhīyle izālesinden bu eşnāda memnū’suz, bākī fermān efendimüñdür.” diyicek ḥalīfe daḥı der-‘aḳab buyurdılar ki vallāhi ‘ālem-i dünyāda ve mā-fihā böyle bir

hayırlı kelām işitmedüm ve işitmem. Ben daḥı emr-i İlāhiyye’ye müntazır olup şabr iderüm. El-ḥükmu’llāh ve daḥı yevm-i erba’ā ya’nī çehārşenbe günü naḥs-ı müstemirdür. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān çehārşenbe günü Fir’avnı ğark eyledi ve kavm-i ‘Ād ve Semūd’ı da ḥı helāk eyledi ve yevm-i ḥamsinde ya’nī perşenbe günü kaẓā-yı ḥavā’ice münāsibdür ve selāṭin üzerine varup dāḥil olıcak gündür. Zīrā ḥazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā mülk-i Mışr üzerine dāḥil olup ‘azīm-i Mükerrrem oldı ve ḥavā’icin kaẓā eyleyüp ḥazret-i Hācer’e aña hibe eyleyüp bağışladı ve Cum’a günü ise yevm-i ḥuṭbe vü nikāḥdur. Zīrā nikāḥlar Cum’a günü ‘aḳd olunur, intihā-yı kelām rebī’ü’l-aḥbār. **Yevmü’l-eḥad:** Eḥad günü ya’nī Bāzār günü beyān ider. Bāzār günü ki ‘ıyd-ı Naşārādur. Aşḥāb-ı siyer zıkr idüp didiler ki günlerden ibtidā zuhūr idüp vücūd-peẓır olan gün yevm-i eḥad ki Bāzār gündür ve Bāzār günü dünyā günlerinin evvelidür. Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān Bāzār güninde cümle eşyā’yı ḥalk eyleyüp icāda başladı ve yine zıkr olunup rivāyet olındı ki ḥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā kendü kavmine günlerden Cum’a gününü ‘ibādet itmek için işıfā idüp ihtiyār itsünler diyü emr itdi. Kavmi daḥı kendüye cevāb virüp didiler ki lāyık u inşāf degüldür ki tā’ife-i Yehūd’uñ ‘ıyd u sürür bayrāmı bizden şoñra ola ve siz murād itmezsüz ki bizüm ‘ıydumuzdan şoñra ve eyyām-ı sürür ki bayrāmumuzdan şoñra ‘ıyd u eyyām-ı sürür ola. Ol ecilden Bāzār günün kendülerine ‘ıyd u sürür ittiḥāz idinüp bayrām itdiler ve Naşārā zu’m idüp eyitdiler ki her ne deñli umūr var ise Bāzār gününde ibtidā olmaḳlığa lāyık u münāsibdür ve ammā ḥaḳır-i mütercim dir ki millet-i Ḥanefiyye-i İslāmiyye’de olan müslimün bunlaruñ ḥilāfetindedür. Nitekim ḥadīşde vārid oldı ki “ *Neüzü billāh min şerri yevmi’l- ehad. Ve iyyeküm ve’ş- şuhūsa fī yevmi’l- ehad. Fe inne lehü hadde ke- haddi’s- seyfi.* “

[104b]

ma’nā-yı laṭīfi dimekdür ki yevm-i eḥaduñ ki Bāzār gününüñ şerrinden Allāh-ı ‘azīmü’ş-şāna ilticā idüp şıgınurum ve daḥı sizün üzerünüze olsun ki Bāzār gününde vāḳi’ olan şuhūşdan ki bir şehrden bir şehre gitmekdür, ol gitmeden ittiḳā vü ictināb itmek. Zīrā Bāzār gününüñ bir keskinliği vardur ki seyfüñ keskinliğinden daḥı ziyādedür. Rebī’ü’l-aḥbārda böylecedür. **Yevmü’l-işneyn:** Yevm-i işneynüñ Bāzār ertesi günün beyān ider. Bāzār ertesi bir mübārek gündür ki Resūl’ullāh şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem zāt-ı şerīfleri bu idi kim işneyn ve ḥamīs günlerin şā’im olmağa muvāzabet iderlerdi. Aşḥāb-ı güzīn ve e’imme-i dīn raḳıya’llāhu Te’alā ‘anhüm ecma’in bu ḥālden su’āl buyurup istifsār eylediler. Sa’ādetiyle Resūl-i mükerrrem ve Ḥabīb-i muḥterem şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdılar ki “ *Hüme yevmēni türfū tihimē’l- āmalü. Fe inne ehabbe en türfeā amelī ve ene sāimün*” ya’nī işneyn ve ḥamīs bunlar iki günlerdür ki bunlarda a’māl-i benī-Ādem dergāh-ı ‘ālīyeye ref’ olunup şınılur ki ben daḥı defter-i a’mālimün ‘unvānı şavm ile olmasın. Meyl ü muḥabbet idüp ol ecilden şā’im

olurum ve yine hadîs-i nebevîde vârid olmuştur ki Resûl-i mükerrerem şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellem yevm-i işneynde uf k-ı rahm-ı mâderden tûlû' eyleyüp 'âlemden zûlemât-ı küfri izâle idüp pür -nûr eyledi ve yine yevm -i işneynde va t̃an-ı aşl̃isinden hicret idüp Medîne-i münevvereyi nûr-ı nebeviyyetle tenvîr itdiler. Bu hadîs-i şerîf İmâm Ahmed bin Hanbel mesnedinde ihrâc idüp 'Abdullâh bin 'Abbâs'dan rağıya'llâhu 'anhâ rivâyet itdiler. **Yevmü's-selâse:** Selâse günü ki Şalı günüdür. Şalı günü bir gündür ki anda ta'avvüz eylemek müstehabdur, ta'avvüz eylemek ki Allâh-ı 'azimü's-şâna isti'âze idüp sığınmak ve kendü nefsiyle meşgûl olup nefsin ıslâh eylemeklige müdâvemet ü mülâzemet eylemege ve bu günde hacâmet memdûhdur ve bu günde Kâbil Hâbil'i katl idüp helâk itdiler. “ *Allahümme ehtazanê min şurûri enfûsinâ.* “ **Yevmü'l-erba'a:** Erba'a günü ki çehârşenbedür, çehârşenbe günü ise hayr-ı kalıldur ve her ayuñ âhir çehârşenbesi naḥs-ı müstemir [ü] dâ'imdür ve yine Muhtaş rebî'ü'l-ebrâr olan kitâb-ı rebî'ü'l-aḥyârda zıkr idüp rivâyet ider. 'Abdullâh bin 'Abbâs'dan rağıya'llâhu 'anhâ anlar daḥı Resûl-i mükerreme ref' idüp hadîsi merfû' kılip buyurdılar ki “ *Ehuru erbiâ'i fi's- şehri binahsin müstemirrin.* “ ya'nî ayda âhir çehârşenbesi naḥs-ı müstemirdür beyt: “ *Likavek lil mebkü fal sev ve vecheke erbaan le yedur* “ ya'nî

[105a]

şabâḥ vak̃tinde saña müşâdif olup ve râst gelüp muḳâbil olduḡın âdeme bir bed-fâlsin ve yüzüñ ve çehreñ şehrüñ âhir çehârşenbe gibi dâire olmayup dâ'imâ gâyet bedlikde qarâr-zâde olup t̃urur ve yine dinildi ki çehârşenbe günü istiḥmâm itmek memdûhdur ve yine Resûl-i mükerrerem şallâ'llâhu 'aleyhi ve sellemden rivâyet olunup sa'âdetiyle buyurur ki “ *Mâ min şeyin büdie yevme'l- erbiâi illê ve gad temme.* ” ya'nî bir şey bu kadar ki erba'a güninde bed' olunup başlana illâ ol şey vücûd-pezîr olup tamâm olup biter ve Ebû Yûsuf Hamedânî a'mâl-i hayrda tevakkuf idüp erba'âya müntazır olurlardı. Erba'a günü gelüp olduḡı gibi ol 'amel-i hayra şurû' iderlerdi ve dirler idi Allâh-ı 'azîmü's-şân nûrî çehârşenbe günü ḥalk eyleyüp icâd itdi ve naḥs-ı dâ'im olması küffâr ḥaḳḳındadır ve şâhibü'l-hidâyet bu hadîs[i] rivâyet idüp dirdi ki babam böylece işidüp şeyḥinden böylece rivâyet iderdi intihâ. Ve daḥı zurefâdan bir kimesne var idi ve ismine Mezîd dirlerdi ve anuñ daḥı bir düstı var idi. Günlerden bir gün Mezîd'e didi ki ben murâd iderüm ki fulân maşlahat içün benümle me'an çıkup mu'ânet idüp hareket idesin. Mezîd cevâb virüp eyitdi ki: “Bu gün çehârşenbe günüdür, evde oturup hareket itmek hayırlıdır ve aḥsendür, bu gün maşlahat olmaz.” Otuz düstı daḥı cevâb virüp eyitdi ki: “Yâ çehârşenbe gününde ḥazret-i Yûsuf 'aleyhi's-selâm rahm-ı mâderden tûlû' idüp 'âlemi pür-nûr itdi degül miydi? Mezîd dönüp cevâbında aña eyitdi ki: “Anuñçün batn-ı Ḥût'da yüce köşk ve sarâylara ve emkine-i vâsi'ayı mâlik olup taşra çıkınca yeşil libâslara mâlik olup mülebbes olup râḥat-yâb buldı. Maḳşûd ise kapu bayrâğıdır.” Ve düstı yine cevâb idüp eyitdi

ki: “Ḥazret-i Yūsuf şiddīk ‘aleyhi’s-selām ol daḥı raḥm-ı māderden çehārşenbe günü ‘ālemi pür-nūr eyledi. Mezīd yine dönüp cevāb virdi ki: “Anuñçün birāderleri darb-ı şedīd ile istiḳbāl idüp baḥs derāhime bey’ itdiler. Düstı yine didi ki: “Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān çehārşenbe günü ḥazret-i İbrāhime vaḥy eyledi.” Mezīd daḥı cevābında eyitdi ki: “Belī, anuñçün mancınıkla istiḳbāl olunup mancınıka vaḥ’ olup ḳara ilkā olındı. Eger ḥazret-i Allāh zü’l-celāl ol ḳara günü “*Berden ve selāmen*” fermānın eyitmeseydi ḥāl-i diger-gün olurdu. Düstı yine

[105b]

didi ki: “Çehārşenbe günü ḥazret-i Allāh celle celāluhu efḍal-i enbiyā ‘aleyhimü’s-selām olan Muḥammedü’l-Muṣṭafā’ya yevm-i iḥrābda nuşret eyledi.” Mezīd dönüp cevābında eyitdi ki: “Ey ne‘am! Velākin bunca ictihād ve gözler dört olup cānlar ḥulkūma geldükden soñra nuşret eyledi.” **Yevmü’l-ḥamsīn:** Yevm-i ḥamīs ki Perşenbe günüdür, anı beyān ider. Perşenbe günü bir mübārek gündür. Huşūşan ba‘z-ı ḥavā’ici ṭaleb itmede ve ibtidā sefere çıkup gitmede ḥadīs-i merfū’ olduğu ḥalde İmām Zehrā rivāyet idüp dirler ki: “Her bār ki Resūl-i Mükerrrem şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem sefere gitmek murād itseydi ḥamīs güninde çıkup gider idi ve ḥamīs güninde daḥı ḥacāmet itmek mekrūhdur Ḥamdūn ibn İsmā’ıl taḥdīs idüp rivāye t idüp buyurur ki: “İşitdüm Mu‘taşım Bi’llāh’dan ol daḥı taḥdīs idüp rivāyet ider Me‘mūn’dan , Me‘mūn daḥı Reşīd’dan taḥdīs idüp rivāyet ider , Reşīd daḥı Mehdi’dan rivāyet ider, Mehdi daḥı Manşūr’dan taḥdīs idüp rivāyet ider , Manşūr daḥı babasından ol daḥı ceddinden ol daḥı ‘Abdullāh bin ‘Abbās’dan raḍiyā’llahu ‘anhüm anlar daḥı nebī-i muḥterem şallā’llāhu ‘aleyhi ve sellem” sa‘ādetiyle buyurur ki “ *Men ihteceme yevme’l- hamīsi fe-humre mete fī Zelike’l-Maradi.* “ ya’nī bir kimesne ḥamīs güninde ihticām eyleyüp ḳan alsa ve ‘aḳabinde maḥmūm olup şıtmalansa ol ḳan alan kimesne bu marāzdan ḥalāş olmayup ‘aḳıbetü’l-‘aḳıbe andan fevt olur. Rāvīü’l-ḥadīs olan Ḥamdūn naḳl idüp buyurur ki müddet-i medīdden soñra bir ḥamīs Mu‘taşım Bi’llāh[1] ziyārete gitdüm. Varup dāḥil olunca anı gördüm ki ihticām idüp ḳan alıyor. Anı bu ḥāl üzre görünce ta‘accüben tevaḳḳuf idüp üzerine dāḥil olmadum. Bu kez beni görünce baña cevāb eyitti ki: “Yā Ḥamdūn ma‘lūm oldu ki saña taḥdīs itdügim ḥadīs-i şerīf der-ḥātır idüp tezekkür itdük.” Ben daḥı cevāb virüp: “Ey ne‘am! Yā emīrū’l-mü‘minīn didüm ol daḥı ḳasem idüp didi ki: “Vallāhi tā benden ḥaccām ḳan almayınca ḥadīs-i şerīf ḥātıruma gelmedi. Ba‘dehū aḥşama ḳarīb bunı şıtma tutup ol sıtmadan ḥalāş-yāb olmayup ol marāzdan fevt oldu bi-raḥmetu’llāhi Te‘alā ‘aleyhim. **İhtiyārātü’l-a‘māl:** “*Fī yevmi’l- cem [...] el-müminin Ali b. Eb. Talip Kerremallahu Teālā Vechehu.*”

[106a]

“ *Le ni‘me’- yevmü yevmü’s- sebtı hakka.*

Li saydin in eratte bi lā imtirāin

Ve fi'l- ehadi el- bināü lienne fihī ibtede Allahu fi halgı-semāi

Ve fi'l-isneyn in sêferte fihī tenêle er-rüşde fihī mea'l-fenāi

Fe in tüzide'l- hacêmete fe's- selāse fe-tī saatihı heragu ed-demāe

Ve in şeribe imrin yevmen devêe fe-ni'me'l- yevmi yevme'l-erbiā

Ve fī yevmi'l- hamīs gada hāccin fe innellāhe ye'zenü bi'l-gadā

Yevme'l- cümüati et-tezuicü fihī ve lizāti'r-ricāli mea'n-nisāi

Fe heze'l- ılmü lā yecübuhu illa bene ev vessa'l-enbiyāü. “

Üsbü‘ günleri ki hafta günleridür. Kankı ‘amel kankı günde işlemesi evlā vü ahsendür, İmām ‘Alī keremu’llāhu vecchēhū ve rağıya’llāhu ‘anhümden mervīdür ki zıkr idüp bu ebyāt ile beyān itmişdür. Cum‘a ertesi ne hoşça güzel gündür. Bilā-şekk eger ol günde şayd murād iderseñ münāsibdür. Ehad ise Bāzār günidür. Binā eylemege şürü‘ itmek gāyetü’l-gāye münāsibdür. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān Bāzār güninde halk-ı semāya bed‘ eyleyüp izhār u icād eyledi ve işneyn güninde ki Bāzār ertesidür , sefere sülük idüp gitmek ‘azīm-i ribhe ve mehālikden hālāş-yāb olmağa bādīdür ve ne hoşça güzeldür ki selāse güninde ki Şalı günidür ki hacāmet idüp kan aldırmağ. Zīrā Şalı güninüñ sâ‘atlerinde kan akıdıldı ve eger bir kimesne şerbet içmek lāzım gelürse erba‘ā günü ne güzel münāsib gündür ve eger hükmi hükümāta müte‘allık şeyüñ var ise ne hoşça münāsibdür. Hamīs günü zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān yevm-i hamīsde kazā-yı havā‘ic idüp ve kazā itmekle ol günde üzñ virdi ve dağı tenāküh ü tezāvüc eylemege Cum‘a güninde gāyetü’l-gāye güzel ve münāsibdür. Zīrā ‘avrat ile ricālün cem‘iyyet lezzeti Cum‘a güninde zāhir olup vākı‘ olmuşdur ve bu ‘amelleri bilmez. İllā nebī ve yāhūd vārişü’n -nebī olan kimesne bilür “ *Allahu Subhānehü E’lemü bi hakikatihı'l-hālli.*” **İhtiyārāt-ı fezā’ilü’ş-şühūr ve’l-‘āmır:** Fezā’il-i şühūr sene-i muhtār olanları beyān ider ve şehri’l-muħarremi’l-harām ile bed‘ eyleyüp buyurdi ki efđal-i eyyām-ı Muħarrem’ün evvelki günidür. Zīrā ol gün senenün evvelidür. Ba‘dehü toközuncı günü ve üçüncü günü efđaldür. Zīrā ikisinün hakkında hadīs-i şerīf vārid olmuşdur. Ba‘dehü rebī‘ü’l-evvelün on ikinci günü efđaldür. Zīrā ol

[106b]

günde Resül-i mükerrrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ufķ-ı rahm-ı māderden tülū‘ eyleyüp şahrā-yı rüy-ı zemīnde zulemāt-ı şirki izāle eyleyüp pür-nür eyledi ve dağı ba‘dehü Recebü’l-

mürecceb efḍaldür. Zîrâ eşhür-i ḥarāmuñ evvelidür ve Receb'ün nısf günü ve gicesidür. Zîrâ hakkında ḥadîs-i şerîf vârid oldu ve daḥı yigirmi yidinci günidür. Zîrâ leyle-i Mi'râc içinde vâkı' oldu ve ba'dehû Şa'bānuñ nısf günidür gicesinüñ fazîletden ötüri leṭā'if-i ma'ârifde zıkr olındı ki İmām Aḥmed ve İbn Mâce ḥadîs i ḥrâc eyleyüp taşhîḥ eylediler. Ḥadîs-i şerîf ise budur: “ *An Aişe (r.a) galet: Fe gattü en- Nebiyye (s.a.v) Fe- haractü. Fe ize hüve bi'l-bakī rāfian ra'sehü ile's-semā. Gāle (s.a.v): “ Tehāfīne en yehīte Allhü aleyki ve rasulihī. Fe gultü: Ya Resullallah Zanentü ente eteyte baza nisāisel. Gāte (s.a.v) inne Allah Teāla Yenzeli leyle te'n-nıfs min Şaban ile semāi'd-dünyā. Yağferu min ekseri adedi şa'ri ganemi kelbin.”* “ ve daḥı Tirmizî Buḥārî'den taz'îfin zıkr eyledi. Rivāyet-i ḥadîs olan ḥazret-i 'Āiše raḍıya'llāhu 'anhā buyurur ki bir gice kendü nöbetümde Resûl-i mükerremi yaturup bu kez teftiş ü tefahḥuşa çıkınca anı Baḳî'de buldum ki mübârek başını semāya ref' idüp du'ā idiyor, beni görünce cevāb idüp eyitdi ki: “Sen ḥavf mı idersin ki Allāh ve Resûl'e saña ḥayf ideler. Ben daḥı der-'aḳab cevāb eyitdüm ki: “Yā Resûlu'llāh ḡann itdüm ki ba'z nesālar ki gitdüñ ol ecilden geldüm. Sa'âdet ile Resûl-i mükerrrem buyurdı ki bu gice Şa'bān'ün nısf gicesidür ve Allāh-ı 'azîmü's-şān Şa'bān'ün nısf gicesinde semā'-i dünyāya nāzil olur. Benî-Kelb 'aşiretinüñ koyunlarınıñ yünlerinden daḥı ziyāde ḥalk yarlıgar. Ol ecilden du'ā iderüm ve daḥı Allāh-ı 'azîmü's-şān cismden ve mekândan ve nüzülden münezzehdür ve lâkin bu elfāz-ı müteşābiheden murād budur ki semā'-i dünyā ile mā-beynünüzde niçe perde yok ise güzelüñ sizleri mağfîret itmesinüñ mā-beyninde daḥı perde bu kadar ve lâkin talebünüze mevḳûfdur. İmdi sa'y idüp talebinde takṣîrāt itmek ve ba'dehû Ramazān-ı şerîfüñ yigirmi yidinci günidür gicesinüñ fazîletinden ötüri ve ba'dehû yevmü'l-ḳaṭardur. Zîrâ ol günde bî-ḥisāb kimseler nârdan āzād olurlar “*Allahumme e'tıgıne mine'n-nār*” ve yine edille-i beyyîne ile ma'lûme olan eyyāmlardur. Zîrâ Allāh-ı 'azîmü's-şāna bu günler sevgilüdür ve daḥı yevm-i

[107a]

'arefedür. Zîrâ 'arefenüñ hakkında ḥadîs-i şerîf vârid oldu ve daḥı yevm-i aḍḥādur. Zîrâ ḥalk yevm-i aḍḥāda Allāh-ı 'azîmü's-şānuñ zuyūflarıdır ve ba'dehû yevmü'l-cum'a ve yevmü'l-ḥamsîn ve yevmü'l-işneyndür. Hāl bu ki bunların zıkr ü beyān sebḳat idüp geḳdi ve ammā gicelerüñ efḍali Muḥarremü'l-ḥarām'ün evvelki gicesidir. Zîrâ güninüñ fazîleti giceye sirāyet ider ve yine Receb-i şerîfüñ yigirmi yidinci gicesidür ki ol gice Mi'râc gicesidür ve daḥı Şa'bān'ün nısf gicesidür ki ol gice leyle-i şakk dirler ki Ber'at gicesidür dimekdür ve daḥı Ramazān-ı şerîfüñ 'aşer-i āḥirinüñ giceleridir. Zîrâ leyle-i Ḳadr ol tek gicelerde ṭaleb olunur ve kümmel-i 'ulemā'dan bu gicelerüñ her birisine leyle-i Ḳadr olmasına zāhib olmuş kimseler vardur ve yine Ramazān-ı şerîfüñ yigirmi yidinci gicesidür ki anuñ şabīḥası yevmü'l-Furḳān'dur ve daḥı leyle-i 'ıydındür. Zîrâ anların ḥaḳlarında ḥadîs-i şerîf vârid olmuşdur.

İmdi bu zıkr itduğümüz eger gice ve eger gündüz bir alāy evkātdür ki tālib-i hayr olan kimselere lāyık-ı inşāf degüldür ki bu evkātdan gaflet üzreler. Zīrā bu evkātlar mevsim-i hayrdur ve maḥall-i ticāretdür. Bu ise ‘ākıl olan kimesne üzerine ḥafī vü pūşide degüldür ki her bār ki tācir olan kimesne mevsimden gāfil olsa mevsimde olan ribḥe itduğu gayr zamānda ribḥ idemez. *Vallāhu subḥānehū ve Te‘alā’l-muvaffaki’ş-şavāb.* **El-ḳavlu fi’ş-şühūr:** Ma‘lūm olsun ki eşnāf-ı nāşdan her bir sınıf için meş‘elā ‘Arab ve Rūm ve Fars ve Kıbt ve Türk ve Hind ve Zenc ve bunların gayrları gibi cümlesinün şühūrları ve ayları vardur ve lākin zamānumuzda meşhūr olan şühūr-ı ‘Arab ve şühūr-ı Rūm ve şühūr-ı Fars olmağıla ol ecilden bunların üzerine iktisār itdüm ve murād itdüm ki her birlerinün yanında olan fezā‘illerin ve ḥavāşların zıkr idüp beyān iderüm ve bu şühūrlar içinde olan mevsimlerin ve bayrāmların beyān iderüm. **Faşlu fi-şühūri’l-‘Arab:** ‘Arab-ı ‘urebā katında şehir iki hilāl mā-beyninde ve arasında olan müddet ü zamāndan ‘ibāretdür. Hilālın mā-beyninde olan müddet ü zamān ise hey‘et-i maḥşūşada ki tāze nev üzre vāḳi’ olmasıdır ve ‘Arab-ı ‘urebā mā-beyninde sene-i kāmile on iki şehrdan ‘ibāret olması müttefik-i ‘aliyye olmasıdır. Zīrā bunların seneleri üç yüz elli dört gün ve bir günden daḥı cüz‘icedür. Zīrā bu şehir otuz gün ve bir şehir daḥı yigirmi toḳuz gün bu tarz üzre ise şühūr eyyāmı seneye munṭabık olur ve ol kūsūr ise zi’l-ḥiccenün āḫirinde ziyāde olup zāhir olur.

[107b]

ve senenün bu minvāl-i meşrūḥ üzre olmasına nazm-ı Kerīm’de vāḳi’ olup zāhir oldı: *“İnne ‘iddete’ş-şühūri isnā ‘aşera şehran fi kitābi’llāhi yevme ḥaleka’s-semāvāti ve’l-arḍa minhā erba‘atun ḥurumun.”* Eşhur-ı ḥurum ise Receb-i ferd ve Zī’l-ḳa‘de ve Zī’l-ḥicce ve Muḥarrem’dür. Ya’nī bu çift aylardur ve Muḥarrem’e Muḥarrem demek ‘inde’llāh ziyādesiyle rif‘ati ve vaḳ‘ı olduğıçündür. Bu kez böyle olunca bu şehrin içinde ‘ibādāt u tā‘āt itmege şevābın ziyāde olmasına sebebdür ve yine bu şehir içre ma‘ā şī eylemege dār-ı āḫiretde ‘ikābın ve tā‘āt itmek şevābın ziyāde olmasına sebebdür . Ve bu dört ay zamān-ı cāhiliyyete daḥı ‘inde’llāh maḳbūl Muḥarrem idi. Ol ecilden ‘Arab-ı ‘urebānün bu aylarda ‘ādetleri bu idi ki mızrāklarının dişlerin nez‘ idüp çıkarırlardı ve gāret eylemenün şeyinden münḳā‘id olup evlerinde oturlardı ve ‘adüvvlerinden emīn olup emn üzre olurlardı. Hattā bir kimse bir kimesnenün babasın ḳatl itmiş olsa ve bu aylarda bir ḥālī yerde rāst gelse aña aşlā ta‘arruż eylemezdi. Ol deñli ri‘āyet iderlerdi. **Muḥarremü’l-ḥarām:** Muḥarrem ayı bir mübārek aydur ve bu aya Muḥarrem tesmiye olındı. Zīrā bu ayda kıtāl ḥarām olduğı içündür. Muḥarrem ayının evvelki günü mülūk-ı ‘Arab katında ziyādesiyle mu‘azzam gündür ve ol günde birbirlerine tehniye etmek için birbirlerine varup tehniye iderlerdi. Nitekim Fars’da sene-i Ferīste’nün evvelki günü mu‘zzam olup ve ol güne Nīrūz tesmiye idüp ve birbirlerine

tenhiye için varup tenhiye itdikleri ve ta'zīm itdikleri gibi. Ve yine Muharrem'ün onuncı günü ki yevm-i 'āşūrādur yevm-i 'āşūrā ise cemī'-i milelde mu'azzam olup ta'zīm olunur. Zīrā ḥazret-i Allāh-ı 'azīmü's-şān ol günde ḥazret-i Ādem'ün tevbesin kabūl idüp zellesin 'afv-ı gufrānına karīn eyledi ve daḥı Cebel-i Cūdī üzre ḥazret-i Nūḥ 'aleyhi's-selāmuñ sefinesi yevm-i 'āşūrāda karar idüp istivāyı buldı ve yine yevm-i 'āşūrā ḥazret-i İbrāhīm raḥm-ı māderden tūlū idüp 'ālemden zulemāt-ı şirk[i] ref' eyleyüp 'ālem-i pūr-nūr eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda ḥazret-i Mūsā ve ḥazret-i 'İsā şalavātu'llāhu 'aleyhimā ve 'alā nebiyyinā 'ālem-ı gaybdan 'ālem-i şehādete ve ḥidāyet-i Bārī Te'alā için şehādet itmege zuḥūra gelüp vüçüd-pezīr olup vüçüda geldiler ve yine yevm-i 'āşūrāda Allāh-ı 'azīmü's-şān nār-ı Nemrūd'ı ḥazret-i İbrāhīm 'aleyhi's-selāma *berden ve selāmen* eyleyüp gül-i gülistān eyledi ve ḥazret-i Ya'kūb

[108a]

'aleyhi's-selāma başarın redd eyleyüp bīnā eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda Allāh-ı 'azīmü's-şān çāh-ı ḥabsden ḥazret-i Yūsuf 'aleyhi's-selāma necāt iḥsān eyleyüp Mısr'a sultān eyledi ve ḥazret-i Süleymān'ün mülkin redd idüp iḥsān eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda Allāh-ı 'azīmü's-şān kavm-i Yūnus 'aleyhi's-selāmdan 'azāb ref' eyleyüp emān iḥsān eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda Allāh-ı 'azīmü's-şān ḥazret-i Eyyūb 'aleyhi's-selāmuñ luṭf u keremiyle darrı keşf idüp ref' eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda Allāh-ı 'azīmü's-şān ḥazret-i Zekeriyā 'aleyhi's-selāmuñ du'āsın kabūl idüp ḥazret-i Yahyā 'aleyhi's-selām aña iḥsān eyledi ve yine yevm-i 'āşūrāda ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selām sūhreye gālib olup ve anlar daḥı īmān ile müşerref olup mü'minler ol günü begendiler yine yevmü'z-zīynet idinüp kendilerine 'ıyd u bayrām ittiḥāz itdiler ve daḥı rivāyet olunmuşdur ki vaḳtā ki Resūl-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem hicret idüp Medīne-i münevvereye dāḥil olup girince anı gördi ki t̃ā'ife-i Yehūd cümle şā'im olmuşlar. Resūl-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bunları şavmlarınıñ sebebinden istifsār idüp su'al buyurdılar, anlar daḥı cevāb virüp didiler ki bu gün yevm-i 'āşūrādur ki Allāh-ı zū'l-celāl Fir'avn 'askerin deryāya gark u helāk eyleyüp ve ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selāma ve anuñla me'an olan mü'minlere necāt iḥsān idüp bunların şerrinden ḥalāş eyledi. Biz daḥı şükrāne bu gün şā'im oluruz. Resūl-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem bunu işidicek sa'ādetiyle buyurdılar ki biz sizlerden ḥazret-i Mūsā 'aleyhi's-selāma “ *Ahiri vel yekufu vel yekvuf* ” diyüp yevm-i 'āşūrāyı şā'im olup aşḥāba şavm ile emr idüp buyurdılar ve daḥı yevm-i 'āşūrāya milel-i İslāmiyete ta'zīm iderlerdi tā ki ḥazret-i Hüseyn raḍıya'llāhu anh katli ol güne muşādif olup ve ehl-i beytten daḥı niçesinüñ katli muşādif olunca raḍıya'llāhu Te'alā anḥüm ba'dehū ehl-i Şī'a ol günü ta'ziye günü ittiḥāz idinüp o günde gün-ā-gün şayḥalar ve niyāḥalar bid'adetler peydā itdiler ve ehl-i sünnet ü cemā'at olan kimseler zu'm

idüp didiler ki bu günde sürme dürtünmek göz ağrısından emândur. Cemî‘ senede bu güne gelince ve yine bu şehriñ on yidisinde aşhâb-ı fil gelüp Mekke-i Mükerreremeyi harâb itmek için Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân anlara Ebâbîl kuşların havâle eyleyüp irsâl eyledi. Her bir kuşuñ

[108b]

ayağlarında minkârında birer taş olup üzerlerine atup an vahduk içinde bunlaruñ cümlesin helâk eyleyüp ‘aşf-ı me’kûl gibi eyledi. ‘Aşf-ı me’kûl ise şol tarlaya dirler ki hayvânât içine şalıvirseler ol hayvânât dañı ol tarlayı harâb eyleseler ki ba’dehû aşlen bir fâ’ideye ve bir menfa’ate yaramazsa ol hâlde olan tarlaya ‘aşf-ı me’kûl dirler. Şafer’uñ vech-i tesmiyesinde diler ki çünkü şehir-i Muharrem münkazî olup gitdi ise ‘âdet-i ‘Arab bu idi ki yine harb u kıtâle ve cenge şürû‘ iderlerdi. Bu kez dört yaşar tayları analarından ve ehillerinden müfârağat itdürüp ol taylar dañı şayha iderlerdi. Ol ecilden bu şehre Şafer tesmiye itdiler ve çok kerre vâkı‘ olurdu ki ‘Arab mâ-beyninde gayz u ‘adâveti müştedd olup eşhurü’l-ğurum olan üç şehriñ içinde şabra tâkatleri tāk olup şabr idemeyince Muharrem’de ceng ü kıtâle şürû‘ iderler idi. Ve birbirlerinin gâret idüp evlâd ve ‘iyâllerin seby idüp el-ân nâlân iderlerdi. Tamâm maşûduları hâşıl olup yerine gelince bu kez Muharrem’uñ ismine Şafer tesmiye idüp Şafer’e tebdîl idüp ve mevsimlere ve cem’iyyet-i mahâllerine cem‘ olup ve aralarından birisi ayağ üzre kâ’im olup a’lâ şavtıyla nidâ idüp didi ki: “Ey kavm! İlâhlaruñuz sizlere Şafer ayın harâm itdiler ve sizleri Şafer’de muķâtele eylemeden men‘ itdiler. Sizler dañı Şafer’e hürmet idüp muķâteleden ve sâ’ir şeylerden destüñüz kûtâh idüñ.” Anlar dañı sem’an ve tâ’aten diyüp inkiyâd idüp tebdîl ü tağyîr iderlerdi. Nitekim nazm-ı Kerîm’de Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân bu ma’nâya işâret idüp buyurdılar: *“İnnemâ’n-nesî’u ziyâdetun fî’l-küfri yuḍa’llâhu bihi’l-lezîne keferû yuhi’llünehu ‘âmen veyuharrimünehu ‘âmen liyuvâtiû iddete mâ ḥarrama’llâhu feyuhillû mâ ḥarrama’llâhu zuyyine lehum sū’u a’mâlihîm va’llâhu lâ yehdî’l-kavme’l-fâsikîne.”* Ya’nî nesî’ye ki te’hîr degüldür illâ küfr aşlınuñ üzre ziyâde bir küfrdür dañı zîrâ nesî’ye sebebiyle kâfirlerin küfrin ziyâde idüp idlâl ider ki shevât-ı nefsanîyyelerine tâbi‘ olup bir sene nesî’ tahlîl idüp helâl iderler ve bir sene dañı Muharrem idüp harâm iderler tâ ki Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân uñ harâm eylediği şeyleruñ ‘iddetin tağyîr idüp ayağ altına alup çiyneyeler ve Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân harâm itdüğün bunlar tahlîl idüp

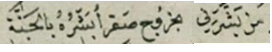
[109a]

helâl ideler ve helâl itdüğü şeyleri bunlar harâm iderler ve bunlara bu ḥabîs fi’lîleri â zîn tezyîniyle müzeyyen kılınup böylece tezyîn olındı ve dañı Allâh-ı ‘azîmü’ş-şân dâ’ire-i inşâfdan ve şer’den hâric olup çıkan kimselere hidâyet idüp mühtedî itmez ve dañı

cumhūru'n-nās zāhib olup didiler ki şehir-i Şafer'de kendü mekânında ku'üd idüp oturmak evlâ vü aḥsendür. Şafer'de hareket eylemeyen hâl bu ki Resûl-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet olunup sa'âdetiyle buyururlar ki “ *Men besseranî bi hurûci Sefer, übeşşiruhü bi'l- cennet.* “ ya'nî her kim ki şehir-i Şafer'ün hurûcıyla baña beşâret iderse ben aña Cennet'le beşâret iderüm. Ve erbâb-ı tevâriḥ zu'm idüp didiler ki şehir-i Şafer'ün evvelki günü Benî-Ümeyye'nün 'ıyd u bayrâmlarıdır. Zîrâ ḥazret-i İmâm Hüseyn raḍıya'llāhu 'anh mübârek başı Dımışk'a dâhil olup vâşıl oldu. Rivāyet olınmışdır ki vaktâ ki Yezîd bin Mu'âviye ḥazret-i Hüseyn raḍıya'llāhu 'anh mübârek başın bu hâl üzre görince didi ki: “İbn Ziyād'ün yüzi kabîḥ olsun ki ben bundan dahı ednâ ve az şeyle rāzî olurum.” Ve yigirminci günü 'Alî bin Hüseyn içün raḍıya'llāhu 'anhâ didi ki Ebû 'Abdullāh ben katl ile emr itmedüm ve mübârek başın kendi mübârek cüşsesine redd ile emr olundu ve yine bu günde Me'mûn ḥalîfe yeşil libâsuñ giymesin terk idüp siyâh libâsı giymege başladı. Beş ay yeşil libâsı giydükden soñra ve yine Şafer'ün yigirmi dördinde ḥazret-i fahr-ı enbiyâ Muḥammedü'l-Muştafâ şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ḥazret-i Ebûbekr raḍıya'llāhu 'anh ile ma'âca cebel -i Şevr'ün gârına dâhil olup girdiler. **Şehir-i Rebî'ü'l-evvel:** Bu aya rebî' tesmiye olındı. Zîrâ kavm bu ayda terbî' iderler ve bu ayda kâ'im olurlar ve rebî'ü'l-evvelün ayı bir mübârek aydır. Allāh-ı 'azîmü's-şân lutf u keremiyle bu ayda ḥayrât u sa'adât kapuların cümlesin feth idüp güşâde iderler ve bu ayuñ on ikincisinde seyyidü'l-beşer olan Resûl-i mükerreremün 'âlem-i dünyâdan zulemât-ı şirk ü şükûk izâle idüp dünyâyâ gelmesidür ve bu ayuñ sekizinde Medîne-i münevvereyi kudûmıyla tenvîr eyleyüp dâhil oldılar ve on üçinde Kûfe'de muḥtâr Şaḳîkî'nün ḥazret-i Hüseyn raḍıya'llāhu 'anh katli üzerine dâhil olmasıdır. **Şehir-i Rebî'ü's-şânî:** Bu ayuñ üçüncü gününde Haccâc-ı zâlim Ka'be-i mükerreremeyi muḥâşara idüp 'Abdu'llāh bin ez-Zübeyr üzerine aḥcâr u nâr ile atup beyt-i şerîfün üzerine atdılar. **Şehir-i Cemâdiye'l-ülâ:** Bu iki

[109b]

aya Cemâdeyn tesmiye itdiler. Zîrâ bu iki ay eyyâm-ı şitâda vâkî' olup şular muncemid olup ve berd-i müştêd olduğu vaktde muşâdif oldukları içündür ve bu şehriñ tokuzında Ca'fer-i Tayyâr raḍıya'llāhu 'anh 'âlem-i dünyâyâ zuhûra geldi. Beşinci günde Vak'atü'l-cemel oldu. **Şehir-i Cemâdiye's-şânî:** 'Arab-ı 'urebâ zu'm iderler, didiler ki ḥavâdiş-i 'acîbe-i keşîre bu ayda vâkî' olup peydâ olurdu. Hattâ ki mâ-beynlerinde ittifâk idüp dirlerdî: “El-'aceb külli'l-'aceb beyn-i cemâdî vü receb”. Evvelki günine Resûl-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem melek-i vahy ile üzerine nâzil oldu. İkinci gününde emîrü'l-mü'minîn 'Alî bin Ebû Tâlib raḍıya'llāhu 'anh 'âlem-i dünyâyâ gelüp vücûd-pezîr oldu. **Şehir-i Receb:** Bu şehir-i Receb şehri'llāhdur, Receb tesmiye olındı. Zîrâ 'Arab-ı 'urebâ bu şehre ta'zîm itdükleri içündür ve

bu şehre Aşamm dağı tesmiye iderler. Zīrā bu ayda bir müstağīnūñ şavtı işidilmez ve ba‘z kimseler didiler ki Aşamm tesmiye olunduğın sebebi idi ki bu ayda ka‘ka‘a-i silāhuñ şakırdısı işidilmez ve ba‘zılar didiler ki bu ayda zūnūb ile müāhaze olunmazlar. Nitekim çarb-ı meşelde dinilmişdür ki ya‘nī kerīm olan kimselerūñ kulaqları faḥṣā işitmesinden şammā olup müsāmaḥa idüp ol faḥṣ anuñla müāhaze itmezler ve yine bu aya şehir-i Şabt dağı tesmiye iderler. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bu mübārek ayda kulların üzerlerine rahmetin ve mağfiretin şabt eyleyüp bī-nihāye baḥş eyler ve dağı Receb hakkında vāride olan eḥādīs-i şerīfeler delālet iderler ki bu Receb’de olan ‘ibādāt u t̤ā‘at muḳābelesinde olan şevābuñ keşretine ve ço kılığına ve Receb’de olan ed‘iyelerūñ sür‘at-i isticābete dağı delālet ider ve zamān-ı Cāhiliye’de de‘bleri bu idi kim kaçan bir mazlūm bir zālīme bed-du‘ā itmek murād itse idi ol bed-du‘āyı Receb’e te‘hīr idüp Receb’ūñ duḥūline muntazır olurdu. Hemān ki Receb dāḥil olduğı gibi ol mazlūm kimesne bed-du‘āya ser-āğāz idüp şūrū‘ iderdi ve derḥāl du‘āsı müstecāb olup zālīmden intikāmın alurdu. Bu kabīldendür ki ḥazret-i ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās raḍıya’llāhu ‘anhā rivāyet idüp buyurdılar ki günlerden bir gün ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer bin el-Ḥattāb raḍıya’llāhu ‘anhā yanında ḥāzır olup oturdum. Nāgāh bir şeyḫ-i fānī-i ‘Acemīū’d-diyār a‘rec öñümüzden mūrūr idüp ve anı bir kimesne yedüp

[110a]

götüriyor. Ḥazret-i ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anhā bunu görünce buyurdılar ki bu günde bu ādemde gördüğüm bedlik ‘ömrümde kimsede böyle bedlik görmemişdüm. Meclis arasından ma‘lūm olmadan bir kimesne buyurdu ki: “Yā emīrū’l-mū‘minīn, yā cenābuñuz bu kimseyi bilmez misiz?” diyince sa‘ādetiyle buyurdu ki: “Lā.” Ya‘nī “Bilmem.” Ol nā-ma‘lūm kimesne buyurdu ki bu ibn-i Żab‘ā işlemeyupdur(?) ki anuñ üzerine ‘İyāz bed-du‘ā itdi. İmdi bu kez ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer baña nazar idüp ve ‘İyāz’ı çağırūñ diyü buyurdu. Anlar dağı ‘İyāz da‘vet idüp çağırdılar. Gelince buña ‘Abdu’llāh bin ‘Ömer raḍıya’llāhu ‘anhūmā buyurdu ki: “Yā ‘Ömer! Benī-Żab‘ā’da olan ḥavādişūñden baña ta ḥdīs idüp ḥaber vir.” Ol dağı sem‘an ve t̤ā‘aten diyüp cevāb idüp buyurdu ki: “Yā emīrū’l-mū‘minīn! Ḥikāyemüz budur ki Benī-Żab‘ā didükleri olan kimesne idiler ve ben dağı ‘ammisi oğlıydum ve benüm babamuñ ‘aşīretinden benden gayrı bir kimesne ḳalmadı ve ben dağı bunlarūñ hem-ci[v]ār u koñşuları idüm. Ve neseb cihetinden ḳavmüm arasında bunlar benüm akrabam idi. Böyle iken bunlar baña azlem eyleyüp bağırıcaḳ māl ü emlākūmi ḳabz idüp aldılar. Ben dağı çār-ı nā-çār ḳalup Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ mev‘izasın bunlara zıkr idüp ve Ḥaḳ rahmeti bunlara zıkr idüp ve Ḥaḳ civārı bunlara zıkr eyledüm. Aşlā bunlara te‘şīr idüp bunlara bir infī‘āl bu bunlarda bir eşer ḥāşıl olup bir menfa‘at itmedi. Ben dağı mütevekkilen ‘alīyu’llāh olup bunlara mühlet

virür gibi olup şehr-i Receb'ün duhūline muntazır oldum. Vaktā ki sa'ādet ile şehr-i Receb gelüp dāhil olduğu gibi ben daḥī ellerümi cānib-i semāya ref' idüp derün-ı dille teveccüh idüp eyitdüm ki “*Allahümme edū'ke du'ā cāhiden uktul beni deb'ān illa vāḥiden sümme udrub errecüle kadruhu kā'idēn amma izāma kabiden 'ayā el-kāide*” ya'nī yā Rab, saña ḥamd ile du'ā itmeklikle du'ā iderüm ki Benī-Zab'ā'yı katl idüp eşed helāk ile ihlāk idesin. İllā birisin degül ba'dehū ol bir kalanuñ ayağın kesr idüp kırasın ve oturduğu yerde kör idesin ki kaçan anı bir kimesne yedüp götürse niçe zahmetlere uğrayup ol zahmetler sebebiyle muḳābelesinde aña daḥī ziyāde zahmet vire. Bu minvāl-i meşrūḥ üzre bed-du'ā itdüm. Allāh-ı 'azīmü's-şān du'āmı müstecāb kılup hemān ol senede toḳuzında siḥām-ı ecele hedef olup biribiri 'aḳabince cām-ı mevt nūş itdiler. Bu gördüğünüz bākī ḳalup 'amā oldı. Ba'dehū ḡarīze vü intikām olan Allāh-ı zü'l-celāl siḥām-ı ḳazā ile ayağların

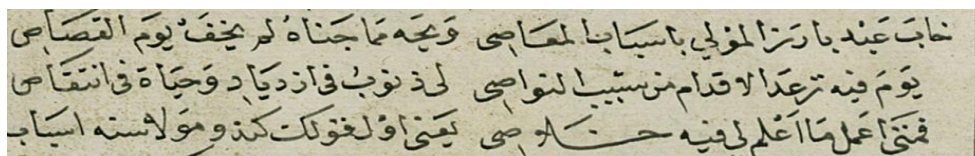
[110b]

ḳırup bu endāma ilkā eyledi ki anı yeden kimesne yetmesiyle envā' te'aba mülākī olup eziyyet çeker ki yā ibn-i emīrū'l-mü'minīn, sen kendüñ müşāhede eyleyüp gördüñ, bu kez 'Abdu'llāh bin 'Ömer raḍıya'llāhu 'anhümā tenzīhe ser-āḡāz idüp subḥana'llāh bu bir emr-i 'acībdür diyüp buyurdılar ve Receb ayınuñ evvelki gününde ḥazret-i Nūḥ 'aleyhi ve 'alā nebiyyinā es-selām sefīneye rākib olup bindi ve dördüncü gününde ḳıtāl-ı Şıffīn vāḳi' oldı ve on beşinci gününde İmām Dāvūd-ı Tā't'nüñ anasınıñ namāzı kılındı ve zıkr olunmuşdur ki yigirmi yidinci gicesi taḥallūf itmeyüp illā ol gice leyle -i Mi'rāc olur . Yigirmi sekizinci gicesinde bi'set-i nebeviyye-i Muḥammediyye ḥāşıl oldı “*Edamehallahü Teālā ila devril'l-kiyam*”**Şehr-i Şa'bān:** Bu şehrüñ ismine Şa'bān tesmiye itdiler. Zīrā bu Şa'bān'da ḳabā'il-i müteşe'ib olup dal budak şalup ve çoḡalup müfterik olurlar ve yine bu şehre şehrü'n-nebī daḥī tesmiye iderler. Zīrā Resül-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem buyurdılar ki: “Şa'bān şehri ya'nī Şa'bān ayı benüm ayumdı demek olur ve Şa'bān'ın on beşinci gicesi leyle-i şaḳḳdur ki Ber'at gicesi dimekdür. Ḥazret-i Ebū Hüreyre raḍıya'llāhu 'anh ḥazret-i faḥr-ı enbiyā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellemden rivāyet buyururlar ki Resül-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sa'ādetiyle buyururlar ki “*In Allah'a tala yagferu laylata al nesf*” ya'nī Allāh-ı 'azīmü's-şān Şa'bān'ın on beşinci gicesinde cemī' ḥalkı yarlıḡur, illā müşrik olan kimesneyi degül ve dīn ḳardaşı olan kimesneye müşāḥanet idüp kīn tuta, bu ikisin yarlıḡamaz. Meger ki bu ḥūylarından ferāḡat idüp tevbe-kār olalar ve ba'zılar zāhib olup didiler ki Şa'bān'ın nişfinda olan leyle-i Şaḳḳa'dan murād leyle-i mübārekedür ki ḥaḳḳında nazm-ı Kerīm'inde “*Fihā yufraḳu küllü emrin ḥakīmin.*” vārid olmuşdur ve yine ümmehātü'l-mü'minīn ḥazret-i 'Āiše raḍıya'llāhu Te'alā 'anhādan rivāyet olup anlar daḥī Resül-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sa'ādetiyle buyururlar ki Allāh-ı 'azīmü's-şān

Şa‘bān’uñ nişf gicesi ol deñli ħalāyıkā mağfıret idüp yarlıgar ki bir vechle ħisāba gelmeyüp Benī-Kelb ‘aşiretinüñ koyunlarınıñ yünleriniñ kıllarından dañı çok ve Resül-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ‘aşā’ir arasından Benī-Kelb’e ‘aşiretin taħşış buyurdılar. Zīrā anlaruñ ol zamānda koyunların sâ‘ir ‘aşā’irden ġāyet

[111a]

çok idi. Ol ecilden taħşış buyurdılar ve Şa‘bān’uñ on üçünci günü Kıds-i Şerīf’den Ka‘be-i mükerreremeye kıble şarf olunup taħvıl kılınup “*Fevelli vecheke şetra’l-mescidi’l-ħarāmi*” āyeti nāzil oldu. Leṭā’ifü’l-ma‘ārif-nām kitābda Üsāme raḍıya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunup anlar dañı Resül-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden sa‘ādetiyle buyurmışlar ki bir şehir vardır ki nās andan ġāfillerdür. Ol şehir ise Receb ile Ramazān-ı şerīf’üñ mā-beyninde vāki’ olmuştur. Buña işāret buyururlar ki Receb ve Ramazān bu iki şehir şehir-i ‘azīmlerdür. Zīrā şehir-i Receb eşhur-ı ħurumdandır ve Ramazān-ı şerīf ise şavmı üzerümüze farzdur. Halk-ı ‘ālem bu ikisininüñ ta‘zīmine meşğul olup ve arada Şa‘bān hevl idüp çok zan idüp kıyās iderler ki şehir-i Receb eşhur-ı ħurumdan olmağıla şavmı Şa‘bān’uñ şavmından efḍal ola. Ma‘a-ħāzā böyle degüldür ve hep bezmine rivāyet idüp buyururlar ki bize Mu‘āviye bin Şālih taḥdīs idüp buyururlar ki ve Mu‘āviye bin Şālih buyururlar ki bize Ezher bin Es‘ad taḥdīs eyleyüp rivāyet itdi. Ol dañı babasından taḥdīs idüp rivāyet ider , babası dañı ħazret-i ‘Āişe raḍıya’llāhu ‘anhadan sa‘ādetiyle buyurdılar ki: “Yā Resül-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ ħuzūr-ı sa‘ādetinde ba‘z ħalkuñ Receb’üñ şavmına mülāzemet idüp şā‘im oldukları zıkr olunup yād olındı.” Sa‘ādetiyle Resül-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdi ki: “*Fe eyne ħüm ‘an-Şa‘bān*” Ya’nī bunlar şavm-ı Şa‘bān’dan kandanurlar, şavm-ı Şa‘bān’dan ġāfil olmasunlar. İmdi faḥr-ı enbiyānuñ bu ḥadīs-i şerīfi ġafletile ta‘bīr buyurması işrāb ider ki Şa‘bān’uñ şavmı efḍal ola. İmdi insāna lāyık [u] sezā-vār olan kendini ħ‘āb-ı ġafletden taḥhīr idüp bīdār itmekdür “*Eyķızna’llāhu ve iyyāküm min nevmeti’l-ġafletün. Āmīn.*”

Ya’nī ol ħuluñ kendü mevlāsına esbāb-ı me‘āşīyle ceng ü cidāl eyledi. İmdi ol ħul ħā‘ib ü ħāsir olur ki yevm-i kışāşdan ħavf itmedigi ol yevm-i kışāşdur ki ol günde şeyb-i nevāşiden ayağlar ħazān mā-beyninde lerzeye gelüp ayağ üzre sâbit -kadem olamaz, iy ve iy ħayātum nokşān-pezīr

[111b]

olup ve günāhlarumuñ izdiyādından

‘Ömr berfest [u] āfitāb-ı Temmūz

Endekī mānde ḥāce ğarre henūz

‘Ömrüm kara beñzeyüp ecel ise anı yaz günü gibi iridüp ‘ömrümden şey kalmayup ve tül-i emel bizi mağrūr itmede yā bildüğüm ile ne vakte ‘amel iderüm ki ol ‘amelde benüm ḥalāşum ola? “*Allahumma vaffikna laamalin tukariibuna ila al cenān vayubed an al neran berahmatike ya arhama al rahimin*” **Ramazān:** Ramazān, Ramazān tesmiye olındı. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān Ramazān-ı şerīfūñ şavmın kullarına farz itdüğü vaqt yaza muşādif olup şiddet-i ramaz u ‘atşda ḥarāretten gönüller yanmağıladur. Ol ecilden Ramazān tesmiye olındı ve ba‘zılar zikr idüp buyurdılar ki günāhlar bu ayda yanup mahv olduğu için Ramazān tesmiye olındı. Ve Resül-i mükerrrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem sa‘ādetiyle buyururlar ki şehir-i Ramazān şehir-i ümmetī ya’nī Ramazān-ı şerīf ümmetümüñ ayıdur. Ya’nī bu ayda cümlesinüñ günāhların ‘afv idüp ve yarlıgup cümlesi anadan toğduğu gibi olurlar. Ve yine Ebū Zerr el-Ğıfārī’den raḍıya’llāhu ‘anh rivāyet olunur. Anlar daḥı Resül-i kibriyā Muḥammedü’l-Muştafā şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle Resül-i mükerrrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki Ramazān-ı şerīfūñ üçüncü gününde ḥazret-i İbrāhīm ‘aleyhi’s-selāma Şuḥuf i’tā eyleyüp inzāl eyledi. Ve yine Ramazān-ı şerīfūñ on sekizinci gününde ḥazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selāma Zebūr i’tā idüp inzāl eyledi. Ve yine Ramazān-ı şerīfūñ on üçüncü gününde ḥazret-i İsā ‘aleyhi’s-selāma İncıl i’tā idüp inzāl eyledi. Ve yine Ramazān-ı şerīfūñ yigirmi dördüncü gününde faḥr-ı enbiyā ve Resül-i kibriyā şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Kur‘ān-ı ‘azīmü’ş-şān i’tā eyleyüp inzāl eyledi. Ve yine Enes bin Mālīk’den raḍıya’llāhu ‘anh rivāyet olunur, anlar daḥı Resül-i mükerrrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle buyurur ki: “Kaçan Ramazān-ı şerīfūñ evvel gicesi olsa ol Celīl [ü] Cabbār olan ḥazret-i Allāhu Te‘alā Celle ‘azametüh ḥāzin-i Cennet olan Rıḍvān nidā eyler. Ol daḥı “*Lebbeyk ve sa‘deyk yā Rab*” diyüp cevāb virür. Bu kez Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ‘azametiyle buyurur ki: “Yā Rıḍvān, Cennet’ümü ulula ve kapuların feth idüp açıvir ve ümmet-i Muḥammed’üñ şā’imler için tezyīn idüp bize vir ve Ramazān-ı şerīf münkāzī olup çıkınca kapuların sedd idüp bağlaya.” Ve yine ḥāzin-i Nār olan mālīke nidā idüp: “Yā Mālīk” dir, ol daḥı “*Lebbeyk ve sa‘deyk yā Rab*” diyüp cevāb virür. Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān

[112a]

kemāl-i merḥamet-i İlāhiyyesinden nāşī buyurup dir ki ümmet-i Muḥammed'ün şā'imlerinden Cehennem kapuların sedd idüp kapa tā ki Ramazān-ı şerīf münkazī olup geçmeyince açmayasın. Ve yine Allāh-ı 'azīmü's-şān luṭf [u] kereminden ḥazret-i Cebrā'il 'aleyhi's-selāma nidā idüp: "Yā Cebrā'il", diyince ol daḥı "*Lebbeyk ve sa'deyk*" diyüp cevāb virür. Allāh-ı 'azīmü's-şān 'ināyet-i kahr-ı İlāhiyyesiyle emr idüp buyurur ki yeryüzine nüzül eyleyüp aşğa inen⁴⁷ ve ne deñli mürde-i şeyātın var ise anların cümlesi kayd [u] bend ile tā ki ümmet-i Muḥammed'ün üzerlerine musallaṭ olup şavmların ve 'ibādetlerin ve iftārların ifsād itmesünler ve yine luṭf-ı İlāhiyyesinden Allāh-ı 'azīmü's-şān içün Ramazān-ı şerīf günlerinde her günde tülū'-ı Şems katında ve iftār katında zükür u ināşdan niçe kimseleri nār-ı Cehennem'inden āzād idüp 'utekāsına idḥāl ider. "*Allāhümme a'tiknā mine'n-nār.*" Ve yine 'Abdu'llāh ibn 'Abbās'dan raḍıya'llāhu 'anhā rivāyet olunur, anlar daḥı Resül-i mükerrerem şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem sa'ādetiyle buyurur ki taḥkīk-i Cennet Ramazān-ı şerīfün duḥūli içün bir seneden bir seneye varınca tezyīn olunup envā' [u] gün-ā-gün tecdīd-i ziynetle müzeyyen olur. Kaçan Ramazān-ı şerīfün evvel gicesi olduğu gibi 'arşun altından bir rīḥ-i laṭīf nesīm var, esmege şürū' idüp başlar ve ol rüzgārın ismine Münire tesmiye iderler. Bu kez ol rüzgār evrāk-ı cināna muşādif olup ve kapularına ve kanadlarına ve ḥalkalarına işābet idüp tokınca bir tanīn ü şadā peydā olup işidilür ki aşlā andan atıyeb ü aḥsen şadā sāmī'un olan kimesneler işitmemişlerdür ve içinde olan bunca ḥürü'l-ayn cilveye ser-āğāz idüp meydāna çıkup ve Cennet'ün yüce maḥallerine şu'ūd idüp üzerlerine çıkup turlar ve ḥāzin-i Cennet olan Rıḍvān'a istifsār idüp su'āl idüp dirler ki: "Yā Rıḍvān! Bu gice ne gicesidür ki bunca ziynet ḥāşıl oldu?" Ḥazzān-ı cinān daḥı anlara *lebbeyk* ile cevāb virüp dir ki: "Yā ḥayrāt-ı ḥassān! Bu gice Ramazān-ı şerīfün ibtidā gicesidür." Ebvāb-ı cinān cümlesi güşāde olup açılmışdur ve 'azametiyle Allāh-ı 'azīmü's-şān buyurur ki: "Yā Rıḍvān! Ebvāb-ı cinān güşāde eyleyüp aç ve yā mālīk ebvāb-ı Cehennem sen daḥı sedd eyleyüp kapa ve cümle bu iḥsānāt ümmet-i Muḥammed'ün şā'imleri içündür." Ve yine Allāh-ı 'azīmü's-şānuñ luṭf-ı İlāhiyyesindendür. Her

[112b]

bir gicenün iftār vaktinde müstaḥak olan kimselerden yitmiş biñ kerre yitmiş biñ rakabe āzād itmesi kaçanki Ramazān-ı şerīfün āḥirün günü olduğu gibi ol günde Allāh-ı 'azīmü's-şān ne deñli oldu ise her birisinin muḳābelesinde berderin āzād idüp 'afv ider ve leyle-i Qadr daḥı bu Ramazān'dadur. 'Abdu'llāh bin 'Abbās raḍıya'llāhu 'anhā buyururlar ki bu leyle-i Qadr'de

⁴⁷ Metinde "ibn" yazılmış ama anlam-bağlam gereği "inen" olmalı.

her ne deñli bu senede vücūda gelicek şey var ise cümlesin eger hayr ve eger şer ve eger erzāk ve ācāl cümlesi bu giccede yazılır ve leyle-i mübāreke budur, her bir emr-i mahkūm bu leyle-i mübāreke tefrīk olunur. Ba‘z-ı ‘ulemā‘nuñ tefsīrine göre ve hāzret-i Cābir raḍiya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur, anlar daḥı Resūl-i mūkerrem salla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyururlar ki baña leyle-i Qadr gösterildi. Ba‘dehū ben anı nisyān idüp unuttum ve lākin Ramazān-ı şerīfūñ ‘aşere evāḥirinde ve tek gicelerinde idi ve leyle-i Qadr ki ‘alāmetinden bir mülāzemet budur ki leyle-i Qadr’ūñ gicesinūñ şabīḥanuñ tal‘ası ki güneşinūñ toğması gāyet laṭīf olup güzeldür ki ne hārre ve ne bāride. Ve yine ‘Abdu’llāh bin Mes‘ūd’dan raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet olunur. Anlar daḥı Resūl-i mūkerrem salla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle Resūl-i mūkerrem salla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki leyle-i Qadr’i siz Ramazān-ı şerīfūñ on yiddisinde taleb idūñ ve yigirmi birinci gicesinde ve yigirmi üçüncü gicesinde taleb idūñ. Ba‘dehū sūkūt idüp cevāb itmedi ve yine Übeyy ibn Ka‘b’dan rivāyet olunur ki leyle-i Qadr Ramazān-ı şerīfūñ yigirmi yidinci gicesindedür. Ve yine buyurdılar ki leyle-i Qadr’ūñ ‘alāmeti ol gicenūñ şabīḥasında güneş tūlū idüp toğduğı vakte bir kırmızı yelken pārcası gibi bilā-şu‘ā olup nürsüz olup tūlū ider. Tā ki mürtefi‘ olunca irtifā‘ından soñra āheste āheste nūr peydā olup zāhir olur ve yine ba‘z-ı muḥakkikīñ sūre-i Qadr’ūñ evvelinden kelime-be-kelime ‘add idüp ḥisāb itdiler. Tā kelime-i *hiye*ye varınca bu kez *hiye* kelimesin yigirmi yidinci kelime buldılar. *Hiye* ise leyle-i Qadr’dan ‘ibāretdür. Bu tārīkla leyle-i Qadr’ūñ yigirmi yidinci gicesinde olmasına istidlāl itdiler. Yine Ramazān-ı şerīfūñ yiddisinde Me‘mūn ḥalīfe cemī‘an yeşil libāsı giyüp siyāh ref‘ itdi. Ve Ramazān-ı şerīfūñ on toğuzunda Mekke-i mūkerreme fetḥ ile mūşerref olup Resulu’llāh eline girdi ve Ramazān-ı şerīfūñ yigirmisinde da‘vet-i ‘Abbāsiyye zūhūr-yāb olup vücūd-pezīr olup iklīm-i

[113a]

Ḥorāsān’da lisān-ı Ebū Müslim üzre zūhūr buldu ve Ramazān-ı şerīfūñ yigirmi yidisinde kıtāl-i Bedr içün semādan melā‘ikeler nāzil oldu ve daḥı leṭā‘if-i ma‘ārifde Buḥārī’dan ve Müslim’den zıkr olındı ki hāzret-i Ebū Hüreyre’den raḍiya’llāhu ‘anh rivāyet olındı. Anlar daḥı Resūl-i mūkerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden sa‘ādetiyle Resūl-i mūkerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki ibn-i Ādem her birisinūñ ‘amel-i şāliḥ muḳābelesinde ecri onar ecri mişli i ḥsān olunup i‘ṭā olunur. Tā ki yidi yüz za‘fina bāliḡ olup varınca ba‘dehū Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān şavmuñ şevābın andan istiṣnā idüp buyurur ki “İllā şıyām degül, zīrā şavm benüm içündür ve ben şavmuñ muḳābelesinde şā‘im olan kimesneye cezā iderüm. Zīrā benüm ecelümünden ötürü ta‘āmın ve şarābın ve şehvātın terk idüp şā‘im oldu ve şā‘im olan kimesne için iki sevinmek ve feraḥ vardır. Birisi ifṭār itdiği vaktde ve birisi Rabb’ine mülākī olduğu vakte.” Ve yine şā‘im olan kimesnenūñ ağzınūñ koğusu ve rāyiḥası ‘inde’llāh rāyiḥa

[vü] miskden dahı atıyeb ü a'lā vü ahsendür. İmdi hadıs-i şerîfden ma'lûm oldu ki şavmuñ şevâbı yidi yüzden da hı ziyâde ola ve şavmuñ şevâbınuñ cezâsın kendü ide . Kendü ide dinmek ma'nâsı ise ba'z-ı 'ulemâ' demişler ki yevm-i kıyâmet olduğı ol şevâba melek muṭṭali' olup vâkıf olmaya, melek vâkıf olduğı gibi ğayrı kimesne dahı vâkıf olmaya ve ba'z-ı 'ulemâ' demişler ki yevm-i kıyâmet olduğı zamân zâlimlerüñ şevâbın alup mazlûmlara virürler ve eger mazlûmlaruñ haḳḳın ihâta itmezse günâhları alup zâlimlerüñ üzerine yükletseler gerek ve ammâ şavmlarınıñ şevâbın kendülerine bā kī ḳalsa gerekdür. Kimsenüñ 'adem-i ıttılâ'ından ötüri şâhibine ḳalur ve sâ'ir 'ibâdet ise böyle degüldür ve ba'z-ı 'ulemâ' demişler ki bi'z-zât Allâh-ı 'azîmü's-şân bilâ-vâsıta ne melek ve ne ğayrı tevassuṭ itmeyüp bilâ-vâsıta şavmuñ şevâbın cezâ ider ve 'amel -i şâlihüñ şevâbı ḳat-ender-ḳat olması birkaç vüçüh-ı şey iledür. Cümleden birisi 'ibâdet itdükleri mekânınıñ şerâfetine binâ'endür . Şevâbın ziyâde olması meşelâ mesâcid-i şelâse ki Mekke -i mükerreme ve Medîne-i Resûlû'llâh ve Mescid-i Akşâ. Zîrâ bunlarda olan 'ibâdetüñ şevâbı şâ'irlerden ziyâdedür. Nitekim hadıs-i şaḥîḥde vârid olmuştur. Sa'âdetiyle Resûl-i mükerrrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem buyurur ki bu benüm mescidümde iki rek'at ḳılmaḳ

[113b]

sâ'ir mescidlerde biñ rek'ata mu'âdıldür. Ya'nî ol deñli şevâb vardır . İllâ Ka'be-i mükerreme degül ve kezâlik sâ'ir 'ibâdetlerüñ şevâbı ve şavmuñ şevâbı cümlesi bu kıyâs üzredür. Ve birisi dahı şevâbınuñ ziyâde olmasına Beyt -i şeref-i zamândur. Meşelâ şehir-i Ramazân-ı şerîf ve 'aşer Zî'l-ḥicce gibi. Nitekim Tırmızı'de vârid oldu ki ḥazret-i Enes bin Mâlik raḍıya'llâhu 'anhdan sa'âdetiyle buyururlar ki Resûl-i mükerrrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem su'âl itdiler ki: “Ḳanḳı şadaḳa efdaldür?” Sa'âdetiyle buyururlar ki: “Ramazân-ı şerîfde olan şadaḳa efdaldür. Zîrâ şevâbı ḳat-ender-ḳatdur ve yine hadıs-i şaḥîḥde vârid oldu ki Resûl-i mükerrrem şalla'llâhu 'aleyhi ve sellem sa'âdetiyle buyururlar ki Ramazân-ı şerîfde bir 'Umre getürmek bir Ḥacc'a mu'âdıldür. Ya'nî bir ḥicce şevâbına nâ'il olur ve yâ ḥud benümle ḥicce itmiş gibi olur ve yâḥud şevâbın ziyâde olmasına sebeb [ü] 'âmil olan kimsenüñ 'inde'llâh ḳurb-ı ma'nevî sebebiyle ve taḳvâsı sebebiyledür. Nitekim bu ümmetüñ şevâbı sâ'ir ümeme nisbetle ḳat-ender-ḳatdur. Zîrâ bu ümmet şehevât-ı nefsanîsi iḳtizâ itdigi ta'âmı ve şarâbı ve nikâhı terk itmesiyle anlara ḳurb-ı ma'nevî-i İlâhî ḥâşıl olup şevâbları ziyâde olur ve şehevât -ı nefsanıyyeyi terk ile taḳarrübde niçe fâ'ideler vardır. Bir fâ'idesi budur ki kendüye kesri-nefs ḥâşıl olur. Zîrâ şehevâtüñ nefsi eczâ itmesiyle baṭrân olur ve bir fâ'idesi dahı ḳalb-i müteḥallî olup zikre ve fikre isti'dâd kesb eyleyüp müsta'id olur ve bir fâ'idesi dahı ğanî olan kimseler cü' u 'atşuñ sebebiyle fuḳarânuñ ḥâline ıttılâ' u vuḳûf taḥşîl eyleyüp kendü ni'metlerine şükre mübâdere eyleyüp ve ḥâl-i fuḳarâya ıttılâ' olmağıla fuḳarâya merḥamet

idüp in‘ām u ihsân iderler ve bir fâ‘idesi dahı cū‘ u ‘atş sebebiyle vücūd-ı insānda mecrā-yı şeyātīn olan ‘urūk dıyık olup ıtar olmasıyla vücūd-ı insānda mel‘ab olmayup şeyātīn şerrinden emīn olur ve yine hāzret-i Cābir raḍıya’llāhu ‘anh hāzretleri buyururlar ki kaçan bir kimesne şā‘im olsa ol kimseye lā-büdd ü lāzımdur ki kendü sem‘inde ve başarında ve sâ‘ir a‘zāsında şavmında birer haşşa kıla tā ki şavmından hāşıl olan şevāb , cünne-i tāmme olup tāmānen biteviyece kalkan ola. Zīrā bunlarda haşşa kalmayup belki nazarı ile nā-maḥreme nazar iderse ve kulağıyla çeng ü çeḡane ve ḡıybet ü nemīme istimā‘ idüp diñlerse şavmınıñ şevābı nokşān-

[114a]

pezīr olup nākış olur. İmām Aḥmed raḍıya’llāhu ‘anh mesnedinde vārid olmışdur ki Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ zamān-ı sa‘ādetinde iki ‘avrat şā‘ime olup nāḡāh bu ‘avratların şavmı hālinde bunlara ‘atş [u] şusuzluk tārī olup ‘arız oldı ki bunlar mertebe-i helāke qarīb oldılar ve bunların ve bunların hāl-i şānın Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ meclis-i şerīfnde ta‘rīz tārīkıyla zıkr idüp beyān itdiler. Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem i‘rāz idüp ışḡā‘ itmediler. Yine tekrāren zıkr idüp beyān itdiler. Ol dahı ışḡā‘ idüp buyurdılar ki birer çanaḡa kay‘ idüp kuşsunlar. Anlar dahı emre imtişāl idüp birer çanaḡa kuşdılar. Her birisi kendü çanaḡın kan ve irin ve et pārcalarıyla kuşup tıdurdılar. Ḥalāyık bu hāleti görince müteḡayyir ü mehbūt kaldılar. Resūl-i mükerrerem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem bu iki ‘avrat ḡakkında buyurdı ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ ḡelāl itdiği şeyden şā‘ime oldılar ve nehy itdiği şeyden müftire olup ki ḡalāyıkun etlerin yiyüp ḡayb iderlerdi. Nitekim nazm-ı Kerīm’de vākı‘ oldı ki: “*Velā yaḡteb ba‘ḡukum ba‘dāan eyuḡibbu eḡadukum en ye kule laḡme eḡīhi meyten fekerihtumūhu*” el-āyet. Ya’nī sizler birbirleriniñüzü ḡıybet idüp bu hālde muttaşif olmañ. Āyā sizler muḡabbet mi idersiñüz, birbirüñüzün etin yemeḡe? Ve ‘ulemā‘ dimişlerdür ki insān ekl ü şerbed ü cimā‘dan şā‘im olduḡı gibi gerekdür ki sivā-yı Allāh’dan dahı şā‘im ola meşelā başuñ ve başda olan kuvāları; göz ve kulaḡ ve aḡız ve dil ve şem, bunları cümlesin ḡıfz ide, göziyle ḡilāfa nazar itmeye ve kulağıyla mālā-ya’nīye ışḡā‘ idüp diñlemeye ve lisān ile kizb ü bühtān itmeye ve boḡazına ḡarām loḡmayı idḡāl idüp kōmaya, ḡıç olmaz ise bārī karz u deyn ile boḡaza müte‘allık olan şeyleri alup ba‘dehū zimmetine ta‘alluḡ idüp borclu olur, āheste āheste borcın edā ide gitsün ve yedüḡi ve yedürdüḡi ḡelāl olup şevāba nā‘il olur . Bu minvāl üzre iderse ḡarāmdan ḡalāş mümkün olur ve edebdür, ardın ve oñın ḡıfz ide. Nitekim şahīḡinde vārid olmışdur: “*Min ḡıfzu laḡlaḡahu ve kaḡkaḡahu zimnetü lehü’l-cennete*” Ya’nī bir kimesne kendi lisānın ḡıfz idüp ve zıkr-i āḡiret ve fikr-i rızā-yı Raḡmān’da olursa ḡaḡkā ki şā‘im olmuş olur. Ol ecilden meşāyih-i ‘izām buyurdılar ki ehl-i ḡavāşuñ şavmı lisānın

[114b]

kizb ü bühtāndan zabt idüp hıfz itmekdür ve ‘ariflerüñ şavmı ağıyardan kalblerin şavn idüp hıfz itmekdür ve yine hazret-i ‘Alī’den Keremu’llāhu vechehu ve rağıya’llāhu ‘anh mervīdür ki ol dağı Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet idüp sa‘ādetiyle Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki: “Cennet içinde yüce gurfeler ve köşkler vardır ki içerüsinden taşrası ve taşrasından içerüsi müşāhede olunup görünür.” Bu kez aşhāb-ı güzīn ve e‘imme-i dīn rağıya’llāhu ‘anhüm ecma‘ın buyurdılar ki: “Yā Resūlu’llāh yā bu yüce gurfeler kimler içündür?” Sa‘ādetiyle buyurdi ki “ *Liman Tayip al kalaam va atama al taam va adama al seyama va salla be allayli va alnasu niyam* “ Ya’nī ol kimseler içündür ki herkes ile ki şöhet ideler, hoş kelām söyleyüp şīrīn-zebān olurlar ve ta‘āmların fuķarāya bezl idüp iṭ‘ām iderler ve şavm üzre olup dā‘imā şā‘im olurlar ve ḥalāyık cümlesi nāzenīn ḥ‘ābda iken anlar gicelerde bīdār olup ‘ibādet ü şalātla meşğūl olurlar ve ba‘z selef-i şālihīn buyurdılar ki: “‘İbādāt arasında namāz ‘ibādeti tarīk-ı Hakk’a sālīk iṣāl idüp ulaşıdurur ve şavm ‘ibādeti sālīk bāb-ı mülke sevk idüp götürür ve şadaķa ‘ibādeti ise mülk üzerine idḡāl ider ve yine şahīḡ-i Müslim’de vārid oldı ki hazret-i Ebū Hüreyre’den rağıya’llāhu ‘anh anlar dağı Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem aşhāb-ı güzīne su‘āl idüp buyurdılar ki: “Bu gün sizlerden kim sā‘im olup şabāḡa şā‘im dāḡil oldı?” Hazret-i Ebūbekrū’s-şiddīk rağıya’llāhu ‘anh buyurdılar ki: “Ben yā Resūlu’llāh.” Yine sa‘ādetiyle buyurdılar ki: “Sizlerden bu gün kim taşadduķ idüp şadaķa virdi?” Hazret-i Ebūbekr rağıya’llāhu ‘anh buyurdılar ki: “Ben yā Resūlu’llāh.” Yine sa‘ādetiyle Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurdılar ki: “Bu ḡaşletler bir ādemde cem‘ olmaz illā ol ādem ehl-i Cennet’ dendür.” İmdi bu kim fīkr idüp vaşıyyeti ḡanīmet bilüp ‘amele sa‘y itmek gerek: “*Allāhümme edḡilnā fī’s-şalihīn.*” **Şehr-i Şevvāl:** Şevvāl’e Şevvāl tesmiyesinüñ müsebbib[i], zīrā develer ol ayda liķāḡ içün kıyruķların şeyl idüp kıldururlar. Ol ecilden Şevvāl tesmiye olındı. Şevvāl’üñ evvelki gicesi leyle-i ‘ıyddur. ‘Abdu’llāh bin ‘Abbās’dan rağıya’llāhu ‘anhā rivāyet olunur. Anlar dağı Resül-i mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden sa‘ādetiyle Resül-i

[115a]

mükerrerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem buyurur ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān luṭf u keremiyle hazret-i Cibril-i emīn ‘aleyhi’s-selāma leyle-i fıṭrda emr idüp buyururlar ki: “Yā Cibrīll! Sen melā‘ikelerüñ ma‘āca yeryüzine nāzil olup ḡübūṭ eyle.” Anlar dağı “Sem‘an ve ṭā‘aten” diyüp yeryüzine ḡübūṭ idüp nāzil olurlar. Ba‘dehū ‘ibādete her ne deñli kā‘im ü kā‘id ve muşallī vü zākir var ise bunlara iķbāl idüp selā virdiler ve anlar içün maḡfīret ṭaleb idüp du‘ā vü istiḡfār

iderler ve du‘ā itdükleri zamānda anlar için te‘mîn idüp emîn dirler tā ki tūlū‘-ı fecr-i şādık idüp şubh-ı şādık tūlū‘ idince ba‘dehū ḥazret-i Cibrīl-i emîn ‘aleyhi’s-selām “Er-raḥīl, er-raḥīl” diyüp “Ḥāzır oluñ, göçdür!” Ve niçe bunca bī-ḥisāb u lā-yuḥṣā olan melā‘ike ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selāma müteveccih olup dirler ki: “Yā Cibrīl! Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bu zelīl ü müznib olan zu‘afā-yı mü‘minīne ne mu‘āmele itdi?” Ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selām buyurur ki: “Allāh-ı tebārek ü te‘ālā bu gicede mü‘minlere nazār-ı merḥamet ile nazār eyledi ve anlaruñ cürmi ve taḫṣīrātların ‘afv idüp mağfīret eyledi.” Kaçan şabāḥ olduğı gibi Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bir gayrı melā‘ikeler ba‘ṣ idüp irsāl eyler . Ol melekler daḥı gelüp tūrukuñ ki şoḳaḳlaruñ başında vāḳıf olup dururlar ve nidā idüp dirler ki: “Ey ümmet-i Muḥammed! Evlerüñüzden Rabb-i Kerīm olan ‘azīmü’ş-şān mesācidlerine cem‘ oluñ. Sizlere ecr-i cezīl iḥsān eylesün ve cürmi [ve] taḫṣīrātuñuzu ‘afv [u] mağfīret eylesün.” Ümmet-i Muḥammed daḥı ol eṣnāda evvelā evlerinden çı kıp muṣallālarda ser-fürü vü ser-be-zemīn idüp cem‘ olurlar. Bu kez Allāh-ı tebārek ü te‘ālā ‘azametiyle buyurur ki “*Limen ṭayyibe'l-kelāme ve eṭ‘amet- ṭehāme ve ādeme's-siyāme ve ṣalli bi'l-leyli ve nāsu niyāmun*” Ya‘nī “Ey benüm kullarum, her ne dilerseñüz dileyüñ, ‘izzetüm ve celālüm ḥakkı-çün sizlerden bu günde bir kimesne bir şey dilemez; illā ben anuñ diledüğü şey eger āḥirete ve eger dünyāya müte‘allık olursa olsun i‘ṭā idüp iḥsān iderüm.” Ve bu ayuñ evvelki günü ‘ıydü’l-mü‘minīndür ve bu güne yevm-i Raḥmet daḥı dirler. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bu günde kulların[a] raḥm idüp mağfīret ider ve yine bu günde Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān naḥle ve zenbūra ‘aselüñ yapmaḳlığınıñ şān‘atın ilḥām eyledi ve bu şehruñ dördüncü güninde Resūl-i mükerrerem ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem Necrān Naṣārā’sınuñ mübāhelesi için evinden cānib-i şaḥrāya ḥurūc idüp da‘vet eyledi ve bu şehruñ yigirminci gününde ḥazret-i Yūnus ‘aleyhi’s-selāmi

[115b]

Ḥūt’uñ balıḡı iltikām idüp yutdı ve bu şehruñ yigirmisinden āḥirine varınca eyyām-ı naḥisātdur ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān kuvvet-i kāḥiresiyle ‘Ād kavmin rīḥ-i şarşar-ı ‘ātiye ile helāk eyledi. Yine Müslim Ebū Eyyūb Enṣārī’den raḍıya’llāhu ‘anh iḥrāc idüp rivāyet ider. Anlar daḥı Resūl-i mükerrerem ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemden sa‘ādetiyle buyururlar ki “*Man sama Ramadan tumma atbaahu setta min şavval kana kasiyam al dahir*” Rivāyet-i Müslim üzre ḥadıṣ-i şaḥīḥdür, sa‘ādetiyle buyururlar ki bir kimesne Ramażān-ı şerīfī şā‘im olsa, ba‘dehū altı gün daḥı Şevvāl’dan zamm idüp şā‘im olsa ol kimse dehrī şā‘im olmuş gibi olur ve dehr ne idüğünde ‘ulemā‘ iḥtilāf itdiler. Ba‘zıları didiler ki dehrden murād bir sene-i kāmiledür. Zīrā her bir gün muḳābelesinde onar günlük şevāb virilür . Bu kez Ramażān-ı şerīf muḳābelesinde üç yüz gün olur ve altmış gün daḥı altı gün muḳābelesinde olur. Mecnū‘ısı bir sene-i kāmile olur ve ba‘zıları didiler ki dehrden murād kişinüñ müddet-i ‘ömrinden

‘ibâretdür. Güyâ ki Şevvâl-i sitteyi şâ‘im olmağıla müddet-i ‘ömrin şâ‘im gibi olmuş olur ve ba‘zıları didiler ki dehrden murâd ‘âlem-i kevn ü şehâdetüñ vücûda gelüp fenâ bulınca olan zamân [u] müddetden ‘ibâretdür. Güyâ i Şevvâl-i sitteyi şâ‘im olup Ramazân-ı şerîfe tâbi‘ itmesiyle evvel günden âhir güne varınca şâ‘im olmuş gibi şevâba nâ‘il olur. Bunuñ bu minvâl üzre olması Allâh-ı ‘azîmü’s-şânuñ ‘ilmine mufavvazdur. “*Vallâhu Te‘alâ el-muvaffaķu’s-şavâb ve ileyhi’l-me‘ab.*” **Şehr-i Zî’l-ka‘de:** Bu şehre Zî’l-ka‘de tesmiye olındı. Bu şehr eşhur-ı hürumuñ ibtidâsı olmağıla bu ayda halk zamân-ı câhiliyyetde iki harb u kıtâlden dest-i kûtâh idüp mütekâ‘id olup evvelâ evlerinde oturlar idi. Ol ecilden Zî’l-ka‘de tesmiye olındı. Zî’l-ka‘de’nüñ evvelki güninde Allâh-ı ‘azîmü’s-şân kerem [ü] luṭf [u] ‘inâyetinden ḥazret-i Mûsâ şalavâtu’llâhi ‘aleyh ve ‘alâ nebiyyinâ otuz gice şavmıyla me‘mûren va‘de idüp ta‘yîn eyledi ve yine bu ayuñ dördüncü gününde yevm-i Aşḥâf-ı Kehf olup ol günde Aşḥâb-ı Kehf mağârada ḥalvet-keşide olup münzevî oldılar, tâ ḥurûc-ı ḥazret-i İsâ ‘aleyhi’s-selâma varınca. Ve bu ayuñ beşinci gününde ḥazret-i İbrâhîm ü İsmâ‘îl ‘aleyhimü’s-selâm beyt-i şerîfüñ şerefu’llâhu Te‘alâ kavâ‘idin ref‘ idüp bünyâdın izḥâr eylediler ve yidinci gününde ḥazret-i Mûsâ ‘aleyhi’s-selâm

[116a]

içün Allâh-ı ‘azîmü’s-şân deryâyı mütefelliḳ idüp bahrı açırırüp melâ‘în ferâ‘ineden necât iḥsân eyleyüp ve ferâ‘ineyi ḡarḳ [u] helâk eyledi. On dördüncü gününde nâdî fi’z-zulemât olan ḥazret-i Yûnus’a enderûn-ı mâhîden şahrâ-yı cihâna cilvegîrlik iḥsân eyleyüp necât virdi. On yidinci gününde mânend-i pâlûze olan ḥazret-i Yûnus ‘aleyhi’s-selâmuñ vücûd-ı nâzenîn muḥâfaza itmek içün ser-i diger-mâyeden üzerine seçere-i yaḳtînden ki kabâḳ ağacın sâye-endâz olmak içün inbât idüp bitürdi. “*Vallâhü’l-hādî’r-reşād.*” **Şehr-i Zî’l-ḥicce:** Bu şehrüñ ismine Zî’l-ḥicce tesmiye olındı. Zîrâ zamân-ı câhiliyyetde durmayup Ḥac iderlerdi, ḡayrı ayda itmezler idi. Ol ecilden Zî’l-ḥicce tesmiye olındı. Bu ayuñ on evvelki günlerüñ eyyâm-ı ma‘lûmâtdur. Ve bu on gün Allâh-ı ‘azîmü’s-şâna maḥbûb olup sevgilü günlerdendir. Bu ayuñ ikinci gününde faḥr-ı enbiyâ ve Resûl-i kibriyâ ḥazret-i Fâtîma raḳıya’llâhu ‘anhâyı ḥazret-i ‘Alî’ye virüp tezvîc eyledi. Ve bu ayuñ sekizinci günü yevm-i terviyedür. Zîrâ sıḳâye-i Ḥac, Mescidü’l-ḥarâm’da idi. Zamân-ı câhiliyyetde ve zamân-ı İslâm’da ol sıḳâye şu ile toḫtolu iderlerdi. Ve ḥacîc andan istîşkâ üzre olup andan içerlerdi. Toḫuzıncı günü ‘arefedür. ‘Arefe tesmiye olduḡın sebebi bu ki nâs ba‘zısı ba‘zısına ba‘z şey ta‘rîf itmede mu‘în olurlar. Ol ecilden ‘Arefe tesmiye olındı. Ve ba‘zılar didiler ki ḥazret-i Cebrâ‘il ‘aleyhi’s-selâm ḥazret-i İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâma ‘ilm-i menâsiki bu günde ta‘lîm buyurdılar. Ol ecilden ‘Arefe ve ‘Arafât tesmiye olındı. Ve Zî’l-ḥicce’nüñ onıncı günü yevm-i naḥrdur ve bu günde ḥazret-i İsmâ‘îl ‘aleyhi’s-selâm kebş ile fedâ olunup mezbûḫ olmadan ḥalâş-yâb oldu ve on

günden sonra üç gün daha eyyâm-ı teşrîk tesmiye olındı. Zîrâ kurbânların lahmın bu günlerde Münâ'da taşlar üzerine koyup kadîd idüp kurudurlar idi. Yigirmi üçüncü gününde hâzret-i Dâvûd 'aleyhi's-selâm üzerine istiğfâr nâzil oldu. "*Vallâhu sübhâne a'lem bi's-şavâb.*" **Hâtimetü fi-ma'rifeti evâ'ili's-şühür:** Bu hâtîme her bir ayuñ evvelin bilmekligin ma'rifetini beyân ider. İmdi her bir ayuñ evvelinüñ ma'rifeti için bir dâ'ire-i şağîre 'amel olunup yapıldı tâ ki ol dâ'irenüñ kavâ'idin bilmesiyle

[116b]

ta'ab u zaḥmeti mûcib olan ḥisâb-ı keşîreye giriftâr olma kısuñ her şehrüñ ve her senenüñ evvelin añabilmek âsân olup sehl olur ve ol dâ'irenüñ 'amelinüñ tarîkı budur ki hicret seneleriniñ 'adedlerin evvelinden tâ senüñle⁴⁸ gelince ve olduğı sene içinde anı ḥisâba katmayup sekizer sekizer tarḥ idüp ilkâ idesin ve yâḥud senüñ olduğı seneye gelince ki ol senenüñ şühûrlarından evvelin bilmek dilerseñ yine sekizer sekizer ḥisâb idüp tarḥ idesin. Ba'dehû tarḥdan sonra bâkî ne qalursa üzerine dört daha ziyâde idesin. Ol ziyâde olan dördüñ ismine ve ziyâdeligine üss tesmiye iderler ve şühûr u vemiyye ḥasebince Şems bilmek için bir ziyâde vardır. Ol ziyâde üssüñ ziyâdesinüñ gayrıdur. Zîrâ ol üss çokdur. Ba'dehû tarḥıyla ziyâdeden sonra ḥâşıl olan 'aded ne ise Muḥarrem'üñ altına vaz' idüp koyasın. Taleb itdüğün şehir midür ve yâḥud sene midür evvelâ gelüp zâhir olup nümâyân [u] vâzîh olur ve eger tarḥ itdüğünden sonra ba'd-ı tamâmü'l-'amel sekiz qalursa dört üss ziyâdesine ḥâcet degüldür. Zîrâ dört ziyâde qalsa on iki olur. On ikisinüñ sekizin tarḥ itseñ dört qalur. Dört ise bilâ-ziyâde sekiz ḥânesinden sonra mevcüddür. İmdi sekiz qalduğı vakte sekizin tarḥ ider ba'dehû sekizden sonra olan dört ḥaneyi Muḥarrem'üñ altına vaz' ider, evvelîn taleb itdüğün sene midür ve yâḥud şehir midür zâhir olup vâzîh olur. Ve şûret-i dâ'ire budur. Bu dâ'iredür. Egerçi aşl nüshada yoğ ise de ve ḥâşiyesi daha eksük ise de biz itmâm idük. "*Vallâhü'l-muvaffaki's-şavâb.*" Ca'fer-i Şâdık'dan raḍıya'llâhu 'anh rivâyet olunup sa'âdetiyle buyururlar ki kaçan senüñ üzerine Ramazân-ı şerîfün evvel günü ma'lûm olmayup müşkül olsa imdi bilinmek tarîkı budur ki sene-i mâzîyenüñ Ramazân-ı şerîfinüñ evvelki günün 'add idüp şayup beşinci gün ne gün olursa olsun sene-i muḥbilenüñ

[117a]

Ramazân-ı şerîfinüñ evvelki günü olur. Ve ba'z kimseler elli sene deñli tecrübe idüp imtiḥân itdiler. Dâ'imâ râst gelüp şaḥîḥ buldılar. "*Vallâhü'l-muvaffaki's-şavâb.*" **Ve hâzâ şûretü'l-burûci'l-işnâ aşer :** On iki burûcuñ şûretidür ki altısı şimâlidür: Ḥamel, Şevr, Cevzâ, Sereṭân, Esed, Sünbüle. Ve altısı cenûbîdür: Mîzân, 'Aḳreb, Qavs, Cedî, Delv, Ḥût. Ve bunlar

⁴⁸ Metinde "senüñ" kelimesi fazla yazılmış.

dağı ikişer kısımdır. Meşelâ Şems evvel Hâmel'de olsa gice vü gündüz müsâvî olup berâber olurlar ve buña i'tidâl-i rebî'î tesmiye iderler. Ba'dehû gün uzanmağa şürû' idüp uzanur. Gâyet Cevzâ'ya varınca Sereţân intikâl idüp varduğı gibi nokşâna şürû' itmege başlar. Buña dağı inkılab-ı şayfî tesmiye iderler. Nokşân-pezîr olmadan zâ'il olmaz. Gâyet seneye varınca Sünbüle'den Mîzân'a intikâl itdüğü gibi gice vü gündüz müsâvî olup berâber olurlar. Buña dağı i'tidâl-i harîfî tesmiye iderler. Ba'dehû yine Şems nokşân-pezîr olmağa başlar, tâ âhir Kavs'e varınca Kavs'den Cedî'ye intikâl itdigi gibi ber-'aks olup gün uzanmağa şürû' idüp uzanur. Buña dağı inkılab-ı şitevî tesmiye iderler. Bu ziyâde olmadan zâ'il olmaz. Âhir Hût'a varınca Hût'dan evvelâ Hâmel'e intikâl itdigi gibi gice vü gündüz berâber olur. *"Vallâhu 'alâ kulli şeyin kadîr, zâlike taqdîrû'l-'azîzi'l-'alîm."* Ve şüret-i dâ'ire budur *"Vallahu subhanahu va tala alamu be alsavab va ileyhi almarcu va almaab vahuva hasbuna vanema alvakil valahavla vala kuvvata illa billahi alaliyyu azim"* **Faşlu fî-ma'rifeti şühûri'r-Rûmî:** Bu faşl şühûr-ı Rûmîye'nün

[117b]

Rûmîye ise 'aded ile muhtelifedür. Zîrâ bunlar hisâb-ı Rûmîye üzre itdiler ki Şems'ün mesîrine şühûrları mütekâfî olup berâber ola. Bu kez Şems'ün harekesi ise erbâ'larınun harekesine mevķûfdur. Rub'larınun harekesi ise muhtelifedür. Zîrâ ba'z rub'ün harekesi ve günü ba'z rub'ün harekesinden ve gününden ziyâdece olur. Nitekim erşad-ı kadîme vü hadîşe cümlesi buña şâhid olup beyân iderler. Bu ecilden ötürî bunlar ba'z şehri otuz gün 'add idüp hisâb iderler ve ba'z şehri otuz bir gün 'add idüp hisâb iderler ve ba'zın yigirmi sekiz gün 'add idüp hisâb iderler ve ba'zın yigirmi tokuz 'add idüp hisâb iderler. Ba'dehû her bir ayuñ müstaḥak olduğı 'aded i'tâ idüp her bir aya virdiler. Ḥattâ ki mecmû'ısı üç yüz altmış gün oldu ve beş gün dağı âhir senede kaldılar. İşte bu senelerin mecmû' günleri budur. Bu tertîb üzre vaz' idüp başt itdiler. Teşrînü'l-evvel, Teşrînü's-sânî, Kânûnü'l-evvel, Kânûnü's-sânî, Şubât, Âzâr, Nîsân, Eyâr, Hâzîrân, Temmûz, Âb, Eylûl ve şâ'irüñ her birisi bu iki beyte bu ayların cümlesin cem' idüp didi: *"Teşrinekum altani- eylul va nisan Talatuna talatun-sava va haziran Şubat Hassa be alnaks va kuddire alnaks a yavman va bakiha talatun va yavmun vahidin kaa"* Ya'nî sizün teşrîn-i şânîñüz ve Eylûl ve Nîsân . Bu üç ayuñuz otuz gün olmada berâber olup müsâvîlerdür. Ve dağı Hâzîrân da böyledür. Ve Şubât ise nokşâna taḥşîş kılınup nâķış oldu. Nokşân dağı ikişer gündür ve bâķî aylar otuz bir gündür. *"Asmau şuhur al Rum va adad kullu şahir minha"* Rûm aylarının ismlerin ve aylarının, günlerinin 'adedin beyân ider. **Teşrîn-i evvel:** Eḥad ve şelâşün yevmen. Teşrîn-i evvel didükleri şehrün günleri otuz bir gündür. Evvelki bād-ı şabâ cünbiş eyleyüp harekete başlar. Ve üçüncü güne deyrü's -sa'alib dirler. Bu ise zamân-ı cāhiliyyede iķlîm-i Bağdât'da bir deyrün ziyâretgāhı mevsimi idi.

Dördüncü günü Aşhâb-ı Kehf'ün vâkı'asıdır. Beşinci gününde Kuds-i şerîfde vâkı' olan Kamāme Kenîsesi'nün 'ıyd [u] bayrāmıdır. Mîl-i Naşārâ zu'm idüp dirler ki ol günde semādan bir âteş nâzil olup Kamāme'de olan kanādîlleri yandurur. Yidinci gününde 'ıyd-ı tebārîkdür ki kendü ıstılâhlarında

[118a]

ol günde mü'essim idüp birbirlerine varup yümnile beşâret idüp mâ-beynlerinde 'ıyd eylediler. Toğuzıncı gününde hazret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâmuñ zükrânıdır ki zevâcudur. Onıncı gününde hazret-i İbrâhîm 'aleyhi's-selâm kendü ciger güşesin zebh idüp kurbân itmekîçün ihrâc eylediği gündür. On üçüncü gününde şular yere gavr idüp talar ve Ezri'ât Çârşusu kurulup kâ'ime olur. Ezri'ât ise bir mekânun ismidür ve deryâlar dahı mevce gelüp mevc-zen olurlar. On beşinci gününde zamân dönüp rûzgârlarun esmesi çok olur⁴⁹ ve nahlistân dahı kesilür ve kaçan bir haşeb ve bir ağac kat' olup kesilse şuyı akmaz ve kudurmaz. On sekizinci gününde Mısr'un Nîl-i mübâreki eksilür. Yigirmi birinde Nîl-i Mısr'un etrâfında ekinler ekilür. Yigirmi sekizinde şular şovuk olmağa başlar ve şerbet ü müşhil içmek mâni'-i münka'tı' olur. Yigirmi dördünde halk evvelâ evlerine girüp sâkin olurlar. Yigirmi yiddisinde hazret-i Yahyâ bin Zekeriyâ 'aleyhi ve 'alâ nebiyyinâ es-selâm mübârek başı kabre vaz' olunduğı gündür. Otuzuncı gününde çaylak ve rahm didükleri kuşlar ve kırlangic yuvalarına girerler ve karınca dahı yerün altına girür. Luğat-ı Deşîşe zıkr idüp dir ki bu mâha Rûmîler Ahtûris dirler, Fûrs aylarından İsfendârmez, Kıbt'da Bâbe dirler. Otuz bir gündür. On beşinde Güneş 'Akreb burcına varur. Tabi'at-ı harîf sâbit olup mu htelif rûzgâr eser. Yigirmi birinci günü şovuklar düşüme başlar. [E]vkât-ı Kâsım olup etrâk koyuna koç şalivirürler intihâ. **Teşrîn-i şânî:** Şelâşun yevmen. Ya'nî yevmen teşrîn otuz günüdür. Evvelki gününde cenûb rûzgârları esmeğe başlar. İkinci gününde maţar vaqtlerinün ibtidâsıdır. Beşinci gününde hevâm u haşerât ihtifâya çeküp gizlenür. Yidinci gününde ekâlîm-i Şâm'da zeytûn düşürülmeğe başlanur ve bulutlar çoğalurlar ve deryâlar ıztırâba gelüp emvâclar çoğalup içinde cârîye olan gemilerinün cereyânın men' eyler. Sekizinci gününde deryâlar galeyân eyleyüp kaynar. Toğuzıncı gününde meddün evvelidür. On üçüncü gününde baħr-ı Fârs ıztırâba gelüp mevc-zen olur ve eger bu günde haşeb ve sâ'ir ağaclar kesilürse ol haşebe ve ağaclara araza didükleri kurd ve sūs

[118b]

didükleri böcek ol haşebe ve ağacları ekl idüp rencîde itmez. On yidinci gününde tã'ife-i Mîlâd şavmının ibtidâsıdır. Ol şavm ise kırk gündür. Yigirmisinde kemiksiz olan hayvânât

⁴⁹ Bu cümleyi yanlışlıkla iki kere yazmış ve diğerinin üstünü çizmiş.

cümlesi helāk olur. Yigirmi ikisinde gice ile uyuķı arasında şovuk şı içmesinden nehy olunup men' olunur. Yigirmi üçinde zeytūnuñ yağın şıkup alurlar. Yigirmi sekizinde deryālar cūşa gelüp mevce gelürler. Luğat-ı Deşîşe'de zıkr idüp dir ki bu mäh[a] Rümīler Nevres, Fars'dan Ferverdīn, Kıbt'dan Hātūr dirler. Otuz gündür. On dördinde Şems Kavs burcına nakl eyler. On yidinci günü ağaclardan şı nüzūl eyler ve maţar-ı vesmiyy kavī ve zeyt yağı şıkılup deryā seferi kapanur ve Ülker gurūb eyler, intihā. **Kānūn-ı evvel:** Eħad u şelāşūn yevmen . Kānūn-ı evvel otuz bir gündür. Evvelki güninde Dımaşķ'da Tūmā çārşūsı bāzārı germ-ā-germ olup kā'ime olur ve Bān didükleri ağacın çubuķları ğars olup dikilmege başlar. On birinci gününde Ürdūn çārşūsı bāzārı kā'ime olur. On dördinci gününde erba'inūñ evvelidür. On yidinci gününde laħm-ı baķarayı tenāvūl idüp yemeden nehy iderler ve utrunc yemeden daħı men' iderler ve ba'de'n-nevm şı içmeden men' iderler ve hacāmetden daħı men' iderler. Ve bu günde nūre otı didükleri otı isti'mālinden men' iderler ve bu güne Milād-ı ekber tesmiye iderler. Ve bundan murādları daħı inķilāb-ı şitevidür. Ve yine dirler ki bu günde nevr-i ĥad nokşān çıkup ĥadd-i ziyādeye 'urūc eyleyüp şı'ūd ider ve insān daħı neşv ü nemāya şürū' ider. Ve tā'ife-i eħibbā ise zübūle ve nokşāna şürū' ider. On yidinci gününde leyl ğāyet-i tūle bālīg olup nehār ğāyet-i kaşra vāşıl olur. Yigirmi birinci gün ĥazret-i Dānyāl 'aleyhi's-selāmuñ zükūrān u zevāc günidür. Yigirmi toķuzuncı gününde ba'de'n-nevm şı içmeden men' olunur ve dirler ki ecinne şı içine kay' idüp kuşarlar. Her kīm ki içerse üzerine beleh ü ĥamāķat ğalebe idüp tārī olur ve bu söz⁵⁰ ise 'avāmı tahzīr idüp korkutmaķdur. Zīrā hevālar bāride, bu kez şovuk şuyı içse ĥarāret-i ğarīziyye tabī'ıyyeye muzırdur. Ol ecilden men' iderler. Luğat-ı Deşîşe'de zıkr olınmışdur ve Rümīler bu aya Zükūrīs dirler, Furs'den bu aya Ürd-i behişt, Kıbtı'den Keyhek dirler. Otuz bir gündür. On dördinci günü Güneş Cedī burcına varur ve on

[119a]

dördinci gicesi ğāyetde uzun olur, şeb-i yeldā dirler. Üç gice artmaz durur. Evvel faşl-ı şitādur ve ğāyetde kaşr-ı nehārdur ve sevdā maķhūr olur ve balğam kuvvet bulur. Ve on altısında gün bir derece olur ve gice bir derece eksülmege başlar. Erba'in girür, kış faşlınuñ evveli ol günden şayılır. **Kānūnü's-şānī:** Eħad u şelāşūn yevmen . Kānūn-ı şānī otuz bir gündür . Evvelki gününde maţar ya'nī yağmur recā olunur. Ve yine bu günde zamān-ı cāhiliyyet ehl-i Şām bu gicede 'azīm āteşler yakup kezālık sā'ir bilād-ı Naşārā'da ĥuşuşān Antāķiyye'de. Zīrā millet-i Naşārā bu gicede āteş yakmaķlık ibtidā Medīne-i Antāķiye'de iħdāş idüp vā ķi' olmışdur. İkinci gününde ĥaşeb ü ağac kaţ' itmesinūñ vaķtidür. Yidinci günü 'ıyd-ı zebħdür.

⁵⁰ Bu söz kelime grubu metinde iki kere yazılmış.

Zu'm iderler ki gūyā bu günde bir sâ'at vardır ki şu ve milh ol sâ'at şîrîn olur. Onıncı gününde 'Azārā tâ'ifesiñ şavmıdır. On yidisinde bilād-ı Fārs'da berd ü şovuk zāhib olup gider. Yigirmi ikisinde erba'iniyāt müntehī olup nihāyet bulur. Yigirmi dördünde ehl-i Ninevā'nuñ şavmıdır. Bu günde butūn-ı arzda giyāh u gāşeb zuhūr idüp nümāyān olmağa başlar ve ne deñli tūyūr var ise çiftleşmege şürū' ider. Yigirmi beşinde kuṭn u bittīh zer' olup ekilmege şürū' olunur ve diyār-ı Rūm'da ağac garsına şürū' olunur. Ve iklīm-i arz-ı Mısr'da kürüm [u] aşmalar kaṭ' olup kesilmege başlanıur. Ve erkek develer cūşa gelürler. Luğat-ı Deşîşe'de zıkr olup vāki' olmuştur. Bu aya Rūmiler Nebāris dirler. Māh-ı Furs'den Hordād, māh-ı Kıbtī'de Tūbe dirler, otuz bir gündür. Altıncı gicesi sāye gicesidür ki kâfirler ta'zīm idüp od yaqarlar ve hācların şuya bırakırlar. On ikinci günü Şems Delv burcına varur. On beşinci günü şitānuñ şiddeti ve kuvveti zamānıdır. Yigirmisinde erba'in tamām olur. Yigirmi birinde hamsin girer. Yigirmi dördünde vuhūş u tūyūr cimā' isteyüp çiftleşür ve yuva yapmağa başlar. **Eş-şehrū'n-nākış Şubāt:** Şehr-i Şubāt semāniye ve 'aşerūn yevmen nākış aylardan birisi Şubāt'dur ki yigirmi sekiz gündür. Yidinci gününde cemre-i ūlā sākıt olup düşer. On üçüncü gününde eşcārlaruñ esfelinden a'lāsına şu yürür ve kurbagalar ötmege başlar. On dördüncü gününde cemre-i şāniye yere düşer. On beşincide bakla-i şayfi ve kışā' ve bittīh

[119b]

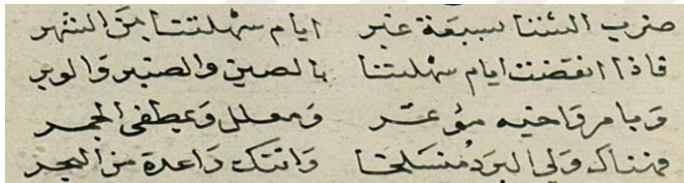
bezr olup ekilmege başlar ve vahşuñ yābān hımārıdır toğurmağa başlar ve tūyūr nağmeye ser-āğāz idüp ve kırlangıc gelüp tayerāna başlar ve ma'z dahı toğurmağa şürū' idüp ve verd ki güldür, gars olup dikilmege başlanıur ve nercis ü yāsemīn zer' olup ekilmege başlanıur ve kürüm ki aşmalar yapraklanıur ve giyāh dahı çoğalıur. On yidisinde ihtilāf-ı rüzgār u emtār diyār-ı Kıbtī'da hāşıl olur ve diyār-ı Şām'da kemā'et çıkar ki mantar didükleri şeydür. Yigirmisinde debīb ü berāğīs meydāna çı kıp harekete gelürler. Yigirmi birinde cemre-i şālīşe düşer. Üç cemrenuñ suḳūtı bunda tamām olur ve cemre sākıt olur dimenūñ ma'nāsı budur ki zamān-ı kadīm-i evvelde halkuñ de'b ü 'ādetleri bu idi kim şitā vü kış olduğı vakte herkes kendü hāline göre hayme ve yāhud ev bünyād iderlerdi. Ve lākin be-şart-ı ān ki bu hayme ve evler biribiri içine olup ve her birisinde āteş yanacak ve ocaklık bünyād iderlerdi. Bu kez vakt-i şitāda eñ evvelki haymede ve yāhud evde büyük hayvānātların iskān idüp içinde āteş yaqarlardı. Bu hayvānāt muhāfāza itmekičün ve küçük hayvānātların ikinci haymede ve yāhud evde iskān idüp⁵¹ içinde āteş yaqarlardı ve hayvānāt muhāfāza itmekičün āteş yaqarlardı ve kendileri üçüncü haymede ve yāhud evde sākīn olup oturlardı ve kendilerin muhāfāza itmekičün āteş yaqarlardı. Bu minvāl-i meşrūh üzre olurlardı tā ki Şubāt'ın yidinci

⁵¹ İdüp'den sonra oturlardı yazılmış ancak daha sonra üstü çizilmiş.

günü olunca yidinci günü olduğu gibi kibār hayvānāt şahrāya ihrāc idüp çıkarurlardı ve şıgār hayvānāt kibārlaruñ yerine götürüp anda iskān itdürürlerdi ve kendileri şıgār hayvānātuñ yerine gelüp ve kendü āteşlerin söndürüp bir cemre düşdi diyü ta'bīr iderlerdi. Bir hafta geçdüğü gibi hayvānāt-ı şıgārların dağı şahrāya çıkarup şalıvirürlerdi ve kendüleri anlaruñ yerine gelüp sākin olurlardı ve ortada olan haymede ve evde āteşi söndürüp ikinci cemre düşdi diyü ta'bīr iderlerdi. Bir hafta dağı geçince kendüleri dağı tīb-i hevādan ötürü şahrāya çıkup ol āteşi dağı söndürüp cemre-i şālīşe düşdi diyü ta'bīr iderlerdi. Ol 'ādetden ilā-

[120a]

hāzāi'l-ān ıkalup ta'bīr olunur. Yigirmi yidisinde ısırgan didükleri nebāt nümāyān olup zāhir olur ve tahte'l-arz germ olup ısıcağ olur ve levākīha olan rüzgārlar esmege şürü' eyler ve Rūm dağı 'adāvetin izhār idüp 'askeri harekete şürü' eyler. Yigirmi altısında eyyām-ı 'acūzuñ evvelidür. Eyyām-ı 'acüz ise yidi gündür. Üç günü Şubāt'dan olur , dördü Āzār'dandur. Evveli Şubāt'uñ yigirmi altısından olur. Zīrā Şubāt yigirmi sekiz gündür ve bu yidi gününüñ her birisinüñ bir ise ism-i maḥşūş vardur ve isimleri dağı bu esmādur: Şīn ve Şīnnebr ve Āmir ve Mū'temir ve Mu'allil ve Muṭfi'l-cemr. Ve bir şā'ir bunları bir beytde cem' itdi, ol beyt budur:

Ya'nī şitā vü kış şehrümüzden pīr olup kocamış, günlerümüze yidi gubur ile ki gāyetü'l-gāye şedīd ile ıdarb itdi. Ve ol kocamış günlerümüz nihāyet bulup münkāzī olsa bu yidi günle ki Şīn ve Şīnnebr ve el-Vebdūr ve Āmir ve ıardaşı olan Mū'temir ile ve Mu'allil ve dağı Muṭfi'l-cemr ile nihāyet bulur ve bu vakte bürüdet yüz çevirüp güyā ki derisinden münselih olup soyulmuş gibi dönüp gider. Ve saña deryālardan ra'd gelür. İmdi bu yidi gün bürüdetden ve rüzgārlardan ve küdürāt-ı şitādan ḥālī degüllerdür ve ba'z kimseler zāhib olup didiler ki bu umūr-ı tabī'iyeden nāşī bir şeydür. Zīrā eyyām-ı şitānuñ āḥirinde berd müştedd olur. Nitekim āḥir-i şayfda ḥarr müştedd olduğu gibi . Bu ise sirāc u çerāğ menzilesinde cārīdür . Meşelā kaçan bir çerāguñ sönmesi karīb olsa birkaç def'a ziyadece şu'lelenür. Ba'dehū söyünür, bu ise tecrübe ile bilinür. Luğat-ı Deşīşe'de böyle zıkr olındı ki bu māh Rūmīler Felvāris ve Gücük dirler. Şühūr-ı Fūrs'de Tīr, Māh-ı Kıbtī'de İmşīr dirler. İkisinde ol şavm-ı Kıbtī'dür. Üç yıla muttaşıl yigirmi sekiz gün ve rub' yevm olur. Dördinci yıl ki kebīse yıldır, tokuz olur. On ikinci günü Güneş Hūt burcına varur ve 'Arab dirler ki “ *Iza nazalat al şamsa fi al Hut fainna*

[120b]

Al barda yamut “ ve mezkûr günden ağaclara şu yürimek başlar. Yidisinde cemre-i ūlā hevāya düşer. On dördinde cemre -i şānīye şuya düşer ve yigirmi birinde āhir cemre türāba düşer ve yigirmi ve on yidinci günü şovuklar şikest olmağa başlayup bahār-ı nişānı zuhūr eyler. On sekizinci günü laqlak Rūm’a kadem başlar. Kıble yili eser. Yigirmi altıncı günü berd-i ‘acūz girür. Dört gün dahı Āzār’dan alır. Berd-i ‘acūz dimenūñ sebebi budur ki Hāk celle ve ‘alā hāzretleri vaqtā ki ‘Ād kavmini helāk eyledi. Anlardan bir ‘avrat-ı ‘acūze hālāş-yāb oldu ve Hilāl kavm[i] ise Şubāt’uñ yigirmi altıncı günü idi, dā‘imā her yılda ol gün gelse ol ‘acūze qarı evlād u ensābuñ ve ol kavmūñ ululıgını ve h̄ār-ı ser-gerdān u bī-mikdār olup helāk olduklarını añup ve fıkı idüp yidi gün ve yidi gice aşlā yemek yemeyüp ve şu içmeyüp ve uyumayup feryād u fiğān iderdi. Andan ötüri ol günlere berd-i ‘acūz laqab olup tesmiye itdiler. **Şehr-i Āzār:** Ehad u şelāşūn yevmen . Āzār didükleri ay otuz bir gündür. Evvelki gününde enderūn-ı arzdan cerād u debīb hurūc eyleyüp çıkar. Dördüncü günü eyyām-ı ‘acūzuñ āhiridür. Yidinci gününde riyāh u ‘avāşıfuñ ihtilāflarıdır. On ikinci gününde hacāmet ile emr olunur. On üçüncü gününde kırlangıc ve çaylak zuhūr eyler. On yidisinde yılanların gözlerin açarlar. Zīrā yılanlar şovuk günlerde yerūñ içinde karañulık olmak hasebiyle gözleri görmez olur. On sekizinde leyl ü nehār mu‘tedil olurlar ve bu gün ise ūlā-yı rebī‘-i ‘Acem’dür ve yine bu gün harīfūñ ve güzūñ evvelidür. Ekālīm-i Şīn’de ve deryāların şuyı gālīz olur. Zīrā Şems eczā‘-i laṭifesin cezb idüp çeker ve ba‘z hūkemā zıkr idüp didiler ki bir kimse erlerden ‘akīm olup evladı olmasa kaçan Sühā yıldızına Āzār’un on sekizinci günūñ gicesinde nazar idüp baksa ba‘dehū ehline mūcāma‘at itse lā-būd ü lāzımdur ki ehli hāmile olur ve riyāh [u] levākıha bunda çok eser. Ve buğday, sünbül, bunda yetişür ve dahı bu ayda levz ü mişmiş mün‘akid olur ve ağaclar yapraklanır ve kürüm dahı gars olunur ve iklīm-i Mısr’da timsāhdan havf olunur. Yigirmi beşinde deryālar galeyāna başlayup cūşa gelür ve bu günde hāzret-i Meryem, hāzret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmıla hāmile

[121a]

olduğı gündür. Luğat-ı Deşīşe’de zıkr olındı ki bu aya Rūmīler Mārtis didükleridür ve Fürs Mordād-māh dirler ve Kıbtī’de Bermuhāt dirler. Otuz bir gündür. On ikinci gününde Güneş Hamel burcına tahvīl eyler. Leyl ü nehār berāber olur. Faşl-ı bahār dāhil olur. Ol güne rüz-ı nevrüz dirler. Bahāruñ tabī‘ati hār u raṭbdur. Eşcār u şimār nümüvv [ü] nemā bulup ve bedende balgam münkesir olup kan müstevlī olup netāc-ı hayl zuhūr ider ve istifrag ve şürb [ü] müşhile ve hacāmet ve sā‘ir emrāz-ı hāfire ‘ilācı vaqt olur ve qar kalan vilāyetlerde erimek başlar. Berd-i ‘acūz dördünde tamām olur. **Şehr-i Nīsān:** Şelāşūn yevmen . Nīsān ayı otuz

gündür. Evvelki güninde nüzül-ı maṭar recā' olunur. Dördüncü güninde neşr olur. On birinci günü Naşārā'nuñ fıtrıdır. On ikinci günü Ahdü'l-cedıddür. Yigirminci güninde riyāḥ-ı şarkıyye cūşa gelüp harekete gelür ve tuyūruñ yavruları meyelāna gelür. Yigirmi birinde Filistīn çārşusu kā'ime olup bāzārı ṭurur. Yigirmi ikisinde cenūb rūzgārları esmege başlar ve evdiyeler daḥı mūmted olur. Yigirmi üçünde Şām'da deyr-i Eyyūb kā'im olur. Yigirmi yidisinde rūd-ı Fırāt'uñ suyu cūşa gelür. Yigirmi sekizinde ḳan ḳaynar ve şimār daḥı mūn'aḳid olup levz yitişür. Luḡat-i Deşīşe'de zıkr olındı. Bu aya Rūmīler Abrils dirler. Fūrs'de Yūr-māh dirler, Ḳıbtı'de Bermūde dirler. Otuz gündür. On ikinci günü Güneş Şevr burcına ta ḥvīl eyler. Ṭabī'at-ı rebī' şābit ve dem şabīḥ olup beden balḡam kūdūretlerinden şāfi olur. Ḳar olan vilāyetlerde külliye eriyüp ve enhārlar artup yemişler bitmege başlar. **Şehr-i Āyār:** Eḥad ve selāşūn yevmen. Şehr-i Āyār otuz bir gündür. Evvelki güninde ḥazret-i Ermiyā nebī 'aleyhi's-selāmuñ zūkrān-ı zevācıdır. İkinci güninde deyr-i şā'ālibdür. Altıncı güninde ḥazret-i Eyyūb 'aleyhi's-selāmuñ zevāc günidür. Yidinci güninde 'ıyd-ı şālībdür. Toḳuzuncı güninde ḥazret-i Şa'yā 'aleyhi's-selāmuñ zūkrān-ı zevācıdır. On birisinde evvel-i bevāriḥ olup ısıcaḳlaruñ evvelidür. On beşinde 'ıydü'l-verddür. On altısında şabā rūzgārı nūmāyān olup harekete başlar. Ve kemā'et ḳaṭ' olınap sefīne-i rükūbuñ vaḳti gelüp deryāya girmek ṭayyib olur. Ḥazret-i Zekeriyā 'aleyhi's-selāmuñ zūkrān-ı zevācıdır. Yigirmi üçüncü gününde e'ācīb şāhibi olan Şem'un 'aleyhi's-selāmuñ zūkrān-ı zevācıdır. Yigirmi dördünde izn-i İlāhī ile

[121b]

ṭā'un ref' olup zā'il olur ve oraḳ girüp ekin biçilmege başlanur ve gemilere binilür ve semūm zuhūra başlar ve şimāl rūzgārları ziyāde esmege başlar ve 'ineb siyāḥ olmaḡa şürü' ider⁵² ve Nīl-i Mısr'uñ ziyādeti zāhir olur ve debūr-ı şimāl gibi esmege başlar. Yigirmisinde 'ıydü'l-verd olur ve sünbüli ferīk itmege başlarlar. Yigirmi toḳuzunda sebtü'l-ḳıyāmet olup sebtü ri'āyet itmedüklerinüñ dāhiyesi zuhūra geldi. Otuz birinde ehl-i Sülleḥīn şavmıdır. Ba'z tevārīḥlerde görmışdim, bu ayuñ on toḳuzuncı günü ḳal'a-i Ḳonstantıniyye binā iden tekfūr dünyādan gidüp yine ol günde Burusa'da Kükürdlü Iluca ḥamāmı zāhir olup vücūda gelüp küfre 'azīm i'tibār itmişlerdür. Luḡat-ı Deşīşe'de vārid olup zıkr olındı. Bu aya Rūmīler Mayıs dirler. Fūrs'de Mihr-māh, Ḳıbtı'de Peştes dirler. Otuz bir gündür. Güneş on dördünde Cevzā burcına intikāl eyler. On altıncı günü issiler olmaḡa başlayup vilāyet-i Mısr'da Maṭariyye'de 'ıyd -ı Belsem olur , yigirmi ikisinde Şüreyyā yıldızı zuhūr eyler. **Şehr-i Ḥazīrān:** Selāşūn yevmen. Ḥazīrān ayı otuz gündür. Evvelki güninde ḥazret-i Hızḳīl 'aleyhi's-selāmuñ zevāc günidür. Dördüncü gün mā-beynlerinde bir cem'a-i ma'hūde vardır ki

⁵² Metinde “başlar” yazılmış ancak sonradan silip “şürü” olur diye düzeltilmiş.

adına cem‘atü’z-zeheb dirler. On birinci günü Bağdād hulefâsınuñ neyrüzıdır. On yidinci günü Nıl-i Mısr müteneffis olup sâ‘ir şular gavr idüp talmağa başlar. On sekizinde gâyet-i tül-i nehâr ve kaçır-ı leyldür ve inkılab-ı şayfı bunda vâkı‘ olur. Yigirmi ikisinde ekinlere orağ vaz‘ olunur ve fevâkih ve bıttıh ve incir ve üzüm cümlesi idrâk idüp yetişür ve assı dahı müştet olur. Yigirmi beşinde hazret-i Yahyâ bin Zekeriyâ ‘aleyhüme’s-selâm ve ‘alâ nebiyyinâ ‘âlem-i dünyâya toğub vücûda geldüğü gündür. Ve ibtidâ semûm esmege başlar. Elli bir güne varınca ve Ceyhûn mümted olur. Yigirmi sekizinde âhir-i bevârihdür. Yigirmi tokuzunda aşhâb-ı tecârib tecrübe idüp eger nedâ‘ ,ki çıgdür (?) çok olursa Nıl-i Mısr uzanur. Ve eger çok olmazsa uzanmaz dirler. Luğat-ı Deşîşe’de zıkr olındı. Bu aya Rûmîler Boynûs, Fûrs’de Âbân-mâh, Kıbtî’de Bûne dirler. Otuz gündür. On dördinde Şems Sereţân burcına tahvîl eyler. Gâyet-i tül-i nehâr ve kaçır-ı leyldür. Ve evvel-i şayfdur. Şafrâ gâlib olup kan aşğa kor. Mısr’da beşâret-i Nıl

[122a]

zâhir olur. **Şehr-i Temmûz:** Ehad ve şelâşun yevmen : Temmûz ayı otuz bir gündür. Beşinci gününde Şi‘râ yıldızı tülû‘ eyler. Hakîm-i habîr olan hazret-i Allâh-ı ‘azîmü’s-şânuñ izn-i şerîfiyle necm-i Şi‘râ tülû‘ eyledüğü vaktde ol senede ekinler şâlih mi yoksa fâsid mi olacağdur ma‘lûm olur ve ma‘lûm olmasının sebep tecrübe iledür ve tecrübelerinüñ tarîkı budur ki Şi‘râ’nuñ tülû‘ından muqaddemce yidi gün bir levhi alurlar ve üzerine toprak saçarlar ve ol toprak içine envâ‘ [u] gün-â-gün cemî‘-i hubûbâtdan bezr idüp ekerler. Ba‘dehü Şi‘râ’nuñ tülû‘ idecek gicesinde ol levhi bir yüce yere vaz‘ idüp korlar ki levh ile semâ mâbeyninde bir hâ‘il ü perde olmaya. Şabâh olduğı gibi ol levhe nazar iderler. Ol hubûbâtdan kankısı yeşil olup nemâ buldı ise ol senede ol hubûbât çok olup şâlih olur ve ol hubûbâtdan kankısı sarı olursa ol senede ol hubûbât kıllet üzre olup fâsid olur. Fûrs’de dahı bu tecrübe iderlermiş. Yidisinde cerâd olur, onıncı gününde Başra çârşusu germ-â-germ olup bâzârı kâ‘ime olur. On sekizinci günü evvel-i eyyâm-ı bâhûrdur. Eyyâm-ı bâhûr ise yidi gündür. Her bir gün ile eşher-i harîf ü şitâdan her bir şehrine istidlâl iderler ve dirler ki eger bu günlerde tagayyürât u televvünât olup şikeste vü beste olurlar ise bu aylar dahı öylece olur ve illâ eger bu günler nizâm [u] intizâm üzre olurlarsa harîf ü şitâda dahı nizâm [u] intizâm üzre olurlar ve zu‘m idüp dirler ki bu eyyâm-ı seb‘a sene içün eyyâm-ı buhrân gibidür, hasta içün eyyâm-ı buhrân ise marîzüñ ibtidâsından olan yidi gündür. Ol günler şedîd olursa marîzüñ soñı günleri dahı müştet olur ve eger hafîf olursa marîzüñ soñ günleri dahı hafîf olur. Yigirmi dördünde şavlet-i harr müştet olur ve tã‘ün dahı var ise mürtefi‘ olur ve nâsuñ arasında göz ağrısı çok olur ve bıttıh-i şitevî ve mısır buğdayı ve cezer bunları bezr idüp ekerler. Yigirmi beşinde cimâ‘dan men‘ olunur, şiddet-i harâret binâ‘en. Yigirmi yidisinde büsr kızarmağa başlar ve

üzüm ve kaşab-ı Nabî düşürürler ve şular talar ve ne deñli mîveler var ise cümlesi nazc olup bişer. Otuzuncı gününde hazret-i Meryem'ün kilisesinün bayrâmıdır. Luğat-ı Deşîşe'de zıkr olındı. Bu aya Rûmîler

[122b]

Olyūs dirler. Fürs'de Āzer-māh Kıbtî'de Ebîb dirler. Otuz bir gündür. On beşinde Güneş Esed burcına varur. Yigirmi üçüncü günü eyyām-ı bâhürdür ki yidi gündür. Toğuz gün gāyetde issi günlerdür ki Ağustos'a ulaşur. Böyle i'tibār ki tā ki Ağustos bu toğuz gün ile kırk olup erba'ine⁵³ mu'adil ola. Bu ayda kuvvet-i şayf bulur. Eşnāf-ı havāmız u müberridāt isti'māl itmek gerekdür. **Şehr-i Āb:** Ehad ve selāşün yevmen . Āb ayı otuz bir gündür. Evvelki gününde vefāt-ı Meryem'ün şavmıdır. On beş gündür. Üçüncü gününde Mesîh'ün zükrān-ı zevācıdır. Dördüncü gününde hazret-i İlyās 'aleyhi's-selāmuñ zükrānıdır. Beşinci gününde hazret-i Mūsā 'aleyhi's-selāmuñ zükrānıdır. Yidinci gününde ehl-i Müctelî tã'ifesiñ 'ıydlarınun evvelidür. Toğuzuncı gününde rüzgārlar muhtelif olur. Onıncı gününde 'Ummān çārşūsı kã'ime olup bāzārı turur. On ikisinde 'Irāk cānibinun hevāsı hoş olup tayyib olur. On beşinde māret-i Meryem'ün 'ıydıdır. On yidisinde tã'ife-i Müctelî'nun bayrāmlarınun soñıdır. On sekizinde bevārih harekete gelüp rümmān yemişi çoğalır ve utrunc şar[ar]ur ve yigirmi yidisinde hazret-i Yahyā 'aleyhi's-selāmuñ vālidesinun zükrānıdır. Yigirmi sekizinde giceler ve şular hoş olup güzellenür ve zükām u balğam harekete başlar ve devā içmege şalāhiyyet hāşıl olur ve ruṭab ve üzüm çok olur. Ve iklīm-i Şām'da menn ü selvā sākıt olup düşmege başlar. Luğat-ı Deşîşe'de zıkr olındı. Bu aya Rûmîler Ağustos dirler. Fürs'de Dey-māh Kıbtî'de Mısırî dirler. Faşl-ı şayfuñ āhiridür. Otuz bir gündür. On beşinci günü Güneş Sünbüle burcına dāhil olur. Yigirmi ikinci günü issiler şınup şikest olur. Yigirmi beşinci günü cemī' mîveler kemālin bulur. **Şehr-i Eylül:** Ehad ve sel āşün yevmen. Eylül ayı otuz gündür. Evvelki gününde re's-i sene bayrāmıdır ve daḥı tamām-ı senedür ve Münbic çārşūsı kã'ime olup bāzārı turur. Üçüncü gününde Yūşa' bin Nūn 'aleyhüme's-selāmuñ zükrānıdır ve bilād-ı bāride olan diyārlarda od yakmağa şürü' iderler. Beşinci gününde Zekeriyā 'aleyhi's-selāmuñ zükrānıdır. On ikinci gününde faşd olunup eşribe içilür. On üçüncü gününde ziyāde-i Nıl-i Mısırî nihāyet bulup muntehî olur ve Kamāme Kenîsesi'nun 'ıyd [u] bayrāmı olur. On dördüncü gününde 'ıydü's-şalîbdür. On altıncı gününde fitāmü'l-

[123a]

eṭfaldür. On sekizinde leyl ü nehāruñ mu'tedil olduğı vaktüdür. 'Acem katında güzün evvelidür ve ehl-i Şîn katında bahāruñ evvelidür ve zu'm iderler, bu günde mürtefi'a olan bulutlar rûhı

⁵³ Topkapı nüshasında "erbain" yazılmış.

[124a]

<i>“ Ve fîhi hayatu'l tosorana</i>	<i>ibar fîna mahv'ul mevti'l yakib</i>
<i>Ve tetanaful ervah fi'l ervah fi'l arz külleha</i>	<i>laza leha fi-bahru meşher</i>
<i>Ve zalike aban reb'i vaktihi</i>	<i>ve fevvetuhu'l ban nef'i turab</i>
<i>Ve setrol fîma semsi cevatuhaben</i>	<i>efal ilmi bi'l-ucum ve irab</i>
<i>Ve ayamu eyzan tüm şarike</i>	<i>Ve yevmi ve fîhi muvekke inil talib</i>
<i>İzame mazze edare 'aleyne mülevven</i>	<i>feked halef bilber de'tuka magrib”</i>

bu ebyâtlar ki ma'nâsı böylece dimekdür ki hakîm kendü nefsin muhâtab menzilesinde tenzîl idüp dir ki: “Ey hükminde mâhir ü şâfi mühezzeb olan hakîm! Bize bu kitâb geldi ki ol kitâbda ta'accübât uzanup bizüm eyyâm u şühûrumuzdan su'âl olunur ki ol eyyâm u şühûr ol esmâ ile 'add ü hisâb olunup nisbet olunurlar ve ibtidâ vaqt-i harîfle kayzdan su'âl olunur. Kayz ise Şüreyyâ'nun tûlû'ından Süheyl'e varınca olan müddet ü harra dirler ki kaçan Cevzâ zuhûr itse 'âlemi nâr-ı mülehheb ile ki yalın âteşler ile tıdudur ve dahı vaqt-i eyyâm-ı şitâmuzdan su'âl olunup ve dahı eyyâm-ı bahârumuzdan ki günleri bize gelince ucuzluk olup rehâ' hâşıl olur ve dahı bizden evvel gelen eţibbâ ne şey yemesiyle emr ve kanķı şeyün yemesinden nehy idüp ictinâb ile emr iderler, bizden bunu istifsâr iderler. İmdi ma'lûm olsun ki lisân-ı Süryânî üzre bilâ-kizb cümle şühûruñ günleri üç yüz altmış gündür ve âhîr senede beş gün dahı hisâb iderler. Evvelkisi Nîsân'dur. Nîsân orta bahârdur ve Şems'ün burcı meşhûrda Hamel'dür ve kevkeb anda zâhir olur ve eyyâm-ı Nîsân otuz gündür, böylece bulduk. Hükemâdan dahı böylece rivâyet olunup kitâbet olunur ve bu ayda her iklîmde şu ziyâde olmağa şürû' eyler ve intizâr olunan buğday ve gayrısınıñ sünbülleri semîz olur ve bu ayda kebâb u ferîk ekl idüp yeme hoşcadur. Zîrâ çok kerre izz-i İlâhî ile muhâlif yemeden maraz mütevellid olup insânı helâk eyler ve bu ayda bakla yemege mülâzemet itmek girihdür. Terk idüp şabr itmek aşvabdur ve bu ayda ne deñli şâhibü'l-evrâķ ağaçlar var ise cümlesi behcetlenüp müzeyyen olur ve bu ayda Nîl-i Mısr'ın eksilmesidür ve Âyâr'ın günleri otuz bir gün 'add olunup hisâb olunur ve bu ayda rû'esâlar birbirlerine muhabbet izhâr idüp muhabbetler iderler ve bu ayda baş yemeden

[124b]

ictimāb gerektür. Ve lâkin şerîd yemek ma'hibûbdur ve bu ayda fevâkih [ü] mîve günleridür ve bu ayda Şems burc -ı Şevr'de olur ve Şems için bunda muğarrib olmaz . Zîrâ 'arz-ı tis'îne bâliğ olur. 'Arz-ı tis'inde ise altı aydan ziyâdece dâ'imâ gün olur ve Âyâr'dan sonra Hazîrân'dur ve bu ayda cisme ve cesede devâ idüp 'ilâc itmek gâyetü'l-gâye güçdür. Devâ yerine şâfice şovuk şu aç karnına içüp teskîn-i harâret itmek devâ yerin tutar ve bu şehir 'ulemâ'muz ki hikâyet itdiği üzre otuz gündür ve cerrûh şiddeti herkese eziyet idüp ta'ba kor. Ve bu ayuñ on dördinde akşar-ı leyl ve aţvel-i nehârdur. Bunda kizb olmaz ve Temmûz bir aydur ki def'aten saña harâret hücum idüp gelür ve bu ayda hırmen dökölüp tehzîb olunup tenkiye olunur ve bu ayda Şems Sereţân'da olup mekş ider ve bu ayda nisâ' ile mücâma'at itmek girihdür ve günleri dağı otuz bir gündür. Harâretten şikâyet idene ve şehir-i Âb'da cümle issiler hücum olup sâkıt olur ve kerb-i şedîd münkesir olup gider. Ve meşhûr olan burc-ı Esed'e Şems nüzûl idüp yine andan münkalib olur ve günleri otuz bir gündür ve hisâb-ı mücerreb tamâm olur. Ve Âb'dan sonra Eylûl hulûl eyler ve Şems'üñ burc-ı Sünbûle'de zâhir olur ve gürûb eyler. Ve bu ayda riyâh sükûnından sonra hareket eyler ve bu ayda semâlar şu azalup cezib ider ve eyyâm-ı teşrîn otuz bir gündür ve ba'dehû teşrîn-i âhîrdür. Burc-ı Şems 'Akreb'dedür ve bu ayda tuyûrdan maţbûh olan lahımy yemek 'ulemâ' vü eţibbâ hoş görürler ve teşrîn-i âhîrûñ günleri bâ-eserhâ otuz gündür. Arzuñ harâreti bunda zâhir olur ve Kânûn-ı teşrînden sonra Şems burc-ı Kavs'e nâzil olur ve Kavs'den zâ'il olmaz. Bu ay zâhib olunca ve bu münkażi olmazdan evvel Mîlâd hâşıl olup altı gün bâķī kalınca hisâb olunur ve Kânûn bir aydur. Bir Kânûn'dan sonra bu Kânûn'da kürûm zâhir olup etrâfları temyîz olunur ve ceviz ve levz cümlesi bu ayda yapraklanır ve gün-â-gün saķamlar müştred olur ve Şems bu ayda Cedî burcına nâzil olur. Bir aydan sonra ol burcdan men' olunup hacb olunur ve günleri dağı otuz bir gündür. Kaçan Kânûnlar zâhib olup gitse bu kez Kânûnlardan sonra saña bir şehir gelür. İsmi Şubâţ'dur ve bu ay dehrde ma'hibûbdur ve bu ayda Şems Delv burcına nâzil

[125a]

olur ve günleri yigirmi sekiz gündür ve soñ sekizde deryâlar girilür, gemilere binilür ve bu ayda eşcâra şu yürüyüp budakları çoğalır ve dağı 'âķil [ü] lebîb olan kimesneler bu ayda kan alurlar. Tecrübe şâhibi olan 'âķil bu minvâl üzre yürür ve Âzâr dağı bir aydur ki yaz iķbâl idici olduğı hâlde gelür ve bu ay halk arasında ma'hibûbdur ve bu ayda nebâtât hayât-pezîr olur ve gâhî az olur ki ba'z şey ihlâk olunur. Ol ecilden bu şehre muhyî vü mümît laķablanır ve ervâh yeryüzinde bu ayda cünbiş itmekle muhtelif olur ve bu ayuñ vaķti vaķt-i bahârdur ve bu ayda nef' için sūdler içilür ve Şems dağı burc-ı Hût'a nâzil olur. Bu sözleri 'ilm-i nücûmı

bildüğüm için söyleyüp izhâr iderüm ve bu şehriñ günleri otuz bir gündür ve bu ayda nücûma müte'allık olan ahkâm ihrâc olunup 'ilm-i gayb muncemitden taleb olunur. Kaçan Âzâr senden yüz çevirüp gitse berd mânend 'Ankâ kaçup mağribde mekân tutup maḥv-ı küllî ile sovuḡ maḥv olup gider. Bu ebyâtda her ne ki haber virdüm ise şî'rden müzehheb olup bi-'aynihi dürüst ḥaberdür. Mütercim-i ḥaḡîr der ki bu kitâbuñ ba'z nüshasında buldum ki ol nüshada dir ki ben bir ercûze, ki ḡaşıdedür, buldum ki ol ḡaşıde sebebiyle şühür-ı Kıbt'a ve şühür-ı Rûm ikisinüñ evveleri muvâfık olup ma'lûm olur ve ol ḡaşıde budur:

<i>“ Mete teşâ ma'rifetu'l müdâhil</i>	<i>men evvel suhur bi-menazil</i>
<i>Fe'eddu men tevveti bela tatvil</i>	<i>erbaaten ve huva itade'l eylül</i>
<i>Ve beyatun keza enne mea 'teşrin</i>	<i>evvela tesennihum alagir</i>
<i>Evvela kanun bagır devse</i>	<i>eza etesezzet men kim gemise</i>
<i>Ve tevbetü ine merretuh nasittehi</i>	<i>enneke kanun el'ahiri nebetehu</i>
<i>Ve men sebbati evvel muvafık</i>	<i>sabe'e mısırî hisâr sadık</i>
<i>Evvela edarı iza caeletuhu</i>	<i>lir muhitat hamseten vecedtü</i>
<i>Evvel-i nisân liziel'tehdit</i>	<i>es-sadisü ma'dud men rumud</i>
<i>Ve misluhu ayarı mae 'başış</i>	<i>vahidetü makrunete bahs</i>
<i>Amma hazir enfahsetüna</i>	<i>Evveleühü sebau min bev'ane”</i>

[125b]

ḡaşıdenüñ ma'nâsı demek olur ki her bâr ki sen evvel şühürüñ menâzillerine duḡuli bilmek murâd eyleseñ Tût ayından bilâ-tatvîl dört gün 'add eyle. Dört günden soñra şehr-i Eylül'üñ ibtidâsını bilürsin ve şehr-i Bâbe daḡı teşrîn ile böylecedür. Dört günden soñra der-sinîn-i sâbıkda böylece sebḡat itdi, şehr-i Hatûr'dan soñra yidinci günü teşrîn-i âḡirüñ evvelidür. Kânûn'üñ evveli bilâ-ḡile Keyhek'den beş eksiginedür ve Tûbe'den altıncı gidince Kânûn-ı âḡir saña gelür. Def'aten ve Şubât'üñ evveli ḡisâb-ı şâdıḡla Imşîr'üñ yidisindedür ve daḡı Âzâr'üñ evvelin Bermuhât'üñ beşincisinde bulursın. Nisân'üñ evveli ta'yîn-i taḡdîd ile Bermûde'nüñ yidincisin 'add idinedür ve Âyâr Peştes ile böyledür. Ya'nî yidincisindedür ve ammâ Ḥazîrân sen Bûne'nüñ yiddisinde ḡisâb eyle. Kezâlik bi-'aynihi Ebîb'üñ yidincisi 'ale't-tertib Temmûz'üñ evvelidür. Ayuñ evveli daḡı teşrînüñ sekizincisidür. Bu ḡisâbda cehl olunmaz. Luḡat-ı Deşîşe'de zıkr olınmışdur, bu aya Rûmîler Üstavres dirler. Fûrs'de Behmen-mâḡ Kıbtî'de Tût dirler. Otuz gündür. On beşinde Güneş Mîzân burcına taḡvîl eyler. Gice vü

gündüz berāber olur. Evvel-i harīfdür. Şafrā mağlūb olup seved aḡlebe eyler . Ekşer vilāyetde hevā mu‘tedil olup Mışr’da Nīl-i mübārek kāmīl olur. **Faşlu fī-ma‘rifeti şühürī’l-Fürs:** Bu faşl Fürs hisābı üzre aylarūn ma‘rifetin beyān ider. Fürs hisāb katında cümle aylarun ‘aded mütesāvī olup berāberlerdür. Zīrā anlarūn senelerinūn ‘adedi üç yüz altmış beşdür. Bu kez her ay otuz gün olup āhīr-i şühūrda beş gün ziyāde itdiler ve bunlarūn ayı hafta üzre olmaz. ‘Arab’da şehir dört hafta olduḡı gibi. Zīrā bunlar evvel şehirden āhīri varınca her bir günine bir ism-i maḡşūş vaż‘ eylediler. Ol ism ile sā‘ir eyyāmdan mümtāz olur ve pādīşāhları içün her bir günde bir libās-ı maḡşūş ve me‘kūl-ı maḡşūşları vardır ve ol esmālar bunlardur: Evvelkisi Hürmüz, ikincisi Behmen, üçüncüsü Ürd-i behişt, dördüncüsü Şehrīver, beşüncüsü İsfendār, altıncısı Hordād, yidüncüsü Mordād, sekizüncüsü Māder, toḡuzüncüsü Āzer, onıncısı Ābān, on birüncüsü (?) Hūr, on iküncüsü Māh, on üçüncüsü Sīr, on dördüncüsü Gūş, on beşüncüsü Zey-be-Mihr,

[126a]

on altıncısı Mihr, on yidüncüsü Sürüş, on sekizüncüsü Reş, on toḡuzüncüsü Ferverdīn, yigirmüncüsü Behrām, yigirmi birüncüsü Rām, yigirmi iküncüsü Bāz, yigirmi üçüncüsü Zey, yigirmi dördüncüsü Deyn, yigirmi beşüncüsü Āved, yigirmi altıncısı Eşād, yigirmi yidüncüsü Āsmān, yigirmi sekizüncüsü Zāmyād, yigirmi toḡuzüncüsü Māresfend, otuzüncüsü Enīrān ve yine eyyām-ı şühūrdan her bir gün içün bir ism-i maḡşūş vaż‘ itdiler. Zīrā bunlar içün eyyām-ı şühūrdan her bir günde bir me‘kūl-i maḡşūş ve melbūsātdan bir melbūs-ı maḡşūş ve ve meşmūmātdan bir meşmūm-ı maḡşūş ittihāz itmişlerdür. Ol ihtişāşlar ile ḡayrı günlerde olanlara muḡālīfdür ve yine anlar içün maḡşūş ‘ıydırları ki bayrāmları vardır. Umūr-ı dünyeviyye içün mevzū‘dur ve ba‘zı bayrāmları umūr-ı diniyye içün mevzū‘dur. Ammā umūr-ı dünyeviyye içün vaż‘ olınan ‘ıydırları ki ol ‘ıydırları anlarūn mülūk vaż‘ eylediler tā ki ol bayrāmlar sebebiyle sürūr-ı nefse ve iktisāb-ı ḡamd ü şenāya ve du‘āya bādī vü bā‘iḡ olup ta ḡşīl ideler ve ol mülūk daḡı ol bayrāmlarda ‘avām içün gün-ā-gün rūsūmlar resm eyleyüp envā‘ [u] gūne sünnetler ihdāş idüp vaż‘ eylediler tā ki fuḡarā üzre ‘ayş u ‘iḡretleri (...)olup vūs‘at ḡāşıl ola ve recā‘ şāḡibi olan kimseler maḡşūdlarına vāsıl olup nā‘il-i merām olalar. Ba‘dehū ḡalef selefinden aḡz eyleyüp teyemmūnen ve tefā‘ülen mā-beynlerinde ol ‘ıydırları temkīn eylediler ve ammā diyānet cihetinden olan bayrāmları ol bayrāmlar daḡı mā-beynlerinde aşḡāb-ı diyānet olan kimseler vaż‘ eylediler ve bu vaż‘dan aşḡāb-ı diyānetūn maḡşūd-ı merāmları ḡayrāt-ı uhreviyye ve sa‘ādāt-ı sermediyyeye nā‘il olup vāşıl olmaḡ içündür ve biz daḡı şühūrlarından her bir şehirde olan eyyām fażīletleri zikre ‘azīmet eyledük vallāhū’l-muvāfīḡ. **Eş-şehirū’l-evvelü şühürī’l-Fürs Ferverdīn-māh:** Ya‘nī şühūr-ı Fürs’den evvelki şehir Ferverdīn-māhdur. Bu ayuñ evvelki günü nevrūzdur ki lisān-ı Pārsī ile evvel sene dimekdür. Hükemā

didiler ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān eflākı bu günde idāre itdürüp devr itdürdi ve kevākibleri daḥı bu günde seyr

[126b]

itdürdi ve daḥı Şems bu günde ketm-i ‘ademden ḥalk eyleyüp iḥdāş icād idüp vücūd -pezīr eyledi ve bu gün ism-i maḥşūşı Hürmüz ise lisānlarında Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ ismidür. Fārs ḥükemāsı zu‘m itdiler ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ehl-i arz için sa‘ādāt u kemālāt-ı beşeriyeyi bu günde taḳsīm eyledi ve yine zu‘m eylediler ki nevrüz gününüñ şabīḥasında tekellüm itmezden evvelce ḥamd ü şenā ve şükr eylese ve dehr-i ziynet ile kendüyi bağlasa bu senede andan envā‘ [u] gūn-ā-gūn belālar def‘ olunur. Bu sene-i kāmileda maḥfūz olup emīn olup ve bu ayuñ on yidinci günü Sürüş’dur. Sürüş ise gicenüñ raḳībi olan melegin ismidür ve ba‘zılar didiler ki ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selāmuñ ol lisān üzre ism-i şerīfdür ve ḥazret-i Cibrīl ‘aleyhi’s-selāmla ne deñli melekler var ise cümlesinden ecinne vü şehere üzerine eşeddür ve izn-i İlāhiyle gicede ḥalk üzerine üç def‘a tūlū‘ ider ve tūlū‘ eylediği vakte ecinneleri ḥarābe olan yerlere ve intihā-yı arz olan yerlere sürerler ve şehḥārlaruñ siḥrin ibtāl idüp zecr eylerler. Tūlū‘ sebebiyle giceyi izā‘et idüp tenvīr eyler ve beyne’s-semā ve’l-arz olan hevāyı tebrīd idüp ne deñli dīk ya‘nī ḥurūs var ise cümlesi cūş u ḥurūşa gelb şayḥa eyleyüp nidā iderler beyt:

Ḥurūsān der-seḥer gūyend ki “ḫum yā eyyühe’l-ğāfil”

Tü ez-mest nemidānī kesī dāned ki ḥuşyārest

Ya‘nī vakt-i şeherde ne deñli ḥurūsar var ise cümlesi cem‘ olup nidā idişüp dirler ki: “Ey ġāfiller, ne yatarsız, kalkun! Sizi yokdan ḥalk eyleyen Ḥallāk-ı ‘āleme iḥlāş ile ‘ibādet idüñ. Ve lākin siz hep dünyā ve hep sivā ile mest [ü] ḥayrān u ser-gerdān olmışsınız. Ol ecilden işidüp fehm eylemezsiniz. Ol kimse bunları fehm idüp işidür ki dünyā mestliginden ḥalāş olup bīdār olmuş ola.” Ve tūlū‘ı sebebiyle şehvet ziyāde olup ḥayvānāta şehvet-i nikāḥ mültehib olup zevāc taleb itdürür ve üçinci def‘ada ki tūlū‘ eyler. Anuñ sebebiyle tūlū‘-ı fecr ḥāşıl olup nebātāt tāze olup hareket gelüp envā‘ şükūfeler nemā bulup açılır ve ne deñli ġamgīnler var ise ġamından müteneffis olup rāḥat-yāb olurlar ve ol eşnāda görilen ru‘yālar şādık olup ‘āleme ferāḥ ḥāşıl olur ve ecinneye ḥūzn tārī olup

[127a]

ḥazīn olurlar ve bu günde her ne semte gitmek lāzım gelürse zemzemesin, ki mataradur, bilesince almaḫla emr olunur. On toḫuzıncı günü Ferverdīn günidür. Anlaruñ rüz-ı ‘ıydıdur ve

Otuzuncı gününe Anīzān dirler ve Āb-rīzegān daḥı tesmiye iderler ve bu güne ‘ıyd-ı aḡsāl dirler ve bu ‘ādet ḥālā iḳlīm-i Iṣfahān’da bākīdür. **Eṣ-ṣehrū’r-rābi’ Tīr-māh:** Dördüncü aya Tīr-māh dirler. Yıdinci günü Ḥordād-rūzdur. Bu daḥı ‘ıyd [u] bayrāmdur. Bu bayrāma çeşn-i Nīlūfer tesmiye iderler. Bu bayrām ise müstaḥdişdür. Bu ayuñ on üçüncü günü Fīrūz ‘ıydıdır ve Nīregān daḥı tesmiye iderler. İki ism ittifaḳ itdüğü için bu günde Menūçeḥr Efrāsiyāb’dan ba’z iḳlīmın taleb itdi. Vaḳtā ki Efrāsiyāb bilād-ı Īrān üzerine müteveccih olup Ṭaberistān’da bir ḳal’ada müteḥaşşın oldı. Efrāsiyāb daḥı üzerine varmaḡa mecāl olup ḳādir olmayınca bu kez ba’z-ı bilādı, ki almışdı, geriye virüp mā-beynlerinde muşālaḡa vāḳi’ olup nehrūñ bir tarafında berī ola. On altıncı günü Mihr-rūz tesmiye iderler. Mihr ise Şems’uñ ismidür. Bu gün Gehenbārū’l-ḡāmisūñ evvelidür ve bu günde Allāh-ı ‘azīmū’ş-şān behā’im ḡaḳ eyleyüp icād eyledi. **Eṣ-ṣehrū’l-ḡāmis Mordād-māh:** Beşinci ayuñ ismi Mordād-māh’dur. Bu ayuñ yidinci gününe Mordād-rūz tesmiye iderler.

[128a]

bu günde daḥı mā-beynlerinde rūz-ı ‘ıyddur ve Mordādgān daḥı tesmiye iderler. İki ism ittifaḳ itdiğiçün. **Eṣ-ṣehrū’s-sādis Şehriyūr-māh:** Altıncı ayuñ ismi Yūr-māh tesmiye iderler. Dördüncü gününe Şehr-rūz dirler. Bu daḥı rūz-ı ‘ıyddur ve Şehriyūregān daḥı dirler. İki ism ittifaḳ itdiğiçün bu gün ise Gehenbārū’l-ḡāmis’uñ evvelidür. On altıncı gününe Mihr-rūz dirler. Gehenbār-ı ḡāmis’uñ āḡiridür yigirminci gününe Behrām-rūz tesmiye iderler. Bu güne Mihr-i cān-ı ṣaḡīr daḥı tesmiye iderler. **Eṣ-ṣehrū’s-sābi’ Mihr-māh:** Yıdinci ayuñ Mihr-māh ismi tesmiye iderler. On altıncı gününe Mihr-rūz dirler. Bu gün ise mā-beynlerinde bir ‘ıyd-ı ‘azīmū’ş-şāndur. Mā-beynlerinde Mihr-cān demekle meşhūrdur. Zīrā ism ṣehrūñ ismine muvāfiḳdur. Mihr ise Şems’uñ ismidür. Ekāsirenūñ de’b [ü] ‘ādetleri bu idi ki altundan tāc yapmışlar idi ve üzerine Şems’uñ şūretin ve ārābe şūretin naḳş itmişler idi. Bu günde ol tācı evlādlarınūñ başı üzerlerine ḳoyup giderler idi ve zıkr idüp dirler ki Efrīdūn ḡā’ib olduḡdan soñra bu günde Ḍaḡḡāḳ üzerine ḡurūc eyleyüp ve anı ṭard idüp ḡalebe ḡorindi ve dirler ki bu günde Efrīdūn’uñ nuşret için melā’ikeler nāzil oldı ve bu günde Allāh-ı ‘azīmū’ş-şān yeryüzin mānend-i ferş başt eyleyüp tevsī’ eyledi ve yine bu günde Allāh-ı ‘azīmū’ş-şān ne deñli ecsād var ise cümlesin maḡall-i ervāḡ eyledi ve zu’m iderler ki yevm-i Mihr-i cān’da her kimse ki enār ekl iderse ve mā’-i verd sürünüp isti’māl eylese andan ol senede āfāt -ı keşīre def’ olunup ref’ olunur. Yigirmi birinci günü Rām-rūz dirler. Bu gün ise şol gündür ki Efrīdūn Ḍaḡḡāḳ’e ḡalebe eyleyüp anı esīr eyledi ve Ḍaḡḡāḳ andan beni ḳatlıtme diyü ricā eyledi. Efrīdūn daḥı ricāsını ḳabūl idüp ḳatlıtmeden dest-i kūtāḡ idüp ḳatlıtmedi. Ve lākin cebel-i

Dināvend'de⁵⁵ anı habs ile fermān idüp emr eyledi. **Eş-şehrü's-sāmin Ābān-māh:** Sekizinci ayuñ ismi Ābān-māh dirler. Onıncı günine Ābān-rüz dirler. Ol dañı bir bayrāmdur. İsmine Ābānegān dirler. İki ism muvāfık olduğıçün bu günde 'imāret-i arz ile ve arz üzerinde olan nehirlerüñ yolların feth idüp açmak ile emr iderlerdi. Ve eķālīm-i seb'aya bu haber bāliğ olup muttaşıl olurdi.

[128b]

ve bu ayuñ āhirinde vāķi' olan beş gün evvelkisi Aştāz-rüz'dur ve bu güne Ferverdıcān dañı dirlerdür. İsm-i Mecūsiyān bu idi ki bu günde mevtāları içün e'ime tabñ idüp ve aşeriyyeler müheyyā eyleyüp ve mecmū'ısn herkes evlerinüñ suñūñları üzre vaż' idüp qorlar idi ve zu'm idüp dirlerdi ki ne deñli ervāñ-ı mevtālar var ise cümlesi bu günlerde dār -ı şevāb ve dār -ı 'uķāb mevzi'lerinden çıkup evvelā evlerine gelürler ve qokuların dañı şemm idüp qokarlar ve büyütların dañı (...) didükleri şeyle tedñin idüp qokudurlar tā ki anuñ rāyihasıyla mütelezziz olalar. Ba'dehū bunlaruñ arasında ihtilāfāt vāķi' oldu. Ba'zları zāhib olup didiler ki ĥamse-i āñiredür. Bu gün Ābān-māh'dan murād ve ba'zları zāhib olup didiler ki ĥamse-i āñiredür. Bu gün Āzer-māh'dan murād ihtilāfātları ĥasebiyle cemī'sin aħz itdiler. Zīrā erkān-ı dīnlerinden bir rük-ni 'azīmdür tā ki bir şeyi fevt olmaya. **Eş-şehrü't-tāsi' Āzer-māh:** Toķuzıncı ayuñ ismine Āzer-māh dirler. Evvelki günine rüz dirler. Bu günde rükūb-ı kusec günidür ki mā-beynlerinde 'ādet-i cāriyye olup sebep bu idi kim mā-beynlerinde bir muđñik ü muşñire kusec kimesne var idi. bu gün olduğı vakte bir ĥimāra rākib olup binerdi. Ba'dehū dıñke mü'eddī vü bā'ış olan gün-ā-gün elvān u eşvāblar ilbās idüp giyerdi ve e'ime-i ĥārreyi cem' idüp tenāvül iderek ve gün-ā-gün edviye-i ĥārre ile bedenine tılā' iderek ve ĥalkā şikāyet iderek benüm ĥarāret-i şedīdüm vardur diyüp izñār iderek ve eline bir mirvaħa alup yüzine şalup tervīñlendürüp çārşū-be-çārşū ve ĥāne-be-ĥāne ol ĥimār ile seyr iderek nidā idüp dirdi ki: "Amān el-āmān, bu ıssıcakdan ve ĥarāretten amān!" diyün nidā iderek ve şeyi cem' iderek feryād [u] fiğān iderdi. Ve cemī' ĥalk bunuñ üzerine seyr itmekiçün cem' olup ve bardağlar ile üzerine şuyı reş idüp ve üzerine selc atup kāmçıyla toķunurlardı ve bunu bu minvāl-i meşrūñ üzre itmekle bize menfa'at işābet ider diyü zu'm iderlerdi. Ba'dehū bu lu'b evlādlarında qalup mümted oldu ve māl-ı 'azīm cem' itmekle başladılar ve ol kusec ile ma'āca kırmızı balçık vardı. Bir kimesne

[129a]

aña bir şeyvirmeyüp muñālefet eylese ol çamurdan üzerine sürerdi. Ba'dehū bir pādışāñ gelüp gördi kim bunda çok māl cem' oluyor, bu kez üzerine māl bağladı. Ol ecilden bu lu'b

⁵⁵Metinde dağın ismi bu sekilde yazılmış ama doğrusu "Demavend" dağı olmalı.

münkaṭı' olup münkariz oldu ve zu'm idüp dirlerdi ki bu günde deryālar dibinden dürr-i yektā istihrāc olunur ve bundan evvel bu sırta kimse vākıf olup bilmez dirlerdi ve yine zu'm idüp dirlerdi ki bu günde Allāh-ı 'azīmü's-şān hayrı ve şerri kazā idüp halk ider ve yine zu'm idüp dirler ki bu günde bir kimesne bir sefercel ki ayvadur, ekl idüp yese ve turunc şemm idüp koksas bu senede tamāmen evvelinden āhirine varınca sa'adet ü şıhhat ile muttasıf olup ve müddet-i 'ömri feraḥ ile güzērān eyler ve toközuncı günine Āzer-rüz tesmiye iderler. Bu gün daḥı bayrāmlarıdır. Āzer-i cünbiş daḥı tesmiye iderler. İki ism ittifaḥ itdiğiçün bu günde āteşgehlerde āteşlerin tecdīd iderler ve zu'm idüp dirler ki Āzer, cemī' nīrān üzre müvekkel olan melekler ismidür ve melege Zerāduşt emr eyledi ki bu günde āteş-gedelerin āteşin ziyāde ideler ve kurbānlar zebḥ idüp keseler ve pādīşāh ve aşḥabı bu günde umūr-ı tedbīr-i 'ālem içün cemī'si cem' olup meşveret ideler. **Eş-şehrü'l-āşer Dey-māh:** Onuncı ayuñ ismine Dey-māh tesmiye iderler ve Hurrem-māh daḥı dirler ve bu ayuñ evvelki günine Hurrem-rüz dirler ve dirler ki Hurrem-rüz Allāh-ı 'azīmü's-şānuñ ismidür ve bu günde pādīşāhlarınuñ resm-i de'b [ü] 'ādetleri buydı kim saltanat serīrinden nüzül iderdi ve saltanat hicābın ref' idüp üzerinden saltanat heybetin izāle idüp selb iderdi ve mülkini ve umūr-ı dünyāyı ve ehlin ferāḡat idüp kendüsin āḥād-ı nāsdan bir eḡad 'add idüp ve herkes aña ḥiṭāb idüp ve ol daḥı anlara ḥiṭāb idüp ve ehl-i kıyā ve ehl-i zirā'at ile ma'āca oturup ve anlar ile ma'āca ṭā'ām yiyüp anlara dirdi ki ben sizlerden birisiyüm ve dünyānuñ kıvāmı olmaz, illā sizüñ ta'mīrünüñ ile olur ve sizüñ elüñüz üzre cārīdür ve 'imāretüñ kıvāmı ve kuvveti pādīşāh iledür. Ve pādīşāh u re'āyā biribirinden müstaḡnī olmazlar. Zīrā bunlar iki kardaş gibidür. Dünyāyı

[129b]

ta'mīr itmede on birinci günine Hür-rüz tesmiye iderler ve Gehenbār'ı evvelilüñ evvelidür ve Allāh-ı 'azīmü's-şān bu günde semevāt halk eyledi. On dördüncü gününe Güş-rüz dirler ve Sīrsü daḥı dirler. Ve bu günde sarmusaḡı ve şarāb tenāvül idüp ḡidā iderlerdi ve laḥm ile nebātāt-ı ma'hūdeyi ṭabḥ idüp kaynadurlardı ve anuñla şeyātından taḥaşşun idüp ihtirāz iderlerdi ve bunuñla ervāḥ-ı şu'ūniyyeye mensūbe olan 'ilelden kendüye tedāvī idüp 'ilāc iderlerdi. On beşinci günine Dey-mihr tesmiye iderler ve ol bir bayrāmlarıdır ve bu bayrāmlarında 'acīnden ve yāḥud ḥāmūrdan hey'et-i insān üzre bir şüret yapup ittiḥāz iderler. Ba'dehū kapuları arasında vaz' iderler ve ḥademe-i mülük ol şüretlere ḥıdmet idüp ba'dehū āteşe ilkā idüp ol şüretleri ve bu güne Efrīdūn fiṭāmı muşādif olup Sevr'e rākib oldu ve zu'm idüp dirlerdi kim her kimse ki bu günün şabīḥasında kable'l-keḷām bir tuffāḥ ekl idüp yerse ve nercis rāyiḥasın kōklarsa bu sene evvelinden āhirine varınca hayr ile ve rehā ile 'ayş [u] 'işret idüp rāḥat-yāb olur ve zu'm idüp dirler ki bu gicede her kim ki süsen yağını isti'māl idüp yağlansa ol kimse içün bu senede ḡaḥtdan ve fakırdan ve şiddetden amān ḥāşıl olup emīn olur.

On yidinci günine Mihr-rüz tesmiye iderler ve bu gün dahı 'ıyd [u] bayrâmlarıdır. Bu 'ıyda 'ıyd-ı Gâvgıl tesmiye iderler ve zu'm idüp dirler ki ehl-i Fûrs bu günde bilâd-ı etrâkden hâlâş-yâb oldılar ve etrâkden ahz idüp aldıkları ganâ'im ü aġnâm ve baġarayı sevġ idüp sürdiler ve yine zu'm idüp didiler ki bu günde Efrîdûn baġaraya binüp rākib olup bindi ve bu gicede Şevr maġall-i ġamerde zâhir olup boynuzları altundan ve ayakları gümüşden olup bir sâ'at deñli zâhir olup yine ġâ'ib olur ve zu'm idüp dirler ki müstecâb-ı da'vet olan kimseler rû'yetine muvaffaġ olur ve anı görmez. İllâ sa'id olan kimseler görür. Zu'm-ı bâtıllarında böylece zu'm iderler. **Eş-şehrü'l-hādî 'aşer Behmen-māh:** On birinci ayuñ ismine Behmen-māh tesmiye eylediler. İkinci günine Behmen-rüz tesmiye iderler. Bu gün dahı 'ıyd [u] bayrâmlarıdır. Buña 'ıyd-ı Behmence

[130a]

tesmiye iderler. İki ism ittifak itdiğiçün Behmence ise behâ'im üzerine müvekkel olan melegüñ ismidür ki ol behâ'ime 'ämme-i 'imâret-i dünyâ için muhtâcdur ve bu günde ehl-i Fârs envâ' [u] güne hayvânât cem' idüp lahmile çölmeklerde tabh idüp lebz ile behmen-i ebyaz taġlît idüp içerler ve zu'm idüp dirler ki kuvvet-i hâfızaya nâfi'dür ve bu gün için hâşşiyetler vardır. Taġlarda hâşıl olan edviyelerde ve edhânını ittiḡâz itmede ve buḡırları ihzâr itmede ve yağlanmada 'azîm menfa'atler de vardır. Ve zu'm idüp dirler ki vezîri Güştâsb olan Câmâsb bunları isti'mâl idüp işlerdi ve menfa'atler zâhiredür dirdi. Beşinci gününe İsfendârmez tesmiye iderler Yevm-deh dahı dirler. Sedef-i cedîd dimekdür. Bu ise Sivaresf'üñ âşârındandır. Onıncı gününe Âbân dirler. Bu gün dahı yevm-i 'ıydlarındandır. Bunuñ tefsîri mâye dimekdür. Bu dahı cedd-i ekâsire olan Erdeşîr -i Bâbek âşârındandır ve zu'm idüp dirler ki bu ismile tesmiye olındı. Zîrâ ol vaktten âḡir seneye varınca yüz gün bâķî kalur ve zu'm idüp dirler ki şitâ bu günde cehennemden çıkup dünyâya gelür ve ḡalk bu günde âteşler yakup ve ġurbânlar kesüp fedâ iderler tâ ki zu'mlarınca cehennemüñ muzırrın üzerlerinden def' ideler hattâ ki müvekkelleri mâ-beyninde resm oldı ki bu gicede âteşler yakmak ve vuḡuş u tuyûr irsâl itmek ki ol vuḡuş u tuyûr üzerine bir alay âfât ile ve gün-â-gün fişekler ile üzerlerine bağlayup hevâya irsâl iderlerdi ve kendileri şûrb ü ḡumûr ile ve gün-â-gün lu'b [u] lehv ile giceyi geçürler idi. Otuzıncı gününe yevm-i Enîrân dirler ve Âb-rîzegân dahı tesmiye iderler ki ma'nâsı şuyı dökdi dimekdür ve bu 'ıyd ise iġlîm-i İşfahân'da bâķîdür ve bâķî olmasının sebebi budur ki Nüşîrevân'üñ ceddî olan Fîrûz'üñ zamânında bârân-ı Raḡmet münġatı' olup Mecûs oldı ve nâsuñ üzerine ġaḡt müstevlî olup ġulgûle-i 'âlem hâşılî olup cümle ḡalâyıġ sū'-i ḡâle giriftâr oldılar. Pâdişâḡ olan Fîrûz dahı bu senelerde etrâf u eknâflardan cümle ḡarâcî ḡalk üzerinden ref' idüp ve kendü ḡazîneleri fetḡ idüp açdı ve cümle ḡalka imdâd eyledi ve âteşgeḡlerinden istidâne itmege cümleye emr eyledi ve ra'yye üzerine

baḥş idüp ve merḥamet eyleyüp vâlid [ü] veledine niçe merḥamet iderse ol daḥı re‘āyāsına ol mu‘āmeleyi eyledi ḥattâ ki bu senelerde bir kimesne cû‘ u açlıktan

[130b]

helâk olup vefât itmedi. Ba‘dehû kendü dîninde âyîn [ü] erkân üzre ‘ibâdet idüp namâz kıldı ve du‘â daḥı itdi ki Allâh-ı ‘azîmü’s-şân bu kaḥt u şiddeti ehl-i dünyâdan ref‘ eyleyüp izâle eyleye ve beytû’n-nâr ki âteşgehdür içinde girüp dâhil oldu ve ol âteşi ve lehebin der-âgûş eyleyüp ve kendü nefesine zamm idüp düst düstı kucakladuğı gibi kucaqlayup ve istidrâc-ı İlâhî ile âteş sakalı altından ve koltukları altından çıkup ve bir şeyin yakmayup hâlâ ki sakalı keşif olup çok iken bir zarar itmedi ve münâcâtında didi ki: “İlâhî eger bu ‘ibâd üzre yağmur benüm ecilimden ötüri ve benüm sū‘-i hâlümünden ötüri ḥabs itdün ise benüm için beyân eyle tâ ki kendü nefsumi ol şeylerden ḥal‘ eyleyüp tahlîş ideyüm ve eger bir gayrısınıñ sū‘-i hâlinden ötüri ḥabs itdün ise anı izâle eyle ve benüm için ve ehl-i dînüm için beyân eyle ve lutf [u] keremünden bunların üzerlerine bârân-ı Raḥmet’ünü baḥş eyleyüp yağdur.” diyüp feryâd [u] figân eyledi. Ba‘dehû âteşgehden çıkup çok geçmeyüp ‘akabince bir cüz‘ce şehâb mürtefi‘ olup bulut ḥâşıl oldu ve bunların üzerlerine bârân-ı bî-hisâb yağup ‘âlemi riyy eyledi ki bir târîḥde böyle yağmur yağup ḥâşıl olmamışdı. Fîrûz daḥı du‘âsın icâbetin mülâḥaza idince müteyakḳız olup ‘ibâdetin daḥı ziyâde eyledi ve yağmur şuları nerdübânlardan ve ḥaymeler önlerinden nehârlar ḥâşıl olup cereyân eyledi ve cümle ḥalk sürûrlarından birbirlerine şuyı serpüp reşş iderlerdi ve bunların mâ-beynlerinde ‘ıyd olmak üzre sünnet-i bâkiye kıldı ve iklîm-i ‘Acem’de ilâ ḥâzâi’l-ân bâkî ḳalup Mecûsîlerün gayrısı daḥı bu günü ‘ıyd ittiḥâz iderler. Vallâhü’l-hādî’r-reşâd. **Eş-şehrü’s-şânî ‘aşer İsfendârme z-mâh:** On ikinci ayun ismine İsfendârmez-mâh dirler. Beşinci gününe İsfendârmez tesmiye iderler. Bu daḥı ‘ıyd u bayrâmlarıdır. Zîrâ iki ism mütevâfıḳdur ve ma‘nâsı ise ‘aql u ḥilm dimekdür ve İsfendârmez ise arz üzerine müvekkel olan melegün ismidür ve zevcine muḥabbet olan emrât-ı şâliḥanın ismidür ve bu ‘ıyd ise eriyle ‘avratlar mâ-beyninde ve ‘avratıyla erler mâ-beynindedür ve bu ‘ıydda eriyle ‘avrat birbirlerine in‘âm u iḥsân iderler ve bu ‘âdet iklîm-i İsfahân’da ve Rey’de ve Geylân’da bâkî ḳalup

[131a]

turur ve bu bayrâma Mergîzân tesmiye iderler ve bu günde tulû‘-ı fecrden tulû‘-ı Şems’e varınca rukye-i ma‘hûdeyi yazarlar ve üç dîvârlarına aşarlar ve kapu cânibin terk iderler. On birinci gününe yevm-i Ḥür dirler ki Gehenbâr -ı şânî’nün evvelidür ve Allâh -ı ‘azîmü’s-şân bu günde şuyı ḥalk eyleyüp ketm-i ‘ademden vücûda getürdi. On toḳuzuncı gününe Ferverdîn-rûz tesmiye iderler ve nevrüzü’l-enhâr ve’l-miyâḥ daḥı tesmiye iderler ve câriye olan enhârlar

içine verd ve mā'-i verd ve sā'ir tıbları tarh iderler ve ol şular içre sebḥ idüp üzerler bu daḥı mā-beynlerinde cāriye sünnetdür. *Vallāhu sübhāne a'lem.* **El-ḳavlu fı's-sinīn:** Bu bahş sinīnün aḥvālını beyān ider. İmdi ma'lūm olsun ki sene-i 'Arab u Rūm u Fūrs bunlar ḳatında sene on iki şehrden 'ibāretdür ve on iki şehr dört faşldan 'ibāretdür ve lākin eyyām-ı sene bunların yanında mütefāvitedür. Zīrā A'rāb şehrlerinin miḳdārı ehille üzredür. Ehille ise on iki aydur. Altısı otuz gün ve altısı yigirmi toḳuz gün olur. Bu kez günleri üç yüz elli dört gün olur ve Rūm⁵⁶ ise ayların devr-i Şems üzre kıılır. Bu kez anların senelerinin eyyāmı üç yüz altmış beş gündür. Zīrā bu miḳdārda ve müddetde Şems kendü felegin dā'iresin tamāmen ḳaṭ' idüp devr eyler ve ammā Fūrs bunlar ise her otuz günü bir şehr 'add iderler. Bu kez anların senelerinin eyyāmı üç yüz altmış gün olur ve 'Arab'ın ḥisābına ḳameriyye tesmiye iderler ve Rūm'ın ḥisābına şemsiyye tesmiye iderler ve ikisinin mā-beyninde tefāvüti her yüz senede üç senedir. Nitekim nazm-ı Kerīm'de vāḳi' oldı: "*Velebişū fı kehfihim şelāşe mi -etin sinīne vezdādū tis'ān.*" Ya'nī üç yüz sene gār içinde meḳs i tiler. Ḥisāb-ı Rūm üzre "*vezdādū tis'ān*" ya'nī ḥisāb-ı 'Arab üzre zīrā her yüzde üç sene ziyāde olunca üç yüzde toḳuz sene ziyāde olur ve daḥı 'Arab'ın senesinin evveli şehr-i Muḥarremü'l-ḥarāmdandır ve Rūm'un senesinin evveli Şems'ün noḳta-i Ḥamel'e nāzil olup duḥūlindendir. Şems'ün nüzūlinden murād ise Şems'ün ol maḥalle vāşıl olup mesāmit olmasıdır. **El-ḳavlu 'alā ḳismetü'l-**

[131b]

felek erbā'ā külli rub' faşl: Bu faşl felegün dört kısım üzre taḳsīm olup her bir rub' bir faşl olmak üzre olmasın beyān ider. Ma'lūm olsun ki dā'ire-i felekü'l-burūc dā'ire-i mu'addelü'n-nehār iki noḳta-i müteḳābil üzre kesüp ḳaṭ' ider. Noḳtanın birisi şol noḳtadır ki ḳaçan Şems ol noḳta tecāvüz eyleyüp geḳse nışf-ı şimālīde vāḳi' olmuş olur ve bu noḳtaya noḳta-i i'tidālü'r-rebī' dirler ve āḥir ki noḳtayı ise ḳaçan Şems anı tecāvüz idüp geḳse nışf-ı cenūbīde vāḳi' olmuş olur. Bu noḳtaya daḥı noḳta-i i'tidāl-i ḥarīfī dirler ve şāniyen ta ḳsīmün nışf-ı şimālīnün nışfına bālig olıncadır ki aña gāyet-i bu'd dirler. Zīrā Şems ol noḳtaya bālig olup varınca Şems şimālīde mu'addelü'n-nehārdan gāyet-i bu'dda vāḳi' olmuş olur ve bu noḳtaya noḳta-i inḳılāb-ı şayfī dirler ve yine muḳābilinde ki cānib-i cenūbdur, nışf-ı cenūbīnün nışfına bālig olup varınca cānib-i cenūbda mu'addelü'n-nehār gāyet-i bu'dda vāḳi' olmuş olur ve bu noḳtaya noḳta-i inḳılāb-ı şitevī dirler. Bu kez bu minvāl-i meşrūḥ üzre dā'ire bu noḳta-i erba'a ile dört erbā'-ı mütesāviye münḳasım olmuş olur ammā şol rub'ın i'tidāl-i rebī' ve inḳılāb-ı şayfī mā-beyninde vāḳi' olmuşdur. Ol rub'a vāḳt-i rebī' dirler. Zīrā Şems mādāmki burc-ı Ḳavs'dedir, ol zamāna ve müddete şayf tesmiye iderler ve ammā şol rub' ki noḳta-i i'tidāl-i

⁵⁶ Metinde "Rū" olarak yazılmış fakat bağlam gereği "Rūm" olmalı. Topkapı nüshasında "Rūm" şekilde yazılmış.

ḥarīfī ile nokṭa-i inkılāb-ı şitevī mā-beyninde vāḳi' olmuştur, ol rub'la vakt-i ḥarīf müte'ayyin olur. Zīrā Şems mādāmki bu Ḳavs'dedür, ol vakte ve zamāna ḥarīf tesmiye iderler ve ammā sol rub' ki nokṭa-i inkılāb-ı şitevī ile nokṭa-i i'tidālū'r-rebī' mā-beynindedür, bu rub'la şitā müte'ayyin olur. Zīrā Şems mādām ki bu rub'uñ Ḳavs'inde vāḳi' ola ol zamāna ve müddete şitā tesmiye iderler. Allāh-ı 'azīmü'ş-şānuñ cümle eltāf-ı mālā-nihāyesindendür ki kulları üzerine bu fuşūl-i erba'ayı her birisine bir ṭab'-ı maḥşuş iḥsān eyleyüp ol ṭab'-ı āhirekenüñ ṭab'ına muḡāyir ve bir keyfiyyet ile muvāfık ve bir keyfiyyet ile muḡālif tā ki fuşūl-i erba'anuñ sebebiyle hevānuñ ebdān-ı ḥayvānāt üzerine vürüdi 'ale't -tedrīc vārid olup fesāda bādī olmaya. Zīrā eger def'aten vārid olsa meşelā şayfdan şitāya def'aten inkılāb itse ebdānda niçe fesādāt zāhir olup ḥarāb-ı beden olurdu ve bu kelāma

[132a]

saña şāhid-i 'ādil kāfidür ki yevm-i vāhidde hevā müteḡayyir olsa gāhice bedeni muḡāfız mümkün olmaz. Ḳanda ḳaldı ki ezmine-i mümtedde fe-keyfe bu taḡayyürāt ḳaçan fuşūlde zāhir olsa. Fesübḥāne mā a'zame şānühü. **Faşlü'r-rebī'**: Bu faşl rebī'i beyān ider. Rebī'üñ evveli burc-ı Ḥamel'de evvelki daḳıḳaya Şems'üñ nüzūli ḳatındadır ve burc-ı Ḥamel'üñ evvelki daḳıḳasına Şems'üñ nüzūli ḳatında leyl ü nehār müsāvī olup berāber olur ve zamān ve hevāmu'tedil olup daḡı tayyib olur nesīm esmege başlar ve ḳarlar eriyüp vādiler seyler ile ṭolar ve enhārlar medd olup 'uyūnlar ziyādece ḳaynar ve otlar bitüp ekinler uzanur ve şükūfeler şükūfte olup eşcārlar varāklanur ve rüy-ı zemīn yeşilistān olup ḥayvānāt mütekevvīn olur ve behā'im nitāca gelüp vilādete şürū' ider ve memeleri leben ile ṭolar ve ne deñli ḥayvānāt var ise evṭānların müfāraḳat idüp bilādda münteşir olurlar ve ehl-i zamānuñ daḡı 'ayş [u] 'işretleri tayyib olur ve arzuñ ne deñli zuḥrufāt var ise ḥarekete gelür ve dünyā güyā ki bir cāriye idi, ḥamlin vāz' eyledi ve yine dünyāya nāzır kimseler içün dünyā kendiyi yine tezyīne başlayup tezyīn eyler. Dünyā bu ḥāl üzre dā'imā olur tā ki şayf iḳbāl idince

قَالَ يَوْمَ الْحَكْمِ مِنْ بَيْنَا وَآلِهِ دَفَا لِنَفْسِ الْعَظِيمِ

Faşlü'ş-şayf: Bu faşl şayf beyān ider. Şayf ise burc-ı Sereṭān'üñ evvelki daḳıḳasına Şems nüzūl idinedür. Şems evvelki daḳıḳasına nāzil olduğu gibi ṭülü'n-nehār ḡāyete bāliḡ olup ḳaşr-ı leyl daḡı nihāyete bāliḡ olur. Ba'dehū leyl ziyādeye şürū' eyleyüp nehār noḳşān-peżīr olmaḡa başlayup noḳşān-peżīr olur ve şayf daḡı dāḡil olup ḥarr-ı müştēd olur ve hevā daḡı teshīn ḳabūl idüp cerm olur ve ekşer -i nebātāt u ḥayvānāt ḳuvvet-yāb olup metānet şāḡibi olur ve mīveler ne deñli var ise idrāk olup yetişür ve ne deñli ḡubūbāt var ise cümlesi ḳurıyup çig az olur ve dünyā sebzevāt ref' olmaḡla nūrlanur ve ebdān-ı ḥayvānāt zī-ḳuvvet olup semīz olur ve ḥareket çoḡalup arz üzerine ḥayvānāt münteşir olur. Zīrā ol vakte arz üzerinde ḡayr çokdur ve üzüm çok olup ehl-i zamānuñ 'ayş [u] 'işretleri

ṭayyib olup hoş olup ve vakt-i ḥaşād ki oraḫ vaktidür yetişür ve leben ki süddür çok olur ve nās için kuvvetleri müttesi' olup tıyūr için daḫı ḥubūbāt çoḡalup behā'im için 'alef ḥāşıl olur ve arzuñ zuḥrufātı kāmile olup gūyā ki arz bir 'arūsa-i

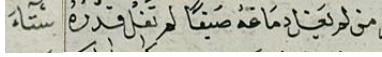
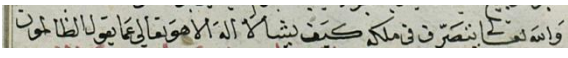
[132b]

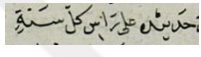
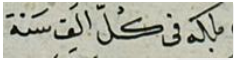
mün'aimedür ki zāt-ı behcet ve cemāl şāhibidür ki 'uşşākına nāz [u] niyāz itmededür ve bu ḥāl ise rūy-ı zemīnden nā'il olmaz tā ki ḥarīf iḳbāl idince. *Vallāhu sübhāne a'lem. Faşlü'l-ḥarīf:* Bu faşlḥarīf beyān ider. Ḥarīf ise burc-ı Mīzān'ıñ evvelki daḫīḳasınıñ Şems'üñ nüzülünde olur ve ol daḫīḳaya Şems nāzil olduḡı gibi. Bir kerre daḫı leyl ü nehār mütesāvī olup berāber olur. Ba'dehū leyl ziyādeye şürü' idüp artmaḡa başlar. Nehār ise noḳşān-pezīr olup nāḳış olmaḡa başlar. Nitekim yaz rebī'de itdük. Vakt-i rebī' eşcāraruñ neşv [ü] nemāsı zamānidur ve nebātātuñ zuhūr vaktidür. Ve envā' [u] gün-ā-gün şüküfe -sitānuñ tebeşşümü zamānidur. Ḥarīf ise bunuñ 'aksidür. Nebātātuñ zübül zamānidur ve eşcāraruñ taḡyīri olup yapraklarınıñ suḳūṭ vaktidür. Ol ecilden şimāl rüzgārları esmege başlar ve miyāhlar eksilüp enhārlar ḳurıyup bınarlar yere ṭalup nebātāt ḳurıyup mīveler, fenā bulup ḥurmāyı ve sā'ir ḥubūbāt ḥalḳ iḫrāz idüp ḥıfz itmege şürü' iderler. Zārīfüñ birisine su'āl idüp dirler ki: "İlk yaz mı ziyāde muḥabbet idüp ta'aşşuk idersin ve illā güz faşlı mı ziyāde muḥabbet idüp ta'aşşuk mı idersin?" Ol daḫı cevāb virüp dir ki: "İlk yazı gözüm için muḥabbet idüp severüm ve güz ise dişlerüm için ta'aşşuk idüp muḥabbet iderüm." Ve rūy-ı zemīn daḫı üzerine seyr eyleyüp gezen ḥayvānātdan 'āriye olup ve hevām cümlesi hālike olup mevte muşādif olurlar. Ve ḥaşerāt cümlesi yerüñ altında ḥücrelere ittiḥāz idüp mahfī olurlar ve tıyūrlar gün-ā-gün ḥimār-ı vaḥşīler bilād-ı ḥārreyi ṭaleb idüp seyāḥate 'azīmet iderler ve ḥalḳ daḫı şitā için kuvvetlerin iḫrāz idüp büyüṭ-ı şiteviyyeye dāḫil olup libās-ı ḡalīzeye 'azīmet idüp libās giyürler. Gūyā ki zen-i dünyā bir orta başlu 'avratdur. Şebāb andan zā'il olmaḡa şürü' idüp 'acūzlige meyl idüp üzerine cünūd-ı şitā iḳbāl ider. *Vallāhü'l-müste'ānu fī külli ān. Faşlü's-şitā:* Bu faşl şitāyı beyān ider. Şitā ise burc-ı Cedī'nüñ evvelki daḫīḳasına Şems'üñ nüzül vaktindedür, ol daḫīḳaya Şems nāzil olduḡı gibi ṭül-i leyl nihāyet bulup ḳaşr-ı nehār daḫı ḡāyet bāliḡ olur. Ba'dehū nehār ziyādeye şürü' idüp cünūd-ı leyl şikest olmaḡa başlar ve lākin cünūd-ı şitā ḥücüm [u] müstevlī olup müştēd olur ve hevā

[133a]

daḫı bāride vü ḥaşīn olup eşcār evrāḳından 'uryān [u] büryān ser [ü] pā bürehne olup bunca ḥayvanāt daḫı enderūn-ı arzda ḥücreler ittiḥāz eyleyüp içlerine dāḫil olurlar ve vuḥuş u sibā' daḫı cümlesi küḥūf-ı cibāl-i şāhiḳalarda dāḫil olup muḥtefī olurlar ve ḡuyūm u çigler çoḡalup cevvi semāyı mazlime olur. Rūy-ı zemīn daḫı 'abūsü'l-vech olup çīn [ü] perçīn eyleyüp

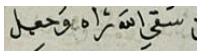
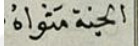
behā'imler kimisi zebūn kimisi za'īf olup niçe hayvānātuñ 'ayş u 'işretleri telh-kām olur ve Allāh-ı 'aẓīmü's-şānuñ maḥall-i libās u seken kıldığı leyl tavīl olup ve sebeb-i mādde-i hayvānāt olan şular daḥı bāride olur ve ne deñli zübāb u ba'ūza vü semūm şāhibleri var ise cümlesi münkaṭı'a olurlar ve şitāda ekl ü şürb ṭayyib olup 'işretgāh-ı yārān ṭayyib olur. Ve'l-hāşıl şitā zamān-ı istirāḥat olup ve şayf zamān-ı kedd ü ta'ab olur. Nitekim dinilür, ḍarb-ı

meşel olmuştur Ya'nī bir kimsenüñ taḥşilde yazuñ damağını kaynamazsa şitāda anuñ çölmegi daḥı kaynamaz. Cünūd-ı şitā öyle ḥamle eyler kim ḥarāb-ender-ḥarāb idüp gūyā ki zen-i dünyā bir 'acūze 'avratdur ki mevte ḳarīb olmuş, bu ḥāl üzerinden zā'ile olmaz tā cünūd-ı rebī' ikbāl idüp hücūm idince hücūm itdiği gibi. Evvelki ḥāle münḳalib olur ve **Faşlu fī zikri'l-'acāibü'l-**

müte'allıḳat bi-tekrārü's-sinīn: Bu faşl mütekerrir olan senelerde olan 'acā'ib beyān ider. Ba'z-ı 'ulemā' zıkr idüp buyururlar ki Allāh-ı 'aẓīmü's-şān için her biñ senede mu'cizāt-ı ḡaribe ve beyyināt-ı vāzıḥa ile bir nebiyy -i mükerrem ba's idüp irsāl ider tā ki ol nebī -i ma'būş Allāh-ı 'aẓīmü's-şānuñ dīn-i mübīnī īzāḥ idüp ve sırāt-ı müstaḳīmin izhār idüp beyān ide. 'Ulemā' bu ḥadīşde ba ḥş idüp buyurdılar ki ḥadīşde dimeyüp belki diyüp vāḳi' oldı. İmdi 'alā re's lafzın terk itmek ile cā'izdür ki iki nebīnün mā-beyninde elf seneden ekşer ve yā ḥud akall ola, böyle olunca elf-i evvelide ḥazret-i Ādem şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'alā nebiyyinā ma'būş olup mevcūd oldı ve elf -i şānide şey ḥü'l-enbiyā ḥazret-i Nūḥ şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'alā nebiyyinā ma'būş oldı ve elf -i şālisede ḥazret-i Ḥalīlu'llāh

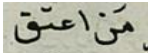
[133b]

İbrāhim şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'alā nebiyyinā ma'būş olup zuhūr-yāb oldı ve elf-i rābi'ada ḥazret-i Kelīmu'llāh olan ḥazret-i Mūsā şalla'llāhu 'aleyh ve 'alā nebiyyinā ma'būş olup zuhūr-yāb oldı ve elf-i ḥāmisede Nebīyu'llāh olan ḥazret-i Süleymān bin Dāvud şalavātu'llāhi 'aleyhimā ve 'alā nebiyyinā ma'būş olup mevcūd oldı ve elf -i sādisede Rūḥu'llāh olan ḥazret-i 'İsā şalavātu'llāhi 'aleyh ve 'alā nebiyyinā ma'būş olup mevcūd oldı ve elf -i şābi'ada Ḥabību'llāh olan ḥazret-i Muḥammedü'l-Muştafā şalla'llāhu 'aleyhi ve sellem ma'būş olup zulemāt-ı şirki ref' eyleyüp 'ālemi pür-nūr eyledi. Ba'dehū beytü'n-nübüvvet mesdūd olup ḥatm oldı ve ālāf-ı dünyā daḥı nihāyet bulup müntehī oldı. Nitekim Sa'īd bin Cübeyr ḥazret-i 'Abdullāh bin 'Abbād'dan raḍıya'llāhu 'anhümā rivāyet ider. Sa'ādetiyle buyururlar ki dünyānuñ 'ömrinüñ müddeti āḥiret cum'alarından bir cum'adan bir cum'aya varıncadır. Ol ise yidi gündür. Bu yidi gün her birisi biñ yıldur ve bu kez yidi biñ olur. Ve'l-hāşıl erbāb-ı

ķalem be erbāb-ı ķulūb bu bābda ihtilāf itmişlerdür ve ‘ulemā’-i ‘azām bunda daķı zıkr idüp ittifāk itdiler ki ķurretü’l-‘aynumuz olan Muķammedü’l-Muķtaķā’nuñ şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ zamān-ı sa‘ādetinden devr-i ķıyāmete varınca her yüz yılda bir şāhib-i māye zuhūr olup ķikmet-i ‘ilmiyye ve ķikmet-i nazariyye ikisin daķı cāmi’ olup ‘ilm-i zāhirde üstāz-ı küllī ve ‘ilm-i bāında mürşid-i kāmīl her yüzde bu minvāl-i meşrūķ üzre birer lā-büdd zuhūr ider. Bu kez māye-i evvelī başında ķazret-i ‘Ömer bin ‘Abdül‘azīz ķuddise şırrıhu zuhūr eyledi ve ikinci yüzüñ başında Muķammed bin İdrīsü’l-imām eş-Şāfi’ī ķuddise şırrıh ve raķıya’llāhu ‘anh zuhūr eyleyüp ‘ālemi müşerref eyledi. Ve üçüncü yüzüñ başında Ebül‘abbās Aķmed bin Şerīķ ķaddesa’llāhu sırrahu ve a’lādur zuhūr eyledi ve dördüncü yüzüñ başında Ebū Bekir bin eķ-ķayyib el-Bāķıllānī zuhūr eyledi ve beşüncü yüzüñ başında Ebū Hāmid el-Ĝazālī ķaddesa’llāhu sırrahu zuhūr eyledi. Ve altıncı yüzüñ başında Ebū ‘Abdullāh Mehmed bin ‘Ömer er-Rāzī ķaddesa’llāhu sırrahu ve raķıya’llāhu ‘anh zuhūr eyledi ve buña gelince re’s-i māyeleri vāzıķ olup mübeyyin oldu. ‘Ulemā’ daķı beyān iderlerdi. Ba‘dehū ziyy-i ‘ulemā’da ve şuleķāda mürteşiler ve mürāyiler izķār idüp ve zamān u zamāniyye ve ķalk fāsīd olmaķla bunlar ihtifāya

[134a]

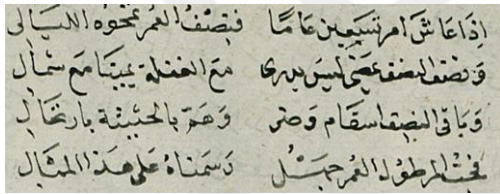
çekilüp muķtefī oldılar ve ķazret-i Enes’den raķıya’llāhu te‘alā ‘anh rivāyet olınmışdır ki sa‘ādetiyle buyurur ki bir kimseye ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān kırķ yıl ‘ömr yitişdür ise fażl u eremiyle andan envā’ [u] gūn-ā-gūn belāyı def‘ eyleyüp ref‘ eyler. Meşelā cūzzām ve baras ve cūnūn gibi. Ve ol kimseye ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān İslām’da elli yıl ‘ömr iķsān eylese keremiyle Allāh-ı ‘azīmü’s-şān yevm-i cezāda ilk ķisābın taķfif idüp āsān eyler ve ol kimseye ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān İslām’da altmış yıl ‘ömr iķsān eylese kendü muķabbet eylediķi şeylere anı rızıklandurup inābet itdürür ve ol kimseye Allāh-ı ‘azīmü’s-şān İslām’da yitmiş yıl ‘ömr iķsān eylese ehl-i semāya ve ehl-i arza anı maķbūb idüp cümlesi aña muķabbet itmege şürü’ eylerler ve ol kimseye ki Allāh-ı ‘azīmü’s-şān seksen yıl iķsān eylese ne deñli seyyi‘atı var ise cümlesin maķv idüp yarlıķar ve ķasenātın ma‘a-ziyādetin yazar. Hāķır-i pūr-taķşır dir ki üstāzlarumdan işitdüm ki ‘ulemā’ kāmīlinden Sa‘deddīn Taftāzānī seksen üç yaşına bālig olunca mevt dōşegine düşüp ve kendü tevābi‘lerine tenbīh idüp emr itdi ki baña seksen yaşıda bir bende-i āzād olmaduķ peydā idüñ, tā ki ben anı iştirā’ idüp āzād idem. Ola ki Resūl-i mūkerrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ ķadıķ-i şerīfine muşādif olup muķābelesinde

āzād olavüz. Nitekim buyurmuşdır: Ya’nī bir kimse bir kullı āzād iderse Allāh-ı ‘azīmü’s-şān anı nārdan āzād ider. Ol ecilden dimişler ki müsteķabdur, er eri ve ‘avrat ‘avratı

āzād idüp 'ıtkı ide tā ki bir 'uzvı muḳābelesinde bir 'uzv mevcūd olup vāḳı' ola. Bu kez tevābi'leri geşt [ü] gūzār eyleyüp seksen yaşında bir bende bulmayup illā āzād olmuş buldılar. Bu kez vāḳı'-i ḥālî kendüye 'ilām itdiler. Ol daḥı işidine 'ubūdiyyet yüzün secdeye vāz' eyleyüp münācāt idüp eyitti ki: "İlāhî senüñ ḳullaruñ kendü ḳulların seksen yaşına gelince ḳomayup āzād itmişler. Sen ki er-Raḥme'r-rāḥimînsin. Ben ḳuluñı āzād itmez misin?" diyüp münācāt iderek teslīm-i rūḥ eyledi raḥmetu'llāhi 'aleyh. Ve ol kimseye Allāh-ı 'azīmü's-şān toḳsan sene 'ömr iḥsān eyleye. Allāh-ı 'azīmü's-şān anuñ zünübın yarlıgayup günāhın ref' ider ve ehl-i beyti ḥaḳḳında şefā'at ider. Ḥaḳīr-i pūr-taḳsīr dir ki maḳāma münāsib ba'z-ı ebyāt

[134b]

Zikr olunup ve ol ebyātları ḥazret-i 'Alī'ye raḍıya'llāhu 'anh nisbet iderler ve ol ebyātlar budur:

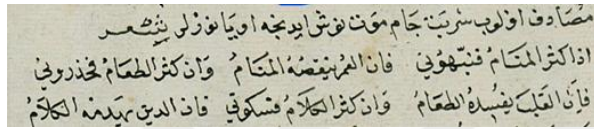
İcmālîce bu ebyātuñ ma'nası böylece dimekdür ki kaçan bir kimesne toḳsan yıl mu'ammer olup 'ayş [u] 'işret eylese 'ömrinüñ nişfin giceler maḥv eyleyüp hebāya gider ve nişfinüñ nişfi daḥı ḡafletle şaḡuñ şolından fark itmeksizüñ bād-ı şarşar gibi gelüp gider ve bāḳī kalan nişf daḥı envā' [u] gūn-ā-gūn emrāz u eşkām ile mübtelā olup ḥayşiyetle bu daḥı gelüp geçer. İmdi ma'lūm oldu ki kişinüñ tūl-i 'ömr dileyüp istemesi maḥzā cehldür. Bu minvāl-i meşrūḥ üzre bu mişāl resm eyleyüp beyān itdüm . Herkesüñ ve her ḥayyuñ gözi ḳarşusunda mevtüñ āşārı zāḥir olup ṭurur ve lāḳib mevtümüzüñ ḡafletinden şabāḥa ve aḥşama dāḥil olup 'ömrümüz geçürürüz. Ey miskīn, eger feryād iderseñ kendü nefsinüñ üzerine feryād u fiḡān eyle. Zīrā dār-ı fenādan dār-ı beḳāya rıḥlet etmek elbette ve elbette saña eziyyet idüp zaḥmet virür. Egerçi 'ömr-i Nūḥ ile mu'ammer olursañ da ve daḥı ba'z-ı ḥükemā zāḥib olup eyitdiler ki senevātuñ mükerrire olmasıya 'ālemde ḥavādiş-i 'acībe zāḥir olup ḥādiş olur ve çok olursa ki hevālaruñ ihtilāfi ḥasebiyle me'ādin-i ḡarībe ve nebātāt-ı 'acībe ve eşcār-ı bedī'e ḥāşıl olup peydā olur. Ḥaḳīr-i pūr-taḳsīr dir ki ba'z-ı nūsaḥda gördüm ki ba'z-ı ḥükemā dimişler ki zen-i dūnyā bir dūnyādur ki eger bir kimse iḳbāl eylese ṭālib maṭlūbına ve muḥibb maḥbūbına ve rāḡıb mergūbına raḡbet ü iḳbāl ider gibi iḳbāl ider ve yine dūnyā bir kimseden yüz çevirüp idbār eylese ḥārib mahrūbdan niçe firār idüp idbār iderse dūnyā daḥı böylece idbār ider ve şīlā vü iḥsān itdigi vaktde mülūk-ı şīlāsı ve iḥsān gibi iḥsān u şīlā ider ve yine müfāraḳat eyledüğü

vaŋte ‘acüller ve ğazūblar müfāraŋatı gibi müfāraŋat ider ve ba‘z-ı ‘uŋalā dūnyā içün ɗarb-ı meşel idüp didiler ki dūnyā şol uyuĥuya varmış nā‘ime

[135a]

beñzer ki uyurken düşinde muĥabbet itdigi ve yāĥud ikrāĥ itdigi şey görüp şād-mend ve yāĥud ğam-nāk olur. Vaŋtā ki bīdār olup uyuĥudan ƣalkar görür ki meydānda bir şey yok. Ve ba‘z-ı ‘ulemā‘ didiler ki ehl-i dūnyā şol rākibe müşābih olup beñzer ki rākib olup bindügi şey durmayup gider. Kendüsi ise üstinde ğaflet ile uyur. Nitekim vārid oldu

التَّاسُيَامُ فَادَامَا تَوَاتَبَهُوَا Ya‘nī ĥalkuñ cümlesi uyurlar, mevte muşādif olup şerbet-i cām-ı mevt nūş idince uyanurlar. Şi‘r:

Ya‘nī çok uyuĥu uyuduĥum vaŋte beni uyaruñ. Zīrā ‘ömr-i nāzenīni uyuĥu eksilür ve eger ta‘āmı iksār idüp ço k çok ekl idüp yersem beni tahzīr idüp men‘ idüñ. Zīrā çok çok ekl idüp yemek ƣalbe ifsād ider. Ƙalbüñ fesādı ise cümle bedeni ifsād ider ve ƣaçankim sözi uzadup çok çok kelām idersem beni iskāt idüñ . Zīrā keşret-i kelām kişinüñ dīnin hedm idüp yıƣar. Beyt:

Dil zi pür ğüften bemired der-beden

Gerçi ğüftāreş büved dürr-i ‘Aden

Ya‘nī çok söylemeden cesedde olan ğöñül meyyit olur. Egerçi söylediĥi dürr-i ‘Aden olursa. Beyt:

Çok yemekden niçe biñ kişi ölür

Az yemekden niçe biñ şıĥhat bulur

Az yemek az uyumaŋ az söylemek

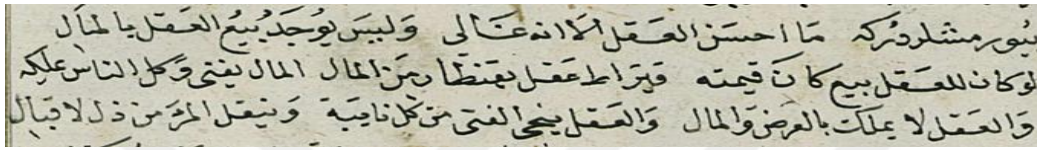
Kimde bunlar bulunursa anlara dirlik olur

Hikāyet: Ĥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selāmuñ zamān-ı sa‘ādetine üç kişi bir yola gidüp misāfir oldılar. Nāĝāĥ bir kenz ü defīne mülākī olup buldılar. Ve lākin anlara bir cū‘ müstevlī olup ĥarekete mecālleri ve nuŋka mecālleri daĥı ƣalmayup mā-beynlerinden birisine birƣaƣ aƣçe virüp iştirā‘-i ĥubza irsāl itdiler. Ol daĥı varup gelince kendi nefsinde tedbīr idüp anu ma‘ƣül gördi ki bu ta‘āma zehr ƣatup bunları helāk idüp defīneye yalnız mālīk ola ve bu ĥayāl-i bāṭıl

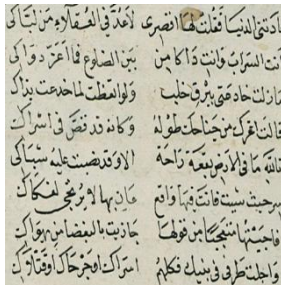
ile ol ta‘āma zehri tıdurdı ve ol bākī kalan iki refik anlar daḥı tedbīr idüp didiler ki ta‘ām getürdügi gibi bir bahāne idüp anı helāk idelüm tā ki defīne ikimüze bākī kıla. Çünki ol kimesne zehirli ta‘ām getürüp öñlerine kıoyınca bunlar bahāne idüp bunu kıatlı itdiler. Ba‘dehū bunlar daḥı ol ta‘ām-ı mesmūmdan ekl idüp yiyince

[135b]

cām-ı mevt nūş idüp ḥaymeyi dār-ı beḳāda kıurdılar. Der-‘aḳab ḥazret-i ‘İsā ‘aleyhi’s-selām bunlaruñ üzerlerine mürür idüp uğradı ve aşḥāblarına eyitdi ki: “Bunlar bilā-‘aḳl ḥareket itmekle dünyā bunlara bu ḥāle giriftār eyledi. ol ecilden ‘uḳalā ‘aḳluñ ḥaḳkında buyurmuşlardurki

ma‘nāsı icmālīce ‘aḳl ne ḥoş, güzel, göḳçek şeydür. İllā bu kıadar vardır ki ḡāyet behāsı ağır ve çokdur. Ve ‘aḳluñ daḥı bey-‘i māl ile bulunmaz ve bi’l-farz eger ‘aḳl içün bey’ olsaydı ‘aḳluñ bir kırātına bir kıaṭār olurdu. Zīrā āmāl fenā bulup fānī olur ve nās daḥı mālā mālīk olur ve ammā ‘aḳlumuz māl ile ve ne ḡün-ā-ḡün ‘arūs ile mālīk olabilür ve ‘aḳl her kışıye envā’ [u] ḡün-ā-ḡün mehālīkden necāt virür ve kışı[yi] zilletden iḳbāle ve ‘izzete irişdürür ve ne ḥoşca dünyā ḥaḳkında şā‘ir dimişdür.

ma‘nāsı icmālīce böyle dimekdür ki baña ‘acūze-i dünyā külliyet ile müteveccih olup baña nidā’ itdi. Ben daḥı dünyāya cevāb idüp didüm ki benden elüñ çek. Cüz‘īce ḡoreyüm, ‘uḳalā mā-beyninde saña lebbeyk dimiş var mı, belki saña iḳbāl idüp lebbeyk kıyen ‘uḳalā yanında insān ‘add olınmaz. Ey kühne ‘acüz! Sen bir serāba beñzersin ki ḥaḳīḳatüñ yoḳdur ve iki dıl‘uñ mā-beyninde bir ḥastalık devā ki bir çāre-sāz bulunmaz ki insān vücūd-peḳīr olup şıḥḥat bula ve ḡöñlümüñ ‘urūḳlarına girüp ḡün-ā-ḡün [u] envā’ ḥud‘a ile baña ḥıdā’ u ḥīle idersin. Ḥıdā’uñ aşlen zā‘il olmayup berḳ gibi vesvese-

[136a]

endāz idersin. Eger mütte‘az olup kemāl-i mertebe ‘ibret-gīr olsa idüm ašlā bir nev‘le saña aldanmazum. Böyle diyince ol ‘acūze daḥi lisān-ı hāl ile cevāb virüp eyitdi ki: “Seni tūl-i emelūn dāne-i ḥāmenūn tūzağına ve fıkı-i fāsīdūn seni iğrā eyleyüp dām-ı gurūrda düşürdi. Ke-ennehu gūyā ki bizüm eşrākūmūz saña naşīḥat eyledi. ol Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ḥakkıçün rūy-ı zemīnde rāḥat-yāb olacak bir buḳ‘a yokdur. İllā ol buḳ‘ada şayd itmekiçün şebekemi vaz‘ idüp şayd itmişüm. İmdi her ne yerde seyr [ü] sülūk idersen elbette ve elbette sen dāma düşersin. Bir nev‘le saña andan ḥalāş mümkün degüldür. Zīrā senūn bu hırşuñ ve ḥamākatūn mu‘ayyen olup dāma düşerler. Bunı diyince biz daḥi dünyānuñ bu ḳavlınden mūte‘acciben aña cevāb virüp eyitdüm ki saña muḥabbet iden kimselerūn yanından ḡazāb ile sür‘at iderek geçerüm ki senūn şe‘āmetinden ḥalāş-yāb olurum. Ve daḥi evūñe göz uciyla nazar itdüm. Cümlesin girüp kimisi dām-ı helāke esīr ve kimisi gūn-ā-gūn sitemūñle mecrūḥ ve kimisi maḳtūl olmış. Ḥarāb-ender-ḥarāb yaturlar. Ašlā muḥiblerinūn birisine vefādārılık itmemişsin.

Ol ecilden her ne deñli aḥmak var ise saña iḳtidā iderler ve وَمَا نَرِي مِنْهُمْ هَذَا نَارَكَ قَدْ اسْمَعَ النَّاسُ عَلَى ذِمَّتِهَا Ya‘nī dünyā bize ‘ibret olduğı ḥālde şabāḥa dāḥil oldı. Mütenebbih olup ‘ibret-gīr olduğumuza ḥamd olsun. Ḥalk ittifāk idüp dünyāyı zemm idüp şikāyet iderler ve anlardan bir kimesne dünyāyı terk ider görmeyüp belki dünyāya raḡbet idüp mā‘iller gördüm. Rebī‘ū’l-ebrār kitābında zıkr idüp dir ki: “Rābi‘a-i ‘adeviyyenūn yanında biraz fuḳahā ve biraz zūhhād cem‘ olup meclisde dünyāyı ele alup ‘azīm zemm idüp faşl itdiler. Rābi‘a ise sākite olup istimā‘ iderdi. Vaḳtā ki bunlar zemm-i dünyādan ferāḡat idince rābi‘a-i ‘adeviyye bunlara eyitdi ki ‘ādet-i ḳadīm budur ki kişi maḥbūbını çok çok añup zıkr etmek dilerse medḥiyle zıkr itsün ve dilerse zemm ile zıkr itsün eger dünyā sizūn yanuñuzda ve gönüñüzde lā-şey ise bu deñli anı zıkre ḥācet ne ola. Bir ḥakīm dimiş ki dünyā üç şey içün zıkr olınup taleb olunur. Birisi ḡnā içün, ikincisi ‘izzet içün üçüncisi rāḥat içün. Ḳaçankim bir kimesne zāhid olsa kendüye ‘izzet ḥāşıl olur

[136b]

dünyāya ḥācet ḳalmaz ve ḳaçankim bir kimsenūn taḥşīl-i dünyāya ve sa‘y ḳalīl olsa istirāḥat idüp rāḥat-yāb olur. Resūl-i mükerrrem şalla’llahu ‘aleyhi ve sellemden mervīdür ki sa‘ādetiyle buyurur ki sizūn ḥayırlıñuz degüldür ki ol kimsenūn āḥiret içün külliyet ile dünyāyı terk ide ve dünyā içün āḥireti terk ide. Ve lākin ḥayırlıñuz ol kimsedür ki her birisinden ḥişşe-mend olup her birisinūn ḥükmini vire dimişler ki ḥazret-i Lokmān kendü oḒluna naşīḥat idüp eyitdi ki: “Ey ciger-kūşe oḒlum! Külliyet ile dünyāya mā‘il olup içine ḥalma tā ki āḥiretūn zarar idesin ve külliyet ile dünyāyı daḥi terk itme tā ki ḥalk üzerene bār

olmayasın belki her birisinin hâkını edâ eyle, intihâ. Ve ba'z kerre yeryüzinde ma'mûre olan yerler harâb-ender-harâb olur ve harâbe olan yerler ma'mûr [u] âbâdan olur ve ba'z berr-i beyâbân olan yerler baħr olup mevc-zen-i deryâlar olur ve deyâ olan yerler deşt [ü] beyâbân olur. Ve ba'z şahrâ olan yerler kûh-ı bî-pâyân olur ve kûh olan yerler ber-'aks olup şahrâ-yı bî-pâyân olur. Bunların cümlesi 'azîz-i 'alîm olan hâzret-i Allâhu zü'l-celâl takdîr idüp taşarruf itmesiyledür. Bu faşlı bir hikâye-i 'acîbe ile hâtm idelüm ki ol hikâye-i 'acîbe budur ki benî-İsrâ'ilde bir şâbb 'âbid var idi. Ve lâkin hâzret-i Hızır 'aleyhi's-selâm ba'z-ı evkâtta ol 'âbid-i şâbba gelürdi. Nâgâh ol bilâdda pâdişâh olan kimesne hâzret-i Hızır 'aleyhi's-selâmuñ ol 'âbid şâbba geldüğün işidüp vâkıf oldı. Bu kez 'âbid şâbbı da'vet idüp eyitdi kim: "Senden ricâ iderüm ki kaçan Hızır 'aleyhi's-selâm saña gelür, ol vakte baña Hızır 'aleyhi's-selâm getür ve illâ eger getürmezseñ seni katl itmem muhakkakdur." Ol şâbb 'âbid bunu işidicek eyitdi ki: "Hiç olur mı ki ben Hızır 'aleyhi's-selâmı getürem, benüm elümde mi?" Pâdişâh eyitdi ki: "Belî elüñdedür, eger getürmezseñ rûy-ı zemînden vücuduñ hâk itmem muhakkakdur." Ol şâbb 'âbid daħı tefekkür iderek dönüp evine gelüp mebhût u mütehayyir oldı. Nâgâh günlerden bir gün yine Hızır 'aleyhi's-selâm yanına geldi. Mâ-vağ'a hâli aña bir bir ok[ı]yup beyân itdi. Hızır 'aleyhi's-selâm bunu işidince bilâ-tevaḥḥuf ol şâbb 'âbide eyitdi ki: " Kalk imdi ma'âca buyur ol pâdişâh huzûrına varalum." Ol 'âbid daħı: "Sem'an ve tâ'aten." diyüp cānib-i pâdişâh revâne oldılar. Vaktâ ki şāhuñ meclisine vâşıl olup dāhil oldılar ise

[137a]

pâdişâh ferâsetle Hızır 'aleyhi's-selâmı bilüp ikrâm u ta'zîm eyleyüp merhabâ okıyup eyitdi ki: "Hızır 'aleyhi's-selâm sen misin?" Ol daħı: "Benüm." diyüp cevâb virdi. Şâh dönüp eyitdi ki: " Yâ Hızır! Senden ricâ iderüm ki ziyâdesiyle eñ a'ceb olan şeylerüñ seyrinden baña haber virüp hikâyet idesin." Hızır 'aleyhi's-selâm cevâb virüp eyitdi ki: " Benüm gördüğüm 'acâ'ibâtuñ nihâyeti yokdur ve lâkin bu gelişümde ve bu anda bir 'acâ'ibâtı seyr itdüm. Andan saña haber virüp hikâyet iderüm. Ben bir zamân bir şehristâna uğradum ki ol bir medîne-i 'azîme ve anuñ ehli ve 'imârâtı bî-nihâye olup ehillerinden birisine su'âl itdüm, bu belde-i 'azîme ne zamândan berü ma'mûr [u] âbâdândur ve bunuñ bānîsi kimdür. Ol kimesne daħı baña cevâb idüp didi ki bu medîne-i qadîmedür, biz ve ebâ vü ecdādumuz bilmezüz ne zamândan berü ma'mûr ve bānîsi kimdir. Ben daħı revâne olup gitdüm. Ba'dehü beş yüz seneden soñra yine ol yere uğrayup mürür itdüm. Gördüm ki harâb-ender-harâb olmuş. Aşlâ eşer-i binâdan eşer yo ğ. Belki deşt [ü] beyâbân olmuş gördüm ki bir kimesne ol yerde ot biçmiş, anı cem' ideyor. Ol kimesneye su'âl idüp eyitdüm ki bunda olan medîne ne zamândan harâb oldı. Ol daħı cevâb virüp eyitdi ki bu benüm çerāgāh [u] otlağumdur. Bunca zamândan

berü ben daḥı eyitdüm ki bunda bir şehir-i ‘azîm yok mı idi. Ol daḥı cevâb idüp didi ki bunda biz ne şehir gördük ve ne ebâ vü ecdādumuzdan şehir olduğın işitdük. Hemân böyle bir çerāgâh gördük ve işitdük, gayrı bilmem, diyicek ben yine işüme revâne olup gitdüm. Yine ba‘d-ı zamân beş yüz sene mürûrından sonra ol yerlere uğradum gördüm ki bir baḥr-ı ‘azîm olup mevc-zen olmuş turur ve eṭrādında şayyâd-ı mâhî turup şayd idüp gezer. Bir tarîkıla aña daḥı su‘âl idüp didüm ki bu yer ne zamândan berü baḥr olup turur. Ol şayyâd tebessüm-künân baña nazar idüp didi ki senüñ gibi kimesne niçün böyle su‘âl ider, bu bir deryâdur ki mevc-zen olup çalkanur ki görürsin yâ niçün su‘âl idersin. Ben daḥı yâ bundan evvelce deşt [ü] beyâbân degül mi idi diyince cevâb virüp didi ki ne deşt ü şahrâ olduğın gördük ve ne ebâ vü ecdādumuzdan işidüp vâkıf

[137b]

olduk. Ben daḥı yine kendü işüme revâne olup gitdüm. Ba‘dehü yine iktizâ ḥasebiyle beş yüz seneden sonra ol yerlere uğrayup mürûr itdm. Anı gördüm ki ol mevc-zen olan deryâlar kuruyup deşt [ü] beyâbân ve şahrâ [vü] çerāgâh olmuş. Ve bir kimesneyi gördüm ki ol çerāgâhdan haşış ve otlar biçüp düşürüyor. Ben daḥı aña muḳârin olup su‘âl eyledüm ki bunda olan deryâlar ne zamânda kuruyup şahrâ ve çerāgâh oldu. Ol kimesne baña nazar idüp eyitdi ki bu mahaller dâ‘imâ böyle şahrâlardır. Ben daḥı eyitdüm ki âyâ bu hiç deryâ olmadı mı bu zamândan öylece. Ol daḥı cevâb virüp eyitdi ki bu mahallüñ deryâ olduğın görmedük ve lâ ebâ vü ecdādumuzdan işitmedük ve niçe ben daḥı kendü ḥıdmetümde muḳayyed olup gitdüm. Yine niçe zamândan sonra iktizâ ḥasebiyle beş yüz seneden sonra yine uğrayup mürûr eyledüm. Anı gördüm ki ol yerler bir şehristân-ı ‘azîm olmuş ki evvelkiden daḥı ma‘mûr [u] âbâdân, bir vechle tavşif mümkün degül. Ben daḥı ehillerinden istifsâr idüp eyitdüm ki bu belde-i ‘azîme ne zamândan berü ma‘mûr [u] âbâdân olup ve bunuñ bânîsi kimdür diyince dönüp ol kimesne baña cevâb virüp eyitdi ki bu bir şehristân-ı kâdîmedür, ne zamândan berü ma‘mûr [u] âbâdân olduğın bilmezüz ve ne ebâ vü ecdādumuzdan bânîsi kim olduğın işitmişüz. Pâdişâh bu hikâyeyi ḥazret-i Hızır ‘aleyhi’s-selâmdan işidince cevâb idüp eyitdi ki: “Ben saltanatım ve mülküm terk idüp senüñle seyâhat idüp min-ba‘d dünyâya ragbet itmem.” diyince Hızır ‘aleyhi’s-selâm cevâb virüp eyitdi ki: “Bu işlere sen tâkat getirüp taḥammüş idüp kâdir olamazsın ve lâkin bu şabb ‘âbide tâbi’ ol ve muḥâlefet eylemeden ihtirâz eyle. Elbette seni tarîk-i Ḥakk’a ve tarîk-i reşâda sevk idüp irşâd ider. “*Allahümme edhilnâ fi zümreti ibadike’l- müsteykızîn.*” İmdi ‘ulviyyâta olan makâle-i ülâ tāmâm olup aña tâbi’e olan makâle-i şâniye zâhire oldu. “*Allahümme cinnâ alel- itmam bicahi seyyidina Muhammedin efzalil-enam alessâti vesselâm.*”

[138a]

“*Elhamdü lillāhillezi haleka fesevvā vellezi kaddera feheda'ı.*” Bî-nihāye hamd [ü] sitāyiş ol Allāh-ı ‘azîmü’ş-şān için şābit ü mu haqqakdur ki ol Allāh-ı ‘azîmü’ş-şānuñ halk itmesinde mütenāsibü’l-eczā’ halk eyleyüp tesviye eyledi ve her şeyi takdîr eyleyüp mühtedî kıldı ki ol Allāh-ı ‘azîmü’ş-şān ki ezelîdür ki vücūdunuñ evveli yok ki bir hâletden bir hâlete intikāl ide ve ebedîdür ki deymümiyyetinüñ āhîri yok. Bu cümle mevcūdāt cümlesin ketmden halk eyleyüp ‘ākıbetü’l-‘ākıbe yine cümlesi nihāyet aña rāci’ olup nihāyet bulur. Arz u semevāt-ı ‘ulyāyı halk eyleyüp erkān ibdā’ u ihdās eyleyüp i zhār eyledi ve dağı emziceti temzîc idüp bunca kuvāları ve a‘zāları inşā’ idüp icād eyledi ve dağı semevātuñ üzerinde ve içinde ne deñli maḥlūkāt ve eşyā’lar var ise ve dağı yerler üzerinde ve içinde ve altında ne deñli maḥlūkāt var ise ve semā ile arz mā-beyninde ne deñli maḥlūkāt ve eşyā’lar var ise ve dağı tahte’s-şerāda ne deñli maḥlūkāt var ise dükeli Allāh-ı ‘azîmü’ş-şānuñ mülk ü memlūkıdur. Niçe dilerse taşarruf ider ve dūrūd u selām seyyidü’l-mürselîn ve imāme’l-müttakîn ve ḥayrū’l-verā olan Muḥammedü’l-Muştafā üzerine nāz ile olur ve dağı maşābîhü’d-dücā olan āl ü aşhābı üzerlerine olsun.

Ol ‘acā’ibāt ki taht-ı felekdedür, meşelā kürre-i eşîriyye gibi ve ol kürrenüñ ‘acā’ibātı gibi. Ve dağı kürre-i hevā ve anuñ resh olup metîn olması ve emtārlar ḥāşıl olup yağmurlar yağması gibi. Ve dağı kürre-i mā’ ve kürre-i mā’nuñ ‘acā’ibātı ki biḥārları ve dağı kürre-i arzuñ ‘acā’ibātı ve vüs‘ati ve karar-zāde olması ve cibāllerinüñ müstahkem ü rāsîḥ olması ve enhārlarınun mümted olması ve me‘ādinüñ fevā’idlerin ve eşcārlarınun ḥāşşaları her lübb şāhiblerinüñ ‘uḳülleri müteḥayyir olup ve her ‘āḳil-i edîb deşt-i dehşet-i ḥayrete vāḳi’ olup mebhūt olıcaḳ yerdür. Ben dağı murād idindüm ki ‘alā ḳadrü’t-tāḳa ve’l-ımkān ba‘z-ı eşyā’yı ki fehm-i beşer ol eşyā’nuñ fehmine müntehî olur, zıkr idem ki egerçi cemî’ idrāk olınan deryādan bir ḳatre ise de ve faḳırdan bir zerre ise de ḥāl bu ki sebḳat itdüm ki bu kitābumuz iki maḳāleye müştamil olup maḳāle-i ūlā nihāyet bulup ve bi’llāhi’t-tevfîḳ maḳāle-i sâniyyeye şürü’ idelüm. Bi-‘avni’llāhi sübhāne ve te‘alā.

[138b]

El-maḳāletü’s-sâniyyeti fı’s-süfliyyāt: İkinci maḳāle süfliyyātuñ beyānındadır. Süfliyyātdan murād ise felekü’l-ḳamer altında olan şeylerden ‘ibāretdür. Meşelā ‘anā sır-ı erba‘a gibi ve mevālîd-i şelāşe gibi. Ve bu iki şeyüñ umūrında nazar idüp tefekkür itmek gibi. Evvelki emr ‘anāşıruñ ḥaḳıḳatin ve ṭabî‘atin ve ‘anāşıruñ tertîbin ve ba‘z-ı ‘anāşıruñ ba‘zısına münḳalib olup dönmesi gibi. Bunların cümlesin beyān ider. Hükemā zu‘m idüp mevzū‘ata beyān idüp didiler ki ‘unşur demek luḡat-ı Yūnān üzre şeyüñ aşlı dimekdür. Bu maḳāmda ‘anāşırdan

murād ise felekü'l-kamer altında olan ecsāmdur. Ve bu ecsām ise hayvānātuñ ve me'ādinuñ ve nebātātuñ ümmehātıdur ya'nī aşıldur. Ve bu ümmehāta erkān-ı erba'a dirler. Evvelkisi kürre-i nārdur ve ikincisi kürre-i hevādur ve üçüncüsü kürre-i mādur ve dördüncüsü kürre-i arzıdur. İmdi nāruñ tabi'ati hār-ı yābısdur ve mekân u maḥall-i tabi'isi hevānuñ üzerinde ve felekü'l-kameruñ altındadır ve daḥı kürre-i hevānuñ tabi'ati hārre-i raṭbedür ve maḥall-i tabi'isi kürre-i mā'nuñ üzerindedür. Ve felek-i nāruñ altındadır ve daḥı mā'nuñ tabi'ati bārid-i raṭbdur ve maḥall-i tabi'isi kürre-i arzuñ üzerindedür ve hevānuñ altındadır ve daḥı arzuñ tabi'ati bāride ve yābisedür. Ve maḥall-i tabi'isi vasaṭdadur ki ortadur, bu erkān-ı erba'adan her birisi velī itdügi rükne min-vech bir keyfiyyete müşākil ü müşābihdür ve min-vech bir keyfiyyete muḥālifdür. Bu kez müşākele vü müşābehe cihetinden ol rükne mücāvır olup muḥārin olur ve muḥālefet cihetinden ötüri ol rükne mübāyin olur ve bu erkān-ı erba'adan her birisi bir merkeze maḥşūsadur ki vākıf olup qarār itmezler. İllā ol merkez ḥavlinde qarār idüp vākıf olurlar. Meger kim bir māni' zāhir olup anları merkezlerden ayırıp men' ide ve ol māni' zā'il olduğu gibi yine kendü merkezine 'avdet idüp rücū' ider ve eger erkān-ı erba'adan her ḳanḳısı merkez-i 'āleme meyl iderse ol rükn şa ḳıl 'add olunur ve eger merkezden muḥīt cānibine meyl iderse ḥafīf 'add olunur. Ma'lūm olsun ki Allāh-ı 'azīmü's-şān kemāl-i ḥikmeti luṭfından 'anāşıruñ mevzi'lerin bir tertīb-i bedī' ile ve vaż'-ı 'acīb ile vaż' eyleyüp tertīb eyledi ki 'anāşıruñ her ḳanḳısı eḥaff olursa ol felekü'l-

[139a]

ḳamere aḳrebdür ve her ḳanḳısı evvelkiden eş ḳaldür, ol felekü'l-kamerden eb'addur. Kürre-i arz gibi. Zīrā vaḳtā ki arz cümlesinden eş ḳal olursa maḥalli vasaṭü'l-eflāk oldı ve ol 'anāşıruñ arza nisbet ile ḥafīf olup mā-fevḳine nisbet ile şa ḳıl olursa ol 'unşırı mādur. Ol ecilden maḥalli ve mekānı arzuñ üzerinde ve hevānuñ altında oldı. Anuñçün ḳaçankim biraz türāb şu içine rüsüb eyleyüp aşığa dibine çöküp ve şu üzerinde ḳalır. Ol ecilden şu türābdan felekü'l-kamere aḳrebdür. Ba'dehū hevā vaḳtā ki şudan eḥaff olup nārdan eş ḳal oldı ise maḥalli ve mekānı fevḳa'l-mā' ve taḥte'n-nār oldı. 'Unşırı nār ise vaḳtā ki cümlesinden eḥaff oldıysa fevḳa'l-hevā ve taḥt-ı felekü'l-kamer qarār eyledi. Bu tertīb-i 'acībe ve bu ibdā' eyleyüp tertīb eyleyen Allāh-ı 'azīmü's-şānı tenzīh ü taḳdīs iderüm. “*fetebārekallahü ahsenü'l halikin velhamdü lillāhi teālā rabbil-alemin.*” **Faşlu fī inḳılāb hāzihil-anāsırı ba'zuhā ilā tabiati ba'zin:** Bu faşl 'anāşıruñ ba'zısı ba'zısının tabi'atine müteḥavvil olup münḳalib olmasın beyān ider. Ammā 'unşırı hevā 'unşırı māya müteḥavvil olup münḳalib olur. Nitekim ol ruṭbāt-ı müctemi'a müşāhede olunur ki ol ruṭbāt şufrdan ki baḳırdan ittiḥāz olınsa bir kāse, ba'dehū ol kāsenuñ içine ḥamrı terk eyle, ol kāsenuñ bīrūnında ve saṭḥ-ı eṭrāfında ḳaṭarāt müşāhede idersin ve ma'lūm oldur ki ol ḳaṭarātuñ tereşşuhı anadan degüldür. Zīrā ananuñ

menfezi yokdur belki ol anayı ihāta eyleyen hevādandır. İçinde olan hamruñ bürüdetiyle bāride olup şuya mütehavvil olup etrāfnda kıtarāt-ı mā' hāşıl olup vāki' oldu ve güz faşında vāki' olan nedā' ki çigdür, bu kabildendir. Zīrā bir insān bir yumurtayı cüz'ice delüp içinde olan şey şarusın ve beyāzın akıtsa ba'dehū içine çig toldursa ve ol yumurtada olan menfezi bal mūmıyla bend idüp sedd eylese ba'dehū ol yumurtayı Güneş'e karşı vaz' idüp kosa içinde ol çig hevāya münkalib oldukça yumurtayı hevāya ref' eyleyüp kaldırur ve şu dağı hevāya münkalib olur. Nitekim Şems'den şu'ud iden buğārlarda ve nārdan şu'ud iden buğārlarda müşāhede olunur ve dağı nāra mütehavvil olup münkalib olur. Nitekim şiddet-i harrda ba'z-ı mevāzi'lerde bād-ı

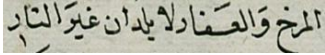
[139b]

Semūmda müşāhede olunur ve dağı kür-ı haddādīn bu kabildendir ve şu dağı arza mütehavvil olup münkalib olur. Nitekim aşhāb-ı iksīr eczā'-i arza ba'z edviyeye hılt tahlīt eyleyüp ol eczā'-i arza şuya kalb idüp ki eczā'-i arzdan aşlen bir şey kalmaz. Ba'dehū bu 'anāşırdan her kınkısı eltaf ise inkılab u tahavvūli esra'dur ve her ne deñli ekşef olup keşif ise in kılab u tahavvūli ebtdur. Zīrā biz kaçankim iki şuyı alup ahz itsek ve lākin şuyuñ birisi birisinden eltaf ise ve bu iki şuyı hevā-yı bāride terk eyleseñ laṭif olan şu gālīz olan şudan evvelce mūncemid olup toñar. Kezālik Şems'e ve yāhud nāra karşı vaz' idüp kosañ ol laṭif olan şu evvelce erür. Ve'l-hāşıl bu 'anāşır birbirlerine münkalib olup mütehavvil olurlar. Kimi vāsıta ile ve kimi vāsıtasız *"Allahümme yā muhavvilel-ahval havvilnā ilā ahseni hal."* İkinci nazar kürre-i nārı beyān ider. Kürre-i nār ise bir cism-i basītdur ve nāruñ tabī'ati hār-ı yābisdur. Vasaṭı üzre bi't-tab' müteharrikdir tā ki felekü'l-kameruñ altında müstekarr olup kırar kıta ve dağı bu kürre-i nār bir basītdur ki bir levn ile mütelevvin degüldür. Ol ecilden hükemā zu'm idüp didiler ki şarf-ı nār olsa bir şey müte'allık olmaqsızuñ başıra anı idrāk idemez. Zīrā biz kaçan şem'anuñ yandugın görsek ki şu'lesi fetilesinden münfaşıl olur. Şekk yokdur ki ol şu'le fetileye muttaşıl olduğı vakte harāreti aqvādur ve yine kīr-i haddādīnde ki demürcileruñ görkinde mübālağa ile nefh idüp üfürseler anda olan hevā bir nev'ile ve bir hayşiyyetle olur ki ol hevāya bir şey kıarīb olsa ol sā'at hemān ol şey yakup maḥv ider. Hāl bu ki ol hevānuñ şu'le ve zū'yı yokdur. İmdi bundan ma'lūm oldu ki nār-ı kıavī-i şurfuñ zū'yı yokdur ve şol nār ki 'anāşıruñ üstinde ve felekü'l-kameruñ altındadır. Ol kürre-i nār gā'ib-i kuvvetde ve gāyetde hūlūşdadur. Ol ecilden kuvā-yı başıra anı idrāk eylemez. Hikmet-i İlāhiyeyi bāriyye nazar idüp te'emmül eyle ki şāni'-i 'ālem olan kıazret-i Allāh-ı 'azīmü'ş-şān keyfiyyetle kürre -i eşīriyyeye felekü'l-kameruñ altında ne vechle kıaldı ki ol kürre-i nār harāretiyle aña şā'ide olan duḥān-ı gālīzeyi ihrak idüp maḥv ider ve buğārāt-ı afneyi taltīf eyleyüp hāl(?) ider tā ki beyne's-semā ve'l-arz dā'imā şāfiye ve şeffāfe ola ve dağı ol kürre bir berāseha(?) tabāka-i

vāhide kıldı ki ol ṭabaḳa-i vāhide ki şedīdetü'l-ḥarāret⁵⁷ ki her ne şey ki ol ṭabaḳaya işābet idüp vāşıl olsa

[140a]

eger ebḥireden ve eger edḥineden der-‘aḳab ol buḥār u duḥān nār-ı şurf-ı şāfiye ḳalb idüp maḥv ider ki bir levnle mütelevvin degül . Zīrā eger bir levnile mütelevvin olursa mā - beynümüzde olan nār gibi . Meşelā bu kez ‘ālem-i eflāk göz görmesinden ḥicāb olup ve men‘ idüp ideridi. Ve ḥükm-i şun‘-ı İlāhiyyeyi gör ki kürre-i zemherīriyye ile kürre-i nārı maḥcüb eyledi. Tā ki kürre-i zemherīnün bürüdeti ḥayvānātdan ve nebātātdan ve sâ‘ir eşyā‘lardan kürre-i nāruñ ḥarāretinün mażarretin def‘ idüp ref‘ eyleye. Ba‘dehū ne şey vardır ki bundan a‘ceb ki ol cirm -i nār-ı nūrānīyi keşif olan demür ve taş ve ikisi daḥı bārid iken nār-ı ḥār-ı laṭfī ikisinin içinde ihfā idüp ezdād iken ḥıfz eyledi ve yine ḍarb-ı şedīd vaktinde ikisinin mā-beyninde maḥfī olan nār-ı laṭif iḥrāc idüp ‘ālemi pūr-nūr idüp ve niçe şeylere sebeb-sāz eyledi. pes kendü zātuñda tefekkür ü te‘emmül ile sen bunların mā-beyninde münāsebet bulımsın ve lākin Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bunların mā-beyninde bir ḥāşşa ḥalḳ idüp icād itmişdür ki ol ḥāşşa ḥasebiyle ol nārı hem ihfā ve hem izhār ider. İmdi bu cümlesi fā‘il-i muḥtār olan ḥazret-i Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ taḳdīriyledür. Şānı ‘azīm ve bürhānı vāzih olan ḥazret-i Allāh tenzih ü taḳdīs iderüm ve daḥı ‘acā‘ibātındandır ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şānuñ nārı iḥrāc eylemesiyle Merḥ ağacıyla ‘Afār ağacından ki evvelkisi söğütdür ve ikincisi daḥı kıvılcık söğütdür ḥālā ki bu iki ağacın ṭabī‘atı ṭabī‘at-ı nāra muḥālifdür. Zīrā bu ağacların ṭabī‘atleri üzerine gālib olan ruṭūbetdür ne nāruñ ṭabī‘atı üzerine gālib olan yübüsetdür. İmdi ḥikmet-i şun‘-ı İlāhiyyeye nazar idüp te‘emmül eyle ki Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān kudretinün ‘azameti maḥallinde zıkr idün nazm-ı Kerīm’inde buyurur: “*Ellezī ce‘ale lekum mine’ş-şeceri’l-aḥḍari nāran fe-izā entum minhu tūḳidūne.*” Ve ‘Abdullāh bin ‘Abbās’dan raḍıya’llāhu ‘anhümā mervīdür ki ne deñli eşcār var ise cümlesinden nār vardır. İllā şecer-i ‘unnābda degül. Ol ecilden ḳaşşārlar ṭoḳumağı andan ittiḥāz iderler ve ḍarb-ı meşelde daḥı vāḳi‘ olmuşdur ki

 Ya‘nī bu iki ağacın mīvesi āteşden gayrı degüldür. Mīveleri ancak āteşdür. Ve nāruñ ‘acā‘ibātındandır ki nāruñ lāzımı olan ḥarāretle ziyādur. Ba‘dehū ol nāruñ ḥarāretinün ecsām üzerine gālibesi ve saltānatı ki saḥre-i şıtmayı tūrāb eyleyüp ve demüri eridüp mānend-i deryā ider ve remādı ḥadīd ider. Ḳaçan ḥalḳ içün nāra müte‘allık olan maşālihinde tefekkür

⁵⁷ Metinde “ḥarāre” şeklinde yazılmış ancak anlam- bağlamı gereği “ḥarāret” olmalı.

[140b]

eylesin. Huşuşan ki nev'-i insāna müte'allık olan maşālihde ki fehmi insān anı fehmi idüp idrâkinde kâşır bulursın. Ol ecilden Allâh-ı 'azîmü's-şân nazm-ı Kerîm'inde buyurur ki: *"Nahnü ce'alnâhâ tezkireten ve metâ'an lilmukvîn fe sebbiḥ bi'smi Rabbike'l-'azîm"*. Ya'nî emri zinâd ki çaḡmaḡdur, taşıyla ikisinüñ mâ-beyninde âteşi iḡrâc idüp çıkarmaḡı umûr-ı ḡaşr [u] neşrden müzekkire kıldıḡ tâ ki ikisinüñ mâ-beyninde nârı iḡrâc itdügümüz gibi yerlerüñ butûnından ve deryâlaruñ içlerinden ve sibâ' olan ḡayvânâtuñ butûnından mevtâları iḡrâc idüp ḡaşr için cem' iderüz ve yâḡud zûlemât-ber-zûlemât olan zûlemâta müzekkiredür ki ol zûlemâtları ref' eyleyüp def' ider ve yâḡud nâr-ı caḡîme müzekkiredür ki nitekim ḡadîş-i şerîfde vârid oldu ki nâr-ı dünyâyı nâr-ı cehennemüñ ḡarâretinüñ yetmiş cüz'inden bir cüz'dür ve *metâ'an lilmukvîn* ya'nî taḡviyye[ye] muḡtâc olan müteḡavvîlere taḡviye-baḡş eyleyüp menfa'at virür ki cihet-i taḡviyyeyi andan istinbâḡ iderler ve yâḡud baḡn-ı ḡâlî olan kimselere menfa'at virür ki anuñla ta'âm iḡzâr idüp taḡviyelenürler ve yâḡud imdi zât u şîfât u ef'âlinde 'azîm olan Allâh-ı 'azîmü's-şânı tenzîḡ ü taḡdîs ile ve daḡı nârüñ 'acâ'ibâtındandır ki ol nârüñ 'acâ'ibâtı ki Allâh-ı 'azîmü's-şân ol nârı benî-İsrâ'îl'üñ iḡlâşların imtiḡân itmekiçün icâd eyleyüp ḡalḡ eyledi tâ ki benî-İsrâ'îl ḡurbânlar itdükleri vaḡtde ol ḡurbân zebḡ idüp ba'deḡ evlerinüñ sûtûḡında vaz' idüp ḡorlardı. Ba'deḡ ol evüñ etrâfında şaf baḡlayup dest-ber-semâ idüp âmin diyüp ve nebîleri ol evüñ içinde du'âya ser-âḡâz iderdi. Bunlar bu minvâl-i meşrûḡ üzre iken cânib-i semâdan bir âteş peydâ vü zuhûr idüp gelürdi. ḡurbânüñ ḡankısı iḡlâş ile zebḡ olındı ise anı iḡâḡa idüp ekl idün yerdi. Bâḡîsin terk idüp kiderdi ve bu nâr ise ol nârdur ki tâ'ife-i Yehûd anı zıkr itdi. Nitekim Allâh-ı 'azîmü's-şân nazm-ı Kerîm'inde ḡaber virüp buyurdi: *"Ellezîne ḡâlû inna'llâhe 'ahide ileynâ ellâ nu'mine li-rasûlin ḡattâ ye'tiyenâ bi-ḡurbânin te'kuluhu'n-nâru."* Ya'nî iftirâ' vü büḡtân idüp dirler ki Allâh-ı 'azîmü's-şân nebî vâsıtasıyla bize 'ahd [ü] peymân idüp buyurdi ki resûllerden bir resûle imân getürüp taşdîḡ itmeyevüz tâ ki bize ol resûl bir ḡurbân ile gelüp ol ḡurbân semâdan âteş gelüp yiyince gelürse ve âteş anı ekl idüp yerse imâna gelürüz. Bu söz anlardan ta'annût ü muḡâlefetüdür yoḡsa gelse de

[141a]

yine imâna gelmezler. Ve cümle âteşüñ 'acâ'ibâtındandır ki ḡarrınuñ âteşki ol âteş ise bilâd-ı 'Abese didükleri yerlerde zâḡir olurdi. Ḳaçankim gice zâḡir olup gelse ol âteş daḡı semâdan zuhûr idüp ol etrâfda olan eşyâ'yı ḡarâb-ender-ḡarâb iderdi. Ḥattâ ki ḡabîle-i Tayy üç ḡonak yerden kendü develerin ol âteşüñ şu'lesinden naḡş iderler idi ve çok kerre bir 'unḡ mânend andan bir şey zâḡir olurdi. Her ne yere ta'yîn olursa anı iḡrâḡ idüp maḡv maḡv iderdi ve

kaçankim nehār olup gündüz olsa ol āteş duḥān olup maḡāra içre girüp maḥfūz olurdu. Bu kez Allāh-ı ‘aẓīmü’ş-şān Ḥālīd bin Sinān ‘aleyhi’s-selām ba’s eyleyüp irsāl eyledi . Hāl bu ki kendüsi benī-‘Abes’den olup bu hāle gelince nebī İsmā‘il ‘aleyhi’s-selām’dan nebī olmuş degül idi. Bu kez ol nebī gelüp ol āteş içün bir bir kazdı ve ol āteş ol yere idḥāl eyleyüp ve ‘amme-i nās bakup seyr iderlerdi tā ki ol āteşi ol kuyuda ḡā‘ib itdürdi. Bu ḥaḳīr-i pūr-taḳṣīr dir ki ehādīs -i şerīfde bunı böylece beyān eyledi ki ba‘dehū evlādların cem‘ idüp anlara vaşıyyet eyledi. Ve didi kim ben bu āteşün ardı sıra kuyu içerüsine girürüm ve üç güne degin içinde nā-būd u nā-peydā olurum. Ba‘dehū üç günden soñra taşra çıkup sizlere gelürüm ve kıyāmete varınca her ne deñli şey olursa sizlere ve kavmüme ḥaber virürüm ve lākin mebād ki bu eṣnāda baña nidā idüp çağırasız . Eger nidā iderseñüz benüm helāk olmam muḥaḳḳaḳdur. Böylece tavṣiye idüp ve āteşün ‘akabince ol kuyu içine girdi. Mā-beyni üç gün miḳdārı olınca ḥalkdan gün-ā-gün her bir kafadan şadā gelüp evlādlarını şekke düşürüp nidā itdiler. Ol daḥı ma‘hūd kuyudan başın bağlayup egilerek kuyudan taşra çıkdı. Bu kez bunı bir ince baş ağrısını almış, bunlara eyitdi ki çünkü taḥammül itmeyüp nidā itdiler ki benüm sebeb-i helāküm oldu. Bārī size bir vaşıyyet daḥı ideyüm eger tutsañuz. Devr-i kıyāmete varınca sizlere her ne deñli şey olıcak olursa ḥaber vireyüm. İmdi vaşıyyetüm budur ki elbette ben bu marazdan helāk olmam muḥaḳḳaḳdur. Kaçankim beni defn idersiz bir kıṭ‘a koyun sürüsi çerāḡāḥ iderek ḳabrüm yanında gelür ve bir kıyruḡı kesük ḥimār benüm ḳabrüm muḳābelesine gelüp ṭurur. Ol eṣnāda siz da ḥı ḳabrüm kazup beni taşra çıkaruñ ve sizlere ve kavmüme devr-i kıyāmete varınca her ne deñli şey olıcak ise bir bir ḥaber virdüm fi’l-vāḳi‘ ol

[141b]

marazdan vefāt idüp ve ne minvāl üzre zıkr idüp tavṣiye itdiyse cümlesi vücūda gelüp zuḥūr itdi. Bu kez ḳabrini kazup çıkaracak maḥallerde evlādları birbirlerine düşüp didiler ki eger biz pederümüzi ḳabrinden kazup çıkarsak devr-i kıyāmete varınca ‘aşā‘ir ü ḳabā‘il arasında nāmumuz mezār kazıcı oğulları olur. İmdi biz bu bed-nāmı ‘Arab [u] ‘Urebā arasında ḳabūl itmezüz diyüp terk itdiler. Muḥyiddīn bin el-‘Arabī ḳuddise sırruhu’l-‘azīz buyurur ki bu nebī-i mükerrrem ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā zamān-ı sa‘ādeti Muḥammedü’l-Muṣṭafā ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellemüñ zamān-ı sa‘ādetine ḳarīb olmaḡla şu‘le-i Muḥammediyye’nüñ altında vāḳi‘ olmaḡla her ne deñli şey var ise devr-i kıyāmete varınca ḥaberin kendide kıyās idüp ṣann itdi. Anuñçün aña ḥaber vermek müyesser olmadı. Yine ḥaberi kendide ḳalup yine faḥr-ı enbiyā ve Resūl-i kibriyā ṣalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem ol ḥaberleri iḥbār idüp ḥaber

virdi. **Faşlu fî'ş-şühüb ve inkızâzü'l-kevâkib**⁵⁸: Bu faşl semâda olan şeyler ve kevâkiblerüñ münkaẓıyye olup sihâm gibi atılmasın beyân ider. Hükemâ zu'm idüp didiler ki yerüñ üzerinde niçe yağlar dökilür ve ẓarâret-i Şems ile ve yâhud nâr ile duḥân olup vücûd-peẓîr olur. Ba'dehû kendüde ẓarâret sebebiyle hevâ cānibine şu'ûd idüp âheste âheste ṭabaḳa-i nâriyye cānibine gider. Tâ ki ṭabaḳa-i nâriyyeye vâşıl olunca. Bu kez duḥân kürre-i hevâiyyede münkaṭı' olmayup ve içinde dühniyyet dahı var ise ṭabaḳa-i nâriyyeye qarîb olmağla nâr ol duḥânda müştâ'il olup küllîsi nâr olup ve ḥavlinde olan şeyleri ihrāk idüp mahv ider. Meşelâ bunuñ mişâli kaçankim sirâc u şem'a sönmege 'azîmet idüp sönse bu kez anı yakmaḳıçün bir ğayrı şem'ayı eline vaz' eyleyüp kosun. Bu kez elüñi şem'anun duḥânı ikinci şem'anun duḥânına işâbet itdiği gibi ol şem'a tutuşup yanar ammâ kaçankim münkaṭı' olsa ṭabaḳa-i nâra vâşıl olduğu gibi eger laṭîf olursa kürre-i nârdan bir şu'le-i nâr atılup ve anı ẓapup nâr-ı şurf idüp atılır, nücûm gibi görünür ve andan eczâ'-i duḥâniyye zâ'il olup laṭîf görünür. Hâl bu ki biz sâbıken zıkr itdük. Nâr-ı şurf görünmez ve eger şu'ûd iden duḥân laṭîf degül ise kürre-i nârdan anı bir nâr ẓapup alınca bir müddet-i tavîle bâkî ẓalib meḳş ider ve du ḥân ne hey'et üzre olup ref' olındı ise yine ol hey'et ve ol şekl üzre müşâhede olunur. Ol

[142a]

ecilden ba'z kürre küçük yıldız şüret üzre görünür ve ba'z kürre büyük 'azîm kevkeb üzre şüret müşâhede olunup görünür ve ba'z kürre kıyruk şâhibi⁵⁹ ve saç şâhibi ki aña gîsü dirler ve ba'z vakte şekl-i tinnîn sûreti üzre ve yâhud ẓarneyn şâhibi bir ḥayvân şekl üzre müşâhede olunup görünür ve gâhice olur ki sükker kellesi gibi hey'et-i maḥrûṭ üzre ẓâ'im olup görünür ki ẓalın cānibi kürre-i nâr cānibine vâḳı' ve ince cānibi kürre-i zemherîriyye cānibine vâḳı' olmuş görünür ve çok kerre vukû'ı vaktinde saḥ-ı felek üzre yuvarlanur bir kürre gibi görünür ve bir kürre şimâl cānibinden ibtidâ zuhûr idüp cenûb cānibine nihâyet bulur ve bir kürre cenûb cānibinden ibtidâ zuhûr idüp şimâl cānibine nihâyet bulur. Aña nâzır olup baḳan kimesne öylece taḥayyül ider kim güyâ bir kürre ẓatrândur, içinde tutuşup yanar. Ba'dehû hevâya itilüp mahv olur ve her bâr ki nâr anda te'sîr idüp müştâ'il ola . Şerer-i nâr etrâfında te'sîr idüp a nı fenâ idince ṭurur. **Hâtimet**: Ba'z-ı hükemânun ẓudemâsı zâhib olup didiler ki ṭabî'at-ı nâriyye ile nüfûs-ı insâniyyenün mâ-beyninde münâsebet ü müşâhebet vardır ki ol münâsebet ü müşâhebet insân ile ğayr-ı 'anâşırın mâ-beyninde bulunmaz. Meşelâ kaçankim nâr-ı 'azîm olup çoğalsa ol nârı def' idüp söndürmege düşvâr olup güç olur ve ammâ az olsa anun söndürmesi sehl olup âsân olur. Kezâlik nüfûs-ı insâniyye kaçan bir yerde çok olup

⁵⁸ Metinde başlık kısmı boş bırakılarak direkt açıklama kısmına geçilmiş. Açıklama kısmı Topkabi nüshasıyla anlam bağlamı gereği bağlantılı olduğu için başlık oradan bakılarak yazıldı.

⁵⁹ Bu kelimeyi fazla yazmış.

mütekessir olsa anlaruñ def' ü ref'i gāyetü'l-gāye güç olup düşvār olur ve ammā kaçankim nüfūs-ı insāniyye az olsa anlaruñ def' ü izālesi sehl olup āsān olur ve yine insān ol yerlerde 'ayş u 'işret ider kim ol yerlerde āteş vücūd-pezīr olmayup anda münṭafī olup sönse hīkmet-i Şamedāniyye ile insān daḥı ol yerlerde kesb-i ḥayāt idüp vücūd-pezīr olımaz. Bundan ötürü aşḥāb-ı me'ādin ve aşḥāb-ı ḥafā'ir ki yeruñ altında girince yeruñ altında yollar yapup qazarlar. Kaçankim bir dar kıyu bulsalar ve içine girmek murād itseler bir uzun ağaç olurlar ve kenārında bir şem'a bağlarlar ve ol şem'ayı ol uzun ağacıla ol kıyuya ilerüye idḥāl idüp ard sıra

[142b]

giderler. Mādām ki şem' yanup dura ilerüye gitmek mümkün olur ve illā şem'a yanmaz ise gitmesi mümkün olmaz ve yine böylecedür ki eger bir kimse bir kıyuya nāzil olup girmek murād idinse ibtidā ol kıyunuñ içerüsine şu'ledār bir qandīl irsāl idüp ba'dehū 'akabince kendüsi nāzil olur ve eger ol qandīl dayanmayup sönerse ol kıyuya girmesi mümkün olmaz ve yine bir şem'anuñ sönmesi yakīn olsa birkaç def'a ziyādesiyle tutuşup şu'ledār olup ba'dehū def'aten söner. Kezālik insān daḥı böylecedür. Mevtinden evvel birkaç def'a intī'āşı ziyādece olup ki ol refāhiyyete ferāḥatü'l-mevt dirler. Ba'dehū def'aten ol şem'a gibi cām-ı

mevti nūş idüp söyünürüz. Vallāhu a'lem **En-naẓarü's-sāliḥ fi kürreti'l-hevā:** Üçinci nāẓar kürre-i hevā beyānındadır. Kürre-i hevā ise kendü zātında bir cism-i basīṭdür. Tabī'ati ḥār-ı raṭbdur ve laṭīf-i şefāfet ve müteḥarrike-i meyyāledür. Şol mekāne ki kürre-i nāruñ altında ve kürre-i mā'nuñ üstindedür ve ḥükemā zu'm idüp didiler ki hevā üç kısma münqasımdur. Evvelkisi kürre-i nārı vely idendür. İkincisi saṭḥ-ı arz vely idendür, üçüncüsü ikisinüñ mā-beyninde vāḳi' olup vasaṭa qalandur. Ammā evvelki kısım ki kürre-i nārı vely ider. Ol hevā gāyetü'l-gāye ḥārredür. Ol hevāya eşir iyye tesmiye iderler ve şol hevā ki vasaṭda qalmışdur, gāyetü'l-gāye bürüdetiyle muttaşıfa olup bārieddür ki aña kürre-i zemheriyye tesmiye iderler. Ve şol hevā ki vely ider, ol hevā muḥtelife olup ba'z yerlerde mu'tedile ve ba'z yerlerde mu'tedile degüldür ve bu hevāya nesīm tesmiye iderler. Ammā felekü'l-kamere ve kürre-i nāra mümāse olan hevā felekü'l-kameruñ deverān sebebiyle kendüsünde sür'at-i ḥareket ḥāşıl olup ol ḥareket sebebiyle kendüsünde bir mertebe ḥarāret ḥāşıl olur ki ol ḥarāret semūma münqalibe olur. Ba'dehū her bār ki aşığa hübüṭ eyleyüp nāzil olsa ḥareke-i ebṭā' olup ve ḥarāreti daḥı olup az olur ve her bār ki ḥarāreti qalīl olup az ola bürüdeti gālib olur. Tā ki ol bürüdet zemherīriyyeye münqalib olinca ve ammā hevānuñ üçüncü kısmı ki ol hevā yeruñ saṭḥına mülāşık olup muttaşıl olmışdur. İmdi ol hevā Şems'üñ şu'ā'ınuñ ve sā'ir kevākibüñ arz üzerinde maṭāriḥi olmak ḥasebiyle ve Şems daḥı ol hevāda

mün'akise olması hasebiyle mu'tedil oldu ve eger Şems'ün eşi'aları olmasa zāhir-i arza mümāsse olan hevā sā'ir hevālardan

[143a]

eşed bürüdetile bāride olurdu. Nitekim 'arz-ı tis'inde ki kūtḥ-ı şimālīnūn altında vāki' olur, bunuñ beyānı ise budur ki 'arz-ı tis'inde gice altı ay olur. Zīrā Şems andan ba'idedür. Bu'dı sebebiyle anda hevā berd-i şedīd ile bāride olur ve ne deñli miyāh var ise mūncemide olur ve cevḡ-i semā dağı muḡlim olur ve ne deñli anda ḥayvānāt u nebātāt var ise cümlesi helāk olur ve zu'm idüp didiler ki kūrre-i nesīmūn yüceligi ve irtifā'ı hevā içinde altı biñ zīrā'dur ve aḡalli saḥḥ-ı arz üzre muḡābık olandır. Zīrā yeryüzinde eñ yüce tağ yüceligi bu mertebeye ve bu miḡdāra bāliḡ olup vāşıl olmaz ve bunda olan ḥarāret cevḡ-i semāda in'ikād-ı ḡuyūm-ı seḥāba māni' olmaz. Zīrā ḡuyūm-ı seḥābuñ in'ikādına māni' beyne's-semā ve'l-arzda olan ḥarāret-i hevādur ki teşḥīn-i kevākimden ve Şems'den ḥāşıl olmuştur ve saḥḥ-ı arzdan mün'akise olan eşi'alardan ḥāşıl olan ḥarāretler māni'-i in'ikād-ı seḥāb olmaz ve ammā kūrre-i nesīmūn saḥḥ-ı esfeli ki kūrre-i arzı vely iden ḡarafıdur. İmdi ol hevānuñ eṡrāf-ı arza tedāḡül eylemiştir. Şol nihāyete varınca ol nihāyetlerde ḥayvān-ı zī'r-reyye şāḡib olanlarıñ ta'ayyüşü mūmkūn degüldür. Zīrā şol mekānda ta'ayyüş ider ki ol mekānda nesīm-i hevā bulına ve dağı ḡāḡice hevā içün taḡayyürāt-ı 'acībe ve taḡavvūlāt-ı ḡarībe vārid olur. Meselā ḡāḡ nūr ve ḡāḡ zūlmet ḡāḡi ḥarāret ve ḡāḡi bürüdet ve ḡāḡi buḡārāt ve ḡāḡi duḡān ve ḡāḡi iḡtilāfū'r-riyāḡ ve'z-zevābi' ve ḡāle ve ḡavs-i ḡuzāḡ ve ḡuyūm ve ru'ūd ve burūḡlar ve şā'ıḡalar ve emḡārlar ve zabāb ve ḡall ve nedā' ve şaḡī' ve ḡulūc ve berd ve şūḡub ve zevātū'l-eznāblar gibi. İmdi bu taḡayyürāt ba'zısı kūrre-i nesīmde vāki' olur ve ba'zısı kūrre-i zemherīrde vāki' olur ve ba'zısı kūrre-i eşi'rde vāki' olur ve ba'zısı sūtūḡ-ı müşterekede vāki' olur. Kūrre-i eşi'ri yyede vāki' olan ebḡāşlar mūrūr eyleyüp ḡayrısında vāki' olan āşāruñ ḡudūsınuñ beyānına zıkr şūrū' eyledük. **Faşlu fī seḡāb ve'l-maḡar ve** Bu faşl seḡāb u maḡarı ve ikisine mūte'allıḡ olan aḡvālleri beyān ider. Zu'm idüp didiler ki ḡaçankim Şems şu üzerine ve dağı arzuñ üzerine ziyā idüp müstevlī olsa şudan bir alay eczā'-i laḡife-i mā'īye taḡlīl idüp ve ol taḡlīlden ḡāşıl olan şeye buḡār tesmiye iderler ve arzdan dağı eczā'-i laḡife-i arziyyeye taḡlīl

[143b]

olup ve ol taḡlīlden ḡāşıl olan şeye duḡān tesmiye iderler. ḡaçankim hevā içinde ol buḡār u duḡān mūrtefi' olup ve riyāḡ anları bir cihāna tedāfū' idüp sürse ve önlerine bir alay yüce taḡlar māni' olsa ve üzerlerine kūrre-i zemherīriyyenūñ bürüdeti dağı müstevlī olsa ve

esfelinden daḥı mādde-i buḥār yere muttaşıl olsa ol buḥār u duḥān zā'il olmaz. İllā çoğalup ve keşir olmadadır ve hevā içre ḡalī z̄ olmadadır ve ba'z-ı eczā'sı ba'zısına tedāhül idüp tā kim kendide bir kalınlık peydā olup ḥāşıl olur ve ol se ḥānetden bulutlar vücūd-pezīr olup eczā'-i buḥāriyye ile eczā'-i duḥāniyyeden müterākime olup peydā olur ve ol her bār ki mürtefi' olsa ba'z-ı eczā'sı ba'zısına munzamm olup bir ḥayşiiyyetle ki içinde olan du ḥān rīḥ olur ve içinde olan buḥār şu olur. Ba'dehū ol eczā'-i buḥāriyye birbirine munzamm olup bir ḥayşiiyyetle mülte'im olup şıkışmasından kaçre kaçre bārān olup ba'dehū tekātur idüp nāzil olur ve nev'en şıkışmasıyla kendide sı klet ḥāşıl olup peydā olur. Anuñ sebebiyle esfele rücū' idüp inmege şürū' eyler ve eger bu buḥār gicede şu'ūd eyleyüp ve hevā daḥı ḡāyetde bārid oldu ise şu'ūd itmede anı men' eyleyüp muncemid kılup bir seḥāb-ı rakīk olur ve eger bürüdet müfriṭa ise ḡaymdan buḥārı muncemide kılup ol buḥār selc olur . Zīrā bürüdet eczā'⁶⁰-i mā'iiyyeyi muncemid kılup ve eczā'-i hevāiyye ile muḥalliṭ olup mānend-i daḳīk nāzil olmağa başlar. Ol ecilden yer üzerinde ziyāde şiddetle vāḳi' olmaz ve ammā ṭolınuñ şiddetle vāḳi' olmasının sebebi budur ki eger buḥār mürtefi' olduğu vakte hevā daḥı olursa ol mürtefi' olan buḥārdan seḥāb müterākime olup ba'zısı ba'zısının üzerine müstevlī olup birbirini def' iderek seyr idüp gider. Nitekim eyyām-ı rebī' ve eyyām-ı ḥarīfde müşāhede olur. Güyā ki penbenden atılmış tağlar gibi. Kaçankim berd-i zemherīriyyeye muşādif olup üzerine 'arız olsa buḥār ḡalīz olup şuya müteḥavvil olup ba'z-ı eczā'sı ba'zısına munzamm olup kaçre-i bārān ḥāşıl olup peydā olur ve ol seḥāblara sıkl 'arız olup a'lā-yı seḥābdan aşğa meyle şürū' ider ve ol seḥābuñ terākümünden ba'z-ı kaṭarāt-ı şıḡār mülte'ime olup muttaşıl olur. Kaçankim ol maṭara nüzül iderken ṭarīkında berd-i müfriṭ işābet idüp 'arız olsa ki ol yere

[144a]

nāzil olup bāliḡ olmazdan evvelce ol maṭar ṭolı olur ve eger ol buḥārlar hevā-yı bārideye bāliḡ olup vāşıl olmazsa eger çok olurlarsa zabāba ki ṭumandur aña müteḥavvil olup döner ve eger az ise ve bürüdet-i leyl ile daḥı mütekāşif olursa ve muncemid da ḥı olmazsa ṭılāl ufacıḳ yağmurdur, aña münkalib olup nāzil olur ve eger gicenüñ bürüdetiyle muncemid olursa şakī'e ki kıraḡıya münkalib olup nāzil olur ve yine ma'lūm olsun ki Allāh-ı 'azīmu's-şānuñ kullarına kendü luṭf-ı lā-tenāhiyyesindendür ki her sene müsteḳarr-ı ḥayvānāt olan yerlerde miḳdār-ı kifāyet-i ma'lūme üzre yağmurları inzāl eylemesi yohsa ḥayvānātı olmayan kıfār [u] belāḳi'e ki arz-ı ḥarābdur, anlara ol deñli yağmur inzāl itmez ve daḥı ehl-i tecrübe olan kimseler zu'm idüp didiler ki her buḳ'a ki ol buḳ'a ile deryānuñ mā-beyni kırk günlük ola, imdi böyle yerler mesken-i ḥayvānāt olmağla lāyık olup şāliḥ olamaz. Zīrā kaçre-i bārān-ı Raḥmet ol yerlere

⁶⁰ "Eczā" iki kez yazılmış.

nâzil olmaz ve yine lutf [u] kerem-i lâ-tenâhiyyesindendir ki müfîd olan bârân inzâl eylemesi miqdâr-ı kifâyetden kâşıra olan bârân inzâl eylemez. Zîrâ bir şey inbât itmez ve miqdâr-ı kifâyetden dahı ziyâde inzâl itmez. Zîrâ her şey gark idüp inbâta mâni' olur. Nitekim kavm-i Nûh 'aleyhi's-selâm ile bu mu'âmeleyi eyledi ve bu didüğümüz ma'nâlara nazm-ı Kerîm'de işâret idüp buyurur ki: *"Vellezî enzel nâ mine's-semâ'î mâ'en bi kâderin fe-enşernâ bihi beldeten meytâ'en kezâlike tuhracûne."* Ya'nî ol Allâh-ı 'azîmü's-şân semâdan bârân-ı Rahmet her yerüñ ve mevzi'üñ kifâyeti deñli inzâl idüp 'aķabinde her belde-i meyyiteyi cünbişe getirüp ter [ü] tâze eyledi. Buncılayındur bi-'aynihi ki sizler câm-ı mevt nûş idüp zîr-i zemîn olduktan sonra nefh-i Şûr'üñ nefhasın istimâ' idince zîr-i zemînden şükûfe-vâr şükûfte olup sahrâ-yı mahşere ihrâc olunup vücûda gelürsin. **فاصله في زمره الصالحين**

İhtilâf **مناها** : Bu faşl gün-â-gün rûzgârları beyân ider ve esdügi mevzi'lerüñ ihtilâfları beyân ider. Hükemâ zu'm idüp didiler ki rûzgârlaruñ hudûsı hevânüñ temevvüc idüp lerzeye gelmesiyle ve hevânüñ her cihâta hareket eylemesiyledür. Nitekim bahrûñ temevvüci şularuñ ba'zısı ba'zısını ba'z cihâta tedâfû' eyleyüp def' itmesiyledür. Zîrâ hevâ vü mâ' ikisi bahrân olmada müsâvîlerdür. İllâ bu kadar vardır ki eczâ' -i mâ' şa ķîle ve ğalîze batî'ü'l-harekedür ve hevânüñ eczâ'sı ise laķîfe ve hafîfetü'l-harekedür. Ammâ ol hareketüñ hudûsıñuñ keyfiyyet, budur ki

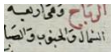
[144b]

şol edhîne ki arzdan te'sîr -i Şems hasebiyle ve yâhud Şems'üñ harâretinden olan eşyâ'-i yâbisenüñ hasebiyle hâsıludur. Kaçankim ol edhîne tabâķa-i bârideye vâşıl olsa ikiden hâlî degüldür. Yâ ol edhînenüñ harr u şûreti münkesir olursa bâķî kalan şeye bir keşâfet hâşıl olup ol keşâfetüñ sıķlı hasebiyle nüzûli kaşd idüp hevâda mevcler peydâ olup rûzgârlar hâdiş olur ve eger harr u şûreti üzre bâķî kalursa ol harâret hasebiyle felekü'l-kamer ile müteharrike olan kürre-i nâra varınca şu'üd idüp çıkar. Bu kez anda olan harâretile şu'üd idüp kürre-i nâra vâşıl olur. Kürre-i nâra vâşıl olup bâliĝ olduĝı gibi kürre-i nâruñ hareke-i devriyyesi anı redd-i şedîd ile esfele redd idüp anı merdûd ider. Ol dahı merdûdiyyeti hâlinde hevâya ķarb-ı şedîd ile mülâķî olup işâbet idince hevâda mevc hâşıl olup rûzgârlar peydâ olur ve ol rûzgârlar ve ol rûzgârları hevâ taķlîl itmesinüñ sebebi budur ki yâ ol rûzgârlaruñ mahrec[i] mu'avvec olup egridür bu kez mahrecinden çıkınca hevâyı taķrîke mecâli ķalmaz ve yâhud hevâyâ nâzile olan riyâh şu'üd-ı müstaķîmden nâzil olup bu kez etrâfı taķrîke mecâli olmaz ve az olur ki bir ĝayrı rûzgârlar ol rûzgâra vâşıl olup ve ol rûzgâra esfelinden edhîne imdâd idüp ol rûzgârı bir ĝayrı cihete meyl itdürür ve dahı rûzgârüñ enzer ü eşed[i] şol rûzgârdur ki mâddesi edhîneden ve ĝayr şeylerden bilâ-vâşıta hareket eyleye, belki vâşıtası harâret-i şu'â'-ı Şems ola. Zîrâ

şu‘ā’-ı Şems hevâyı taḥalḥül itdürüp ve içine girüp kaynadur. Ba‘dehū ol hevānuñ ḥarāretin ziyāde idüp ol ḥarāret-i zā‘ide ḥasebiyle hevāda maḥūf mevcler ḥāşıl olup rüzgārlar peydā olur ve ammā zevba‘a ki kaşırğa didükleri şeydür, ol rüzgārdur ki kendi zātında ve nefsinde mānend-i menāre devr idüp eser . Bu rüzgāruñ ekşer tevellüdi şol rüzgārlardandır ki ṭabaka-i bārideden rücū‘ idüp dönince bir seḥāb-ı şedīdeye şiddetile muşādif olup işābet ider. Pes anda olan şiddet-i ḥareke seḥābı devr itdürür. Bu kez ol seḥābuñ devrānından devrān üzre esfel-i arza nāzil olur ve çok olur ki anuñ māddezinuñ meslek-i şu‘ūd müdevver olur. Kezālik hūbūb idüp nāzil olmasınınuñ esmesi daḥı müdevver eser. Kıvırcık sacuñ aşl-ı maḥreci egri olduğıçün olduğı

[145a]

gibi ve az olur ki ol kaşırğanuñ sebep-i esmesi muḥālif olan rüzgārlaruñ mülākāt olmasındandır. Zīrā bu rüzgārlar biribirine mülākī olsalar biribirini yolından men‘ idüp def‘ iderler. Anuñ sebebiyle bir rüzgār-ı müstedīr mānend-i menāre peydā olup ḥāşıl olur ve az olur ki bu rüzgār sefīneye muşādif olup uğrar ve sefīneyi zabt idüp devr itdürür. Ve az olur ki bir kıṭ‘a seḥāb içinde bulunur ve hevāda ol seḥāb devr itdürür. Anı aşāğadan görenler semāda tinnīn ki yılandur, ṭayerān idüp devr iderler. Zīrā yılan müşābih olur ve yine ma‘lūm olsun ki uşūl-i riyāḥ dördtür. Evvelkisi şimāldür ve anuñ esmesinuñ maḥalli ve mekānı benāt-ı na‘şuñ toğduğı yerdendir tā ki mağrib-i Şems’e varıncadır ve ikincisi cenūbdur ve üçüncü şabādur ve anuñ esmesinuñ mekānı ve maṭla‘ı benāt-ı na‘şuñ toğduğı yerden tā maşrıḳ-ı Şems’e varıncadır ve dördüncüsü debūrdur ve anuñ esmesinuñ mekānı Süheyl’uñ toğduğı yerden tā mağrib-i Şems’e varıncadır ve esmelerinuñ şūreti budur. Vallāhu a‘lem. **Faşlu fī uşūli’r-**

riyāḥ: Ammā şimāl rüzgārı kendü zātında bāride [vü] yābisedür. Zīrā şol nāḥiyeden esüp gelür ki Şems ol nāḥiyeye aşlā müsāmit olup ol yeri ḥarāretlendürmez, belki ol yere qarībe bile olmaz ve ol nāḥiyede ‘azim şelcler olup miyāḥ -ı cāmide çokdur. Şimāl rüzgārı ol şelcler ve miyāḥ-ı cāmidelere üzerinden geçmesiyle bürüdet kesb ider ve bu nāḥiyenüñ şahrāları çokdur ve deryāları ḳalīldür ve ol ecilden şimāl rüzgārı şahrā ve berr [ü] yābānlardan yübüset kesb ider ve şimālūñ esmesi cenūbdan eşeddür.

[145b]

Zīrā şimāl rüzgārınınuñ maḥreci ve çıḳduğı maḥal vardır ve maḥrecinuñ dar olması ise şiddet ile esmesine mu‘ayyendür. Şol şu gibi kim kaçan ol enbūbe-i dıyḳdan ḥurūc idüp çıḳsa şiddetle çıḳup ḥurūc ider. Ammā cenūb rüzgārı böyle degüldür. Zīrā anuñ maḥreci ve maṭla‘ı vāsi‘dür. Ol ecilden şiddetle ḥurūc itmez. Şol şu gibi kim enbūbeden dökülse ki çanaḳdur ağız

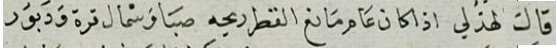
vāsi‘ olmağıla sür‘at ü şiddetle dökülmez ve bu kelāma sened ü delīl ise şimāl rūzgārının mahreci ve maṭla‘ı dar olmasıdır ki zīrā tağlar arasından çıkup esmesidir ki nāhiye-i şimālde ‘azīm çok ve yüce tağlar vardır ki ol tağların ara yerlerinden çıkup eser ve cenūb rūzgārının mahreci ve maṭla‘ı ise deryāların üzerinden gelür. Anda ise ol deḥlī tağlar yokdur ve daḥı şimāl rūzgārının ḥāşşalarındandır. dimāğı takviye idüp muḳavvī olmasıdır ve ebdān u ecsāda şalābet olup metīn ü müstaḥkem itmesidir ve elvān nāsı müstaḥsen idüp ḥasen eylemişdür ve ḥavāss-ı zāhiriyyeyi ve bāṭiniyyeyi şāfi kılup mücellā itmişdür ve şehvet daḥı şāfiye kılmasıdır ve ḥükemā zu‘m idüp didiler ki rūzgār-ı şimāliyye vü cenūbiyye kaçan bunların esmeleri bir mahrecden ve maṭla‘dan devām üzre esmeleri vāki‘ olsa ol zamānda ḥayvānātın tevellüdi çok olur ve şimāl rūzgārı ekşer olursa anın zamānında olan mevlūd ekşeriyā zükür olur ve eger cenūb rūzgārı ekşer olursa anın zamānında olan mevlūd ekşeriyā ināş olur ve lākin tā‘ife-i ‘Arab şimāl rūzgārı mā-beynlerinde zemm iderler. Zīrā ḡuyūm ki bulutlardır, anları kıṭ‘a kıṭ‘a kılup tefrīk idüp māni‘-i maṭarolup ve şiddet-i berd peydā idüp taḥşil ider ve şitāda dā‘imī olup ekşeriyā ol eser ve cenūb rūzgārın med ḥ iderler. Zīrā cenūb rūzgārı şimāl rūzgārının ‘aksini ider. Ol ecilden cenūb rūzgārının esmesinde anlara ḥayr-ı keşir ḥāşıl olur.

Ammā riḥü’l-cenūb: Ammā cenūb rūzgārının taḥt‘atı ḥār-ı raṭbdur. Zīrā cenūb rūzgārının esmesi nāhiye-i ḥaṭṭ-i istivādandır. Ḥarāret ise ḥaṭṭ-ı istivāda ifrāt üzredür ki ziyādesiyle ısıcağıdır. Zīrā Şems senede iki def‘a ḥaṭṭ-ı istivā üzre müsāmit olup üzerine müstevlī olur ve ḥaṭṭ-ı istivādan daḥı ba‘ide olmaz. Ol ecilden ol semte ḥarāret ziyāde olur ve bir daḥı ol cānibde deryālar çokdur. Şems ol

[146a]

deryāların üzerine müstevlī olunca gün-ā-gün buğılar ve ebḥire-i keşire-i raṭīye (?) kesb idüp peydā ider. Bu kez cenūb rūzgārı daḥı üzerlerine uğrayacak anlardan ruṭūbet kesb idüp raṭb olur ve daḥı cenūb rūzgārı ebdān u ecsādı merḥī kılup ve insānda kesel iḥdāş idüp ve semā‘ında ki işitmesidir şamem iḥdāş idüp ve ba şarında ḡışāve peydā ider ve cenūn rūzgārlarının esmesi vaktinde deryālarda ‘azīm sevād peydā olup zāhir olur. Ammā⁶¹ şimāl rūzgārlarının esmesi vaktinde böyle degüldür. Zīrā şimāl rūzgārı hevāyı şāfiye kılur ve saṭḥ-ı biḥārı rākide kılup mevclī ider ve daḥı ‘acā‘ibāndandır ki kaçankim cenūb rūzgārı mā‘-i cāriyye üzre uğrayup üzerine esse ol māyı ḡāyetü’l-ḡāye bāride kılur. Şimāl rūzgārı ise şu üzerine uğrayup esse ol şuyı ḥarāret üzre ibkā idüp kemākān ḥārre kılur. Ḥükemā zu‘m idüp didiler ki bunun sebebi budur ki şimāl rūzgārı esdüğü vakte şuyun enderūnında ḥarāret iskān itdürür. Nitekim müşāhede ile görürsün kim şitāda ḥarāret enderūn-ı arzda mahḥfi olup

⁶¹ Metinde “Ammāl” şeklinde yazılmış. Anlam bağlamı bakımından uyum sağlamadığından dolayı “ammā” diye okundu. Ayrıca Topkabı Nüshasında da “ammā” şeklinde yazılmış.

kemînde kalur ve ammâ cenûb rûzgârı esince şunuñ derûnında olan harâreti izâle idüp bu kez hûbûb vâkıinde derûn-ı mâ içre olan harâret hârice olup çıkar. Nitekim şayfda müşâhede idüp görürsün kim zîrâ enderûn-ı arzda olan harâret zuhûr olup hevâ hâr olur ve derûn-ı arz bâride olup bürûdet üzre bâkî kalır. Bu kez derûn-ı şuda olan harâret cenûb rûzgârı esdügi vakte derûnında olan harâret-i zâhiriyye zuhûr idüp çıkınca şunuñ kendi tabî'ati bürûdet üzre iken tabî'ati üzre bâkî kalup bâride olur ve dahı tâ'ife-i 'Arab cenûb rûzgârın medh idüp senâ iderler. Zîrâ cenûb rûzgârı bulutları inşâ idüp ihdâş ider ve zu'm idüp didiler ki levâ kıh ile müsemmâ olan rûzgâr cenûb rûzgârınuñ nev'idür ve yağmur dahı vücûd-pezîr olmaz. İllâ cenûb rûzgârı ile olur. Ya'nî kaçankim bir sene kısır olup yağmur yağmasa ma'lûmdur ki ol senenüñ rûzgârları şabâ vü şimâldür. Bu rûzgârlar qarâr üzredür. Gâhice debûr dahı eser, vallâhu'l-a'lem. **Ve ammâ rîhü's-şabâ:**

[146b]

ammâ şabâ didükleri rûzgârınuñ tabî'ati i'tidâle qarîbdür. Eger şabâ rûzgârınuñ esmesi evvel nehârda vâkı' olursa ol rûzgârınuñ tabî'ati bürûdete mâ'il olur. Zîrâ mevâzi'-i bârideye uğrayup mürûr ider ki ol mevâzî'lere Şems gicelerde ba'ide olmasıyla ol mevâzi'e bürûdet kesb idüp bâride olur. Bu kez şabâ ol mevâzi'e uğrayınca anlardan nev'en bürûdet kesb idüp bâride olur ve şabâ rûzgârı gâyetü'l-gâye memdûh u hûbdur ve lâkin zamânı aqall min-çalîldür. Zîrâ şu'â'-ı Şems ol rûzgârınuñ halefinden gelüp ol şabâyı sürer. Kaçankim Şems tulû' itse şabâ rûzgârı öñi beri sevķ idüp sürer. İmdi bu rûzgâr dâ'imâ Şems'ün öñinde olup ve Şems anuñ ardından harâretiyle anı teshîn idüp mu'tedil kıılır ve bu rûzgâra nesîm dahı tesmiye iderler ve seher rûzgârı dahı dirler ve insân bu rûzgâr ile şafâ kesb idüp müteleziz olur ve kaçankim insâna işâbet idüp dokında ol marîz kendü zâtında râhat-yâb olup nev-hayât bulmuş olur. İmdi bu rûzgârınuñ esmesi olursa gice vakt-i seherde olur ve gündüzde kabîl-i Şems'de evvel-i nehârda olur. Zîrâ bu vaktlerde hevâ mu'tedil olur, bürûdet-i leyl ve harâret-i Şems ma'âca tahalluţ oldukları için. **Ve ammâ rîhü'd-debûr:** Ammâ debûr didükleri rûzgâr şabâ rûzgârına muhâlifdür. Zîrâ debûr esdügi vakte Şems andan idbâr ider. Ol ecilden debûr rûzgârın teshîn idemez, şabâ rûzgârın teshîn itdügi gibi ve bu debûr rûzgârı dâ'imâ âhir-i nehârda esüp evvel-i nehârda ve gicede hûbûb idüp esmez. Zîrâ Şems anuñ esmesi mahallerine kalmayup gurûb ider ve bu vakte bâliğ olup buhârât tahlîl idüp harekete mecâl kalmaz. Ol ecilden debûr esmesinüñ zamânı aqall min-çalîldür. Ve bu rûzgâr hâşşaları havâşş-ı şabâyı muhâlifdür ve bu hûşuşda baş u tatvîl ile bahş sebķat idüp geçdi ve rebî'ü'l-ebrâr-nâm kitâbında zıkr idüp rûzgârlardan dördi rahmetdür. Evvelkisinüñ ismine nâşirât dirler. Bu rûzgâr ise emvât-ı nebâtâtı ihyâ ider ve ikincisinüñ ismine mübeşşirât dirler. Ol ise

raḥmet ile tebşîr idüp beşâret ider ve üçincisinüñ ismine levākîḥ dirler. Ol ise bulutları yükledüp emr olınan

[147a]

mevzi'lere götürür ve dördincisinüñ ismine zâriyât dirler. Ol ise yağmurı rûy-ı zemîne baḥş ider ve dört rûzgâr daḥı 'azâbdur. Evvelkisinüñ ismine şarşar dirler. Ve ikincisinüñ ismine 'aḳîm dirler. Bu ikisi berü şahrâlarda olur ve üçincisinüñ ismine 'âşaf dirler ve dördincisinüñ ismine kâşîf dirler ve bu ikisi daḥı deryâlarda olur ve şabâ rûzgârı cānib-i maşrıḳdan gelür ve debûr rûzgârı ise cānib-i mağribden gelür ve cenûb rûzgârı ise yesâr-ı kıbleden gelür ve şimāl rûzgârı ise yemîn-i kıbleden esüp gelür. Ve ḥurûḳ rûzgârı ise şimālîyle debûruñ mâ-beyninden esüp gelür ve nekbâ rûzgârı şabâ ile cenûb mâ-beyninden esüp gelür ve bir rûzgâr daḥı vardır. İsmine rîḥ-i kâ'ime tesmiye iderler. Enfâs-ı ḥalâ'îḳ ba'de'l-mevt ba's idüp kaldurur beyt:

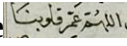
Mağrûr meşev ki dem-be-dem dest-i ecel

Berhem zened in binā ki efrāşte'î

Ya'nî ey ḥ'âce mağrûr olma ki zîrâ nefis-be-nefsüm ecel pehlivānı destin çarpup geliyor ki senüñ binā itdügin binâyı ḥarâb-ender-ḥarâb itmek için . **الاستغفر فاعبنا** **Faşlu fî ḥavāşşî'r-riyāḥ ve menāfi'hā ve 'acā'ibhā:**⁶² Bu faşl rûzgârlarda olan ḥāşşa ve rûzgârlaruñ menāfi'in ve 'acā'iblerin beyân ider ve rûzgâruñ eñ a'cebî uğraduḡı sâz [u] sözleri alup ve uğraduḡı rāyiḥa-i ṭayyibeleri ve bed olan rāyiḥaları alup ve ebḥire vü edḥineleri ḥikāyet idüp ulaşıdurur. Ba'dehû ağaclaruñ yaprakların açup ne deñli eşcâr var ise cümlesin yeşil elbâs ile müzeyyen kılur ve ne deñli zürû'lar var ise cümlesin ṭarâvetlendürüp raṭb ider ve ne deñli ḥubûbât var ise cümlesin ḳurıdup tecfîf ider ve ne deñli ḥayvānât [var ise] cümlesinüñ ṭabî'ati taḡayyür idüp anlarda te'sîr idüp eşer îrâş ider . Ḥattâ dinildi ki zûkûr [u] inâşda te'sîr idüp eşer îrâş ider. Kezâlik ebdân-ı nâsda te'sîr idüp ba'z-ı ebdân merḥî kılur ve ba'z-ı ḳuvâyı za'îf kılur ve ḥûb levnüñ şufrete taḥvîl idüp meyl itdürür ve ba'z rûzgârlar ise ebdân-ı ḥayvānâtı muḥkem kılup ḳavî olanuñ ḳuvvetin ziyâde ider ve levnlerin ḥoş kılup münevver idüp ve ṭabî'atların müleyyen ider ve bunlaruñ cümlesinden daḥı a'cebdür ki bulutlarla telâ'ub idüp mânend-i şıbyân taḥrîk idüp oynadukları gibi bunca seḥâbları neşr idüp daḡıdurlar ve ba'zısın cem' idüp birbirine munzamm iderler ve ba'zısın müteḥalḥül kılup mânend-i penbe mefrûş idüp beyne's-semâ ve'l-arz

⁶² Metinde başlık kısmı boş bırakılmış direkt açıklamaya geçilmiş. Başlık Topkapı nüshasından bakılarak yazıldı.

[147b]

baş iderler ve ba'zısı ba'zısının üzerine müterākime olup bindürürler ve ba'zısı ta'sīr idüp şıķup ma'sūre kılurlar ve bu aḥvāllerüñ cümlesi yağmur ecilinden ötürüdür. Zīrā yağmur sebep-i ḥayāt-ı 'ālemdür ve sebep-i ḥayāt-ı nebātāt u ḥayvānātdur ve sebep-i vücūd-ı mādde-i me'ādindür. Bunların cümlesinüñ sebep-i ḥayātlarıdır. Ve Allāh-ı 'azīmü's-şān bu ma'nālara nazm-ı şerīfnde işrāb idüp buyurur ki: *"Vehuvel-lezī yursilu'r-riyāḥa buṣran beyne yedey rahmetihi hattā izā eķallet seḥāben şikālen suķnāhu libeledin meyyitin fe-enzelnā bihi'l-mā'e fe-aḥracnā bihi min -külli's-semerāti"* Fesübḥāne mā a'zame şānühü. **Faşlu fı'r-ra'd ve'l-berķ ve** .⁶³ Bu faşl ra'd u berķ ve ikisine müte'allık olan aḥvālleri beyān ider. Hükemā zu'm idüp didiler ki kaçankim arz üzerine Şems işrāk idüp müstevlī olsa ol Şems'ün ḥarāretinden bir alay eczā'-i nāriyye taḥlīl olup eczā-yı arziyyeye qarışup ve ikisi imtizāc idüp mürtefi' olup mecmū'ısına duḥān tesmiye iderler. Ba'dehū yine ol duḥān [u] buḥār ile def'a-i sāniyede mümāzic olup ikisi şey-i vāḥid olup ma'āca ṭabaķa-i bārideye mürtefi' olurlar ve irtifā'ları ḳatında ol buḥār seḥāba mün'aķid olur ve ol seḥāb içre nev'en duḥān maḥbūs olup ḥabs olunur. Ba'dehū ol duḥān eger ḥarāreti üzre bāķiyye ḳalursa kürre-i nāra varınca şu'ūd idüp kürre-i nāra vāşıl olmağa ḥareke ider ve eger ol dūḥān ol seḥāb içinde bāride olursa bürüdetine binā'en nüzūli aşığa ḳaşd idüp ḥarekete gelür. Ve'l-ḥāşıl her ḳanķısı olursa olsun eger şu'ūdi ve eger nüzūli bu iki ḥālde ol duḥān bulutları temzīķ-i şedīd ile mess ü mezķ eyleyüp bulutları şiddetle temzīķ ve yırtmasından bulutlar mā-beyninde ra'dlar ḥāşıl olup peydā olur ve çok zamān olur ki anların şiddetle biribirlerine ittişāllerinden nār peydā olup berķ ḥāşıl olur ve lākin eger duḥān laṭīf olursa şu'le olup tizcek zā'il olur ve eger ğalīz olursa şā'ıkaya münķalib olup şā'ıkā olur. Ğalīzetine ve keşretine göre bu kez her neye i şābet iderse ol şey iḥrāk bi'n-nār ider ve çok kerre olur ki ḳapular üzerinde olan demürlere işābet idüp ṭoķınur ve ol demürleri⁶⁴ mānend-i şu ider ve āġaclarına aşlā zarar itmez ve yine çok kerre altunī ve gümüşī kīseleri içinde eridüp mānend-i şu ider ve ol kīselere zarar itmez ve ḳılıc ğılāflarına işābet idüp ṭoķınur. Ḳın içinde olan ḳılıcı iki pāre ider ve ḳına zarar itmez ve ğāḥice yüce ṭaġlar üzerine vāķi' olur ve ol ṭaġları iki şakķ ider ve ğāḥice şular

[148a]

üzerine vāķi' olup şu içinde olan ḥayvānāt iḥrāk bi'n-nār idüp helāk ider ve a'lem ma'lūm olsun ki berķ u ra'd didükleri şeyler ğāḥice ikisi ma'āca vāķi' olup ḥāşıl olurlar lākin berķ olan şu'lesi görürsün ki ra'd iḥdāş olup işidilmezden evvelce . Zīrā berķ başaruñ

⁶³ Metinde başlık kısmı boş bırakılmış, Topkabi Nüshasından bakılarak yazıldı.

⁶⁴ Derkenarda yazıyor.

muḳābelesinde vāḳi' olup baṣar ile idrāk olunur ve ra'd ise sem'le idrāk olunur. Sem'ün idrāki ise hevānuñ temevvücüne tevaḳḳuf ider tā ki hevā ol şavtlar ile muḥtelit ba'dehū ol hevā-yı muḥteliteyi mānend-i mevc çalkanup ḳulaḡuñ dibine vāşıl olunca ol vakte sem' anı idrāk ider. Baṣar ise muḳābeledede olmaḡıla idrāki tīzdür. Görmez misin kim ḳaşşār bir şevbi bir taşa çalup urdı kim ol şevbi taş üzerine mülākī olduḡın görürsin. Niçe zamāndan soñra telākīsinden ḥāşıl olan şavt u şadāyı işidürsin ve daḡı ra'd u berḳ şitā vü ḳış günlerinde vüçüd-pezīr olup vüçüda gelmezler. Zīrā ḳış günlerinde ebḥire [vü] duḡāniyyeye aḳall min-ḳalīldür. Ol ecilden bilād-ı bāridelerde vüçüd-pezīr olup vüçüda gelmezler ve ḳarlar nāzil olup yaḡarken vüçüd-pezīr olup vüçüda gelmezler . Zīrā şelcūñ bürüdeti bu ḥār [u] duḡāniyyenüñ ḥarāretin teskīn idüp söndürür ve daḡı berḳ-i keşīr vā ḳi' olmaz. İllā yaḡmuruñ keşreti ve şiddeti zamānında vā ḳi' olur. Zīrā eczā'-i sehāb ol vakte mütekāşife olur ve ḳaçankim eczā'-i guyūm mütekāşife olsa içinde şu münḥaşıra olup maḥbūs olur. Bu kez ol şu nāzil olsa şiddetile nāzil olur. Nitekim bir aḳan şuyı ḥabs idüp men' itseler ol şu maḥbūs olmaḡıla kendide ḳuvvet ḥāşıl olur. Bu kez ol şuyı def'aten şalıvirseler evvelkiden ziyāde sür'atle cereyāna başlayup aḳmaḡa başlar. Ol ecilden dimişler ki bir kimesne kendini gülmeden ḥabs idüp men' itse baḡteten ḳahḳaha ile gülmege şürü' eyleyüp başlar. **Faşlu fī'l-ḥāleti ve ḳavsu ḳuzah ve'ş-şemsiyyāt:** Bu faşl hāleyi ve ḳavs-i ḳuzahı ve şemsiyyātı ve anda zāhire olan şeyleri ve daḡı cevvi-i semāya nāzır olan kimesneler için görinen şuları ve daḡı hey'et-i 'aşā üzre ve hey'et-i rümḥ üzre zāhire olan şeyleri beyān ider. Ḳāḍī 'Ömer bin Sehlān es-Sāvī rahmetu'llāh zıkr idüp buyurur ki bu umūrlaruñ ḡavrına ve taḥḳīḳine vāşıl olupilmek dört muḳaddime üzre mevḳūfdur. **El-muḳaddimetü'l-ülā:** Evvelki muḳaddimesi gözinüñ nūrınuñ mün'akis olmasın beyān ider ve göz nūrınuñ in'ikāsı ise zū'uñ in'ikāsına ḳıyas olunmaz. Zīrā zū'uñ in'ikāsınuñ ḥāricde eşeri ve ḥaḳīḳati vardur.

[148b]

Ve ammā baṣaruñ şu 'ā'ınuñ in'ikāsınuñ ḥāricde eşeri ve ḥaḳīḳati yokdur. Zīrā insān ḳaçankim bir şeye nāzar idüp baḳsa anuñ gözinden bir nūr zuḥūr idüp çıkar ve ol mubaşşar olacaḳ ve görilecek şeye muttaşıl olur. İttişālinden soñra ol nūr yine mün'akis olup rüçü' ider. Ol nūr gelüp göze vāşıl olduḡı gibi nāzır olup baḳan kimesne için baḳılan şeye ve müdrike 'ilm-i lāḥıḳ olup rüçü' ider. Ol nūr gelüp göze vāşıl olduḡı gibi nāzır olup baḳan kimesne için baḳılan şeye ve müdrike 'ilm-i lāḥıḳ olup ol eṣnāda idrāk ider . Be-ḡāyet ḥarekesi serī' olmaḡıla baḳan kimesne bu aḥvālleri ḥiss idüp idrāk idemez ve ammā zū'uñ in'ikāsı bir cism -i muzī'ün zū'ından ya'nī bir nūr bir cism -i keşīf [ü] muşayḳaluñ üzerine vāḳi' olur. Bu kez ol nūr ol cism -i keşīf [ü] muşayḳaluñ üzerinden mün'akis olup yine bir cism -i keşīfün üzerine vāḳi' olur ve lākin şol şartla ki ol cism-i keşīfün vaz'ı ve tūruşı ol cism-i muşayḳaldan ol cihet

üzre ola kim ol cism-i muẓī' ol cism-i muşaykaluñ ƙanƙı cihetinde olursa cism-i keşīd daħı ol cihete ola ve'l-hāşıl cism-i muşaykala ciheti muğāyir ü muħālif gerek ü lāzımdur ki zāviye-i in'ikās zāviye-i şu'ā'a müsāvī ola. İmdi bunuñ içün bir şekl taşvīr olınmaƙ gerek tā ki fehm olına. Şūreti budur Dā'ire -i be , ze, cim muẓī' olsun . Meşelā ve dā'ire -i de mir'āt-ı cism-i muşaykala olsun ve dal ol daħı dā'ire-i ve, te, re olsun. Ve daħı cism-i muẓī' den saṭḥ-ı mir'āt üzre vāƙı' olan ḥaṭṭ-ı şu'ā'ı ol daħı mim, tı olsun ve daħı ol şu'ā'ı ki saṭḥ-ı mir'ātdan çıƙup şol cism üzre mün'akise olmuşdur ki ol cismüñ mir'ātdan vaz'ı cism-i muẓī'üñ mir'ātdan vaz'ı gibidür. İşte şu'ā'ı ḥaṭṭ-ı tı, kef olsun. Bu kez zāviye-i mim, tı, dal zāviye-i ittişāldür ve daħı zāviye-i mim, tı, kef zāviye-i şu'ā'dur. Ve zāviye-i cim, kef, tı, lām, zāviye-i infikākdür. Kaçankim in'ikās-ı zū' ma'lūm oldıysa in'ikās-ı başarı daħı üzerine muƙāyese idüp kıyās eyle ve dinilür ki kaçan muḥāzāt-ı nāzır olan kimesnenüñ öñinde bir cism-i muşaykal taƙdīr eylesen ve tevehhüm eylesen ki ol

[149a]

nāzır olan kimesnenüñ ḥadeƙa-i başarından ki göz bebeginde bir ḥaṭ çeküp ol cism-i muşaykala muttaşıl olsa ve daħı taƙdīr eylesen ki ol saṭıḥdan ḥārice olan ḥaṭṭuñ bir ucı cism-i muşaykaluñ saṭḥı üzre ƙā'ime olmasın meşelā 'amūd gibi , böyle olunca ol cism-i muşaykal üzerine bir ḥaṭ tevehhüm olunur ki ol ḥaṭ faşl-ı müştarekdür, nāzırdan ol cism-i muşaykala muttaşıl olan ḥaṭṭuñ saṭḥ üzre olan ḥaṭṭuñ mā-beyninde imdi bu iki ḥaṭdan ya'nī nāzırdan ḥāşıla olan ḥaṭṭ-ı muttaşıl ve cismüñ saṭḥı üzre mersūme olan ḥaṭta bu iki ḥaṭdan iki zāviye ḥāşıl olur. Eger iki ḥaṭ istiƙāmet üzre ƙā'ime olurlarsa imdi taraf-ı nāzırda olan ḥaṭ ḥādde olup ve saṭḥ üzre olan ḥaṭ münferice olur. Bi'l-farz eger farz eylesen ki bu iki ḥaṭṭuñ mā-beyninde müştareke olan noƙṭadan bir ḥaṭṭuñ ḥurūcını şart-ı ān ki cihet-i nāzıra muħālif ola ve daħı ol cism-i muşaykaldan ol ḥaṭṭuñ vaz'ı nāzırdan ḥāşıl olan ḥaṭṭuñ vaz'ı gibi ola. İmdi her cism-i keşīf bu ḥaṭṭuñ tarafında vāƙı' olsa ol cismi nāzır olan kimesne görür ve bu rü'yete in'ikās-ı başarı tesmiye iderler. Nitekim insān āyīnede ḥalkdan ve yāḥud cānibinde ve yāḥud üzerinde ve yāḥud altında olan kimseleri görüp müşāhede itmesi gibi. Bu şerā'it üzre olduğı vakte. **El-muƙaddimetü's-sāniyye:** İkinci muƙaddimesi kaçankim mir'āt ki āyīnedür , küçük olsa ki ol āyīnede şekl-i eşyā' kemāhī olduğı hey'et üzre görünmez . Meşelā şekl-i murabba' u müşelleş ve bunlaruñ emşāli gibi . Zīrā bunlaruñ emşāli mir'āt -ı şağīrede iḥāta olunup görünmez. Belki bunlaruñ eşkāllerinüñ levni mir'āt-ı şağīrede aḥmer ve yāḥud esved görünür. **El-muƙaddimetü's-sālişe:** Üçüncü muƙaddimesi kaçankim mir'āt-ı mülevvene olsa ol mir'āta eşyā' emşāl-i mīnā'-i aḥḍarda beyāz sarı görünmeyüp belki ḥaḍara ve yeşile müşevveb olup bu minvāl-i meşrūḥ üzre görünür. **El-muƙaddimetü'r-rābi'a:** Dördüncü muƙaddimesi şol şey ki 'aksi mir'āta görünür. Ol mir'āta olan şeyüñ ḥaƙıƙati yokdur. Zīrā eger ol şeyüñ mir'āta

ḥaḳīḳati olsaydı āyīneye nāzır olan kimesne kaçankim mevzi'-i āḫire intikāl eylese gerek. Ol şeyüñ ol āyīnede evvelki ḥāl üzre olup görine. Ḥāl bu ki böyle degüldür. Zīrā biz tecrübe ile bir mir'āta bir şecereyi görürüz. Ba'dehū kaçankim bir cānib-i āḫire intikāl

[149b]

eylese gerek. Ol şey ki ol āyīnede evvelki ḥāl üzre olup görünür. Ḥāl bu ki böyle degüldür. Ol şecere bir cānibde görürüz ki evvelki cānibüñ gayrı imdi mir'āta olan şeyüñ ḥaḳīḳati olsaydı baḳan kimesnenüñ mekānı deḡışmekile ve müteḡayyir olmaḡla āyīnede olan şeyüñ taḡyīri lāzım gelmez idi . İmdi ma'lūm olup şābit oldu ki mir'ātda görinen şeyüñ ḥaḳīḳati yokdur. Belki mir'ātda olan şeyüñ bāb-ı ḡayāldendür ve bu maḳāmda ḡayālūñ ma'nāsı ise bir şeyüñ şūreti bir ḡayr-ı şeyüñ şūretiyle görilmesidür. Ve daḡı insānuñ rāyı tevehhüm ider ki şeyüñ birisi şeyüñ āḫirde dāḡıl ola. Ḥāl bu ki ḥaḳīḳatde böyle degüldür. Belki şeyüñ birisi āḫirüñe şeyüñ sebebiyle ve vāsıtasıyla görünür. Ol şeyde şābit olma ıksızuñ imdi kaçankim nāzır olan kimesne bir mir'āta nāzır eylese her cismüñ ol mir'āta nisbeti ol nāzır olan kimesnenüñ nisbeti gibidür. Nitekim biz in'ikās-ı baḡarda beyān eyledük. İmdi çünkim muḳaddemāt-ı erba'ayı bildük ise tevfiḳ-i 'avn-i 'İlāhiyle biz daḡı dirüz. **Ammā el-hāle:** Hāle şol şey ile dirler ki cevvi semā vü arzda eczā'-i reḡıyye-i muḡayḳaladan in'ikās ile ḡaḡıl olan şeydür. Ḥāḡılı şikeste olan ḡürde mīnāları ve şīşe-i şikesteleri hevā-yı ḡerre semāya cezb idüp ref eyler ve daḡı ḡuyūm-ı raḡīḳ-i laṡif ol eczā'ları ihāta idüp māverāsına daḡı nüfūz idemeyüp ol eczā'-i muḡayḳaladan ḡöz nūrınuñ ḡamere ta'alluḡınuñ in'ikāsdan ḡaḡıl olan şeydür. Hāle zīrā baḡaruñ ve ḡayrısınuñ nūrı kaçankim cism-i muḡayḳal üzre vāḡi'olsa ol nūr elbette mün'akis olur. Şol cism üzre ki ol muḡayḳaldan ol cismüñ vaḡ'ı cism-i muḡī'üñ ol muḡayḳaldan vaḡ'ı gibidür. Kaçankim ol cismüñ ciheti muḡī'üñ cihetine muḡālif olsa nūr-ı ḡameri bu kez görürsün ve lākin ḡeklini ḡöremezsın. Zīrā kaçankim mir'āt-ı şāḡire olsa görilen şeyüñ ḡeklin edā idemez. Belki zū'ını edā ider. İmdi ma'lūm oldu ki bu eczā'-i reḡıyyeden her birisi zū'-i ḡameri edā ider. Kendüsin edā idemez. Bu ṡaraf-ı ḡamerde bir dā'ire-i muḡī'e vüçüd-peḡzır olup ḡaḡıl olur. Ol dā'ireye hāle tesmiye iderler. **Ve ammā ḡavs-i ḡuzah** didükleri ol daḡı ol vāḡte ḡādiḡ olup peydā olur. Kaçankim Şems'üñ cihetinüñ ḡilāfında

[150a]

yaḡmuruñ nüzülinde bir alay ḡün-ā-ḡün eczā'-i şeffāfe-i mā'iyye-i şāfiye ḡaḡıl olsa ve yāḡud buḡār ki ḡudūḡından ḡaḡıl olsa ve daḡı Şems ol eczā'ya muḡābil olan ufḡa ḡarīb olup meḡşūfe olsa ve ol eczā'nuñ arasında bir cism -i keḡif olsa meḡelā cebel gibi ve yā ḡud seḡāb-ı muḡlim gibi. İmdi Şems'e nāzır olan kimesne istidbār idüp bu eczā'-i reḡıyye cānibine nāzır eylese bu kez Şems ol nāzırüñ cihetinüñ ḡilāfında olur ve bu eczā'-i reḡıyyeden Şems'e şu'ā'-ı baḡara

mün‘akis olur. Zîrâ bu eczâ‘-i reşîyye-i muşaykaladur. Bu kez ol eczâ‘-i Şems’ün nûrın edâ idüp ve şeklin edâ idemez. Nitekim biz anı beyân eyledük ve hâlenün şüreti budur. Ammâ kıavs-i kızaḥ istidârisinün sebebi ol eczâ‘nuñ müstedîre vâkı‘ olmasıdır. Şol ḥayşîyyetle ki eger biz cirm-i Şems’ün merkezin ol dâ‘irenün feleginün kıutb

[150b]

kılsa idük bu eczâ‘-i reşîyye bu dâ‘ireye müsâmite olup bitişürdi ve kıavsün elvânınun taḥallüfi mir‘ātuña ve levn-i Şems’ün terkîbinün ḥayşîyyetiyledür. Nitekim beyân itdük. İmdi sen kıavs-i kızaḥı dâ‘imâ kııssı görürsün ki muḥtelifü’l-elvân ba‘zısı aḥmer ve ba‘zısı aḥmer ve ba‘zısı aḥḍar ve ba‘zısı benefsecî ve ba‘zısı ercüvânî ve aḡleb-i evḳâtda üç levnden olur ve ḡāḥice ba‘z-ı evḳâtda şaru görinür. Ḥakîr-i mütercim dir ki ba‘z-ı resâ‘ilde nev‘en ḥakemîn beyânın görmüşdüm. İrâd itdüm ve’l-ḥāşıl elegimsaḡma levnin ba‘z yerden ḥāşıl ider ve ba‘z gökden ḥāşıl ider. Ammâ yerden ḥāşıl olan yeşil ve şaru olur ve gökden ḥāşıl olan kıızıl ve āsmânî olur. Ve ba‘dehū Şems kıankı burcda iken elegimsaḡma olursa ol burcda bir dürlü ‘alâmet vardur ki andan zâḥir olur ve ol elegimsaḡma cānib-i şarkda olursa cānib-i şarkā mā‘ile olmak var. Cānib-i ḡarba mā‘ile olmak var ve yine cānib-i ḡarbda olursa cānib-i ḡarba mā‘ile olmak var. Cānib-i şarkā mā‘ile olmak var. Pes bunların sa‘d u naḥs olduḡın bilmege burca baḡlıdır. Gerekdür ki ḥisâb idüp ve kıamerün aydur, kıankı burcda olduḡın bilüp ve ol burcda olan sa‘d u naḥs göre ol kıavs-i kızaḥın sa‘d u naḥs bilesin. Şüreti bu dâ‘iredür.

[151a]

şadede geledüm. Eger maṭardan ve yâḥud buḡardan şoñra ḥādiḡe olan eczâ‘nuñ verāsında cism-i keşîf mevcûd olmaz ise kıavs-i kızaḥ zâḥir olmaz. Zîrâ eczâ‘-i şeffâfedür, bu kez şu‘â‘-ı başar anlarda billür gibidür. Kıaçankim ol billürı muḳābele-i Şems’de vaz‘ eyleseñ anuñ verāsında cism -i keşîf olmasa ol billürda şu‘â‘ -ı başar mün‘akis olmaz ve ba‘z-ı ḥükemâ didiler ki kıavs-i kızaḥın levnleri muḥtelife olmasının sebebi Şems nisbetledür. Eger Şems ziyāde kıarîb olursa aḥmer görinür ve eger cüz‘ice ba‘îd olursa aşfer görinür ve eger ziyādece ba‘îd olursa ercüvânî görinüp ve zûlmete muḡḥaliṭ olur ve ol levnün kürrāşı görinür. Ol levn mürekkebdür. Aşfer ile ercüvâniden ve yâḥud benefseciden ve çok kerre olur ki kıavs-i kızaḥ gice ile ḥamâmda görinür. Kıaçankim ḥamâmuñ hevāsında kıavs-i kızaḥ gördüm ki ḥayāl-i tarîḳ üzre belki elvânı ḥakîḳat üzre oldu. Bu kez nâzır olan kıimesne bir mekândan bir mekāna intikāl ider. Ḥāl bu ki elvânı be-ḥāl-hā bâkıyye tûrur. Kıādî ‘Ömer bin Sehlânî rahmetu’llāhi ‘aleyh didi ki bunun sebebi⁶⁵ Şems’ün nûrı ḥamâmuñ mülevven olan zücâcı üzre vâkı‘ olup ve in‘ikās daḡı ḥamâmuñ dīvârı üzre vâkı‘ olup ki ol dīvâr cism-i muşayḡaluñ televvünü gibi

⁶⁵ Metinde “sebeb” olarak yazılmış ancak bağlam gereḡi “sebebi” şeklinde olmalı.

mütelevvin olmasındandır ki bu levn hâkikatdûr ki aslâ nâzırûn intikâli ile muhtelif olmaz. Mütercim-i hâkîr dir ki Şeyh-i re'îs gicede işbât itdi. Bu ise gündüzde işbât itdi ve yine Şeyh-i re'îs didi ki ben Ordu ile Tûs mâ-beyninde bir cebelûn üzerinde idüm. Ve bu cebel cümle etrâfında olan tağlarûn yücesi idi ve gökyüzi dağı mekşûfe olup açık idi ve olduğum tağıñ ortasında benüm ile arzuñ mâ-beyninde bir bulut-ı raṭb var idi ve Şems dağı ol bulutuñ ortasında olup üzerine müstevlî idi. ol bulut nazar idüp ol şehâbuñ içinde bir dâ'ire gördüm ki kavs-i kuzah levni ile mütelevvin olmuş. Ba'dehû ol tağdan aşağı inmege şürû' eyledüm. Aşağı nüzûl itdükçe ol dâ'ire küçülmege başladı. Vaktâ ki ol tağdan ben aşağı nâzil oldum. Ol dâ'ireyi gâyet küçük gördüm tâ ki ben ol şehâba berâber olup nâzil olunca ol dâ'ire dağı muзмаḥîl oldu. **En-nazarü'r-râbi' fî kürreti'l-mâ'**: Dördinci nazar kürre-i mâ' beyân ider.

[151b]

Mâ' ise kendü zâtında bir cism-i basîtdûr ve tabî'ati bârid-i raṭbdur ve şeffâflı olup kürre-i hevânûn altında ve kürre-i arzuñ üstinde olan mekâna meyl idüp müteharrike olmaḡdur ve hükemâ zu'm itdiler ki şuyuñ şekli kürrîdür. Zîrâ deryâya sâlik olup râkib olan kaçankim bir tağa qarîb olsa evvelâ ve bi'z-zât ol tağıñ a'lâsı görünür. Ba'dehû esfeli görünür. Ma'a-hâzâ ol nâzır olup bağan kimse ile tağıñ a'lâsına nisbet ile bunlarûn mâ-beyninde olan bu'd-ı mesâfe çokdur. Ol nâzıra olan kimesnenûn tağ ile esfeli mâ-beyninde olan bu'd-ı mesâfeden ve dağı eger şuyuñ yüceligi tağıñ esfelin görmesinden mâni' olmasaydı görünürdi ve lâkin mâni' olmaḡla görünmedi. İllâ bu kadar vardur ki kürre-i mâ'nuñ istidâresi şahîḥ degüldür. Zîrâ Hâk Celle ve 'Alâ hazretleri vaktâ ki idâre-i ezeliyye-i 'aliyyesi ta'alluḡ eyledi ise ki rûy-ı zemînde hayvânât-ı berrî ve insân 'ayş u 'işret idüp ta'ayyüş eylemez. İllâ hevâda ve rûy-ı zemînde ta'ayyüş ider. Zîrâ bunlarûn cümlesi teneffüs idüp 'işret idemezler. Ol ecilden kudreti nakâ'ışdan mu'arrâ vü müberrâ olan hazret-i Allâh-ı 'azîmü's-şân lutf-ı İlâhiyyesinden rûy-ı zemîni zât-ı tazârîs-sâhib ki şudan yüce halk eyleyüp icâd eyledi tâ ki saṭḥ-ı kürre-i arz ba'z maḡalli şu üzre olup tâ ki huşûnât (...) sâhibi olup qarârgâh u çerâgâh-ı hayvânât u benî-âdem ola ve bu yerlerûn ve tağlarûn şu içinden çıkması kürre-i mâya ve kürre-i arz mâni'a olup kürreviyetden bunları çıkarmazlar. Ba'dehû Allâh-ı 'azîmü's-şân ol tazârîs-i çerâgâh-ı hayvân-ı berrâ için maḡal eyledi ve bu tazârîs alçaklı ve yüceli eyledi. Ve bu erkân-ı 'anâşirdan her birisi kendi hayyizinde olup ve âḫirûne 'unsur-ı muḫîṭ olur. İllâ bu kadar vardur ki şu 'unsurı ve kürresi degül zîrâ kürresi kürre-i arz bi-tamâmiha ihâṭa eylemesine 'inâyet-i İlâhiyye-i şamedâniyye'l-maṣlaḡat mâni'a oldu tâ ki ol açık olan yerlere hayvânât qarârgâh ittihâz eyleyüp anlara qarârgâh ola. Nitekim aña müte'allıḡ olan ba'z hüküm zikr itdük ve ma'lûm olsun ki şular iki kısma münkasım olur. Bir kısmı şîrîn olun tatlu olur ve bir

kısmı şüre olup acıdur ve bunların her birisinin 'āleme bir fā'idesi vardır ki āhırüne de ol fā'ide bulunmaz ammā şüre

[152a]

olup acı olan şuyun şureligi yerlerin eczā'sındandır ki ol yerlere Şems'ün harāreti ziyāde te'sir idüp ol yerleri i hrāk idüp ve şu dağı ol muhterika olan toprağa karışınca ol toprak ol suyu acı ve şüre kılar. Bi'l-farzı ve't-takdīr. Eger ol şu tatlılığı üzre bākī kalsa idi bu kez te'sir-i Şems'den ve çok durmasından ol şu mütegayyir olup anda rāyiha-i kabīha hāşıl olurdu. Zīrā tatlı şuyun şanındandır ki çok durmadan ve te'sir-i Şems'den kıkmak ve kıktığı gibi rüzgārlar ol kokuyu etrāf-ı arzı dağıdurlar. Bu kez ol rāyiha hevāya sirāyet idüp hevāyı ifsād ider ve ol ifsād-ı hevā tā'una tebdīl olun bunca hayvānātuñ helākine bādī bū bā'is olur. Bu kez hikmet-i İlāhiyye iktizā itdiği bunca deryālar acı ola tā ki bu fesāda bā'is ü bādī olmaya ve şuyun şüre ve tuzlu olmasının fevā'idindendir, içinde dürr vücūd-pezīr olup vücūda gelmek ve 'anber ve gayrısı niçe şeyler deryā içinde vücūd-pezīr olup vücūda gelüp celb idüp getirürler. İn-şāa'llāh 'an-karīb bunların cümlesinin bahşleri gelür ve dağı cevāhir-i arzdan tuzlu şuyla muhallit olup ikisinin ictimā'ından hamā'et ki siyāh çamurdur, edvā'-i müşkileye ve eskām-ı 'azīme için şifā vü devādur, ta'bīre gelmez ve mā'-i zemcem ki ne deñli emrāz-ı mütefavite var ise cümlesine şifādur. Hattā ki dinilmişdür ki etibbānuñ devā itdiği şeyleri cümlesi cem' olsa mā'-i zemzemün içmesiyle hāşıl olan devānuñ anca bir cüz' olurdu ve ammā tatlı şuyun fā'idesi şarāb idüp içmekdür ve bunca hayvānātuñ beķası tatlı şuyudur ve bu tatlı şuda bir kuvvet-i cāzibe vardır ki her ne deñli ma'ūmāt var ise içine ilkā olup bırakılınca cümlesinin ta'amın maşş idüp cezb ider. Aşlā ol ma'ūmātta halāvet ü humūzātından bir şey terk itmez ve tatlı şu her ta'amı ve her levni kabūl ider ve anuñ bir levni yoktur. Neye kırsañ anuñ levniyle mülevven olur ve dağı Allāh-ı 'azīmu'-ş-şānuñ luţuflarının 'acā'ibātındandır ki insānuñ me'külin ve meşrūbın halk eylediğinin ekşeri ğı zāya sālih olmaz. İllā terbiyeden sonra sālih olur. Ammā şu degül. Zīrā şuya her hayvān ve her şey muhtācdur ve 'umūm hācet vardır. Ol ecilden Allāh-ı 'azīmu'-ş-şān şuyı bir vech üzre halk eyledi ki mu'āleceye ve terbiyyeye tevaķkuf idüp muhtāc olmaya ve yine Allāh-ı 'azīmu'-ş-

[152b]

şānuñ luţf-ı İlāhiyyesi ve 'ināyet-i şamedāniyyesindendir ki tatlı şular tuzlu şudan peydā idüp ihrāc itmesi. Nitekim Şems rüy-ı deryāya müstevlī olup anuñ harāreti deryāya te'sir idüp anuñ te'sirinden bu hārlar ve bulutlar mün'aķid olup ve tuzlu deryālardan kırbalar gibi to olup ba'dehū iştīdād-ı harāretten semāya mürtefī'a olup ve rüzgārlar ol bulutları Allāh-ı zū'l-celāl murād itdiği mevāzi'de sevķ idüp ba'dehū ol bulutlardan yağmur şuların ol mevāzi'lere

āheste āheste inzāl idüp şuvarması ve andan zā'ide olan şuları enderün-ı cibāl ü arāzide der-
 hazine idüp gūn-ā-gūn bñarlardan ve çeşmelerden izhār eyleyüp 'āmmiye vech-i kifāyet-i
 vech üzre ve şuları ol senede iħrāc idüp bezl eyledi. Ba'dehū yine sene-i ātiyede bu minvāl-i
 meşrūh üzre maħlūkātuñ 'ayş u 'işretleri için taqdīr idüp ta'yīn eyledi. Bi'l-farzı ve't-taqdīr
 şu içmek ve 'atşuñ def' itmek için eger insān tedbīr ile tatlu şuyı tuzlu şudan çıkarmak olsaydı
 bu tedbīre mā'il olup çıkarmasında 'azīm zahmetler ve meşakḳatler görürdi. Zāt u şifātında ve
 ef'ālinde şānı 'azīm ve ihsān-ı bī-nihāye keşīr olan Allāh-ı 'azīmü's-şānı tenzīh iderüm. **Faşlu
 fī şayrūreti'l-baħr fī cānibün mine'l-arz:** Bu faşl baħruñ arzuñ bir cānibinde olmasın beyān
 ider. Allāh-ı 'azīmü's-şānuñ 'acā'ib-i şun'-ı İlāhiyyesindendir ki ba'z arzuñ yüzinden şuyı ki
 çekilmesi ve illā eger şun'-ı İlāhiyye olmasıdır, belki emr-i ṭabī'i olsaydı iktizā iderdi ki
 yeryüzin cem'en şu ihāta idüp kaplaya. Bi'l-farzı ve't-taqdīr böyle olsaydı cilvegāh-ı
 hayvānāt ve inbāt-ı nebātāt için maħal olmayup zikr itdügümüz hikmet-i İlāhiyye bātıl olmaḳ
 lāzım gelürdi. İmdi tedbīr-i şun'-ı İlāhiyye iktizā itdi ki merkez-i Şems ile merkez-i arzuñ mā-
 beyninde muḥālefet ola tā ki Şems arzuñ bir cānibinde ḳarīb olup ve bir cānibine ba'ide ola.
 İmdi ol nāhiye-i arzıñ Şems aña ḳarīb ola, ol semtūñ şuyı sıcak olur ve şuyūñ şānındandır ki
 kaçankim ısıcaḳ olsa ısıcaḳ olan semte çekilüp buḫār olup bu kez ol şuyūñ yerine şu hücūm
 idüp yerine ziyāde ile şu gelür. Bu tarafa şu gelince öbür taraf ki muḳābildür, şudan ḫālī olup
 zāhire olur. İmdi ma'lūm oldu ki Şems'e ḳarīb olan cānib, cānib-i cenūbdur.

[153a]

ve Şems'den ba'ide olan cānib, cānib-i şimāldür. Ol ecilden cānib-i cenūb baħr olup mevc-zen
 deryālara oldu ve cānib-i şimāl ise berr [ü] beyābān olup 'işretgāh u cilvegāh-ı hayvānāt oldu.
 Tā ki hikmet-i İlāhiyye-i şamedāniyye tamām olup maħlūkāt mevcūd olup ve mevcūd olduḡı
 ḫāl üzre daḫı emr-i 'ālem muntazam oldu. Tebāreke mübdiye ve tebāreke münşiye. Ve ma'lūm
 olsun ki cānib-i şimālīde vech-i arz üzre görinen deryālar bir alay deryālardır ki niçe içinde
 mīşā [vü] büstānlar ve niçe yüce taḡlar vardır ki ḫālīcler ile ve yāḫud bātınında bir alay
 menfezler ile ba'zısı ba'zısına muttasıludur ve daḫı bu deryālar içinde bī-ḫisāb cezīreler
 vardır ki kimisi büyük ve kimisi küçük. Ve ol cezīrelerūñ ba'zısı nās ile ma'mūr [u] ābādān
 olup içinde mezra'alar ve şehristān ve memālik ve köyler vardır. Ve ba'z cezīreleri deşt ve
 çöller ve taḡlar ve mīşezārlar vardır ki anlarūñ içinde bī-ḫisāb sibā' u vūḫuş ve gūn-ā-gūn
 hayvānātlar vardır ki anlarūñ 'adedin bilmez. İllā Allāh-ı 'azīmü's-şān bilür ve daḫı bu
 cezīreler ba'zısının ortasında daḫı deryālar vardır, kimisi büyük ve kimisi küçük. Anlarūñ
 şuyı daḫı ba'zısının şīrīn ve ba'zısının şüre ve içlerinde 'acībetü'l-eşkāl hayvānāt vardır ki
 bir şeye kıyās olunmaz. İn-şāa'İllāhu Te'alā ba'zısının şerḫin beyān iderüz. **Faşlu fī aḫvālün
 müte'arızı'l-biḫār:** Bu faşl deryā için 'arıza olan aḫvāl beyān ider. Ma'lūm olsun ki

deryâlaruñ niçe ahvâl-i muhtelifesi vardır. Meşelâ şuları mürtefi‘a olmak gibi ve dahı medd ü cezr olmak gibi ve dahı fuzûl-i erba‘ada ve evā‘il-i şühûrlarda ve evâhirlerinde ve sâ‘ât-i leyl ü nehârda bu evkâr-ı muhtelifelerde deryâlaruñ şuları cûş u hurûşa gelmesi gibi. Ammâ deryâlaruñ şularınıñ mürtefi‘a olmalarınıñ sebebi tâb-ı Şems’endür. Kaçankim Şems’uñ harâreti şular üzre müstevlî olup ol şularda te‘şîr eylese bu kez ol şuları tâb-ı Şems talâtîf idüp ve ol harâret şu içinde hulûl idüp ol hulûl sebebiyle şu mütehalhüle olup mürtefi‘a olur ve olduğı mekândan evsa‘ mekânı taleb idüp ba‘zısı ba‘zısın şiddet ile darb u def‘ idüp cihât-ı hamseye açmağa şürû‘ idüp ki birisi maşrıkdur ve birisi mağribdür ve birisi cenûbdur ve birisi şimâldür ve birisi fevküdür. Ve ol deryâlaruñ sevâhilinde vakt-i vâhidde riyâh-ı muhtelife hâşıl olup peydâ olur. Hükemâ deryâlaruñ şuları mürtefi‘a olmasında

[153b]

beyân itdükleri esbâb bunlardır ve ammâ ba‘z deryâlaruñ medd ü cezri ol dahı kameruñ irtifâ‘ındandır. Hükemâ zu‘m idüp didiler ki bu deryâlaruñ ka‘rında ki dibleridür, niçe şahre-i ‘azîmeler vardır ki kaçankim kamer ol bihârlaruñ saht üzre müstevlî olup işrâk eylese bu kez kameruñ şu‘â‘ınıñ matârih-i tâbları ol taşlar ve ka‘r-ı deryâlarda vâşıl olur. Ba‘dehü ol tâb-ı kamer ol taşlardan müterâci‘ olup mün‘akis olur ve anuñ in‘ikâsından harâret peydâ olup vücûd-pezîr olur ve ol harâret şuyı teşhîn idüp kaynadur ve kaynamasından şular talâtîf olunup muhtelife olup kaynadur ve olduğı mekândan evsa‘ mekân taleb idüp sevâhillerine temevvüc idüp ba‘zısı ba‘zısın def‘-i şedîd ile def‘ ider ki şütüt deryâlara cereyân ider. Vaktâ ki def‘-i şedîd mütenâhiye olduğı gibi şu cereyândan nihâyet bulup mekân-ı evveline qahqara ile rücû‘ idüp cezr ü medd hâşıl olup peydâ olur ve bu hâlden deryâlar hâlî olmaz. Mâdâm ki kamer vasa‘-ı semâ cânibine mürtefi‘ ola, kaçankim kamer inhiâtâ şürû‘ eylese deryâlaruñ şuları galeyân eylemeden sâkine olup ve eczâ‘ bâride olup gâlib olur ve kendü mekânına mürâca‘at idüp ‘âdet-i kadîmesi üzre enhâr-ı câriye olur ve bu hâlden ve qarârdan zâ‘il olmaz. Tâ ki kamer ufq-ı garbiyeye bâliğ olunca bâliğ olduğı gibi yine ufq-ı şarkıyyeden ‘âdet-i kadîmesi üzre medde şürû‘ ider ve bu hâl üzre olmadan zâ‘il olmaz. Tâ ki kamer veted-i arza bâliğ olunca bâliğ olduğı gibi medd dahı nihâyet bulup müntehî olur. Ba‘dehü kaçankim kamer veted-i arzdan zâ‘il olsa şular dahı rücû‘a şürû‘ ider tâ ki kamer ufq-ı şarkıyyeye bâliğ olunca medd ü cezrde hükemânuñ kavli budur ve ammâ deryâlaruñ heyecân eyleyüp cûş u hurûşa gelüp kaynaması bi-‘aynihi insânıñ bedeninin ahlâtına ki safrâ ve sevdâ ve dem ve balgam, bunlaruñ kaynamasına müşâbih olup beñzer. Zîrâ sen demi gâlib olan kimesneyi ve yâhud safrâyı ve yâhud balgamı ve yâhud sevdâyı olan kimesneleri görürsün ki bir vaktde hılt ki bunlaruñ birisidür, kaynar. Ba‘dehü azar azar ve âheste âheste sâkine olur ve dahı deryâlar

içün hālā fi hālā māddeleleri vardır. Kaçankim bir māddesi kaviiye olur. Heyecān dahı hāşıl olup deryāda cūş u hurūş peydā olur. Ba‘dehū āheste āheste sākin olur ve وَتَدْعَبُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ

[154a]

فَالْبَعْرُ مَبْكُونُ الْمَدَّةِ تَرْفَعُ رَجُلَهُ وَيَكُونُ الْحَزَرُ Ya‘nī nebiyy-i muhtār şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem medd ü cezr aḥvālın ‘ibāre-i laṭife ile ta‘bīr eyleyüp sa‘ādetiyle buyurdılar ki deryālar üzerine müvekkel olan melegüñ ayağın deryālar içine vaz‘ idüp koyınca medd vücūd-pezīr olup vücūda gelüp hāşıl olur. İmdi biz dahı ‘avn-i İlāhī ile bu muḳaddimedede deryāların hey‘etin ve dahı rüy-ı zemīn üzre olmasının vaz‘ın ve dahı ba‘zısının ba‘zısına keyfiyyet-i ittişālin ve cümlesinüñ baḥr-ı muḥīte vāşıl olmasının Allāh-ı ‘azīmu’ş-şāndan mu‘āvenet taleb itdügümüz hālde zikr itmege şürū‘ idüp ‘azīmet itdük. وَمَا لِلْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ لَأَرْجَى حَالَهُ وَلَا لِمَعْبُودٍ مِثْلَهُ

Faşlu fī zikri’l-baḥrū’l-muḥīṭ: Bu faşl baḥr-ı muḥīṭ beyān ider. Baḥr-ı muḥīṭ ise bir baḥr-ı ‘azīmdür ki ne deñli sā‘ir deryālar var ise cümlesinüñ aşlı ve māddesidür ve bu baḥruñ öbür tarafında olan sevāhil [ü] kenārları ma‘lūm degüldür ve Ka‘bū’l-aḥbār raḍıya’llāhu ‘anh ḥazretleri buyurur ki Allāh-ı ‘azīmu’ş-şān ‘azametiyle yidi deryā ḥalk eyleyüp icād eyledi ve bu yidi deryānuñ evvelkisi mecmū‘-ı rüy-ı zemīni ihāta eyleyen baḥr-ı muḥītdür ve dahı ismine Buntuş dirler ve bu baḥr-ı muḥītüñ verāsında bir baḥr dahı vardır. Bu baḥr-ı muḥīte ihāta eylemişdür. İsmine Kıblış dirler ve dahı bu baḥruñ verāsında bir baḥr dahı vardır. Ol baḥr Kıblış ihāta eylemişdür. Anuñ ismine Aşamm dirler. Ve dahı baḥr-ı Aşamm’uñ verāsında bir baḥr dahı vardır. Bu baḥr-ı Aşamm’ı ihāta eylemişdür. Anuñ ismine Bākī tesmiye iderler ve bu baḥr-ı Bākī deryāların āḥiridür ve cümlesin ihāta eylemişdür. Ve bu deryālar her birisi muḳaddemin ihāta eylemişdür ve rüy-ı zemīn üzre seyr eyleyüp gördigin deryālar cümlesi bu baḥrdan bir ḥalīc pāyesindedür ve bu deryāların içinde envā‘ [u] gūn-ā-gūn maḥlūkāt vardır ki ‘adedin ve envā‘ın bilmez. Allāh-ı ‘azīmu’ş-şān bilür. Ebū’r-reyhān el-Ḥ‘ārezmī buyururlar ki şol deryā ki mağrib-i zemīnün ma‘mūrlarında ve sevāhil-i bilād-ı Endülüs’de vāķi‘ olmuşdur, ol deryāya baḥr-ı muḥīṭ tesmiye iderler ve bu baḥruñ içine ve nihāyetine girilüp varılmaz ve lākin sāḥiline qarīb yerlere girilüp seyr olunur ve bu baḥr mağrib-i zemīni ma‘mūresinden ve sāḥil-i bilād-ı Endülüs’den şimāl cānibine uzanup

[154b]

ol baḥrdan mānend-i ḥalīc münfaşıl olup ayrılır. Yūnānīyīn katında Buntuş dimekle ma‘rūfdur ve ğayrılar katında baḥr-ı Trabzon da dimekle ma‘rūfdur. Ve zamānumuzda Akdeñiz dimekle ma‘rūfdur. Ve ol deñiz Konstantınıyye kal‘ası dibinde geçer ve baḥr ğāyetü’l-ğāye müteẓā‘ik olup sıkışur ve teng olup uzanur. Tā ki baḥr-ı Şām’a vāķi‘ olur ve

yine şimāl cānibine arz-ı Şakālebe'nün muḥāzātında mümted olup uzanur be andan bir ḥalīc-i 'aẓīm münfaşıl olup şimāl Şakālebe'de bu taqdīrce mümted olup uzanur ki tā arz-ı Bulḡār-ı müslimīne qarīb varınca ve ol baḥr Būreng dimekle ma'rūfdur. Ba'dehū ol baḥr münḥarīf olup cānib-i şarḳa meyl idüp ve daḥı sāḥil-i baḥr ile Akşā-yı arz mā-beyninde niçe yerler ve taḡlar vardur ki bir kimesne ol yerleri ve taḡları bilmez ve meskūne daḥı degüllerdür ve ol baḥr bu ḥāl üzre zāhib olup gider. Tā ki arz-ı Şīn'ün akşā'sınuñ verāsında cebhetü'ş-şarḳa müntehī olup bālīg olunca zīrā bu mevāzī'lerinün cümlesi meskūne degüldür. Ba'dehū yine ol baḥrdan bir ḥalīc müteşā'ib olup münfaşıl olur ki ol ḥalīc ol baḥruñ ḥalīclerininün eñ a'zamıdur ve baḥr-ı Okyānūs her ḳankı arzda mevcūd olup bulunursa ve ol arz ol deryāyı cāzibe olursa ol arzuñ ismiyle ol baḥre tesmiye iderler. İmdi ibtidā baḥr-ı Şīn'dür, ba'dehū Hind'dür. Ba'dehū bu baḥrdan iki büyük ḥalīcler ayrılıp münfaşıl olur. Birisi baḥr-ı Fārs'dur ve birisi baḥr-ı ḳulzūmdür. Ba'dehū bu baḥr müntehī olup nihāyet bulur ve baḥr-ı Berīr dimekle meşhūr bir baḥre vāşıl olup nihāyet bulur ve yine bu baḥr 'Aden'den mümted olup uzanur tā Sefāletü'z-zenc'e varınca. Ve bu deryāyı bir vechle sefīne tecāvüz idüp çekmez. Zīrā gāyetü'l-gāye ḥaṭer-nāk olup muḥātarası çokdur. Ba'dehū yine bu baḥr müntehī olup vāşıl olur. Şol taḡlara ki cebel-i ḳamer dimekle meşhūre olup Nīl-i Mısr'ın başı daḥı andan zāhire olup ḳaynar. Ba'dehū ol baḥr arz-ı Sūdān-ı maḡribe nihāyet bulup vāşıl olur. Ba'dehū bilād-ı Endülūs'e ve baḥr-ı Okyānūs'a gelüp vāşıl olur ve daḥı bu deryālarda ol deñli cezīreler vardur ki anları bir kimesne bilmez, illā Allāh-ı 'aẓīmü'ş-şān bilür ve ammā şol cezīreler ki ḥalā'ik ki insāndur ol cezīreler bālīg olup vāşıl ola ve niçesinde sākin olup ma'mūre ola.

[155a]

Ol cezīreler daḥı çokdur ki her birisi kimisi yigirmi fersaḥ ve kimisi yüz fersaḥ ve kimisi biñ fersaḥ. Ve ol cezīrelerden meşhūre olan cezīre, cezīre-i Kıbrıs ve cezīre-i Saḳız ve Rodos ve Girid ve Şakālebe ve İstānköy ve bu baḥruñ cānib-i cenūbīsinde olan cezīreler cezīre-i zencdür ve cezīre-i Serendib'dür ve baḥr (?) ve cezā'irü'd-Debīcāt ve cezā'irü'z-Zābic'dür ve ammā baḥr-ı Ḥazar didükleri baḥr ol baḥrū'l-ḥazar baḥr-ı muḥīte muttaşıl degüldür. Ve illā sā'ir baḥrlardan birisine daḥı muttaşıl degüldür ve kendü zātında müstedīrdür. Bi'l-farżı ve't-taḳdīr eger bir kimesne sāḥilinden eṭrāfın ṭolanmaḳ murād idinse bir mānī' anı men' itmez ise dā'iren-mādār ṭolanur. Vallāhu a'lem. Ḥaḳīḳatü'l-ḥāl ḥariṭa didükleri 'ilm bunları beyān ider. Ve baḥr-ı mezkūruñ şureti budur.

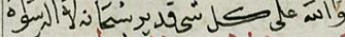
Hikāyet 'an-İskender: Semerḳandī raḥmetu'llāhī 'aleyh kendü kitābında İskender-i zū'l-ḳarneynden hikāyet ider. Zīkr itdi ki İskender-i zū'l-ḳarneyn vaḳtā ki Ḳāf'dan Ḳāf'a mālīk oldu ise murād itdi ki baḥr-ı muḥīṭüñ verāsında sāḥil ü kenāresin bilüp ma'lūm idine.

[155b]

Bu kez bir büyük sefîne bünyād idüp içine cemī‘en şu ile zaḥîre taldurdu ve her lisāndan bilür bir ādem kodı ve bir rivāyetde her bir ādem kırk lisān bilmek üze içine taldurdu ve kapudānına tenbîh idüp emr eyledi ki bir sene-i kāmîle deñli rāst seyr idüp toğrı gideler ve ola ki bu baḥruñ aḥvālî ve yāḥud mā-verāsından ḥaber-i āgāḥ olup ḥaberdār olalar. Kapudān daḥı sem‘an ve tā‘aten diyüp emre inkıyād idüp bir sene deñli ol baḥruñ içine dalup revāne olup gitdiler. Aşlā rüy-ı deryādan bir ḡayrı şey görmediler. Şāfi ḥaber almağıla mā-beynlerinde iḥtilāf vāki‘ oldı. Kimisi didi ki zād [u] zaḥîremüz ve şuyumuz dökünmege yüz tıtdı. İmdi ma‘lûm budur ki şimdenşoñra geriye rücū‘ idüp dönme ve kimisi zād [u] zaḥîre ve şuyumuzda tedbîr itmek mümkündür taḳlîl itmekle imdi bir ay deñli daḥı gidelüm. Ola ki bir kenāra ve yāḥud bir şāfi ḥabere nā‘il olaydı ki pâdişāhuñ yanında ḥıdmetümüz mānend-i serāb olmasun. Belki bir ecr-i cezîle nā‘il olayduñ diyüp bu rāyı tercîḥ idüp bir ay deñli daḥı seyr idüp gitdiler. Ba‘dehū ‘avdet idicek bir maḥalde bir sefîne görüp ol sefîneyi kaşd itdiler. Ol sefîne daḥı anları kaşd eyledi. Ol iki sefîne biribirine qarın virüp muḳārin olunca kelāma ser-āgāz idüp söyleşdiler. Aşlā bunlar biribirinüñ kelāmın fehm şdüp añlayamadılar. Bu kez biribirlerinden işāret ile anlar bunlara bir ‘avrat ve bunlar anlara bir erkek virüp vāki‘-i ḥālî beyān idicek ol ‘avrat bir ere tezvîc idüp virdiler. Tā ki andan evlād vücūd-pezîr olup vücūda gelür ve kâbil-i ḥitāb olup andan ol sefînenüñ ḥaberine nā‘il olup vāşıl-ı merām olalar. Ba‘dehū niçe zamāndan şoñra ol ‘avratdan bir evlād vücūda gelüp ba‘d-ı zamān kâbil-i ḥitāb daḥı oldı. Zîrā ebeveyninüñ lisānın öğrenüp tercümān olmağıla isti‘dād [u] liyāḳat taḥşîl eyledi. Ba‘dehū ol evlād daḥı anasına eyitdi ki: “Ey cān māderüm! Senüñ aşluñ nedür ve ne cānibden geldüñ? Ve ne şey için gelüp ve kimüñ emri ile geldüñ?” diyüp su‘āl olunca māderi daḥı cevāb diüp eyitdi ki: “Ey nūr-ı dīdem. Biz daḥı bir alay maḥlûkız ve bizi ulu pâdişāḥ irsāl idüp ve cā‘ize

[156a]

iḥsān u ikrār idüb eyitdi ki şu deryānuñ verāsında varuñ görüñ bir kenāre ve sâḥil ve maḥlûḳat var mıdur, yohsa yok mıdur; bize şāfi ḥaber getürüñ. Sizlere bu ḥıdmet muḳābelesinde çok iḥsān cā‘ize iderüm, diyüp bizi irsāl eyledi. Biz daḥı niçe zamān deryāda gezüp bir şey görmeyüp illā deryā gördük. Ha şimdi dönelim dirken nāgāḥ bir gemi gördük. Ol gemi bizi kaşd idüp ve biz daḥı anı kaşd idüp biribirümüz ile cem‘ olduk. Ne anlar bizüm sözümüz fehm idüp añlayabildiler ve ne biz anlarıñ sözün fehm idüp añlayabildük. Bu kez biz mā-beynümüzde ḳur‘a tıutup ki birisin virmek için ḳur‘a benüm ḥişşeme düşdi. Bu kez beni virüp yerüme bir ādem aldılar.” Evlādı su‘āl idüp didi ki: “Ey cān māder! Ol cānibde mülk ü māl ve

cāh [u] memleketler ve şāh u padişāhlar var mıdır?” diycek anası cevāb idüp eyitdi ki: “Ey nūr-ı dīdem! Sizūñ pādişāhuñuzdan daḥı ulu pādişāhlar ve sizūñ il⁶⁶ ü memleketlerden daḥı büyü[k] il ü memleketler vardır ve sizūñ ḥalkuñuzdan daḥı ziyāde vü ekşer ḥalā‘iḳ vardır ve Allāh-ı ‘azīmu’ş-şān bu ḳavlūñ şīḥhatine a‘lemdür. Eger ḳudret-i Allāh’da müsteb‘id degül ise de Faşlu fī Cezā‘irün baḥri’ş-şīn ve remzü’l-‘acāib: Bu baḥr-ı Şīn didükleri deryā baḥr-ı muḥīte muttaşıldır. Cānib-i şarkdan şürū‘ idüp uzanup baḥr-ı Ḳulzüm’de nihāyet bulur ve Ḳulzüm’dē cānib-i ğarb mümted olup uzanur ve ‘ālemde olan deryālardan bundan büyük deryā yokdur. İllā baḥr-ı muḥīṭ vardır ve bu deryānuñ mevcleri ğāyetü’l-ġāye çokdur ve ıztırābları ğāyetü’l-ġāye ‘azīmedür ve kendü zātında ğāyetü’l-ġāye derindür. Ka‘be’l-aḥbār ḥazretleri buyururlar ki bu deryāya Ḥazar İbn Ümeyl biraz nefer ile rākib bindi. Vaḳtā ki Herkende-nām maḥale vāşıl olup bālīg oldı ise kendi aşḥābına eyitdi ki: “Beni bu maḥalde bu deryāya aşağı şalıvirüñ.” Anlar daḥı tā‘at idüp aşağı şalıvirdiler. Birḳaç gün ve gice deryā içine nüzül idüp aşağı gitdi. Ba‘dehū yine yukarı şu‘ūd idüp çıkdı. Aşḥāb kendine eyitdiler: “Bunca deryā içine gitdüñ, ne gördüñ?” Cevāb virüp eyitdi ki: “Beni bir melek istikbāl idüp karşıladı ve baña eyitdi ki ey aşağı şalıvirilmiş kimesne, nereye gidersin, ben daḥı cevāb

[156b]

virüp ol melege didüm ki bu deryānuñ derinliğin bilmek murād iderüm. Ol melek dönüp baña cevāb virdi ki ne keyfiyyetle bu deryānuñ ‘umḳın bilseñ gerek. Ma‘a-hāzā ḥazret-i Dāvūd ‘aleyhi’s-selām ve ‘alā nebiyyinā zamān-ı sa‘ādetinde bir kimesne bu deryānuñ bu maḥallinde vāḳi‘ olup ilā-hāzāi’l-ān dibine bālīg olup vāşıl olmamışdur ve ol zamāndan bu ana gelince üç yüz senedür bunu işidüp görince şu‘ūda ‘azīmet idüp döndümve baḥrı olan kimesneler cevāb idüp eyitdiler ki bu baḥr-ı Herkend’de medd ü cezr vardır. Baḥr-ı Fārs’de olduğı gibi. Ve keyfiyyet-i medd ü cezr birḳaç def‘a beyān eyledük. İ‘ādeye ḥācet yokdur. Ve ba‘z ḥükemā didiler ki medd ü cezrüñ sebeb[i] budur ki arz kürre-i müstedīredür. Baḥr ise kürre-i muḥīṭdur. Ve ḳamer ise miḳdār-ı leyl ü nehārda bunlaruñ cümlesi üzerine tūlū‘ idüp müstevlī olsa gerekdür. İmdi her bār ki ḳamer ḥareket idüp müteḥarrik ola. Elbette bu baḥruñ bir mevzi‘isinüñ ḳatında tālī‘a olur ve bu mevzi‘ daḥı bir mevzi‘-i āḥirüñ vasaṭ-ı semāsi olur ve bir mevzi‘-i āḥire daḥı maġrib olur ve bir mevzi‘-i āḥire daḥı veted-i arz olur. Ol ecilden bir günde ve bir gicede deryāda aḥvāl-i muḥtelife vücūd-pezīr olup ḥāşıl olur. Ebu’r-reyhān Ḥārezmī Āşār-ı bāḳiyye tesmiye itdiği kitābında didi ki: “Deryā-yı Şīn kaçankim ḥareket-i heyecāna ḳarīb olsa ‘alāmet budur ki deryānuñ dibinden rüy-ı deryā üzre mähīler zuḥūr ider.

⁶⁶ Metinde “ilü” şeklinde yazılmış. (vav harfi fazladan yazılmıştır) “il” şeklinde düzeltili.

Bunuñ ile cūş u ħurūşa istidlāl iderler ve kaçankim sūkūtı qarīb olsa ‘alāmet budur ki yanlarında bir gūne tūyūr-ı meşhūre varımış. Anuñ beyzası eṭrāf-ı leb-i deryānuñ çamurları arasında bulınup yumurtlayup yumurtası olmağıla sūkūnına istidlāl iderler ve bu tūyūr dağı ašlā vech-i arz üzre ṭayerān itmeyüp dā‘imā rūy-ı deryā üzre ṭayerān iderimiş. Ve bu baħruñ içinde ol deñli cezīreler vardur ki ‘add idüp iḥşāya gelmez ve bu deryādudur ki mā‘ūl-‘azbda olan incüler olup dāneleri küçük olur ve bu deryānuñ ba‘z cezīrelerinde altun kabri olup ve içinde ‘acībetü’l-eşkāl ḥayvānlar vardur ve bu baħrda dūr ve cevāhir ma‘denleri vardur ve bu deryāda durdur didiler ki girdābdur, şu içinde dā‘imā devr ider. Kaçankim içine bir sefīne vāki‘ olup düşe, andan bir dağı çıkmaz. Bu deryāda bize

[157a]

‘alemi vāşıl olan ba‘z cezīreleri zıkr idüp beyān idelüm. **Faşlu fī Cezā‘irün baħri’s-Şīn:** Bu baħruñ cezīreleri bī-ḥadd ü bī-ḥisābdur. Ve lākin ba‘zı meşhūredür ve ḥalk dağı anlara bālig olup vāşıl olurlar ve meşhūre olan cezīrelerdendür. Cezīre-i Zābic ve bu cezīre bir ulu ve ‘azīme cezīredür ki bilād-ı Hind’uñ nihāyeti vāki‘ olan ḥudūd-ı Şīn’de vāki‘ olmışdur ve Zābic cezīresinuñ pādişāhına Melik-i Mihrāc tesmiye iderler. Muḥammed bin Zekeriyā er-Rāzī dir ki Mihrāc olan pādişāhuñ bir maḥşūş destesi vardur ki her günde gerekdür ki ol destiyi altun ile pūr eyleyüp taldura ve tāmām ol desti iki yüz menn ile tolar imiş. Ba‘dehū ol altunı kerpiç idüp şu içine tarḥ idüp atılır imiş ve anuñla mā-beynlerinde tefāḥūr iderler imiş ve ol yeruñ şuyı nebātı mānend-i [müsl]e ki çuvaldızdur, anı inbāt ider imiş. İbn Faḳīh dir ki bu cezīre-i Zābic’de bir alay ḥayvānāt-ı ġarībetü’l-eşkāl seyr eyleyüp gördüm ki ġayr mevzi’lerde ol ḥayvānātuñ mişlin göremedüm. Ol ḥayvānātdan ba‘z nev’i sinnevre ki kediye müşābih olup ve anuñ iki kanadları var ki ḥuffāş ki yarasadur, anuñ kanadları gibi kıyruğundan kılağı dibine varınca nümāyān olup zāhir olmuş. Şūreti budur. Ve yine dir ki ol cezīrede bir gūne ḥayvān gördüm ki tağ baķarasına müşābih olup beñzer ve anuñ levni dağı aḥmer olup beyāz ile nokṭalanmış ve anuñ laḥmı ḥumūzete mā‘il olup ki ekşimil dimekdür ve yine dir ki ol cezīrede fāre-i miskī gördüm ve ol cezīrede bir büyük ‘azīm tağ gördüm ki Naşşān ismiyle tesmiye olunur ve ol tağda gūn-ā-gūn büyük yılanlar vardur ki büyüklükde cāmūsdan belki filden

[157b]

dağı büyükdür. Ve ol ḥayvān ki tağ baķarasına beñzer. Şūreti budur. Ve yine dir ki ol cezīrelerde beyāz kırdeler ki maymūnlardur gördüm ki cāmūs ve kibāş ki kıoçlara müşābih olup beñzer ve yine ol maymūnlardan bir nev’-i āḥerīn gördüm ki göğüsleri beyāz ve arķaları siyāhdur ve yine Zekeriyā bin Yaḥyā bin Ḥaķan dir ki cezīre-i Zābic’de bir alay ḥalā‘ik

gördüm ki bunların şüretleri şüret-i insân üzre ve ekl [ü] şürbleri insân ekl ü şürb itdiği gibi yiyüp içerler ve lâkin bunlar için ecinneleri ki kanadları olup bir ağacdan bir ağaca tayerân idüp uçarlar. Sâ'ir kuşlar uçduğu gibi ve bir kelâm ile dahı tekellüm iderler ki onların şavt u şadaları şıgırcık kuşına beñzer şavt u şadaları ile taşvît iderler. Aşlâ fehm olunmaz ve bunların elvânı kimisi beyâz ve kimisi sarı, her kankı luğat üzre olursa olsun kelâm idüp söyleşürler ve bunların şüretleri karşı şahîfededür. Vallâhu a'lem.

[158a]

Ve yine dir ki ol cezîrede şınf bebgâ ki durredür, gördüm ki kimisi beyâz ve kimisi kırmızı ve kimisi şarıdır. Her kankı luğat üzre olursa olsun kelâm idüp söyleşürler ve yine dir ki ol cezîrede tāvûslar gördüm ki kimisi yeşil ve kimisi arkaţ ya'nî siyâh ile beyâz benekleri var ve yâhud beyâz siyâh benekleri vardır. Ve yine dir ki ol cezîrede tuyûrdan bir nev' gördüm ki a'cebü'l-'acâib cüşsesi üveyikden dahı küçük ve burnı sarı ve kaşları siyâh ve karnı beyâz ve ayakları kırmızı ve bu kuş durreden dahı efşah-lisân olup söyler ve yine Mâhân bin baħrû's-Seyrâfî dir ki ben ba'z-ı cezâ'ir-i Zâbic'de bulunup ve ol cezîrede ziyâdesiyle bî-hisâb gül-i şükûfeler gördüm ki gün-â-gün levniyle mütelevvin, kimisi kırmızı ve kimisi sarı ve kimisi ezrak ki gökdür ve bu elvândan gayr levnile muttaşîf gördüm. Ben dahı bunların elvân u hey'etlerin ve râyihaların görüp mebhût [u] mütehayyir olup ezrakî gül-i şükûfelerden bî-hisâb alup bir perde içine koydum. Vaktâ ki gül [ü] gülistândan çıkup gitmek 'azîmetin idince ol gül-i ezrak ile pür itdigüm perde-i hamrâyı almaklığa 'azîmet itdüm. Anı gördüm ki ol perde-i hamrâ cemerât-ı nâr ile pür olup yanıyor. Ben mütefekkir olup mütehayyir oldum. Ba'd-ı zamân dikkat idüp nazar idince

[158b]

anı gördüm ki ne deñlü verd-i ezrak var ise cümlesi iħrâk bi'n-nâr olup ve perde-i hamrâya aşlâ zarar itmeyüp kemâkân bâķî tırıyor. Ben dahı anda olan bağbânlardan ve gayrısından bu 'acâib ü ğarâ'ibâtdan istifsâr idüp su'âl itdüm. Anlar dahı baña cevâb virüp eyitdiler ki Allâh-ı 'azîmü's-şân bu gün-â-gün olan gül-i şükûfeler ve verd-i ħandânda bî-hisâb u bî -nihâye menâfi'-i keşîre ħalk eylemişdür. Ve lâkin bu bağ [u] büstândan iħrâc idüp çıkarması mümkün olmayup belki emr-i muħâldür. Her bâr ki bir kimesne çıkarmagı murâd idinse içinde bir âteş peydâ olup anı iħrâk bi'n-nâr idüp ifnâ ider. Ve yine Muħammed bin Zekeriyâ dir ki bu cezîrelerin 'acâibâtındandır ki şecere-i kâfûr bu şecere-i kâfûr ise bir şecere-i 'azîmedür ki yüz âdem deñli ve yâhud ziyâde sâyesinde sâyelenürler ve mâ'û'l-kâfûr andan seyelân idüp cereyân itmek için üzerin çizerler ve bu cezîreden esfel ne deñli cezîreler var ise ne deñli mâ'û'l-kâfûr seyelân idüp cereyân iderse ol şecerenün vasaatında akar ve kıţ'a-i kâfûr

ol şecereye nisbet olunur ki ol şecerenüñ şamğıdur. İllā bu kadar vardır ki ol şecerenüñ dāhîlindedür. Kaçankim ol mā‘-i kâfūr aḥz olunup alında ol şecere yābis olup kurur ve meşhūr olan cezā‘irlerdendür. **Cezīre-i Rāmenī:** Bu cezīrenüñ içinde ise ‘acāibāt-ı lā-yuḥṣā vü lā-yu‘add vardır. İbn Faḳīh dir ki bu cezīrenüñ içinde ser ü pā bürehne niçe nās gördüm. Kimisi ricāl ve kimisi nisā. Bunlaruñ kelāmları aṣlā fehmi olınmaz ve bunlaruñ mesken ü mā‘-verāları ağaclaruñ başlarındadır ve bunlaruñ ecsād u ebdānlarında üzerine ol deñli şu‘ūr u kılları vardır ki cemī‘en bedenlerin ve ‘avretlerin setr idüp kaplamışdur ve bunlar daḥı bir ümmetdür ki ‘aded ü iḥṣāsın bilmez. İllā Allāh-ı ‘azīmü‘ş-şān bilür ve bunlaruñ me‘kel ü meşrebleri ne deñlü rüy-ı zemīnde mīveler var ise cümlesin ekl idüp yerler ve insān her ne deñli şey ekl idüp ve şürb idüp içerse anlar daḥı ol şeyleri ekl ü şürb iderler. İllā bu kadar vardır ki gāyetü’l-gāye vahşilerdür ve nāsdan firār idüp kaçarlardı ve ba‘z zamānda bunlaruñ ba‘zısı şayd olunup tutulur ve ma‘mūre olan yerlere celb olunup getirürler. Kendü ḥāline terk idüp koyınca ḥālī olan yerlere bāğ u büstān gibi ve yāḥud tağlara firār idüp kaçarlardı ve şüretleri

[159a]

budur. Ve yine Muḥammed bin Zekeriyā dir ki cezīre-i Rāmenī’de ser ü pā bürehne niçe nās gördüm ki kelāmları ve sözleri şıgırcık kuşunuñ şavt u şadāsına beñzer ve nāsdan gāyetü’l-gāye mütevaḥḥişdür ve qadd [ü] kāmetheri dörd qarışdur. Şu‘ūrları kıızıldur. Ağaclar üzerlerine çıkup dururlardı. Şüretleri budur.

[159b]

Ve yine dir ki gergedān daḥı ol cezīrededür. Ve bir alay cāmūs vardır ki aṣlā ol cāmūsularuñ kıyruqları yokdur ve daḥı şecere-i ḥayzerān bu cezīrededür ve şecere-i baḳam daḥı ol cezīrededür ve bu cezīrede ğars olunup ekilür. Anı görenler didiler ki mīvesi ḥarnūba müşābih keçiboynuzına beñzer ve ta‘amı daḥı qarğa düvelegine müşābih olup beñzer ve meşhūre olan cezīrelerdendür. **Cezīre-i Vakvāk:** Bu cezīre, cezīre-i Zābic’e muttaşıldur. Ve cezīre-i Zābic’den cezīre-i Vakvāk’a seyr idüp gitmek nücüm iledür. Ve dirler ki biñ yidi yüz cezīre-i meşhūre vardır ve anlarda olan mīve me‘külleridir. Ve bunu ekl idüp yidükleri gibi deryāda ne deñli māhīler var ise cümlesin ekl idüp yerler ve daḥı qarānfil ve nārçıl ve muz cümlesin bunlaruñ ekl idüp yerler ve meşhūre olan cezīrelerdendür. **Cezīre-i Selāmiṭ:** Ve bu cezīreden sūnbül ve şandal ve kâfūr etrāf u eknāfa celb olunup çekilür ve bu cezīreye varanlar zıkr idüp dirler ki ol cezīrenüñ deryāsında bir güne balığ vardır ki deryādan çıkup ne deñli ağaclar var ise cümlesine şarılup üzerlerine şu‘ūd idüp çıkar ve ol eşcārularuñ ne deñli ruṭūbātları var ise cümlesin emüp şuvarur ve ol ruṭūbātardan sekerān olup ba‘dehū ağaclardan vāki‘ olup düşer. Bu kez ḥalk anı şayd idüp tutarlardı. Tuḥfetü’l-ğarā‘ib şāḥibi dir ki bu cezīrenüñ ‘acāibindendür

ki bu cezîrede kaynak bınarlar vardır, durmayup kaynar ve yine yanlarında delükleri vardır, тұrmayup ol delüklerüñ içine girüp gâ'ib olur ve delüklerin etrâfında bâkî kalan hacet-i şalda münkalib olup mün'aqid olur ve etrâfında bâkiyye şular gündüzde bâkiyye olursa hacet-i ebyaza mün'aqid olur ve eger gicede vâkî' olursa hacet-i esvede mün'aqid olur ve yine cezîre-i meşhûrelerdendir ki cezîre-i kaşr ve ol cezîre-i kaşrda eflâke ser çekmiş bir beyâz köşk vardır. Sefînelerde olan kimesneler ol kaşrı görürler. Kaçankim ol kaşrı görürlerse birbirlerine selâmetle ve rîh itmekle beşâret idüp tebşîr iderler. Ol köşki görenler zıkr idüp dirler ki bir kaşr-ı mürtefi'dür ki gâyetü'l-gâye semâya ser çekmiş bir yüce köşkdür ve içinde ne idüğün kimse bilmez ve ba'zılar didiler ki içinde niçe mevt-i meftûne ve bî-hisâb kemük vardır ve zıkr

[160a]

idüp didiler ki 'Acem pâdişâhlarından bir pâdişâh ol kaşra varup bâliğ oldılar. Kendü etbâ'ları ol kaşra dâhil olup girdiler ve lâkin içine giren üzerlerine nevm müstevlî olup ve ecsâmları merhî olup hareketden 'âciz kaldılar. Dışarda kalan âdemler bu hâli gördükde firâr idüp sefîneye girdiler ve köşkdeki olan çalup anda helâk oldılar. Hikâyet olunmuşdur ki İskender-i zü'l-karneyn bu cezîrelerüñ ba'zısında bir ümmet gördiler ki başlar kilâb başları gibi ve dendân [u] dişleri ağızlarından taşraya hâricdür. Sefîneleri görünce çıkub zü'l-karneyn ile muhârebeye şürü' itdiler. Cenk arasında halk uzaqdan leme'an ider bir yüce nûr gördiler. Dikkat idüp görünce bakdılar billürdân âsmâna ser çekmiş bir yüce bî-naẓîr kaşrdur. Ve bu kavm тұrmayup ol kaşrdan çıkup çoğalmada İskender-i zü'l-karneynüñ etbâ'ı ol kaşra girmek istediler. Behrâm-ı feylesüf-ı Hindî anları men' idüp didi ki: "Her kim ki bu kaşra girerse üzerine nevm müstevlî olup hürüca mecâli yokdur." Bunlar dahı Behrâm-ı feylesüfdan bu kelâmı işidine ol kaşra girmeden mümteni' olup fâriğ oldılar. Ol kaşruñ şüreti budur. *Vallâhu sübhâne ve Te'alâ a'lem bi's-şavâb.*

[160b]

Cezîretü's-selâse: Tuḥfetü'l-garâ'ib dir ki bu üç cezîre birbirine mülâşıkdur. Gicenüñ evvelinden âhirine dek rûy-ı semâdan berķ ḥâsıl olup peydâ olur ve bir cezîrede rîh-i 'Âşaf esmege şürü' itdükde ol deñli şiddetle şürü' ider ki cezîreden bir kimse vâsıl olup bâliğ olmaz ve üçinci cezîrede seneden seneye varınca yağmurlar yağar, aslâ diñmez ve yine ol cezâ'ir-i meşhûrelerdendir. **Cezîretü'l-beyân:** Ol cezîrede 'urrâtü'l-elvân bir kavm vardır. Ḥüsn ü cemâlde naẓîrleri yokdur. Halkdan korkarlar. Dâ'imâ tağlaruñ deposesinde olurlar ve benî-âdemi yerler. **Cezîre-i Sellân:** Ve cezîre-i Sellân didükleri bir cezîre-i 'azîmedür ki dâ'ir-i mādâr-ı devresi sekiz yüz fersahdur ve bu cezîrede cebel-i Serendîb ki Âdem 'alehi's-selâm

bu Serendīb’de ihbāt olundu ve ol cezīrede ayağlarının eşi vardı ve ziyāretgāh itti hāz olunup ziyāret iderler ve bu cezīrede birkaç pādīşāh vardır. Biribirinün dīn mütedeyyin olmazlar belki her birisinin dīni ayırdur ve ol cezīrede deryāya

[161a]

Şāyeť tesmiye iderler ve bu cezīre iklīm-i Şīn ile Hind mā-beyninde vāķi’ olmuştur. ‘acāib-i Şīn ve ġarā’ib-i Hind’de ne deñli var ise cümlesin cezīre-i Serendīb’e celb idüp çekerler ve bu cezīrede ol deñli bahāriyyāt vardır ki bir vech ile ‘add ü hisāb olunmaz ki ġayrı cezīrede bu bahār bulunmaz. Cümlesinden dārçīn zehre ve baķam ve şandal ve sūnbūl ve ķaranfil, bunların cümlesi ol cezīrede bu bahārlar bulunmaz ve cümlesinden dārçīn vücūd-pezīr olup mevcūd olur ve ba’zılar didiler ki cevāhir ma’denleri bu cezīrededir. Ve yine meşhūr olan cezīrelerdendir. **Cezīre-i Cābe:** Anda bir büyük taş vardır ki anuñ üzerinde gice büyük od görünür gündüz tütün görünür. Kimse anuñ yanına varmağa ķādir olmaz ve anda ‘Ūd ve muz ve nārçīl ve şeker ķamışı ve pirinc çok olur ve anda bir balık olur. Anuñ içinden ķise ile ruťubet çıkar ve ol ruťubet ile mektūb yazarlar. Gündüzün kāğıd üzerinde yazı görünmez. Gice olıcaķ rūşen-ħať görünür. Şol kimse ki yazduġına kimse muťtālī’ olmamak istese anuñ ruťubetiyle mektūb yazar. Ve anda bir ķavm vardır. Şūretinde ammā yüzleri sīnelerindedir ve şūretleri budur.

[161b]

Ve bu cezīrenün bir tarafında bir hāķ vardır sā’ir benī-ādem gibi ki pādīşāhlarının adı Cābe’dür. Altundan tāc u libās giyer ve cevāhir ü incü ile muraşsa’ ve aķçesinin sikkesi kendü şūretidir ve kendüsi put-perestdir ve putlarının adı Bedr’dür. Ve ol cezīrenün ehli ol put ķarşısında turlar ve oynarlar ve el çalarlar ve muraķķaş iderler ve anı ‘ibādete şayarlar ve bunun cezā’irlerindedir. **Cezīre-i Şaydūn:** Bu aťanuñ uzunluğu bir aylık yoldur ve bunda ‘acīb āġaclar ve ġarīb otlar vardır ve Şaydūn bir pādīşāh imiş ki bu aťanuñ imiş ve bu aťanuñ ortasında bir taťtı var imiş ki altundur ve billūr direkler üzerine binā olınmış ve envā’ cevāhirle muraşsa’ ve bu Şaydūn pādīşāh sāhir imiş. Kaķan anda bir gemi uğrasa sihr ider gemi gidemez döner imiş. Süleymān ‘aleyhi’s-selām asker gönderüp anı tutup helāk itmiş ve andan soñra her kim ki pādīşāh olsa ol taťt üzerine oturmaz, andan aşāġa vezīr oturduġı yerde oturur imiş ve cezā’irdendir. **Cezīre-i Kās:** Bu daħı bir büyük aťadur ve Kās bir cānverdir. Bu aťada olur. Dört bucaķlı teni var. Eşķīne gibi baş ve gözi ve āġzı ķandadır bilmez ve ġāyetde heybetlü āvāzı var ve kimse bilmez ki āvāzı neresinden çıkar. Altı ay bu aťada āşikāre olur ve altı ay görünmez, kimse bilmez ki ķanda gider ve ne ekl ider. Vallāhu a’lem ve şūreti budur.

[162a]

Ve yine meşhûre cezîrelerdendir. **Cezîre-i Lengālūs:** Ve bu cezîrenüñ ehli cümlesi libâsdan ‘ārî olup aşlâ bunların üzerinde libâs olmaz ve bunların ta‘âmları muz ve nârçıl ve balıkdur ve māl [ü] emlakleri demürdür ve bu cezîrenüñ ehli deryâda olan seffinelere gelürler ve ehli seffinelere ve demür gayrısında dağı mu‘âmele idüp ba‘zısı bey‘ ü şirâ iderler ve meşhûre olan cezîrelerdendir. **Cezîre-i Tinnîn:** Ve bu cezîre-i mevâsi‘adur ki içinde niçe ‘imâretler ve kal‘alar ve şehristânlar vardır bî-hisâb. Ve bu cezîrede eflāk[e] ser çekmiş yüce taşlar ve ağaçlar vardır ve ol kal‘a vü hışnlar üzerlerinde eflāk[e] ser çekmiş yüce köşkler vardır ve zıkr olunup hikâyet olunur ki bu cezîrede bir zamân tinnin-i ‘azîme ki yılandur, zâhire olup peydâ oldu ve ne deñli mevâşî vü hayvânât var ise cümlesin helâke itdi ve her kimse kim muşâdif olup râst gelse idi der-hâl dem çeküp anı yudardı. Vaqtâ ki İskender-i zü’l-karneyn ol cezîreye müntehî olup bâliğ oldu ise bu cezîrenüñ kavmi cümlesi ittifâk idüp İskender’e varup istigâşe taleb idüp imdâd istediler. Didiler ki bizüm cezîremüzde bir büyük yılan zâhir olup ne deñli hayvânâtımız var ise cümlesin helâk idüp ve bizleri dağı râst geldi , bizleri de dem çeküp yudar. İmdi şerrini def‘ itmek için günde iki şevr geldüğü yerden va zîfe ta‘yîn idüp naşb iderüz. Ol yılan dağı siyâh bulutlar gibi ikbâl idüp iki gözleri berķ-i hâtîf gibi yaldurayup ve ağzından âteşler çıkup gelüp iki bakırayı yudup yine mevzî‘ine ‘avdet idüp gider . Ve eger ol iki şevri bulmaz ise şehrlere kaçd idüp mevâşîsinden ve nâsından mâ-şâ‘e’llâh niçesin helâk idüp telef ider ve bu cezîrede olan mevâşî ve insân döğünmege karîb olup bu hâl üzre bir zamân bâķî kalursa bu cezîrede olan medâ‘in ü şehristânlar cümlesi medâ‘in-i tinnîn ü mârîstânlar olur. Vaqtâ ki İskender bu hikâyeyi istimâ‘ idüp işitdi ise emr ü fermân idüp buyurdi ki der-sâ‘at baña iki şoyılmış şevr getirün ve ol şevrlernüñ derileri içine zift ü kibrît ve kils ü zırnîh ve âlet-i harblerden gün-â-gün şengâller gün-â-gün demürler ile pür eyleyüp tıdurdı. Ba‘dehü ol müfrîd yılanuñ güzergâh üzre

[162b]

‘âdet-i kadîmeyi binâ‘en vaz‘ eyleyüp alıkoğı. Ol yılan dağı ‘âdet üzre çıkup nezzâreye etrâf u eknâfi aldı. Ol iki şevri görünce anlara müteveccih olup ve dem çeküp ol ba kırayı yutdı. Yine kemâkân kendi mevzî‘ine ‘avdet idüp gitdi. Mağallinde varup gıdâsınıñ hażm katında üzerine harâret müstevlî olup şu içince enderün-ı âteşe münkalib olup içinde olan kelâlîb ü demürler ol yılanuñ her etrâfın yırtup gövdesin rîze rîze idüp helâk eyledi. Ba‘dehü birkaç eyyâm kendi mevzî‘inden taşra çıkmayınca ol cezîrenüñ kavmi vâķıf oldılar ki bunda bir aşlı vardır. Bunlar dağı ol yılanuñ eşeri üzre zâhib olup gitdiler. Tâ ki ahvâline hoşca vâķıf olup muṭṭali‘ olalar. Mekân u mağalline varınca ol tinnîn harâb-ender-harâb meyyit olmuş buldılar.

İskender'e 'ilām idüp kendi tedbîrinde muşîb olup hayvānuñ mevtinden 'azîm haz eyleyüp mesrûr oldu ve ehl-i cezîre İskender'e 'azîm hedâyâlar peşkeş çekdiler ve ol tinnîn şüreti budur.

[163a]

ve bu cezîre 'acâibindendür, bir nev' yengec vardır. Şudan çıkup karada şudan bir zirâ' miqdârı uzak olursa der-hâl hayvāniyyetden münselih olup taş olur ve bu taş halezün didükleri ki etibbâ alup ekhâle kıatarlar. Bu cezîre 'acâibindenki ba'z cezâ'irlerinde hayvân şeklinde bir maḥlûk vardır. Başları müte'addid ve yüzleri çok birbirine müşâbih olmaz ve bu hayvānuñ iki kanadı vardır. Şuda dalar, deñizüñ hayvânâtının şayd idüp yer. Şüreti budur.

Faşlu fi hayvânât hâzâi'l-baḥr: Bu faşl mezkûr baḥruñ hayvânâtın beyân ider. 'acâibü'l-aḥbâr şâhibi dir ki bu baḥrda bir gûne kuş vardır. İsmine fûnûn dirler ve bu kuş ebeveynine gâyetü'l-gâye muḥabbet idüp ebeveynine ikrâm u iḥsân ider ve ikrâm daḥı budur ki kaçankim ebeveynleri kocalsalar yavruları cem' olup ebeveynüñ yüklenüp götürürler ve yuvasın yaparlar ve aḥşamda ve şabâḥda şu ile ve 'alef ile yuvasın tıldurup ebeveynin beslemesine ve infâk itmesine ta'ahhüd iderler. Allâh-ı 'azîmü's-şân daḥı ebeveynlerine ikrâmları sebebiyle muḳâbelesinde ol kuşa ikrâm idüp ol deryâyı ol kuşa müsaḥḥir eylemişdür. Kaçankim ol kuş yumurtlarsa ol deryâ aslâ hareket idüp temevvüc idemez. Tâ ki ol kuş yumurtasın çıkarınca ve çıkması daḥı on dört gün içinde yumurtasından yavruyu çıkarup vücûd-pezîr olur ve deryâda seyr [ü] sülûk iden kimse ve nevvâtîler ol eşnâda deryānuñ sükûnından bilürler ki ol kuş yumurtlamışdur ve nevvâtîler bu kuş ile gâyetü'l-gâye teberrük ü teyemmün iderler ve bu deryānuñ 'acâibâtındandır ki bir balığı vardır ki yüzi insân yüzine müşâbih

[163b]

olup beñzer ve yüzi üzre pek pek noktaları vardır ve sâ'ir gövdesi balık gövdesi gibidür. Bu deryâda zâhir olup peydâ olur ve şayyād-ı mähî olan kimseler bu balığı der-şebeke idüp şayd itdükleri vakte nazar-ı 'ibret-i kiber ile ta'accübâne yüzine nazar idüp bakarlar ve yine bu baḥruñ 'acâibindendür ki Tuḥfetü'l-garâ'ib şâhibi zıkr idüp der ki bu deryâda bir gûne balık vardır ki bu deryâ yüzine çıkup devr idüp tavâf ider ve bu hâl üzre bâķî kalur tâ ki hayvân ağzı açılmış görince ağzı açılmış hayvân gördüğü gibi ol hayvân kendi ağzına atılıp kendi ol hayvāna gızâ olur ve yine ol baḥruñ 'acâibindendür ki Tuḥfetü'l-garâ'ib şâhibi zıkr idüp dir ki bir hayvân ol deryâdan çıkup çerāgâh idüp ot otlar ve iki menḥarından âteşler çıkup çerāgâhınuñ etrâfin iḥrâk bi'n-nâr idüp yaḳar ve yine ol baḥruñ 'acâibâtındandır ki gice ile baḥrdan bir hayvân çıkup tayerân ider kuş gibi. Ba'zılar didiler ki bir balıkdur, gicenüñ

evvelinden āhirine varınca deryādan çıkup ot otlar tūlū‘-ı Şems olunca yine deryāya rücū‘ idüp döner ve yine bu bahruñ ‘acāibātındandır bir büyük balık olur ki ol iklīmde meşhūrdur ki kaçankim ol balıguñ ruṭūbetiyle bir kāğıd üzre yazı yazılsa leyl ü nehārda ol kāğıd üzre yazıdan ğayrı bir şey zāhir olmaz ve kāğıd daḥı kendi levni üzre bākī‘ kalur ve yine ol bahruñ ‘acāibātındandır ki içinde bir yeşil balık çıkar. Başı yılan başına müşābih olup beñzer. Her kim ki ol balıktan ekl iderse sā‘ir ta‘āmlardan dest-i kūtāh idüp sā‘ir ta‘āmlardan el çeküp bir daḥı ta‘ām yemez ve yine bu deryānuñ ‘acāibātındandır ki içinden bir müdevver balık çıkar. İsmine Gāv-māhī dirler. Arkasında demürden bir ‘amūd gibi bir şey var. Ol sebebdan bir balık bunuñla muḳāvemet idüp ceng idemez ve eger muḳāviminde şadedinde olursa, ol balığı helāk ider ve ma‘lūm olsun ki bu deryāda ḥayvānāt-ı keşire vardur ki gūn -ā-gūn şuver-i şettā ile şüretlenmişdür ve eger nüfūs-ı beşeriyye nefret idüp inkār ider, şadedinde olmasa bu deryāda niçe ḥayvānāt-ı keşire zıkr idüp beyān [u] ma‘lūm iderdüm. Nitekim dinilmişdür **بَحْدَثَ عَنِ الْبَحْرِ وَالْبَحْرِ**. Ol ecilden bu miḳdār üzre iktifā olındı.

[164a]

Ve lākin meşhūre olan ḥayvānāt-ı mā‘iyyeyi zıkr idelüm. **Zıkr-i baḥr-ı Fārs:** Hüve şu‘beti min baḥri’l-Hind. Baḥr-ı Fārs didükleri deryā baḥr-ı Hind’den bir ḥalīc pāyesindedür ve ḥalīclerinüñ eñ a‘zamıdur. Ve baḥr-ı Fārs bir mübārek deryādur ve keşirü’l -ḥayrdur. Dā‘imā üzerinden sefīne eksük olmaz ve ıztırāb-ı mevcleri sā‘ir deryālardan eshel ü azdur. Muḥammed bin Zekeriyā dir ki deryā aḥvālinden māhir ü ‘ārif olan ‘Abdū’lgaffār eş-Şāmī’den deryālar ki medd ü cezrinden su‘āl itdiler. Cevāb idüp eyitdi ki baḥr-ı a‘zamda bir sene-i kāmilede medd ü cezr olmaz. İllā iki def‘a olur. Bir def‘ada şayfda olur ki şarḳ-ı şimālīde altı ay deñli medd ü cezr olur. Kaçankim bu medd olur. Meşārık-ı bahruñ şuyı çekilür. Deryā-yı Şīn gibi ve deryā -yı meġāribde ziyādece olur ve bir def‘a da şitāda olur. Bu kez baḥr-ı ġarb [u] cenūbīde altı ay deñli medde şürū‘ ider. Kaçankim bu medd olur. Baḥr-ı maġribde şu çekilür ve baḥr-ı meşārıkda şu ziyādece olur ve ammā baḥr-ı Fārs anuñ medd ü cezri meṭālī‘ü’l-kamer üzre olur ve daḥı baḥr-ı Hind ü Şīn ve baḥr-ı Trabzonī de böyledür. Zīrā kamer kaçankim bu bahruñ āfākından bir ufḳ üzre olsa kamer ile ma‘ā medd muḳbil olduğu ḥālde ziyāde şürū‘ ider. Ba‘dehū medd ziyāde olmadan zā‘il olmaz. Tā ki kamer ol mevzi‘üñ vasa‘at-ı semāsına vāşıl olup bāliġ olmayınca vāşıl olup bāliġ olduğu gibi. Medd daḥı muntehāsına bāliġ olup nihāyet bulur. Kaçankim kamer ol semānuñ vasa‘atından inḥitāta başlayup nāzil olsa cezri ḥāşıl olup bu kez şu ric‘ate ve nokşāna şürū‘ ider ve daḥı şu nākış olup cezrden nihāyet bulmaz tā kamer ol mevzi‘üñ maġribine bāliġ olup vāşıl olmayınca vāşıl olup bāliġ olduğu gibi. Cezr daḥı nihāyetine bāliġ olup nihāyet bulur. Kaçankim kamer ol

mevzi'ün mağribinden zā'il olsa yine medd merre -i şāniyede ziyāde olmasına şürū' ider . İllā bu kadar vardır ki evvelkinden ez'af olur. Ba'dehū bu hāl üzre olmadan zā'il olmaz tā ki kamer ol mevzi'ün veted-i arza bāliḡ olup vāşıl olmayınca bāliḡ olup vāşıl olduğu gibi. Medd daḥı mevzi'de merre -i şāniyede mūntehī olup nihāyet bulur . Ba'dehū yine cezr rücū'a ibtidā idüp şürū' ider. Ba'dehū yine nokşāndan zā'il olmaz tā ki kamer bu mevzi'ün ufķ-ı şarkīsine bāliḡ olup vāşıl olmayınca bāliḡ olup vāşıl

[164b]

olduḡı gibi medd yine evvelki hāl üzre 'avdet ider ve yine baḥriler tecrūbe ile didiler ki bu deryā için bu medd ile bu cezrden ḡayrı medd ü cezr olur. Kamerūñ bedr ü hilāl olmasıyla olur. Kaçankim evvel-i şehir olsa şu ziyādeye şürū' idüp her günde ziyāde olur. Nışf-ı şehre varınca nışf-ı şehre bāliḡ olup vāşıl olduğu gibi. Medd daḥı mūntehāsına bāliḡ olup nihāyet bulur. Ba'dehū yine nokşān-pezīr olmaḡa başlayup nokşān[a] şürū' ider ve her günde nākış olur. Āḥir-i şehre varınca āḥir-i şehre bāliḡ olup mūntehī olduğu gibi. Cezr daḥı nihāyet bulup mūntehī olur. Ba'dehū yine ibtidāda olduğu hāl üzre ol hāl 'avdet şdüp yine merre-i āḥirede medde şürū' ider ve daḥı İbn-i Faḡīh dir ki baḥr-ı Fārs eger deryā-yı Hind'e muttaşıl olursa da yine ikisinūñ ḡālī sūkūn ve ıztırāb-ı emvāc da muḡtelifdür. Zīrā baḥr-ı Fārs emvācları bī-nihāye çokdur ve rükūbı daḥı şa'b dur. Baḥr-ı Hind'ün qarārgāhı ve sūkūnı vaktinde ve kezālik deryā-yı Hind'ün mevcleri çokdur. Baḥr-ı Fārs'ün sūkūnı ve qarārgāhı vaktinde ve baḥr-ı Fārs'ün şu'ūbetinūñ ibtidāsı Şems'ün burc-ı Sūnbüle'ye dāḡıl olup nāzil olduğu vaktededür ve istivā'-i ḡarīfīnūñ ḡurbındadır ve her gün şu'ūbeti ve ıztırābı ziyāde olmadadır tā Şems burc-ı Hūt'a nāzil olup dāḡıl olıncaya dek ve ziyādesiyle şa'b olan ḡālī āḥir-i ḡarīfededür ki Şems burc-ı Qavs'e nāzil olduğu vaktüdür. Kaçankim istivā'-i rebī'īye qarīb olsa baḥruñ sūkūnını ḡāl-i 'avdet ider ve daḥı ziyādesiyle eshel-i ḡālī Şems'ün burc-ı Cevzā'ya ve āḥir-i rebī'īyyeye nāzil olup vāşıl olıncadır. İbn-i 'Abdu'llāh Şayyanī dir ki Allāh-ı 'azīmü's-şān ḡikmet-i İlāhiyye ile deryā -yı Fārs keşret -i medd ü cezre taḡşış eyledi ve ḡalebe -i keşret-i māya daḥı taḡşış eyledi. Zīrā anuñ suyu yetmiş zirā'dan seksen zirā'a varıncadır ve daḥı bu deryāda sā'ir deryālarda mişli bulınmaya n dürr-i şehvāre bundadır ve daḥı bunuñ cezīrelerinde ma'den-i 'aḡīḡ ve ne deñli ḡün-ā-ḡün yevāḡıt u sūnbādec ve ma'denü'z-zeheb ve el-fizāt ve el-ḡadīd ve'n-nuḡās ve envā'ü't-tībler var ise cümlesi bu cezīrede vücūd-pezīr olup mevcūd olur ve bu cezīrede girdāb didükleri durdur eger

[165a]

içine bir sefīne vāḡı' olup düşicek olursa içinden çıkup ḡalāş olmak muḡāldür. Meger luṡf-ı İlāhiyye mazḡar olsa ḡaḡīr-i pūr-taḡşīr dir ki ba'z-ı 'acāibinde gördüm ki deryā aḡvālinde

hāzık [u] üstāz bir a‘mā var idi. Bu kez ol a‘mā bir sefīneye rākib olup bindi ve ol gemi bir tarīkıla durdura qarīb olup yaklaştı. Bu a‘mā feryād idüp eyitdi ki: “Ey kavm! Sizüñ gemiñüz girdāba qarīb olup içine vāki‘ olup düşiyor.” diyince ehl-i sefīne bu a‘māyı müsaḥḥara idüp muḍḥik idiniyorlardı. Bunlar bu ḥāl üzre iken nāgāh biraz kuşlar zuhūr-yāb oldu. Ol tuyūr-ı zuhūrīn a‘māya ḥaber idince a‘mānuñ feryādı ziyāde oldu. Bir zamāndan soñra gördiler ki niçe sefīneler devr idüp tırıyor. Kimisi girdāba vāki‘ olup serenigörinür ve kimisi qarīb olup nişf-be-nişf batmış ve kimisi etrāfında devr idüp āheste āheste yaklaşur ve envā‘ [u] gūnā gūnā tuyūr cem‘ olup sefīneler üzerinde olan mevtāyı yemege devr iderler. Bu kez ehl-i sefīneye mertebe-i helākleri müteyakḳin olup īkāz taḥṣīl itdiler. Cem‘ olup a‘māya geldiler ve eyitdiler ki: “Fi’l-vāki‘ didügin gibi girdāb imiş ve lākin eger tedbīrūñ var ise emr eyle biz anı iderüz ve cümlemüz saña teslīm iderüz ve eger birinden birüñ yoksa cümlemüz bunda helāk olmamz emre muḳarrerdür.” A‘mā bu kelāmları işidüp istimā‘ idince eyitdi ki: “Varuñ şandal ile etrāf girdābe olan sefīnelerde ne deñli leşler ve mevtālar ve lenger-endāz, demürler var ise cümlesin alup bu gemiye getürüñ.” Vallāhü’t-tedbīr bunlar daḥı fi’l-ḥāl şandala süvār olup ne deñli şeyler var ise bu sefīne[ye] getürdiler. Ba‘dehū ol a‘mā eyitdi ki: “Bu lenger ü demürleri üzerine bu leşler ve mevtāları şarup muḥkem bend idüñ ve ol lengerlerüñ palamarların sefīnete muḥkem bend idüp bağlayın. Ba‘dehū demürleri deryāya endāhte idüp şalıvirüñ.” Mellāḥlar daḥı bu minvāl-i meşrūḥ üzre ‘amel itdiler. Anı görüp müşāhede itdiler ki sefīne bir nāḥiyyeye çekilüp seyre şürū‘ itdi. Ol deñli gitdi ki ol tuyūrılar nā-būd [u] nā-peydā olup hev[ā] daḥı müteḡayyir oldu. Ba‘dehū ol a‘mā eyitdi ki: “Endāhte itdügüz palamarları kaṭ‘ idüp kesüñ. Zīrā bunlara ayruḳ ḥācet ḳalmadı.” Bunlar da fi’l-ḥāl kaṭ‘ idüp kesdiler. Mā-vaḳ‘adan su‘āl itdiler. A‘mā didi ki: “Bu girdābuñ

[165b]

etrāfında bī-ḥisāb ḥayvānāt cem‘ olmışdur ki tā ki mevtā mı olur ve yoḥsa sefīne mi olur vāki‘ olduḳca yudalar. Yutduḳdan soñra elbette bir cānibe gider, bir daḥı o lengerler leşleri ve mevtāları şarup ilḳā idince ol ḥayvānāt ba‘zısı bunı yutdı. Bu cānibe gidüp sefīneyi çeküp çıkardı. Ḥācet ḳalmayınca biz daḥı demür kesdürdük tā ki bir ḡayrı endīşe ilḳā itmesünler. Vallāhu a‘lem. Ve bu cezīrede Ğuver ve Kesīr didükleri mevzi‘ler ki eger içlerine sefīne vāki‘ olucaḳ olursa ḥalāş olmaḳ muḥāldür ve bu cezīrede ‘acībetü’l-eşḳāl ḥayvānātılar vardır. İn-şā‘illāh ba‘zısınuñ zikri beyān gelür. **Faşlu fi cezā‘ir hāzāi’l-baḥr ve mā-fihā mine’l-‘acāib:** Bu faşl bu deryānuñ cezīrelerüñ ve içinde olan ‘acāibin beyān ider. Ma‘lūm olsun ki bu deryānuñ cezīrelerinüñ ekşeri meskūn olup içlerinde sākin olurlar ve ḥalk daḥı ticāret eclīḳün bu cezīrelere varup gelürler. Meşelā cezīre-i Ḳays ve cezīre-i Hürmüz ve cezīre-i Ḳalmāh ve bunlaruñ emşāl gibi. Ve yine bu cezīrelerdendür cezīre-i Ḥāvek: Ve ne deñli incü

ğavvâşları var ise bu cezîrede olurlar ve bu deryâda şey-i katı nâdir dürr çıkar ve lâkin çıkanuñ şümni meblağ -ı ‘aẓîmeye bâliğ olur. Nitekim didiler ki dürr-i yetîme bu deryâdan çıkar. ‘Ummân ile bahreyne qarîb olan cânibde ol dürr-i yetîme hâşıl olup peydâ olur ve ğavvâşlar zıkr idüp didiler ki dürr-i yektânüñ olduğı şadef vücûd-pezîr olup vücûda gelmez. İllâ şol deryâda bulunur ki ol deryâyâ tatlu ırmaqlar cereyân idüp içine aķa. Kaçankim rebî‘ vaķti gelse ve rûzgârlaruñ esmesi çok olup esse ve deryânüñ mevcleri daķı mürtefi‘ olup ziyâde olsa bu kez deryâ-yı okyânûsdan rûzgârlaruñ reşâşât ki ba‘z şuların haml idüp bu deryâyâ ilkâ iderler ve bu reşâtât ise zeybaķa müşâbih olup ki mâ‘-i lüzûce ki bir kaynayıcaķ şudur, incü andan vücûd-pezîr olup mütevellid olur. Şol vechle ki ol reşâtât şadef içine vâķi‘ olup şadef ol reşâtât iltikâm idüp yudar. Raķm-ı mâder nuţfe-i bedr iltikâm idüp yutduğı gibi. Ve ba‘z kerre ol şadefüñ ağızına büyük kaķre vâķi‘ olup düşer ve dürr-i yetîme andan mün‘aķid olup mütevellid olur ve ba‘z kerre reşâtât-ı keşîre şadef içine vâķi‘ olup manşib olur ve andan şıĝâr eczâ‘ mün‘aķid olup vücûd-pezîr olur. Nitekim aşdâf-ı keşîrede müşâhede olunup

[166a]

görilür. Ba‘dehü kaçankim şadef kaķre iltikâm idüp yutsa bu kez ol deryânüñ ka‘rından ki dibinden çıkup şimâl rûzgârı esduğı vaķtde ve tulû‘-ı Şems’üñ vaķtinde ve ğurûb vaķtinde deryânüñ yüzine çıkup ağızın feth idüp açar tâ ki aña nesîm-i hevâ işâbet ide ve daķı vasaţ-ı nehârda hevâ çıķmaz. Zîrâ Şems’üñ harâretinüñ şiddeti ve deryânüñ temevvücünüñ şiddeti ifsâd ider ve kaçankim deryâ yüzine çıķsa ağızın feth idüp açar tâ ki şimâl rûzgârı ol incü üzerine vâķi‘ olup âşâr-ı şimâlden ve harâret-i Şems’den ol incü müteħallıķ olup vücûd-pezîr olur. Bunlardan ğızâsın alır. Deryâ dibine rücû‘ idüp gider. Nitekim raķm-ı mâderde evlâd müteħallıķ olur. Ba‘dehü şadefüñ etrâfı eger hâlî olursa deryâ şuyından ol şadef içinde olan dürr ğâyet-i şafâda ve ğüsn-i hey‘etde ve behcetde ve nürda olur. Ve eger şadefüñ içinde acı şı qarışup girerse ol dürr aşferü’l-levn olur ve yâĥud tamâm olup nâķış olmasa da küdüretli olup şâfi olmaz ve kaçankim şadefüñ içinde dürr-i yektâ tamâm olsa ĥikmet-i Rabbâniye ile ol şadef kendü mevzi‘inden kalkup fîrâr ider ve kendün bir mevzi‘-i maĥkeme taĥaşşun itdürüp ĥıfz ider ve lâkin mevzi‘-i kadîminde ‘urûķları sâbit olup bâ ķî kalur ve daķı şadefüñ intikâlinden ĥalk ĥabîr ü âĝâh olurlar. Kaçankim bahrine intikâl eylese ĥalk ba‘zısınuñ ba‘zısına şadefüñ kuflınıñ vuşûline tebşîr iderler ve ğavvâşlar daķı ol şadefüñ vaķtinde iĥrâc olinmışdur. Yumuşacık kalur ve eger vaķtinden evvelce iĥrâc olinursa ve yâĥud vaķtinden soñra iĥrâc olinursa levni bâķî kalmyup belki müteĝayyirü’l-levn olur ve yine cezîrelerdendür. **Cezîre-i Ĥaşek:** Bu cezîre ise cezîre-i Kays’uñ ĥurbındadır. Bu cezîrenüñ ehli ğâyetü’l-ĝâye cellâd-ı feleklerdür ve bunlar içün ĥarbe müte‘allıķ olan âlâtları çokdur. Ĥuşuşan deryâyâ müte‘allıķ olan âletleri ve ‘amelleri ve şabrları ķâbil-i vaşf degüldür ve

sefinelere müte'allık 'ilâclarda gâyetü'l-gâye mahâretleri vardır. Bir gayrı kavimde bu deñli mahâretlü bulunmaz ve dağı Kıys medînesinüñ ehli dir ki ba'z-ı mülük ba'z-ı mülûka sefineler içinde hediye cāriyeler

[166b]

irsāl itdiler. Ol sefineler dağı gelüp bu cezîreye vâsıl olup taşraya çıkdılar ve cāriyeler dağı teneffüs itmekiçün anlar dağı taşra hüruc idüp çıkdılar ve tek тұrmayup ol cezîrede niçe fâhiş itdiler. Ol zinâ sebebiyle ol cezîrede olan tã'ife-i ecinne bu cāriyeleri gizleyüp kendülerine ferrâş ittiḥâz itdiler ve bir kavim anlardan zuhûr-yâb olup mütevellid oldılar ve 'ayş [u] 'işretgâhları bu cezîreye mahşûş oldu ve ehl-i Kıys bu sözleri ol ecilden söylediler ki zîrâ bunlarda olan celâdeti ve metâneti görürler ki gayrılarında bulunmaz ve kâdir dağı degüllerdü ve zıkr idüp didiler ki bunlardan birisi niçe günler deryâda seyâhat idüp yüzer ve seyf ile тұrmayup ceng ider. Güyâ ki rûy-ı zemîn üzre ceng ider gibi ve yine anda bir tağ vardır ki büyük yılanları olur, fîli ve şu şıgırı yudarlar ve şüreti budur.

[167a]

Cezîre-i Kenderlâverî: Ve lâkin ben şübhe vü şekk iderüm ki bu cezîre deryâ-yı Fârs'da olduğına. Zîrâ bu cezîreden 'anber-i eşheb ve 'anber-i esved celb olunup çekilür. Hâl bu ki seyrâfiyyîn'den ve 'ummânîyînden niçe kimesneler bu baḥrda cezîre-i Kenderlâverîyi seyr idüp gezdiler. Zıkr idüp didiler ki 'anber bu baḥruñ dibinden çıkup zâhir olur. Nitekim batn-ı arzda ba'z-ı eşyâ' mütevellid olup vücûd-pezîr olduğu gibi. 'Anber dağı bu deryânuñ ka'r [u] dibinden mütevellid olup vücûd-pezîr olur. Kimisi beyâz ve kimisi siyâh. Kaçankim bu deryâ cûş u hürûşa gelüp mevcleri müştred olup ve ıztırâba gelüp anlaruñ şiddet-i ıztırâbı 'anber[i] deryânuñ dibinden kal' idüp kıparup taşra atar. Ol ecilden sâhil-i leb-i deryâda kıt'a kıt'a bulunur ve ba'z vakte balık 'anberi çok ekl idüp yemesinden helâk olur. Vallâhu şübḥâne a'lem. **Faşlu fî ḥayvânât hâzâi'l-baḥr ve mâ-fihâ mine'l-'acâib:** Bu faşl baḥruñ ḥayvânâtın ve içinde olan garâ'ibin beyân ider. Ol ḥayvânâtdandır, bir gûnâ balık vardır ki kaçankim deryâ yüzine çıkup cünbiş ü hareket eylese anuñ cünbişin ve hareketinden nevvâtîler istidlâl iderler ki deryânuñ cûş u hürûşına fî'l-vâkı' deryâ anuñ hareketi 'akabinde 'azîm mevce gelüp hareket ider ve Ebû Reyḥân Ḥ'ârezmî Âşâr -ı bâkiye-nâm kitâbında dir ki kânûn -ı sâninüñ olan on üçüncü gününde deryâ ıztırâb-ı şedîd ve emvâc-ı şedîde ile cānib-i Fârs'a ve cānib-i İskenderiyye'ye mevc-zen ü muzṭaribe olup deryâ temevvüce olur ve bu minvâl-i meşrûḥ üzre niçe eyyâm-ı ma'lûme üzre bâkî kalup mevcleri çok ve hevâsı mütekeddir ve zulmeti gün-be-gün ziyâde olup müştred olmada ve bu günleri ehl-i sefine olan kimseler dirler ki deryâ dibinde rûzgâr vâkı' olup deryâyı dibinden cûş u hürûş itdürüp kaynadur ve deryâ aḥvâline mâhir olan

kimesneler deryānuñ bu ahvāller ile inşāfına bir gün balık deryā yüzine çıkup oynamasıyla istidlāl iderler ve ol balıkuñ zuhūrı furtunadan yā bir gün yā ziyāde ve yāhud eksük. Bu minvāl-i meşrūh üzre evvelce olur. Ol ecilden bahırda seyr idüp gezen kimesnelere gemisin hıfz ile emr idüp ve deryānuñ cūş u hürüşından halk tenzīr ü tahvīf iderler ve yine hayvānātdandur, bir alay

[167b]

gün-ā-gün hayvānāt ki meşelā , esīver ve cezzāf, bersüc. Bunlar bir kerre senede bir vaqt-i mu‘ayyende zuhūra gelürler. Ba‘dehū münkaṭı‘ olup nā-būd [u] nā-peydā olurlar tā ki sene-i ātiyede ol vaqt-i mu‘ayyen gelince vücūda gelüp meydāna çıkmazlar ve kaçankim ol vaqt-i mu‘ayyen gelse anlar daḥı zuhūr-yāb olup meydāna çıkarlar ve ehl-i Başra bunların mevsimlerin ve bekāların bilürler ve Cāhiz dir ki Dicle-i Başra’ya Akşā-yı deryādan gün-ā-gün balıklar gelür, esīver ve cezzāf ve bersüc gibi gibi ve bunların gelmesiyle şu tatlu olur ve deryānuñ suyu acılığından soñra hālāvet-i Dicle’ye ve ‘uzūbetine iştāhlanup dalayup tatlu suyu taleb ider. Erkek deveyi dişisi dalayup taleb itdüğü gibi ve ehl-i Başra ittifāken beyānda zıkr idüp didiler ki evşāf-ı şelāşe Başra deryāsına sene-i kāmilede iki def‘a iqbāl idüp vücūd-pezīr olur ve her şınfı iki şehre münkasım olur. Kaçankim iki şehriñ müddeti münkaṭı‘ olup dökünse ol şınfuñ vaqtı münkaṭı‘ olup nihāyet bulur ve şınf-ı āḥir daḥı yüz gösterüp iqbāl ider ve ol hayvānātdandur bersüc zīrā ol bersüc bilād-ı Zenc’den yüz gösterüp iqbāl idüp gelür ve Dicle-i Başra bunların kudümüyla ziyāde tatlu olur ve ehl-i tāriḥ bu ahvāle vākıf olup bilürler. Ba‘dehū halk anları şayd eyleyüp avlarlar. Bunca şayddan soñra bākī kalanlar bilādlarına ‘avdet idüp giderler ve daḥı zıkr idüp eyitdiler ki ehl-i Başra Zenc mā-beyninde bersücdan bir şey ki şaydına kādır olmazlar. İllā geldüğü vaḳte şaydına kādır olup şayd iderler ve bu vaḳtūñ ve müddetūñ mā‘adāsında Başra deryāsınuñ içi bersücdan hālī olup ašlā bir dānesi bulunmaz ve ol deryāda māhir olan kimesneler zıkr idüp eyitdiler ki ol vaḳte ki bersüc Başra deryāsına gelür. Bu kez Zenc deryāsında ašlā bersüc bulunmaz. Ve’l-hāşıl bir vaḳtde iki deryāda bulunmaz ve yine ol hayvānātuñ ‘acāibindendür, kūsec didükleri hayvān, kūsec ise şuda olan balıguñ bir nev‘idür ve şahrālarda ve berr [ü] yābānda olan esedūñ şerrinden bu kūsec balıguñ şerri eşerdür. Diş ü dendānları ile her hayvān ki mülākī olsa kaṭ‘ idüp iki pāre ider. İnsānuñ bir şey kaṭ‘

[168a]

idüp kesdüğü gibi. Şāhib-i taşnīf dir ki ben o balık görüp seyr eyledüm. Mikdārı bir zirā‘dan iki zirā‘a varup bālīg olıncadur ve anuñ dişleri insān dişleri gibidür. Cemī‘ envā‘-ı semek andan hāribe olup kaçarlardı ve kaçankim bir büyük balık üzerine gelüp rākīb olsa ol balığı

arkasından kaç' idüp biçer ve kaçankim bir insānı deryā içinde idrāk idüp yetişse elin ve yāhud ayağın kılıcla kaç' ider gibi kaç' ider. Ve'l-hāşıl bu balık deryāda bir siyāh belā-yı 'azīmedür. Nīl-i Mısr-ı mübārekde timsāh belā-yı 'azīme olduğu gibi ve dağı bu küsec zuhūr itmesiçün vaqt-i mu'ayyen vardır ki ol vaqtda Dicle-i Başra'da gāyet çok olur ve yine bu deryāda olan hayvānātuñ 'acāibindendür ki Erbeyān ve ed-Dāhī ve ez-Zāk ve el-Berrāk el-Kūberc bunların cümlesi balık nev'indendür ve cümlesi ma'lūmdur ve bu sınıfların her birisinin zamān u vaqt-i ma'lūm vardır ki gelmesine tevaqqū' olunup intizār olunur ve ehl-i Başra bunlar gelmesinin zamān u vaqt-i mu'ayyenelerin bilürler ve şüreti budur. Ve yine hayvānāt-ı bahrilerdendür, tinnin demekle ma'rūf bir gūnā balıktır. Küsec'den dağı eşerr olup yaramazdır. Ağzında olan enyābları mānend-i rümhdür ve ol tinnin dıraht-ı nahleden dağı uzundur ve iki gözleri kandan iki kandil gibi yanarlar ve gāyetü'l-gāye giryetü'l-manzardur. Deryāda ne deñli hayvānāt var ise

[168b]

cümlesi andan havf idüp firār iderler ve yine hayvānāt-ı bahrdandır. Bir gūnā yeşil balık ki zirā'dan dağı uzunca olup ve anuñ hortumu vardır ki cüz'ice zirā'dan eksük olup minşāra müşābih olup beñzer ve lākin keskin degüldür. Her kankı hayvāna müşādif olup rāst gelse hortumuyla darb idüp anı mecrūh ider. Şāhib-i taşnīf dir ki bir mevzi'de gördüm ki ol mevzi'ün ehli ol balığı şayd idüp ve çārşu vü bāzarlarda izhār idüp halk anı seyr itdiler ve şüreti budur. Ve yine hayvān-ı bahrdandır. Şol balık ki Kalkān mānend müdevveredür ve kıyruğı üç zirā'dan dağı uzundu. Güyā ki kıyruğı kırmızı kemükden gül-ābdāna müşābih olup beñzer ve balık ise beyāz ve sevād ile noqtalanmış ve beyāzı gāyetü'l-gāye beyāz ve sevādı dağı gāyetü'l-gāye sevāddur ve bu balığın arkası üzre iki menhar deligi vardır ve ağzı ise karnındadır ve ferc-i insān gibi bir ferci vardır ve şüreti budur. Ve'l-hāşıl hayvānāt-ı bahrünün ve bahrünün 'acāibi zabt u ihşā olunup hıfz olunmaz. Fesübhāne hālīkhā. Ve bu bahrünün 'acāibi bir hikāye-i 'acbe ile hatm idelüm ki 'acāibü'l-bahr şāhibi irād idüp zikr itdi ki iklīm-i İsfahān'dan bir kimesne baña taḥdīs idüp hikāyet eyledi ki ben gāyetü'l-gāye medyūn olup ve ehl ü evlādumuñ nafaqasından 'aciz olup ehl ü 'ıyālūmden firār idüp kaçdum. Rūzgārlar dağı beni iklīmden iklīme tarh idüp atarlar. Nāgāh bir ulu⁶⁷ deryānuñ üzerine iklīm-i Hindistān'da çıktım. Çār-ı nā-çār etrāfum bend olup bir tarafa gitmek olmayup 'ākıbetü'l-'ākıbe bir sefīneye rākib olup bindüm. Sefīne dağı eyyāmın bulup giderken nāgāh bād nā-muvāfık

⁶⁷ Metinde "ulu" yazıyor fakat bağlam gereği "ulu" olmalı.

[169a]

peydā olup deryā cūş u ħurūşa gelüp emvâcların biribirlerine muĥâlîf ve vücūd-pezîr olup vücūda geldiler. Anlar daĥı bizi deryādan deryāya ilķā idüp ‘ākıbetü’l-‘ākıbe baĥr-ı Fârs’da olan girdāba bizi remy idüp atdı. Girdāba vāķi’ olduğumuz gibi re’îs feryād [u] fiġāna şürü’ eyledi ve eyitdi ki: “Ey ehl-i sefîne! Āġāh olup bilün ki biz girdāb didükleri şeye vāķi’ olup düşdük ve bize bundan necāt u ĥalāş mümkün degüldür. Meger muķtezā-yı meşıyyet-i Allāh olup ‘avn-i İlāhî’ye muşādîf olursa belki mümkün ola.” Re’îs bunı böyle diyince ehl-i sefîne daĥı eyitdiler ki: “Bundan necāt u ĥalāş olmaķlıġa tedbîr ķābil-i imķān degül mi?” Re’îs cevāb idüp eyitdi ki: “Ķābil-i imķāndur, ve lākin mā-beynümüzde birisi kendin rüfeķāsına ve ehl-i sefîneye nefsin fedā itmege muĥtācdur tā ki ben tedbîr idem. Ola ki tedbîrüm sebebiyle Allāh-ı ‘azîmü’ş-şānuñ tevfiķ-i Rabbānîsi ve ‘avn-i Şamedānîsi rāst gelüp bundan ĥalāş-yāb olavüz.” Ben daĥı re’îsden bunı istimā’ idüp işidince eyitdüm ki: “Yā re’îs! Ben kend[i] nefsum aşĥābuma ve ehl-i sefîneye fedā iderem. Baña ne emr idersün, emr eyle kendümi deryāya atmaķ olursa da atarum.” Re’îs benden bu cevāb istimā’ idince eyitdi ki: “Bu cezîrenün yüce taġı üzre vāķîf olup tūrasın ve elüñe bir zühûl alup ħarb-ı şedîd ile ħarb idesin tā ki biz ehl-i sefîne ile ol girdāb geĥince ĥāl bu ki ol girdābuñ ħurbında bir ‘azîm cezîre var idi ve üç günlük mesāfe deñli yer tutardı.” Ben daĥı eyitdüm ki: “Ben maşlahatı istedüğüzden ma’a ziyāde iderüm ve lākin sizlerden ricā vü temennāmuz budur ki birķaĥ günlük zād u zāĥîre ve şu virün tā ki ol cezîrede birķaĥ gün sebeb-sāz-ı ĥayāt iderüm. Anlar daĥı bize vāfir zād u zāĥîre ve şu virüp ol yüce taġ üzerine çıķup ħarb-ı zuhûl ile meşġûl oldum. Anı gördüm ki deryā cūş u ħurūşa gelüp ĥarekete geldi ve sefîne daĥı hevāsın ve eyyāmın bulup cereyān eyledi tā ki gözümden ġā’ib olunca ben daĥı ħarb-ı zuhûlden fāriġ oldum ve kendü nefsume meşġûl olup cezîrede durıbaşladum. Nāġāh seyr iderken bir ‘azîm ağaca muşādîf olup rāst geldüğüme ‘ömrümde ol şecereden a’zam şecere görmedüm ve ol şecerenün üzerinde bir ‘azîm ‘arîz-i saţĥa müşābih bir şey gördüm. Ben daĥı anuñ seyri ile meşġûl olup āĥîr-i nehāra varınca

[169b]

seyr itdüm. Āĥîr-i nehār olduğı gibi bir mehîb şadā-yı şedîde ĥiss itdüm. Nāġāh gördüm ki bir abyzü’l-levn bir tayr-ı ‘azîm ki ĥayvānāt arasında andan bir a’zam ĥayvān görmedüm. Ol kuş gelüp şecerenün üstinde olan saţĥuñ üzerinde vāķi’ olup nāzîl oldı. Ben daĥı andan ĥavf idüp bir mahfî yere gizlendüm. Tā ki beni şayd itmesün diyü şubĥa dek meydāna çıķmadım. Şubĥ olup Şems kulle-i ufķdan ser-efrāz olup cünd-i leyl ġarāt idince ‘ālem münevver olduğı gibi ol kuş yine ‘azm-i tayerān idüp cenāĥın biribirne ħarb idüp ‘azm -i hevā eyledi . çünki leyle -i

sāniye cünüd -ı Sūdān ile ‘āleme müstevlī olunca yine ol kuş ol mevzi’-i ma’hūdeye gelüp kındı. Ben daḥı zād u zaḥīrem ve şuyum kalmadığı ecilden ḥayātumdan nā-ümīd olup kendümi⁶⁸ ol kuşa ‘arz idüp öñünde vākıf olup tırdum. Aşlā ol kuş baña bir vechle ta‘arruż itmeyüp şabāḥa dāḥil olduğu gibi yine ‘azm-i hevā idüp tayerān eyledi. çünkü üçinci gice oldu ise min-ğayr dehşeten yanında oturdum. Tā ki cünüd-ı nehār cünüd-ı leyli ġāret idince ġāret itdüğü gibi ol kuş ‘azm-i hevā idüp perrān olunca iki ayağına şarılup yapışdum. Ol kuş benümle tayerān idüp hevāya ağıdı tā ki Şems ufq-ı arzdan ser kaldurup ‘ālemi pür-nūr idince pür-nūr eylediği gibi. Cānib-i arza nazar eyledüm, niçe deryādan ġayrı nesne görmedüm. Karīb oldum ki baña tārī olan şiddet ü ca‘ddan ayakların terk idüp kendümi şalıvırmege kaşd eyledüm ve lākin lezzet-i cān beni şabra ḥaml idüp ben daḥı şabr itdüm. Ba‘d-ı zamān yine cānib-i arza nazar idüp anı gördüm ki niçe fezālar ve ‘imāretler var ki bī-ḥisāb anı gördüm ki ol kuş ‘umrāna müteveccih olup ‘umrāna karīb olunca nāzil olup ḥarmanlarında vir şaman depesi üzerine beni āheste āheste bıraktı. Ba‘dehū cānib-i Hind’e per açup pervāz eyledi ve ol ‘umrānātda olan ḥalā’ik ol kuş ile benüm ḥālūme nazar idüp ‘ibret-ğır olurlardı. Nāğāḥ kuş nā-būd [u] nā-bedīd olup gidince benüm üzerüme cem’ olup beni alup pādişāhlarına iletdiler. Pādişāḥ ḥuzūrına varınca lisānum fehm ider bir tercümān getürdiler. Tercümān gelince pādişāḥ tercümāna emr eyledi ki benüm ḥāl-i şānumdan istiḥbār idüp ḥaber

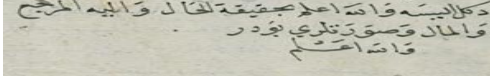
[170a]

alalar. Tercümān daḥı baña eyitdi ki sen insī misin yāḥud ecinne misin ve bu kuş ile ḥāl [ü] ser-güzeştüñ nedür, diyince ben daḥı başumdan geçen ser-güzeştümi naḳīr [ü] kıtmīr birbir beyān idüp takrīr eyledüm. Tercümān daḥı benüm ḥāl-i ġarībüm ve ser-güzeştüm birbir beyān idüp takrīr idince pādişāḥ ‘azīm ta‘accüb idüp baña māl-ı girān ve cevāhirler iḥsān idüp ve beni seven buña şey iḥsān eylesün diyü emr eyledi. Kavm daḥı baña etrāf u eknāfdan şey iḥsān idüp virdiler ve baña temennā idüp didiler ki bizüm mekānumuzda tavattun eyle, ben daḥı niçe zamān qarār idüp tırdum. Ba‘dehū pādişāhdan izn taleb idüp gitmek sevdāsına düşdüm. Pādişāḥ daḥı baña izn virüp ve niçe şey iḥsān eyledi ve beni niçe ādemler ile deryā cānibine gönderdi. Ben daḥı iskelenüñ birisine vāşıl olup gelince iskeleden iskelete geşt [ü]⁶⁹ güzērān iderken bir iskelede refiklerüm görüp ve ol sefīne līmānda lenger-endāz olup ol līmānda tırıyor görüp nev-ḥayāt bulup güyā ki dünyāya yeñiden gelüp zann eyleyüp mesrūr oldum. Anlar daḥı beni görüp mesrūr olup cümlemüz bir yere cem’ olduk. Ve ol cezīrede benüm ḥāl [ü] ser-güzeştümünden istifsār idüp su‘āl itdiler. Ben daḥı eyitdüm ki ey yārān-ı şafā ve iḥvān-ı vefā, ben Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān için sizüñ uğruñuza nefsümi fedā eyledüm, ol

⁶⁸ Metinde “kendi” yazıyor ancak anlam bakımından “kendimi” şeklinde olmalı.

⁶⁹ Metinde “geşte” yazıyor fakat imla gereği böyle olmalı.

Allāh-ı ‘azîmü’ş-şân dahı nefsümi fedâ itmekle ol cezîreden bir kuş ile baña tarîk-i a‘ceb ile necât virüp beni ‘âleme âyet eyledi ve baña bî-nihâye māl ü emlāk ihsân idüp beni bāy eyleyüp maqşûduma ırgürdi ve sizün ile yine mülākî olup dîdār görüştük ve bu hikāye bir hikāye ise bir hikāye-i ‘acîbedür ki eger ‘ināyet-i Allāh ve luṭfindan ba‘ide degül ise

Ve şüretleri budur. Vallāhu a‘lem.

[170b]

Bahrü’l- Kūlzūm ve hüve şu ‘beti min bahri’l-Hind: Baḥr-ı Kūlzūm didükleri baḥr deryā-yı Hindistān’dan bir ḥalīcdür ve ol deryā-yı Kūlzūm’ün cenub-ı cenübîsi bilād-ı Berber ve bilād-ı Ḥabeşe’dür. Ve baḥr-ı Kūlzūm’ün cānib-i ğarbîsi üzre bilād-ı Yemen vāki’ olmuştur ve aşlında Kūlzūm bu baḥruñ sāhilinde bir medīnenün ismidir. Ba‘dehū ol medīnenün ismi ol deryāya ıtlāk olındı ve ammā baḥr-ı Kūlzūm’ün cūş u ḥurūşa gelüp heyecān idüp kaynaması ve dahı medd ü cezri baḥr-ı Hind’e

[171a]

mürür itdügi gibidür. İ‘ādete ḥācet yokdur ve bu baḥr-ı Kūlzūm şol baḥrdur ki Allāh-ı ‘azîmü’ş-şân kahr-ı İlāhiyyesiyle bu deryāda Fir‘avn-ı ‘aleyhi’l-la‘net ve cünüdün ğark idüp ifnā eyledi ve dahı arz-ı Yemen ile bu baḥruñ mā-beyninde bir cebel vardır. Şuyı sedd idüp ve şu andan dönüp arz-ı Yemen’de imtidād-ı cezri men’ ider ve yine baḥr-ı Yemen ile bu baḥruñ mā-beyninde niçe mesāfeler ve niçe tağlar var idi ve bu mesāfeleri ve tağları ba‘z-ı mülük kaṭ’ idüp kesdiler. Bu kez ol mesāfe ve tağları kaṭ’ itmesinden murādları bu idi ki tā ki Yemen’e bir ḥalīc-i şaġīr girüp dāhil olsun ve ba‘z-ı ‘adūların ve ḥaşımların helāk itsün. Çünkü bunlar ol tağları ve mesāfeleri kaṭ’ idüp ve kesüp birkaç kavs miqdārı mekān bāķī kalınca şu üzerlerine hücum idüp bî-ḥisāb ümem -i keşire ve niçe ‘umrānāt helāk u ğar k eyleyüp ve niçe bilād üzre müstevlī olup deryā-yı ‘azīme oldu ve bilād-ı Yemen’e vāşıl olup muttaşıl oldu ve Cidde ve Cāzān ve Yanbū’ ve Medyen ki medīne-i ḥazret-i Şu‘ayb ‘aleyhi’s-selāmdur ve Eyle ki ‘Akabe’dür, bunlar cümlesi sevāḥil-i deryā-yı Kūlzūm oldu ve bu baḥr-ı Kūlzūm deryā-yı Hind ü Fārs ü Zenc, bunlaruñ mā-beyninde vāķi’ olmuştur ve bu deryālar ba‘zısı ba‘zısına muttaşıl olmuştur ve bunlaruñ cezirelerin ve ḥayvānātların zikr idüp beyān eyledük. İ‘ādeye ḥācet yokdur. Mütercim-i ḥakīr dir ki ba‘z-ı ‘acāibātda gördüm ki deryā-yı Kūlzūm uzunluğu dört yüz mil deñlidür ve bu baḥruñ derin olan yerlerinde tağlar olup ve şābdan mānend-i dirāht şeyler vücūd-pezīr olup biter. Ğāyetü’l-ġāye üstāz [u] ḥāzık-ı mellāḥ gerekdür ki sefinesi ara yerlerden geçüre ve selāmete vāşıl olup ḥalāş-yāb ola beyt:

Be-deryā der-menāfi‘ bī-şümārest

Eger ḥāhī selāmet der-kenārest

Faşlu fī cezā‘ir hāzāi‘l-baḥr: Bu faşl deryā-yı Kızlüm’ün cezirelerin beyān ider. Ol cezirelere ne bir kimesne vardır ve ne ḥod meşhūrdur ol cezirelerdendir. **Cezire-i Tārān:** Cezire-i Tārān ise Eyle’ye qarīb bir ceziredür ve ol cezirede bir alay eşkıyā sākin olurlar ki anlara Benūcedān tesmiye iderler ve bunların kavtı balıktır, bunların ne zirā‘at ve ne leben sağıcak ḥayvānātı ve ne

[171b]

tatlı şuları vardır ve bunların evleri şikeste olan sefinelerün tahtasındandır ve bu dehr-i tavilde anların cezirelerine ‘ubūr idüp geçen sefinelerün ehlinden nān dinilür ve bu deryāda olan cezirelerin ziyādesiyle yaramaz ceziresidir. Tağının safhasında olan şeye kaçankim rüzgār esüp ve işābet idüp tokınsa iki şakḳ olup kısmına münkasım olur. Bu kez ol rüzgār işi şakḳun miyānından esüp zuhūr ider ve bu şakḳlar ve pārcalar birbirine muḳābil ü muḥālif vāki‘ olmuşlardır. Kaçankim sefine ortalarında vāki‘ olsa bu kez rüzgārlardan girdāb ḥāşıl olup ol sefinenün ḳalb ü helākine bādī vü bā‘ iş olup ol sefine girdāb -ı rüzgārdan ḥalāş-yāb olması nādır olur ve cezirenün tūli altı mil degüldür ve bu mevzi‘de Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān Fir‘avn ve ‘askerin satvet-i ḳahr-ı İlāhiyye ile ḡarḳ u ḳahr idüp helāk eyledi ve yine ol cezirelerdendir. **Cezire-i Cessāse:** Anda bir Dābbe ve bir ḥayvān vardır ki ḥikmet-i şun‘-ı İlāhiyye ile ḥaberler tecessüs idüp ol ḥaberlere vāḳıf olup ma‘lūm olur. Ba‘dehū ol Cessāse ḥaberleri Deccāl’e götürür. Ḥazret-i Şa‘bī raḍıya’llāhu ‘anhdan rivāyet olunur ki daḥı ḥazret-i Fāṭıma bint Ḳays raḍıya’llāhu ‘anhādan rivāyet iderler. Sa‘ādetiyle buyururlar ki günlerden bir gün Resūl-i mükerrrem şalla’llāhu ‘aleyhi ve sellem üzerümüze çıkup geldi ve yāḥud öyle vaktinde üzerümüze zāhir olup geldi. Bize bir ḥuṭbe-i belīḡa okıyup ‘azīm naşīḥat eyledi ve buyurdu ki ben sizleri bir şeye tergīb itmek için ve yāḥud bir şeyden terḥīb idüp ḳorḳıtmak için sizleri cem‘ itmedüm ve lākin bir ḥikāye-i ḡarībe için cem‘ itdüm. Ol ḥikāyeyi Temīm ed-Dārī ḥikāye idüp ben, ḳaylūle uyuḥısından men‘ idüp ve baña sürür baḥş idüp baña ḥikāye idüp dir ki ḳavmümden birkaç nefer ile deryāya iḳbāl idüp bir sefineye rākib olup bindük. Günlerden bir gün bād-ı muḥālif zāhir olup ‘azīm furtuna peydā olup ‘āḳıbetü’l-‘āḳıbe bizi bir cezireye bıraktı. Biz daḥı ol cezireye şu taleb için ve teneffüs itmek için çıktık. Seyr idüp devr iderken nāḡāḥ bir ḥayvāna rāst gelüp uğradık ve anı gördiler kim

[172a]

ol Dābbe'den gayrı ašlā bir şey yok. Bunlar daḥı Dābbe'ye müteveccih olup didiler kim: “Sen nesin?”. Ol ḥayvān bunlara cevāb virüp eyitdi ki: “Ben Cessāseyüm.”. Biz daḥı eyitdük ki: “Çünkü Cessāsesin, bize bu cezīreden ḥaber vir.” Anlara eyitdi kim: “Eger siz ḥaber ister ve dilerseñüz bu cezīrede bir deyr vardır ve ol deyrde bir kimesne vardır. Sizi ol deyre götüreyüm. Anda olan kimesneden istifsār idüp ḥaber aluñ ve ol kimesne sizüñ gibi kimesnelere gāyetü'l-gāye muḥtāc u müştāḳdur. Sizlere gün-ā-gun ḥaber virüp niçe şeylerden sizi āgāh ider.” Biz daḥı deyri bize getir diyüp ol Dābbe ile ma'āca deyre varduk. Ol kimesne bizi görünce bize eyitdi ki: “Benüm biraz ḡamum vardır ve lākin sizüñ ḥaberüñüz ve ser-güzeştlerüñüzdendür, vāḳft olup sizlere aña göre ḥaber vireyüm.” Biz daḥı başumuzdan gelüp geçen ser-güzeşti bir bir takrīr idüp beyān eyledük. Beyān idince olduğumuz vilāyetlerümüze vāḳıf olup bildi ve bize eyitdi ki: “Baḥīre-i Ṭaberiyye ehli ne ḥıdmetde ve ne kārda?” Biz daḥı cevāb idüp eyitdük ki mā-beyninde olan eṭrāf varup geşt [ü]⁷⁰ güzār iderler. Yine su'āl idüp eyitdi ki: “Necid ve 'Ummān ehālīsi ne kārda ve ne ḥıdmetdedür?”. Biz daḥı cevāp virüp eyitdük ki ehli birbirlerine⁷¹ varup gelüp gitmededürler yine bize su'āl idüp eyitdi ki ehli- 'ayn-ı zuḡar ne kārda ve ne işdedür? Biz daḥı cevāb virüp eyitdük ki: Ehl-i 'ayn-ı zuḡar zuḡardan āb nūş idüp seyrān iderler dönüp cevāb eyitdi ki kaçankim ol 'ayn-ı zuḡar'uñ şuyı kurıyup ḳalmaduḡı vāḳtde üzerümde ne deñli ḳayd u bend [ü] bağlar var ise cümlesi ḥallolup çözilür ve rüy-ı zemīnde ne deñli büldān u şehristānlar var ise cümlesin geşt [ü]⁷² güzār eylerüm. İllā Mekke-i mükerreme ve Medīne-i münevvere, anlar benüm deşt-i ḳahrumdan ḥalāş-yāb olurlar ve bu ḥaberler ise Deccāl'üñ ḥaberleridür. **Cebelü'l-Mıḳnāṭīs**: Mıḳnāṭīs ise ṭaşdan bir 'azīm ṭaḡdur. Ne deñli demürler var ise cümlesin cezb idüp alır ve yanından 'ubūr idüp geçen sefinelerüñ mīḥların eger demürden olursa cümlesin cezb idüp çeker. Ol ecilden bu deryāda gezen sefinelerde demüre müte'allıḳ olan şey terk iderler. Mıḳnāṭīs'üñ ḥavfindan ol Allāh-ı

[172b]

'azīmü's-şān her şeyden 'ālī olup ve her şeyüñ vech-i aḥsen üzre ḥalk eyleyüp icād u iḥsān eyledi. Ve hüve a'lā külli şeyin ḳadīr sübhāne ve te'alā. **Faşlu fī ḥayvān ḥāzāi'l-baḥr**: Ammā bu deryāda olan ḥayvānāt sā'ir deryālarda beyān olınan ḥayvānāta müşābih olup beñzerse anı i'āde idüp bir daḥı zikre ḥācet yoḳdur ve ammā şol ḥayvānātuñ bu deryāya

⁷⁰ Metinde “geşte” yazılmış fakat imla gereği böyle olmalı.

⁷¹ “Birbirlerine” iki kez yazılmış.

⁷² Metinde “geşte” yazılmış fakat imla gereği böyle olmalı.

maḥşūşadur. Anı zıkr idüp beyān idevüz. Cümlesinden bu deryāda bir büyük balık vardır ki her ne vakte bir sefīneye muşādif olup rāst gelse kıyruğıyla ol sefīneye darb idüp urur. Ne deñli sefīne büyük olursa da olsun sefīneyi helāk idüp ğarķ ider ve balığuñ uzunlığı iki yüz zirā‘dur ve baħrīler sefīneleri üzre anuñ şerrinden ħavf-i şedīd ile ħazer iderler ve sefīnelere rākib olup süvār olanları taħzīr ü taħvīf iderler ve tüccārlar bundan ğāyetü’l-ğāye ħavf iderler ve şüreti budur.

Ve yine ol ħayvānātdandır ol balık ki şayd idüp ve Güneş karşıısına koyup kurudup kıtn-ı beyz gibi bākī kalur. Ba‘dehū andan ipliğuñ egirüp ol iplikden libās-ı fāhire tokudurlar ve yine ol maḥşūşa olan ħayvānātdandır. Şol balık ki anı uzunlığı bir zirā‘dur ve yüzi bayķuş yüzine müşā[biħ] olup beñzer ve cesedi balık gövdesine müşābih olup

[173a]

beñzer. Ve yine maḥşūşa olan ħayvānātdandır. Şol balık ki anuñ uzunlığı yigirmi zirā‘dur ve enderūnında biñ beyzaları vardır ve arķası nev kalkān gibidür ve yine maḥşūşa olan ħayvānātdandır. Şol balık ki anuñ ħilkati (...) baķara ħilkatine müşābih olup beñzer. Baķara mānend toğurur ve yavrusın emzürür. Bākī envā‘ balık bunuñ ħilāfıncadır ki anlar yumurtalar. Vallāhu a‘lem bi-ħalkahu. **Baħrū’z-Zenc:** Bu deryāda Zenc vilāyetinüñ büldān u şehristānları cānib-i cenūbda Süheyl kevkebinüñ altında vākī‘ olmışlardır ve bu deryāya süvār olan kimesneler kıtb-ı cenūbīyle Süheyl’i görürler ve kıtb-ı Şimālīyi ebedü’l-ābād göremezler ve bu deryānuñ kırbındadır. Berberī vilāyetlerinin büldān u şehristānları ve Berberī didükleri tā‘ife Sūdān tā‘ifesinden bir tā‘ifedür ki mağrīb zemīninde olan Sūdān’uñ ğayrıdır. Bunlar Berberīlerüñ iķlīmleri deryā-yı Zenc’üñ sāħiline vākī‘ olup tā ki ‘Aden’e varınca mūmted olup uzanur ve bu deryānuñ nihāyeti baħr-ı muħīte vāşıl olup muttaşıl olur ve bu deryānuñ emvāc yüce tağlar gibidür ve emvācları mürtefi‘a olup kal[k]duğı vakte iki mevcūñ mā-beyninde olan da derinlik eñ alçaķ olan tağlar gibidür ve emvācları mürtefi‘a olup kalduğı vakte iki vādīlerinden daħı derindür ve aşlā bu deryānuñ mevcleri şikeste olup çatlamaz. Sā‘ir deryālaruñ mevcı şikeste olup çatladuğı gibi ve bu deryāda der-kār olup seyr iden nevvātīler zu‘m idüp dirler ki bu deryānuñ emvāc-ı mecnūnedür ve bu baħruñ enderūnında niķe vāsi‘a cezīreler vardır ve bu cezīrelerde mīşe -zāristān ve eşcār -ı keşīreler vardır ve lākin ol eşcār mīvedār degüllerdür, belki bu eşcāruñ kimisi ābnūs ve kimisi şandal ve kimisi sāk ve kimisi dıraħt-ı ħinnādur ve bu deryānuñ sevāħillerinde ‘anber bulunur ve ğāħice yüce tepeler mānend ‘anber bulurlar. İmdi ba‘z cezīrelerin beyāna şürü‘ idelüm. **Faşlu fī cezā‘ir ħāzāi’l-baħr:** Deryā-yı Zenc’üñ cümle cezīrelerindendir. **Cezīre-i muħterika:** Cezīre-i muħterika ise bu deryānuñ içinde dāħiledür. Nādir kimesne bizlerden ol cezīreye

vāşıl olurlar. Ba'z tüccārlar hikāyet idüp naql iderler ki biz deryā-yı Zenc'e süvār olup bindük. Nāgāh giderken kazā'-i İlāhī ile rüzgār peydā olup furtunalar vücūd-pezīr olup hāşıl oldu ve ol furtuna

[173b]

'ākıbetü'l-'ākıbe bizi bir cezīreye bıraktı. Biz dağı ol cezīreye çıkup şu sevdāsına düşüp geşt [ü] güzērān iderken ol cezīrede bī-nihāye kavme müşādif olup rāst geldük. Bunlar ile buluşup mā-beynimize (...) kesb olup bunlarla melūf olduk ba'dehū bunların mabeynlerinde kalup ve lisānların öğrenüp bunlar ile niçe zamān hem-şoḥbet olduk. Nāgāh gicelerden bir gice bunların mā-beynlerinde feryād [u] figān peydā olup cümlesi bir yere cem' olup ufka nazar idüp bir kevkebün tūlū'ına müntazır oldılar. Vaktā ki ol kevkeb tāli'a olup tūlū' itdiği gibi. Bunların feryād [u] figān dağı ziyāde olup vücūd-pezīr oldu. Ben dağı bunlara sebeb-i figān [u] feryādlardan istifsār idüp su'āl itdüm. Bunlar dağı baña cevāb virüp eyitdiler ki bu kevkeb otuz yılda bir kerre tūlū' idüp toğar ve kaçanim mürtefi'a olup başumuz üzerine ve semrine vāki' olunca bu cezīrede ne deñli şeyler var ise cümlesin iḥrāk bi'n-nār idüp mahv ider ve bunlardan herkes kadrince sefīne ta'mīrine şürū' eyleyüp meşgūl oldılar tā ki nakli mümkün olan eşyā'ların nakl ideler ve hāzır u müheyā olmağa başladılar. Vaktā ki ol kevkebün irtifā'ı başları üzerine vāki'a olup qarīb oldıysa nakli mümkün olan eşyā'ların sefīnelere yükledüp ve kendüleri dağı sefīneye süvār olup ben dağı anlar ile ma'āca süvār olup enderūn-ı deryāya yelken gūşāde idüp 'azīmet itdük. Hisāblarınca deryā içinde geşt [ü] güzērān eyledük tā ki ol kevkeb semt-i ru'ūslarından zā'il olunca. Hisābları ile zā'il olduğın bildükleri gibi yine ol cezīreye ric'at idüp 'avdet itdiler. Kaçankim cezīreye gelüp vāşıl olduğumuz gibi cezīre üzerine taşraya çıkup anı gördük ki ne deñli eşyā' var ise cümlesin bi'n-nār iḥrāk remād oldu. Bunlar dağı herkes evli evine varup evlerini ta'mīre şürū' idüp ta'mīre başladılar. **Cezīre-i Żavzā:** Ve yine ol cezīrelerdendir. Cezīre-i Żavzā ki meş'ale dimekdür, bu cezīre ise bir cezīredür ki bilād u şehristān-ı Zenc'i vely ider. Ba'z tüccār tā'ifesi hikāyet idüp dirler ki bu cezīrede bir medīne-i 'acībe vardır ki cümle bināsı beyāz taşlardan bünyād olunup ve ol taşlar kendü zātında bu minvāl-i meşrūḥ üzre halk olunup peydā olmışdur ve ol medīneden gūyā bir şadā işidilür ve lākin anda tayyār-ı beşerden aşlā anda bir kimesne sākin degüldür. Ba'z kerre olur ki ol cezīreye sefīneler lenger-endāz idüp yanaşurlar ve şuyından alup şulanurlar ve şuyı

[174a]

gāyet şīrīn ve hoşca bulurlar ve nev'en ol şuda kāfūr rāyiḥasın müşāhede iderler ve hikāyet idüp dirler ki bu cezīrenün nihāyet [ü] müntehāsına bāliğ olup ve vākıf olup bilmezüz ve lākin

ol deñli vardur ki içinde ‘azîm yüce tağlar vardur ki gice ile ‘azîm âteşler zâhir olup yanar ve ol âteşler etrâflarından bir ‘acîb şavt-ı hazîn u mahzûn şadâlar istimâ’ idüp işidürüz. Ba‘z kimseler dirler ki bu şavt-ı hazînlar delâlet ider ki anlaruñ mâ-beyninde olan pâdişâhları ve yâhud bir büyük kimesneleri cām-ı mevt nûş itmiş ola, bu hâleti işrâb ider ve zîkr idüp dirler ki bu tağlaruñ etrâfında bir gûne yılan vardur ki cemî’ senede zâhir olmaz ve görünmez. İllâ bir kerrecik zâhir olup meydâna çıkup nümâyân olur ve ol mârı şayd idüp tutmasına Zenc pâdişâhları ‘azîm ve hîlekârlar iderler tâ ki şayd idince ve bu mârda envâ’ havâş-ı ‘acîbeler vardur ki bu mâr bulunmaz illâ nâdirdür. Ba‘z mülûk hazâ’inde bulunur ve ba‘z-ı havâşın zîkr idüp beyân itdiler ve didiler kim kaçan puhte olup bişürseler ve çevrişin mülûk alup üzerlerine mesh idüp sürseler ol pâdişâhuñ neşâtı ve heybeti ve kuvveti ziyâde-ender-ziyâde olur ve yine hikmet-i İlâhiyye ile kaçankim bir marîz ve yâhud bir sel marazuñ şâhibi üzerine cülûs idüp otursalar üzerlerinden ol marâzlar def’ olup zâ’il olurlar ve ba‘z def’a bu yılanuñ cildi arz-ı Hind’e gelüp kıymet-i girânma[ye] ile iştirâ olunup ba‘dehû mülûk der-hazîne idüp hıfz iderler ve yine ol cezîrelerden Ya‘kûb bin İshâk es-Seyrâfî’nüñ hikâye idüp zîkr itdüğü cezîre hikâye idüp dir ki: “Ben Rûmiyye ehlinden bir kimesneye râst gelüp gördüm ki zîkr idüp dir ki ben Rûmiyye’den bir sefîneye süvâr olup çıkıdum, niçe zamân-ı ba’îde deryâda seyr eyleyüp geşt [ü]⁷³ güzâr eyledüm. Günlerden bir gün ‘azîm furtuna vücûd-pezîr olup vücûda geldi ve sefînemüzi etrâf-be-etraf remy idüp deryâ üzerine mânend-i habâb devre başladı. ‘Âkıbetü’l-âkıbe şiddet-i zaḥm-ı telâṭum-ı emvâca taḥammül idemeyüp gün-â-gün şiddetile şikest oldu. Ben daḥı hezâr belâ vü meşakkat ile elüme bir tahta girüp üzerine süvâr oldum. Bu hâl-i ser-gerdân üzre ‘âkıbet beni bir cezîreye işâl idüp bitişdürdi. Ben daḥı ol cezîreye çıkup nân pârça ve şu sevdâsına düşüp geşt [ü]⁷⁴ güzârân iderken bir kavme muşâdif olup

[174b]

râst geldüm. Bunlaruñ ḳadd ü ḳâmetleri birer zirâ’ deñli var ve bunlaruñ ekşerinüñ iki gözleri olup kör olmuşlar. Bunlar beni görünce bunlardan üzerüme cemm-i gâfir cem’ olup⁷⁵ beni hayvân mânend sevk idüp pâdişâhlarına sürdiler. Çünki pâdişâhları huzûrına varduk. Beni ḥabs itmekle fermân eyledi. Bunlaruñ harekâtından böylece hiss eyledüm. Bunlar daḥı beni alup bir ḳafes içine ḥabs itdiler. Ben daḥı ol ḳafes içre ba’d-ı zamân ayak üzre ḳalkmak murâd idindüm. Ayak üzre ḳalkınca ḳafese tutunup ol ḳafes şikest olup münkesir oldu. Ben daḥı kendü mekânümde oturup ḳarâr itdüm. Bunlar daḥı bu hâli benden görünce benden emîn olup

⁷³ Metinde “geşte” yazılmış fakat imla gereği “geşt” diye düzeltildi.

⁷⁴ Metinde “geşte” yazılmış fakat imla gereği “geşt” diye düzeltildi.

⁷⁵ Müstensih “olun” yazmış . İmla gereği “olup” şeklinde olmalı.

beni incitmediler. Ben dađı bunların ara yerlerinde niçe zamān ‘ayş u ‘işret idüp kaldım. Nāgāh günlerden bir gün bunları şikeste-hāl ve hīzān u üftān görüp gūyā ki bunlar hārb ü kıtāle hāzırlanup müteheyī oluyorlar. Ben dađı bunlardan lisān-ı hālile ve işāret ile bu ahvāl-i perīşānlarından su‘āl idüp istifsār eyledüm. Bunlar dađı ‘adūlarının zuhūrından ve gelicek semtinden lisān-ı hālile ve işāretle işrāb idüp beyān itdiler ve gūyā ki vāktidür, cünbiş [ü] hārekātlarından fehm eyledüm. Çok eğlenmeyüp illā anı gördüm ki bunların üzerine bī-nihāye ġarānīk kuşları cem‘ olup cenge şürū‘ itdiler. Ğarānīk ise yā tūrna yā tūrneya müşābih bir ġayrı kuş ola, bunların üzerlerine hücūm idüp ve gözlerine kaçalayup gözlerin çıkarup bunları kör idiyor. Ben dađı bunların ahvālın görünce elüme bir ‘aşā alup ol kuşlar üzerine hücūm idüp niçesin itdüm. Kuşlarından bu hāleti görünce cümlesi hevāya per [ü] bāl açup pervāz eyleyüp uçdılar. Bunlar dađı benden bu imdād görünce mā-beynlerinde baña ‘azīm ikrām idüp ta‘zīme başladılar. Ben dađı bunlardan emīn olup emniyyetüm hasebiyle bir iki dāne dirāht-ı bülendi biribirine çatup līf ile biribirine kayd [u] bend idüp bağladım ve kādır olduğum deñli zād [u] zahīre vuşul ol āġacların üzerine hāmler idüp yüklendüm ve kendüm dađı üzerlerine bindüm ve mütevekkilen ‘alā’llāh deryā içine kendi bu hāl üzre hücūm idüp deryāya girdüm. Bu kez telāṭum-ı emvāclar gün-be-gün ‘avn-i İlāhiyye-i şamedāniyye ile rūzgārılar beni bu hāl üzre Rūmiyye’ye işāl itdiler ve dađı bu kul naşīh ider ki Aristātales kitāb-ı hayvānda zıkr idüp dir ki ġarānīk didükleri kuş Ḥorāsān’dan iklīm-i Mısr’a Nīl-i mübārekūñ aķduġı yerlere intikāl idüp anda mazarrata şürū‘ iderler ve anda olan ricāllerūñ kadd ü kāmetsleri zirā‘ deñli olup anlardan karār itmeyüp

[175a]

ol kuşlar ile hārb ü kıtāl iderler. Ḥākīr-i mütercim dir ki biz Mısr’da olmamız ile böyle kavm görmeyüp ve işitmedük ve lākin cā‘iz ki cezīre-i Ḥabeş mecrā-yı Nīl’de bir büyük cezīredür. Yukarısında bir maħalde olmuş ola ve yāḥud zamān-ı evvelde olmuş ola ve mürūr-ı dūhūr ile nisyān tārī olup ‘arız olmuş ola. Zirā mütevātire bālīg olmaġla bizüm Mısr’a gelüp mütevaşşıl olmamızdan evvelce ba‘de’l-elf seksen tārīhinde Herem taġları kurbında bir yer açılıp içine cemm-i ġafīr dāhil olup girince içinde bī-hisāb sūklar ve dekākīn ve sarāylar ve içlerinde yidi kat beyāz kefenler ile şarılmış kuşlar medfūne olup tūrıyorlar. Bir kimesne bunun aşl u künhine vāşıl olmayup yine ol yeri sedd idüp hāl üzre terk iderler. Vallāhū’l-muvāfīk li’ş-şavāb. **Cezīre-i Segsār:** Ki cezīre-i kelb dimekdür. Bu cezīreden Ya‘kūb bin İshāk es-Serrāc ḥikāyet ider, dir ki ben bir kimesne gördüm ki anuñ yüzi yırtık yırtık olmuş. Ben dağı anuñ yüzinde olan nişānlardan istifsār idüp su‘āl eyledüm. Ol dağı cevāb idüp eyitdi ki ben bir sefīneye süvār olup bindüm. Bād-ı muḥālīf zāhir olup telāṭum-ı emvāc bizi bir cezīreye ilkā

idüp atdı. Ol cezireden ḥalāş mümkün olmayup ‘ākıbetü’l-‘ākıbe ol cezireye taşra çıkdı. Nāgāh üzerümüze bir ḳavm hücum eyledi ve bu ḳavmüñ evşāf-ı būka başları kilāb başları gibi ve gövdeleri insān gövdesi gibi üzerümüze cem’ olup vāḳıf oldılar. Ba‘dehū içlerinden birisi çıkup eline bir ‘aşā aldı ve bizi ḳoyun sürisi gibi sürüp kendi menziline sürdi. Nāgāh bunların menāzillerinde niçe nāsuñ pābūcların ve perdelerin gördüm. Bunlar daḥı bizi bir evüñ⁷⁶ içinde idḥāl itdiler. Nāgāh ol evüñ içinde bir ādem-zāt gördüm ki bizüm başumuza gelen ser-güzeşt bizden evvelce anuñ başına daḥı gelmiş. Bu kez bunlar bizlere envā’ [u] gūn-ā-gūn mīveler ve me‘kūlāt getirüp öñümüze ḳoyup vāz’ itdiler ve yimekle bize işāret itdiler. Ol kimesne dönüp bize cevāp eyledi ki bunlar sizlere bu deñli gūn-ā-gūn mīveler eṭ’ime vermelerinüñ sebep budur ki tā ki siz semīz olup semīz olasız ve sizlerden ḳankısı gāyet semüz olursa anı zebḥ eyleyüp etin yerler. Ben daḥı bunı istimā’ idüp işidicek ta‘ām yimegi günden güne taḳlīl idüp azalttık. Bu kez yimedüğümden gāyetü’l-gāye zebūn u araḳḳ oldum ve ammā refīḳlerüm söz diñlemeyüp yimekle meşgūl oldılar. Semüz olunca

[175b]

her gūn birin zebḥ idüp etin yidiler ve ben zebūn olduğumdan ve öbür ādem marīz olduğundan bizleri terk idüp yimediler. Günlerden bir gūn ol kimesne baña eyitdi ki bunların ‘ıyd u bayrāmları yaklaşıp geldi. Bayrāmları ḥāzır olup geldiği vakte bunlar üç gūn taşra çıkup aslā içerü gelmezler ve anda zevḳ ü şafā ile meşgūl olurlar. Eger ḥalāş u necāt isterseñ kendü zātında i‘timāduñ var ise ve kaçmağa taḥammül idüp dayanursañ bu günlerde ḥalāş olursañ ve illā gayrı günlerde ḥalāş mümkün degüldür. Zīrā bunlar gāyetü’l-gāye ḳoḥı alurlar. Üç günlük mesāfeden ḳoḥı alurlar ve gāyetü’l-gāye insānuñ özin tutarlar ve aramada daḥı serī’dür. Bunlardan ḥalāş düşvārdur ve ammā ben kötürüm oldum. Harekete ve ḳarāra ṭāḳat u mecālüm yokdur. Her niçe olursa olsun ammā sen tāze vü nev-civānsın, tedārikin gör. Ve lākin eger bunlar seni arayup yetişürlerse şu gūne bir dıraḥt vardur ve nişānın gösterüp eyitdi ki ol dıraḥtuñ altında var otur, ne ḥilekarlık iderlerse itsünler sen ol dıraḥt altından şaḳın çıkma. Zīrā bunlar ol dıraḥt altına varmağa ḳādir degüllerdür ve eger ḥile idüp seni çıkarurlarsa tekrār yine seni şayd iderler ve eger altında ḳalursañ bir zamān bekleşüp ‘ākıbet seni anda ḳoyup giderler. Tekrār işüñ ne ise gör, ben daḥı bunı işidince anlara ‘ayş u ‘işretleri gūni gelüp taşra çıkdıkları gibi ben daḥı evvelki gice ḳararı firāra tebdīl idüp kaçdum. Var ḳuvvetüm bāzūya getirüp gice ve gündüz her (...) şitāb iderdüm. Her bār vakt-i rāḥata rāḥat itmek lāzım gelse dıraḥtuñ altında oturup rāḥat iderdüm. Vaktā ki üç günden soñra ‘ıydların şavup evlerine gelince beni anda bulmayup ḳoḳum ve izim alup ‘ākıbetü’l-‘ākıbe gelüp beni yetişdiler. Ben

⁷⁶ Metinde “ol” yazılmış ancak bağlam gereği “evüñ” olmalı. (Topkapı Nüshasında evüñ şeklinde yazılmış.)

dağı bunları görünce ol dıraht-ı ma'hüdenüñ altında varup oturdum. Bunlar gelüp nâçâr eṭrâfım bağlayup gün-â-gün hîle vü şan'at idüp beni çıkarmağa kâdir olmayup yanuma gelmek dağı kâdir olmadılar. 'Âkıbet beni koyup gıtdiler. Ben dağı anda niçe zamân oturup ba'dehû yine 'azm-i râh eyledüm ve bunların şüretleri karşıdaki şahîfe der-taşvîrdür.

[176a]

ba'dehû niçe eyyâmdan soñra bir mesâfe-i ba'ideden bir 'azîm dırahtistân ve bāğ u bağceler nümâyân oldu. Güyâ ki bunların cihânda mişli olmaya . Ben dağı kuvvetüm bâzûya getürüp ol cānibe müteveccih olup seyr eyledüm. Çünkü varup ol bāğ u bağcelere vâşıl oldum. Anı gördüm ki ol dırahtistân cümlesi mîve, ağaçlar gün-â-gün. Ben dağı mîve-çîn olup mîve ile karnum toyurdum ve gördüm ki ol dırahtistânın altında şüret-i insân üzre niçe kimseler oturuyorlar. Hüsn-dārılığa nazîre kabûl itmeyüp bir vechle hüsnleri ta'bîr olup kaleme gelmez ve ayakları uzun, inciklerinde kemükler yok. Ayak üzre kalkup yürümeğe kudretleri dağı yokdur. Ben dağı vardum yanlarında oyurdum. Aşlâ ben bunların sözlerin fehm idüp anılayamadım. Anlar dağı benim sözüm fehm idüp anılayamadılar. Bu minvâl-i meşrûh üzre anlar anuñla ünsiyyet idüp niçe zamân geçindüm. Günlerden bir gün bunlardan birisi omuzum üzre elin koduğıyla sıçrayup üzerüme çıkması bir oldu. Bu kez üzerüme

[176b]

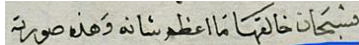
çıkup ayaklarıyla eṭrâfımı şarup kayd [u] bend eyledi. Her bār ki üzerümden bunu atmak murâd idince tırnakları ile yüzüm yırtup bu kılığa beni giriftâr eyledi. Bu kez tırnağıyla yırtup ve ayakları ile tepüp istediği ağaca beni sürüp varurdu. Ol ağacdān mîve-çîn olup yidüğü deñli yiyüp ve bâķîsi refîklerine atup anlar yerdı. Ve bu minvâl üzre itdüğüne kâhkâha ile gülüşürler idi. Güyâ ki ben bunuñ merkebi oldum. Günlerden bir gün ağaçların birisinin budağı gözine dokunup kör itdi. Ben dağı lâ-'ilâc kalup 'âciz oldum. Bir gün üzüm aşmasından vâfir üzüm düşürüp bir taş içine şıkup şîre eyledüm. Ve ol şîreyi nûş idüp içdüm . Yine düşürüp sâniyen şıkup şîre eyleyüp aña lisân-ı hâl işâret itdüm ki nûş idüp içe. Ol dağı egilüp içmegi kaçd ,d,nce ayakları nev'en fekk olup açıldı. Ben dağı üzerümden 'ale'l-fevr remy idüp atdum ve şerrinden ḥalâş-yâb oldum ve yüzümde olan âşâr anuñ tırnakların eşeriydi. Ve şüreti budur.

Faşlu fî ba'z ḥayvânât hâzâi'l-baḥr: Bu faşl deryânın ba'z-ı ḥayvânâtün beyân ider. Ol ḥayvânâtdandır. Bir büyük balık vardır ki ismine Minşâr tesmiye iderler. Ba'z tüccârlar zıkr idüp dir ki biz ol balığı görüp seyr eyledük. Bi-'aynihi güyâ ki desteredür. Başından kuyruğına varınca minşâr dişleri gibi siyâh kemükden âbnûs-vâr dişleri var. Uzunlığı göz nazarında ikişer zirâ' deñli ve başı yanında iki dâne kemükleri ve uzunlığı iki zirâ' miqdârınca

olur ve bu iki kemül ile sağına ve solına deryāya ɗarb idüp gezer ve ɗarb idüp urduğı vakte andan bir mehṭb şadā işidilüp peydā olur ki

[177a]

işidenlerüñ vücūdına lerze hāşıl olur ve hikāyet idüp dirler ki biz anuñ ağzından ve burnından çıkan şuyı cānib-i āsmāna şu‘ūd idüp ve yine nāzil olduğın müşāhede iderdük ve mesāfe-i ba‘ideden üzerümüze reşāşı bāliğ olup vāşıl olurdu ve eger bir sefīnenüñ altına girse ol sefīneyi iki pāre idüp biçer ve eger sefīne üzerine gelse ol sefīneyi helāk idüp ğarķ ider.

 Ve ol ḥayvānātından şol balık ki ismine Balbal demekle meşhūrdur ve bu balıguñ qadd ü kāmetyi dört yüz zīrā‘dan beş yüz zīrā‘a varıncadur ve gāhice bu deryāda kanadınıñ bir ucu zāhir olup bir büyük yelkenden daḥı büyük görünür ve gāhice başın çıkarup şuyı üfler. Ol şu katı yaydan çıkmış oğdan daḥı ziyāde gibidür, belki qarīb olur ki qarībe olan sefīneleri helāk ide. Ve’l-hāşıl ehl-i sefīne olan kimesneler andan leyl ü nehārda eşedd-i fizā‘ ile feza‘ iderler ve envā‘ [u] gūn-ā-gūn debdebeler ve şadālar iderler tā ki sefīneden anlaruñ sebebiyle firār idüp anlar daḥı ḥalāş-yāb olalar ve daḥı bu balık kıyruğı ve kanadıyla ne deñli etrāfında balık bulunursa cümlesin ağzına sevk idüp sürüp yudar. Ve’l-hāşıl ḥayvānāt-ı bahre bunun eziyyeti ve fesādı bī-nihāyedür. Kaçankim bu balık ziyādesiyle bāğī olup tuğyān ziyāde olsa Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān saṭvet-i İlāhiyyesiyle üzerine bir zīrā‘ deñli bir balığı taslīt ider. Anuñ zaḥm elinden deryālaruñ ka‘rına dalup dibine vāşıl olduğı gibi kendin yerden yere ɗarb idüp ura ura kendin helāk ider. Helāk itdüğü gövdesi şu üzerine bir ‘azīm

[177b]

tağ gibi çıkup zāhir olup çıkar ve gāhice Balbāl didükleri balık ol deñli ‘anber yudar ki hażm idemeyüp andan helāk olup ba‘dehū deryā ol balığı çıkarup izhār ider ve anuñ şayd içün maḥşuş Zenc tā‘ifesinden niçe kimseler sefīneye süvār olup erişdürürler. Kaçankim anuñ mevtine vākıf olup ḥiss itseler çengāller ile anı çeküp şāḥil-i bahre getirürler. Ba‘dehū karnın yarup içinde olan ‘anberi alup çıkarurlar ve ol ‘anberüñ balıguñ karnından çıkarup zāhir olmuştur. Balıga müşābih olup beñzer. ‘Irāk’da ve Fārs’da ve Hindistān’da olan ‘atṭārlar anı teşḥīş idüp ve fark idüp bilürler ve şol ‘anber ki ol balıguñ arkasında buluna, gāyetü’l-ğāye şāfi olup ve pāk [ü] ceyyid olur. Vallāhü’l-muvāfiķ. Ve şüreti budur.

Faşlu fī bahri’l-mağrib ve hüve bahri’ş-Şām ve Konstantīniyye: Bu bahruñ me‘ḥazı deryā-yı muḥītdendür. Şarķ cānibine mūmted olup uzanur. Tā ki şimāl-i Endülüs’e bāliğ olup varınca. Ba‘dehū bilād-ı şehristān-ı Frenc’e perver idüp uzanur tā ki şehir-i Konstantīniyye’ye vāşıl olup bāliğ olunca. Ba‘dehū cebhe-i cenūbiyyeye mūmted olup uzanur bir alay

şehristānlara ‘ubūr ider kim evvelkisi Selānīk dimekle ma‘rūfedür. Ba‘dehū bilād-ı Sebte ve bilād-ı Tanca, bunlara mürūr ider tā ki Trablus’a ve İskenderiyye’ye vāşıl olup bālīg olunca. Ba‘dehū sevāhil-i Şām’a uzanup mürūr ider tā ki Anṭakiyye’ye vāşıl olup nihāyet bulur ve dahı deryāda

[178a]

‘azīm cezīreler vardır. Cezīre-i Endülüs ve cezīre-i Mayorka ve cezīre-i Şakalebe ve cezīre-i İkrıtış ve cezīre-i Kıbrıs ve cezīre-i Rodos ve Saķız ve İstānköy ve bunların emşālī cezīreler gibi. Niçe cezīreler vardır ve dahı Aḥbār-ı Mısr-nām kitābda zıkr olındı ki Firā‘une’nūñ helākinden soñra Mısr’a ehl-i benī-Delūke-nām kimesnelerden niçe mülūk mālīk oldılar ve bu tā‘ife gāyetü’l-gāye şāhib-i rāy u tedbīr ü hīlekār idiler ve bu tā‘ife-i Rūm dahı bunlara gālīb olup ve mülūk ü devletlerin ellerinden alup ve külliyyet ile nez‘ itmegi murād itdiler ve bu tā‘ife dahı etrāf u eknāfa devr idüp tedbīr itdiler. ‘Āķıbetü’l-‘ākıbe mağribden baħr-ı muḥītüñ bir cānibin şakk idüp yardılar ki ol baħr-ı zulemātdur. Bu kez deryā-yı baħr-ı zulemātdan hücüm idüp bī-hisāb bilād-ı ‘āmiri üzerine ve niçe memālīk-i ‘azīme üzerine galebe idüp müstevlī oldı. İmdi vaşf idüp beyān itdügümüz deryā budur. Bu taķdīr üzre deryā-yı mağrib ve baħr-ı İskenderiyye ve baħr-ı Şām ve baħr-ı Rūm ve baħr-ı Frenc ve baħr-ı Konstantīniyye bu deryālar cümlesi baħr-ı vāhiddür ve Mecma‘ü’l-baħreyn didükleri baħr-ı Rūm ve baħr-ı mağrib ikisinüñ mā-beynidür ve ikisinüñ mā-beyninde yaşşılığı üç fersaḥ deñlidür ve uzunlığı yigirmi beş fersaḥdur ve deryā-yı Rūm Endülüs’üñ kıblesi cānibidür ve şarkısi cānibidür ve baħr-ı Rūm’uñ levni aḥzardur ki yeşil renkdür ve deryā-yı mağribüñ levni esveddür ki mürekkeb mānend ḥattā kim bir kimesne eline ve yāḥud bir çanağa alsañ şāfi‘ü’l-levn olur ve dahı Mecma‘ü’l-baħreynde her günde dört def‘a medd ü cezr zāhir olur, iki def‘a medd ider ve iki def‘a cezr ider ve bunun sebebi ise baħr-ı esvedüñ ṭulū‘ katında yüce olup kaynar ve Mecma‘ü’l-baħreyn baħrine dāḥil olup dökilür tā ki baħr-ı Rūma dāḥil olunca ki ol baħr-ı Rūm baħr-ı aḥzardur tā ki vaķt-i zevāle varınca kaçankim vaķt-i zevālden Şems zā‘il olduğı gibi. Baħr-ı esved ḳahḳaharīce geriye rücū‘ idüp döner. Bu kez baħr-ı aḥzardan baħr-ı esvede deryā meyl idüp içine dāḥil olup dökilmege başlar tā Şems garba gurūb idince. Ba‘dehū baħr-ı aḥzar çekilüp ve baħr-ı esved kaynayup çok olur. Nişfü’l-leyle varınca ba‘dehū yine baħr-ı esved çekilüp ve baħr-ı aḥzar kaynayup çok olur. Ṭulū‘-ı Şems’e varınca mütercim-i ḥaķīr-i pūr-taķşīr di ki ba‘z-ı ‘acāibānda gördüm ki bu deryānuñ uzunlığı biñ yüz otuz altı fersaḥdur. Vallāhu a‘lem ve bu deryāda niçe cezīreler vardır ve içinde gün-ā-gün ḥayvānāt-ı ‘acībeler vardır ki lā-yuḥşā ve lā-yu‘addur.

178 [b]

bunlardan biz ba‘zısın zıkr idüp beyân iderüz vallâhü’l-muvâfık. **Faşlu fî cezâ‘ir hâzâi’l-baħr:** Bu faşl bu baħruñ cezîrelerin beyân ider. Ebû Hâmid Endülüsî bu deryânuñ cezîrelerin ve zîrâ İbn Hübeyre için taşnîf itdüğü kitâbında zıkr idüp dir ki ol cezîrelerdendir ki **cezîre-i Mecma‘ü’l-baħreyn:** Ve ol cezîrede taşdan bünyâd olmuş bir minâresi vardur ve aşlâ anuñ kapısı yokdur ve ol taşda âlet-i hadîd kâr-gîr olamaz ve ol minârenüñ üzerinde güyâ ki altundan bir şûret-i insân var ki esbâbla şarılmış sağ elin şu-yı baħr-ı esvede uzadup güyâ ki parmağıyla işâret ider ve hâlk bunuñ te‘vîlinde niçe jâj-hâ-yı sözleri vardur ve minârenüñ yüceliği yüz zîrâ‘dan dahı ziyâdedür ve yine ol cezîrelerdendir ki zıkr olınan cezîre ki nâhiye-i Endülüs’de baħr-ı esved üzerinde bir ‘azîm büyük tağ vardur ve ol tağnuñ üzerinde yunılmaduk taşdan oyulmuş bir kenîse vardur ve ol kenîse üzerinde bir ‘azîm kubbe sâhte olup binâ olınmışdur ve ol kubbenüñ tâ a‘lâsında yegâne bir ğurâb vaz‘ olınmışdur ve kenîse muķâbelesinde bir laţîf-i bî-naẓîr mecsid-i şerîf sâhte olup bünyâd olınmışdur. Hâlk ol mescide teberrûken varup ziyâret iderler ve mâ-beynlerinde meşhûrdur ki du‘â bu mescidde müstecâbdur diyü tecrübe itmişlerdür ve muķâbelesinde kenîsede sâkin olan kıssîsin üzerine şart olınmışdur ki bu mescidüñ ziyâretin kaçd iden züvvâra ziyâfet ideler. Ğarâbet bundadır ki her bâr bir müslim ve yâhud birkaç müslim ol mescide ziyâret için gelüp dâhil olsalar oldukları gibi ol kenîsenüñ kubbesi üzerinde olan ğurâb ol kubbenüñ eñ yüce penceresinden içine başın idhâl idüp her ne deñli züvvâr mescide gelüp dâhil oldıysa ğurâb dahı anlaruñ ‘adedince ol deñli feryâd idüp şayha ider. Bu kez ruhbânlar aña göre ta‘âm peydâ idüp kifâyeti deñli mescide götürüp anda ihzâr iderler ve bu kenîsenüñ ismi hâlk mâ-beyninde kenîse-i ğurâb demekle meşhûredür ve ruhbânlar zu‘m idüp dirler ki vaķtlerden bir vaķt zâ‘il olmaz illâ kenîsenüñ kubbesi üzerinde ol ğurâb müşâhede iderler aşlâ kubbeden zâ‘il olmaz ve bilmezler ki ne yerden ve ne şey ekl idüp yer ve yine ol cezîrelerdendir. **Cezîre-i Seyis:** Bu cezîre-i Seyis ise baħr-ı Rûm’uñ içinde bir cezîre-i ‘azîmedür. Ebû Hâmid dir ki bu cezîreye envâ‘ [u] ğün-â-ğün balıklar çıkar ki bir ğayrı cezîrede çıkup bulunmaz.

[179a]

ve her şınıfı çıkdukça bir eyyâm-ı meķş idüp tûrur tâ ki şayd itmesinde istîfâ üzre şayd ideler. Ba‘dehû ol şınıf münkaţı‘ olup şınıf âħîr yerine gelüp zuhûr ider. Dâ‘imâ böylece devr-i dâ‘im üzre dirler ve şınıfları dahı yüz otuz şınıfdan ziyâdedür. Bu cümle eşnâf-ı ism ü resmleri ile cezîre-i Seyis ‘acâibleri taşnîf olınan kitâbda zıkr olup beyân olındı ve yine ol cezîrelerdendir. Tuħfetü’l-ġarâ‘ib şâhibi zıkr idüp beyân itdüğü cezîredür ki baħr-ı Rûm’da bir cezîre vardur ki ol cezîrede envâ‘ [u] ğün-â-ğün a‘cebler ve şükûfeler vardur ki bunlardan

her kankısından olursa olsun eline alup şemm idüp koksı kokuğu sâ'at hâb-ı nâza varup uyur ve yine ol cezîrelerdendir ki Ebû Hâmid Endülüsî zıkr idüp dir ki baħr-ı Rûm'da bir cezîre gördüm ki ol cezîrenün ismine Hâlta dirler. Tağ koyunlarla tobtolı olup vaqt-i ħarîfde münteşire olan çekirge mânend keşreti vardır ki firâr idecek yer bulamazlar . Kaçankim ol cezîreye bir sefîne vâsıl olsa ehl-i sefîne çıkup murâdları deñli koyun şayd idüp avlarlar ve ol koyunları erkek ve dişilerdür ve gâyetü'l-gâye semüzlerdür. Ve'l-hâşıl ol cezîrede koyundan ğayrı nesne yokdur ve ol cezîrede gün-â-gün şîrîn şular ve bî-hisâb hoşça otlakları ve bî-nihâye ağaclar ve tağlar vardır. Ve baħr-ı Rûm'da İskenderiyye'nün yolu üzerindedür. Her cānibden ol cezîreyi sefineler ârzü iderler. Ve'l-hâşıl zannum budur ki her bir sefîne amdan koyun şayd idüp kesseler keşretine binâ'en döğünmez ve yine ol cezîrelerdendir ki ba ħrîlerün zıkr idüp beyân itdüğü ki evvelki Kōnsantīniyye'nün kurbında baħr içinde şu ile tolmış bir deyr vardır ki senede bir gün münkeşif olup zâhir olur ve ol nevâhîde ve etrâfda olan kimseler Hâc ider gibi ta'zīm idüp zuhûrî günine varınca anda mülâzemet idüp ikâmet iderler ve ol deyre hedâyâ-yı 'azîme ihdâ iderler. Kaçankim vaqt-i 'aşr olduğı gibi. Etrâfında olan deryâlar izdiyâda şürü' ider ve ziyâde olmadan zâ'ile olmaz tâ ki a'yan-ı nâsdan ol deyr müstevire olunca deryâ izdiyâda şürü' itdüğü gibi ol cezîreden ħurûca şürü' idüp taşra çıkarlar. Kaçankim bâkî' kalur. **Faşlu fî ħayvânât hâzâi'l-baħr:** Bu faşl bu deryānuñ ħayvânâtın beyân

[179b]

ider. Ħayvânâtdandır. 'Abdu'rrahman bin Harûn el-Mağribî meclis-i Cümânî'de ħikâyet idüp didüğü: "Ben zemîn-i mağrîbe gitmek içün bir sefîneye süvâr olup bindüm. Eyyâm bize nâ-muvâfık olmağıla bād-ı muħâlif bizi bir maħalle irgürüp işâl itdi ki ol maħallün ismine Bartün diyü tesmiye iderler ve bizümle hemrâh Şakaleb'den şayyâd-ı mâhî bir ğulâm var idi. Anuñla ma'âca sabkın var idi. Ol sabkın ile bir balık şayd idüp tutdı. Uzunlığı bir ħarış deñli var. Bir 'acîb hey'et olmağıla ol balığı teferrüc idüp seyr iderken nâgâh gördüm ki ol balığuñ sağ kulağı ardında bir kitâbet var. Dikğat idüp nazar idince gördüm ki ol yazı kelime-i tevĥîd imiş ki lâ ilâhe illâ'llâhdur, dikğat idüp anı gördüm ki kafasında daĥı Muħammed yazılmış ve sol kulağı ardında Resûlullâh yazılmış. Bu tefekkürler ile vādî-i ħayrete ħalduk ve yine ol ħayvânâtdandır. Ebû Hâmid Endülüsî ħikâye idüp didi ki baħr-ı Rûm çekilüp bir yüce tağuñ başı münkeşif olup zâhir oldu. Anı gördük, ol dağuñ depesi üzre bir kırmuzı nârenc henüz ağacından kaţ' olunup koparmışlar. Kıyâs idüp zann itdüm ki ba'z sefineler düşmüş ola. Ol mevzi'e vardum ki ol nârenclerden alam. Tamâm varup anlardan birisin elüme aldugum gibi. Anı gördüm ki bu bir ħayvân ki taşā yapışup öyle muttasıl olmuş ki ol taşdan anı ħal' idüp koparmak ħadd-i imkândan ħâric. Ben daĥı elüme bir sikkîn alup kesmek murâd idindüm.

Bucağ dağı anı kesmedi. Hālā ki ne baş var ve ne gözi, ağzı ise büklümünde vāki‘ olmuş. Bu hāl-i ‘acīb üzre görünce ben dağı buni esbāb ile leff idüp şardum ve bunu cezib idüp çekdüm. Anı gördüm ki ağzından lu‘āb mānend şu gibi bir şey çıktı. Ğāyet yumuşak ve kırmızı. Hey‘et-i nārencden bir şey ile fark olunmaz. Kaçankim anı hāl üzre koyup terk itsem ağzın açup ve yummağa başlayup gūyā ki teneffüs idüp nefesin alup virür ve yine ol hayvānātdandır ki Ebū Hāmid Endülüsī zıkr idüp beyān itdi ki deryā-yı Rūm’da bir taş üzerine çıkup āb-dest alurdum. Nāgāh ol taşuñ altında bir sarı uzun yılan kıyruğı zāhir olup çıktı. Siyāh noktalar ile noktalanmış. Ben dağı havf idüp ol taşdan pertāv itdüm. Anı gördüm ki ol

[180a]

taşuñ altından çıkup başı tāvūs başına müşābih olup beñzer. Kendisi ise sarı ve siyāh beñekler ile noktalanmış ve iki dāne vāsi‘ gözleri var ki ğāyetü’l-ğāye mehb. Ben dağı ‘ale’l-fevr yanumdan bir büyük taş alup ol taş ile başına darb idüp urdum. Aşlā ol taş anda eşer idüp kār-gır olmadı. Ol dağı şu içine yüzerek gitdi. Diğkāt idüp nazar iderek anı gördüm ki ol yılan beş dāne oldu ve lākin başları bir olup her yılanuñ uzunluğu üç zirā‘ ve yāhud dağı uzun. Refiklerüm birisi şayd idüp tutdılar. Anı gördüm ki harīrden dağı ziyāde yumuşak ve lākin ālāt-ı demür anda te‘şir idüp kār-gır olamaz ve birisinin derisin büzüp aldılar. Soğan zarından dağı ince buldılar ve eti ise devenuñ buğlarının etine müşābih olup beñzer ve etinuñ aşlā ne tiken ve ne kemüğü var.” Ve ba‘z bahrīler zıkr idüp didiler ki gāhice öyle büyük olur ki sefneyi kalb idüp ve içinde olan ehlin cümlesin ekl idüp yudar ve bu hayvānātuñ ismine erneb-i bahrī tesmiye iderler ve bunun şerh-i beyān u havāşşinuñ beyān-ı hayvānāt-ı mā‘īye beyān itmede gelür ve yine ol hayvānātdandır. Şeyhü’l-Yahūdī didükleri hayvān, Ebū Hāmid Endülüsī dir ki bu bir hayvāndur. Yüzi insān yüzine müşābih olup beñzer ve dağı anuñ bir beyāz lihyesi ve gövdesi buzağı hacminde ve şureti kurbaga şuretinde olup ol etrafuñ ehālisi katında Şeyhü’l-Yahūdī demekle ma‘rūfdur. Zirā leyle-i septe deryādan şahrāya çıkar tā ki leyle-i ehadda Şems gā‘ib olunca ne bir şey ekl idüp yer ve ne deryāya dāhil olup girer ve ne taharrük idüp harekete gelür. Bi’l-farz eger darb olunup ve katl olunursa da yine deryāya dāhil olup girmez. Leyle-i ehadda Şems gurub idüp gā‘ib olduğı gibi kurbaga sıçrar gibi sıçrayup deryāya dāhil olur ve dağı bahrīler zıkr idüp didiler ki niqrīs marazına mübtelā olan kimesnenüñ niqrīs üzerine derisin vaz‘ idüp kosa der-hāl veca‘ sākin olur. Vallāhu sübhāne ve Te‘alā a‘lem. Ve şureti budur.

[180b]

ve yine ol hayvānātdandır. Ebū Hāmid Endülüsî'nün zıkr idüp beyān itdüğü ki ben bir şebekede bir kıt'a gördüm ki miqdārı iki zirā' deñli var. İplikleri açılmış ve gözleri murabba'u's-şekl ve 'uqdelerin ki düyümleri āşikāre olup zāhir olmuş. Dikkat idüp nazar idince anı gördüm ki meger bir hayvān imiş. Anuñ başı belürsiz olup ma'lūm degül ve lā ağzı dañı ma'lūm degül ve ne yerden ekl ü şürb ider ol dañı ma'lūm degül ve yine ol hayvānātdandır. Şol balığ ki ol balığa Qātır balığı demekle ma'rūfdur. Ebū Hāmid Endülüsî dir ki mecma'u'l-bahreynde bir balığ gördüm ki yüce tağlar gibi bir şayha idüp şadā eyledi ki ol şayhadan evhaş u hevl-nāk bir şavt u şadā 'ömrümde işitmedüm. Qarīb oldu ki anuñ şayhasından kalbüm münşakḳ olup helāk olan ve anuñ harekesinden deryā ıztırāba gelüp şiddet-i emvāclarından ehl-i sefīne havf-nāk olurlar ve ğarābet bundadır ki bundan dañı büyük balığ bunı ekl idüp yimek için baħr-ı zulmātdan kovup ve bu firār idüp kaçır iken gelüp mecma'u'l-bahreyn boğazından 'ubūr idüp deryā-yı Rūm'a dāhil olur. Ardından kovup gelen büyük balığ kendüne mālīk olmayup bahreyn boğazına dāhil olup bir vechle 'ubūr mümkün olmayup ne ilerüye ve ne girüye boğazda helāk olup anda qalır. Ehl-i mecma' bunı böylece zıkr idüp beyān itdiler ve yine ol hayvānātdandır. Hāzret-i Mūsā ve Yūşa' 'aleyhūme's-selāmuñ balıqları Ebū Hāmid Endülüsî dir ki medīne-i sebte kurbında bir balığ gördüm ki ol balığ ki Hāzret-i Mūsā ve Yūşa' 'aleyhūme's-selām puhte idüp nışfin ekl idüp ve nışf-ı bākīsı qalup deryāya dāhil olup hayy olması anuñ neslinden olup Allāh-ı 'azīmü's-şān nışf-ı bākīsın ihyā eyleyüp deryāda bir tarz-ı 'acīb ile tarīḳ ittiḥāz idüp deryā içine zāhib olup gitdi. İlā- hāzāi'l-ān ol mevzi'de ol balığ ol hey'et-i 'acīb üzre nesl-i bākīdür ve anuñ uzunluğu bir zirā'dan ziyādece ve yaşıllığı bir qarış deñlidir ve ekl olınan tarafınuñ kemüğü ve tikenı şoğan zarı mānend bir deri ile şarılmışdur ve gözi bir ve başı yarım. Ve'l-hāşıl ekl olınan tarafın gören kimesne meyyite kıyās ider ve cānib-i āħirin gören kimesne cesedi

[181a]

kāmile der-kıyās ider ve halk bu balığ ile birbirlerine teberrük idüp ve birbirlerine hedāyā idüp ihdā iderler ve tā'ife-i Yehūd kıymet-i girānmā[ye]yle alup qadīd idüp bilād-ı ba'ideye hediye irsāl iderler ve şüreti budur. Vallāhu a'lem. Ve yine ol hayvānātdandır. Şol balığ ki Bulğar'uñ tā'ifesine müşābih olup beñzer. Ebū Hāmid Endülüsî dir ki ben ol balığ gördüm. Gūyā ki etrāk-i lebāddan giydükleri müşābih olup beñzer ve bu balıguñ ne başı var ve ne ağzı var ve karnında meşārīn gibi şeyler var. Gūyā ki zāhiren mu'allāḳ olup aşılmış ve içinde bakara ödine müşābih ödi var. Kaçankim bir kimesne anı şayd idüp avlarsa harekete gelüp taħarrük ider ve etrāfında olan deryāyı mürekkeb mānend siyāh ider ve ben zann iderüm ki ol

sevād ol merāreden ola ve kaçankim bu balık şebekeye girüp giriftār olsa dā'ir-i mādār eṭrāfında olan şu siyāh mürekkebden daḥı ziyāde siyāh olur. Hem siyāh ve hem berrāk olur ve lākin kitābetde bir sene deñli kāğıd üzre nümāyān olup bākī kalur. Ba'dehū eşeri kalmayup maḥv-ı küllī ile maḥv olup beyāz kāğıd kalur.

[181b]

ve yine ol ḥayvānātdandur. Ḥaṭṭāf dimekle meşhūr olan balık ve anuñ arḳası üzerinde iki dāne siyāh ḳanadları vardur. Bi'l-farzı ve't-taḳdīr eger ol balık şu ile çamurdan taşra çıkarsa sā'ir ḳuşlar gibi hevāda ṭayerān eyleyüp uçar ve yine 'āḳıbetde deryāya 'avdet idüp içine dāḥıl olur ve şüreti budur. Ve yine ol ḥayvānātdandur, şol balık ki ol balıḡa Mināre balıḡı dimekle ma'rūfedür ve Mināre uzunlūḡında belkı daḥı ziyādedür. Gāḥice deryādan çıkup kendi nefesin sefīne üzerine ilkā iderse ol sefīneyi şikest idüp ḡarḳ ider. Kaçankim ehl-i sefīne bunı hiss idüp sefīneye yakīn olduḡın bilseler taşlar ve debdebeler ve zūrnālar ve borılar üfürüp ḍarb idüp ve feryād u şayḥa [vü] nāle idüp bu şüretüñ in'ikāsından balıḡa mehābet ḥāşıl olup ol sefīneden firār ide. Zīrā bunuñ deryāda mażarratı ziyādesiyle çokdur. Ve yine ol ḥayvānātdandur, şol balık ki ol balıḡuñ ismine kebīre tesmiye iderler. Ebū Ḥāmid Endülüṣī ḥikāyet idüp dir ki kaçankim şu nāḳış olsa bu balık üzerine çāmur zuḥūr-yāb olup nümāyān olur. Şu kalmayınca altı sā'at deñli izṭırāba gelüp kendüni yerlere ḍarb idüp urur tā ki kendü derisi selḥ olunup şoylup cıblak kalur ve derisi altından iki dāne ḳanadı zāḥir olup meydāna gelür. Ol ḳanadlar ile hevāda ṭayerān idüp gezer ve yine baḡre 'avdet idüp içine girer. Ve'l-ḥāşıl bu deryāda bī-ḥisāb yılanlar vardur ve ekşeri bilād -ı Trablus ve el-Ladḳıyye ve cebelü'l-Aḳra' ve eṭrāf-ı Anṭākiyye ve bunları mücāvire iden deryālarda olur ve ba'z kerre deryādan şahrāya çıkup ḥayvānat için 'azāb-ı 'azīm ḥāşıl olur. Mā-şā'e'llāh. Niçesin helāk idüp telef ider. **Baḡrū'l-Ḥazar ve hüve'l-baḡrı'ş-şimālī:** Baḡrū'l-Ḥazar cānib-i şimālde vāḳi' olan deryādur ve şimālūñ cānib-i şarḳīsi üzre vāḳi' olmuştur ve bu deryānuñ şimālinde bilād-ı Ḥazar vāḳi' olmuştur ve ḡarbīsinde Allan ve cibālū'l-Ḳubḳ vāḳi' olmuştur ve cānib-i cenūbīsinde taḡlar ve Dilem vāḳi' olmuştur ve bu deryā ise bir 'azīm deryā-yı vāsi'adur. Deryālar arasında bu deryā yeryüzinde bir deryāya muttaşıl degüldür. Bi'l-farzı ve't-taḳdīr eger bir kimesne ṭopraḡın

[182a]

ṭolanmak murād iderse ṭolanurdı ve bu deryā ḡāyetü'l-ḡāye şa'bū'l-münselikdür ve serī'ü'l-münhelik ve şedīdü'l-emvāc şāḥibidür. Ve bu deryāda ne medd ü ne cezr vardur. Bu deryāda lū'lū' ü cevāhir bulunup çıkmaz ve içinde olan cezīreler ḡayr-ı meskūne ve lākin bu cezīrelerde mīşe-zārlık ve miyāḥ ve eşcār bī-ḥisābdur ve anlarda bir enīs-i mūnis yokdur. Ve

eger zıkr idüp dimişler ki bu deryā dā'ir-i mādārının beş yüz fersah'dur ve uzunluğu sekiz yüz mildür ve yaşıllığı altı yüz mildür ve bu deryānuñ tūli cānibinde müdevverü's-şekldür. Cezā'irlerinde cevānibinden ba'zısın zıkr iderüz. İnşā'illāh vallāhu te'āla'l-muvaffaķı's-şavāb

Faşlu fī cezā'ir hāzāi'l-baħr: Ol cezirelerdendür. Ebū Hāmid Endülüsī'nün hikāye idüp didügi bu deryāda bir siyāh çamurdan bir tağ gördüm ki bi-'aynihi zift gibi ve deryā ise çār etrāfin ihāta eylemiş ve ol tağun yüce depesinde yarı olup içinden şular cereyān idüp akar ve şuyla ma'āca bakırdan boncuķ deñli ve yāhud dāhı büyük şeyler tırmayup akar. Halk anları etrāf-be-etraf ta'accüb için haml idüp gezdürürler ve ol cezirelerdendür, **cezire-i Hayyāt** ki Ebū Hāmid Endülüsī hikāyet idüp dir ki bu cezire cebel-i Esved'ün kırbındadır ki ol cebel-i Esved'i biz zıkr idüp beyān itdük ve bu cezire yılan ile tobtolu olup memludur ve ol cezirede haşışler çokdur. Bir kimesne ol cezirede arz üzre kade min vaz'a kadir degüldür. İçinde olan yılanların keşretinden ba'zısı ba'zısına şarılup tırrurlar. Ol etrafda olan ne deñli tıyūr var ise cümlesi yılanların mā-beyninde yumurtlayup ol yılanlar ne kuşa ve ne yumurtasına aşıla zarar itmezler ve halkı gördüm ki 'aşālar ellerine alup ol yılanları yollarından izāle idüp ayakları anda vaz' idüp kırlar ve ol yılanların arasından ol kuşların yumurtasın ve yavrusın aħz idüp alırlar ve ol yılanlar aşıla bir kimseye zarar itmezler ve yine ol cezirelerdendür. **Ceziretü'l-cin:** Ebū Hāmid Endülüsī hikāyet idüp dir ki bu cezirede aşıla vahşıyyātdan ve tıyūrdan bir enīs-i mūnis ve bir şey yokdur. Ve dirler ki bu cezire üzerine ecinne müstevli olup ol cezireyi zabı itmişler.

[182b]

gün-ā-gün şavtlar işidilür. Vallāhu a'lem bi'l-hāl ve yine ol cezirelerdendür. **Ceziretü'l-Ġanem:** Emīrū'l-mū'minīn Bi'llāh el-Vāşık anuñ resūli olan Sellām et-tercūmān dir ki Hıraz ile Bulğar mā-beyninde bir cezire gördüm ki içi tobtolu tağ kıyunıyla çekirge mēnend belki daħı ezyed keşrete binā'en ol kıyunculara firār hadd-i imkānı yok ve ol cezireye sefineler lenger-endāz olsalar ol kıyunculardan murādları deñli mā-şā'e'llāh kıyun şayd idüp avlarlar ve ol kıyunlar erkekli ve dişilidür ve gāyetü'l-gāye semüz olurlar ve bu cezirede kıyundan gāyır bir şey görmedüm ve bunda akarşular ve gün-ā-gün giyāhlar ve hūdā-perver şükūfeler ve eşcār-ı keşireler vardır . **Faşlu fī hayvānāt hāzāi'l-baħr:** Bu faşl deryānuñ hayvānātın beyān ider. Ol hayvānātdandır ki zıkr olınan Vāşık Bi'llāh-ı emīrū'l-mū'minīn bir düş gördi ki hāzret-i İskender-i Zū'l-karneyn'ün binā eyledügi sedd-i Ye'cūc ü Me'cūc mūnhedim olup yıkıldı. Mūntebih olınca Vāşık Bi'llāh hemm-i şedīd ile mūntebih olup uyandı ve hemm-i 'azīm üzerine müstevli oldu. Ol ecilden Sellām et-tercūmānı ba's idüp irsāl eyledi. Tā ki varup ol seddün haberin alup Vāşık Bi'llāh ol aħbārı götüre. Bu kez Sellām

et-tercümān hikāyet idüp dir ki yola revāne olup giderken nāgāh yolum üzerinde pādişāh-ı mülk-i Haraz'a uğrayup yanında beş gün mekş idüp ve i kāmēt idüp oturdum. Ol eşnāda anuñ yanında bir emr-i 'acīb gördüm ki bunlar şayd-ı mähīye mübāşeret idüp şayd iderken nāgāh bunlar bir büyük balık şayd idüp ve ol balıguñ kulağın delüp içine bir ḥabl-i metīn şokup muḥkem kayd [u] bend idüp bağladılar. Ba'dehū cezb idüp çekerken ol balıguñ kulağı feth olup açıldı. Kulağı açılınca ol balıguñ içinden bir beyāz duḥter-i pākīze zuḥūr idüp çıktı. Beyāzına karalık tārī olup 'arīz olmışdur ve saçları ibrīşim mānend uzun ve ḥüsn-işūretinüñ mişli rüy-ı zemīnde görilmemiş ve hikmet-i İlāhiyyesiyle göbeginden dizlerine varınca perde ḥalk eyleyüp 'avret yerin setr eylemiş. Bunlar bunu görince

[183a]

cezb idüp ol balıktan alup yanlarında getürdiler. Ol daḥı kendin ḍarb iderek ve saçların çekerek ve şayḥa iderek bunlar daḥı yanlarda imsāk idüp tıtdılar tā ki yanlarında cām-ı mevt nūş itdi ve bu hikāye-i 'acībeyi birkaç kütübde gördüm. Ol kitāblaruñ cümlesindendir. Ebū Ḥāmid Endülüsī vezīr İbn-i Hübeyre için te'līf ü taşnīf itdiği kitāb. Ve yine ol ḥayvānātdandır. Tinnīn-i 'azīme ki bu deryādan gāḥice şu üzerine seḥāb gibi zāhir olup görünür ve ḥalk daḥı ol ḥayvāna ta'accüb-künān seyr idüp nazar iderler ve ba'zlar zu'm idüp dirler ki bir ḥayvān-ı 'azīmedür ki ḥayvānāt içre eziyyet idüp anları helāk ider. Kaçankim eziyyeti gāyetde bālīg olup nihāyet bulsa Allāh-ı 'azīmu's-şān 'azamet ü şavvet-i İlāhiyyesiyle kahr eyleyüp ol ḥayvān üzerine bir seḥāb u rüzgār taslīt ider. Ol seḥāb daḥı ḥayyeyi ḥaml idüp bahrdan çıkarup taşra bırağur ve ol ḥayvānuñ şūreti şūret-i ḥayye üzredür ve levn daḥı siyāh ve berrāḳdur ve kıyruğı bir binā-yı 'azīme üzre ve yāḥud bir şecere üzre mürür idüp geçmez illā ol bināları ve eşcārları yakup ve hedm idüp ḥarāb [u] yebāb eyler ve kaçankim ol ḥayvān teneffüs idüp nefesin alsa ağızından nefesiyle ma'ā çıkan āteş etrāfında bulunan ḥayvānātdan ve nebātātdan cümlesin iḥrāk bi'n-nār idüp ḥākister eyler ve ol seḥāb u rüzgār ol ḥayvānı Ye'cūc ü Me'cūc'ün üzerine ilkā idüp anlara kuvvet olmağıçün Ye'cūc ve Me'cūc daḥı kılçup bıçak ve baltalar ile herkese kendüsine evvelinden āḥirine varınca kāfī olıcaḳ deñli kaṭ' idüp alalar ve şūreti budur.

[183b]

Sultān-ı müfessirīn olan ḥazret-i 'Abdu'llāh bin 'Abbās raḍıya'llāhu 'anh ve 'anā ve 'an-kāffetu'l-muslimīn bi-'aynihi bu ḳavl andan rivāyet olınmışdur ve yine ol ḥayvānātdandır, Nūşirevān-ı Kīsrā'dan hikāyet olınan vaḳtā ki Nūşirevān sedd-i Belḥur'dan fāriğ olup ve baḥr içinde ol seddi aḥkem-i taḥkīm ile muḥkem idüp bünyād eyledi. Sürür-i 'azīm ile mesrūr olup baḥr üzre binā eylediği seddüñ üzerine serīr-i sultānı vaż' idüp ḳomağıla emr eyledi. Tā'ife-i

cünüdü dağı emrine imtişālen serīr -i saltanatı ol seddūñ üzerine vaz‘ idüp qodılar. Ol dağı şāhāne ol serīrūñ üzerine çıkup cülūs idüp oturdılar. Ve Allāh-ı ‘azīmü’ş-şāna hāmd ü şenālar idüp ve eşnāsında bunı didi ki : “Ey Rabbū’l-erbāb! Sen baña ilhām eyledüğün ki bu serhade bu sedd-i sedīd bünyād idüp ve ‘adūmı bedliqālaruñ damarların qalı’ idüp qoparam, ilhām üzre yūriüp bünyād idüp itmām eyledüm. İmdi qasd itdigim şeyde meşūbesimi(?) ihsān eyle ve gurbetden beni ‘izzet ile vaṭanuma redd eyle.” diyüp bir secde-i ṭavīle secde eyledi. Ba‘dehū müstevī olup secdesinden başın ref‘ idüp didi ki: “El-ān Ḥaraz’uñ saṭvesinden ve etrākūñ şiddetlerinden istirāhat buldum. Ba‘dehū nesīm-i gāfletle nevme varup uyudu. Nāgāh cānib-i deryādan ve baḥruñ içinden bir şey ṭulū‘ idüp āfākı ṭobṭolu idüp sedd eyleyüp ve anuñla ma‘ā bir gāmāme olup āfākda ziyā‘-ı Şems sedd eyledi. Ruzgār bāzūlar ve bahādırlar herkes kimi qavsine ve kimi sāyīr ālet-i ḥarbine müsāra‘at eyleyüp şūrū‘ itdiler ve niçe debdebeler ve şadālar itdiler. Bu kez padişāh Cānib baḥra nazar eyledi alāt-i ḥarbdan kūtāh idüp çekūñ bunda bir ḥikmed bālīga vardır ki ol ḥikmete müntazır olalum. Zīrā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān maskaṭ-ı re‘sum infişālinden bu āna gelince on iki sene ve altı ay ider. Bir yerden bir yere naql itdürüp gezerdi. Ol eşnāda helākūmden ‘āciz degüldi ki ba‘dehū benüm üzerüme behā‘im-i baḥrdan bir behīmeyi teslīṭ eyleye varuñ benden uzak oluñ göreyüm ḥikmet-i Bārī nedür. Anlar dağı uzak olunca ol baḥrdan ṭulū‘ iden şey cānib-i sedde iqbāl idüp

[184a]

seddūñ üzerine yüce oldı. Ba‘dehū lisāna gelüp didi ki: “Ey pādīşāh! Ben bu deryānuñ sākinlerindenüm. Bu seddūñ bu maḥalde binā olmasın yidi def‘a gördüm. Ve niçe zamān ṭurup yine ḥarāb oldı. Ba‘dehū Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bize vahy idüp didi ki bir pādīşāh gelse gerek ki anuñ zamānı uşta bu zamāndur ve şūretde senūñ şūretūñ gibidür. İmdi bu bünyād itdüğün sedd-i sedīd devr-i kıyāmete varınca bākī qalır ve sen dağı ol pādīşāhsın.” Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ‘amelūñ muqābelesinde ihsān-ı tāmı ile ihsān idüp bu kelāmı söyleyüp ba‘dehū gözden gā‘ib olup gūyā ki hevāda ṭayerān idüp şu içine şalıvirildi. Ḥaḳīr-i pūr-taḳşīr dir ki muşannif bu ḥikāyeyi evvelinden āḥirine varınca taşnīf itmedi, zīrā ol Nūşirevān’uñ⁷⁷ ḥikāyesidür. Nitekim aşāgada gelür ve āḥiri ise İskender-i Zū’l-qarneyn ḥikāyesidür. Nitekim tefsīrdür. Menşūrda mezkūrdur. Vallāhu a‘lem bi-ḥaḳīqati’l-hāl şūretleri budur. **El-qavlu fī ḥayvānāti’l-mā‘ ve envā‘ hā:** Bu baḥş şuyūñ ḥayvānātın

[184b]

ve envā‘ ın beyān ider. Şuda olan ḥayvānātın eşnāfın ve envā‘ ın bilmez, illā Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān bilür ve lākin ḥalq arasında meşhūr olanuñ ba‘zısının zıkr idüp beyān idelüm ve bu

⁷⁷ Metinde “Ruşinevānuñ” yazıyor fakat bağlam gereği “Nuşirevānuñ” olmalı.

hayvānāt daḥı iki kısımdur. Bir kısmı budur ki şāḥib-i riyye degüldür. Ol ecilden balıḡuñ envā'ın 'ayş u 'işret eylemez, illā şuda 'ayş u 'işret ider ve bir kısmı daḥı riyye şāḥibidür ki ol ecilden ol daḥı şuda ve şahrāda ikisine de 'ayş u 'işret⁷⁸ ider. Kırbagalar gibi ammā balıḡuñ şāḥib-i ri'e olmamasınuñ sebebi budur ki balıḡuñ qalbin hevā ile tervihlendürmege hācet yokdur ve bir daḥı bürüdet-i mā' ile qalbin tervihlendürmek hāşıl olur. Ol ecilden balıḡı görürsün ki ri'eye ihtiyācı yokdur. Zīrā hikmet-i İlāhiyye iktizā ider ki her hayvān için olan a'zā ol hayvān ol a'zāya muhtāc gerekdür. İmdi her qanķı hayvān şüret cihetinden ekmel olup ve bünye cihetinden etemm oldıysa işte ol hayvān a'zā-yı keşireye muhtācdur ve her hayvān ki şüret ü bünye cihetinden enkaşdur. A'zā cihetinden ihtiyācı daḥı aqalldür. Ba'dehü hikmet-i şun'-ı İlāhiyye iktizā eyledi ki her hayvān için a'zālar ola ki ol a'zālar elleri için müşākele vü müşābih ola ve mefāşıl daḥı ola ki ol mefāşıl harekāt-ı münāsibe ola ve cildi daḥı ola ki ol hayvānın cesedin viķāye idüp hıfz itmege şalāhiyyeti ola. Ol ecilden mā'ī olan hayvānātuñ ebdānın kimisin şadefi reng kıldı ve kimisin fülüsī-rengiñ eyledi ve daḥı ol hayvāna tārī olup 'arıza 'ahāt u āfāt için viķāye eyleyüp mānend-i qalkān gibi qalk eyleyüp ol hayvānāt hıfz eyledi ve ol hayvānāt için gūn-ā-gūn ecniḥalar ve qanadlar ve qulaqlar qalk eyleyüp icād eyledi ve ol hayvānāt deryālar içinde ol qanadlar ile sebḥ idüp tayerān ider. Hevāda kuş qanadıyla tayerān idüp uçduḡı gibi ve ol hayvānātuñ ba'zısın ba'zısına nisbet ile kimin ākil ve kimin me'kūl qalk eyleyüp icād eyledi ve me'kūlūñ 'adedin ākil olan hayvānuñ 'adedinden daḥı ziyāde vü ekşer qalk eyleyüp icād eyledi tā ki eşḡaş bāķiye qala devr-i kıyāmete varınca

سُبْحَانَ مَنْ لَا يَطْلُمُ عَلَى غَوَامِصِ حِكْمَةِ سُبُوَاهُ مَا أَعْظَمَ سَانَهُ وَأَوْضَحَ بَرَاهِنَهُ Ve daḥı ba'z-ı hayvānāt-ı mā'ī ve 'acā'iblerin ve ḥāşşaların tertīb-i ḥurūf-ı mu'cem üzre

[185a]

zıkr ü beyāna şüru' idelüm. Vallāhü'l-muvāfiķi's-şavāb. **Ernebü'l-baḥr:** Bu bir hayvāndur ki deryāda olup başı erneb başına müşābih olmaklıḡa qarīb olup ve gövdesi balıḡ gövdesine müşābihdür. Şeyḥ-i re'īs dir ki bu bir hayvān-ı şadefidür ki ḥumrete mā'il olup eczāsı mā-beyninde biraz eşyā' vardır ki üşnāna müşābih olup beñzer ve ḥāşşasındandır, yüzde olan kıızıl beñekleri behaķı izāle idüp giderür ve başı ise yanup ḥākister olduḡı vaktde dā'-ı şa'lebe nāfi' olup kılları inbāt idüp bitürür. Ḥuşuşān şaḥm-ı dübb ile ma'āca mu'ālece olursa ve dā'ü'l-hayyeye küsec olan kimesne ki şaķalı üzre ve başın tırāş idüp bunlaruñ üzre tılā' eylese bunlaruñ saçın bitürür ve bunu kühl eylese başara 'azīm cilā virür ve daḥı semm ü zehrden 'add olınup ḥisāb olınmışdur zīrā semm-i kātildür ve qaçankim dişlerin anuñla yayqasa cilā virür ve şüreti budur. **Elyes:** Bu daḥı balıḡ nev'inden bir nev'dür. Ġāyetü'l-ġāye ziyādesiyle

⁷⁸Metinde "işre" yazıyor ancak bağlam gereği "işret" olmalı.

büyük olup ve mehîbdür. Bahruñ hayvânâtın cümlesin şayd olunur. İllâ bu cins şayd olunmaz. Zîrâ bunun ğidâsı hayvânâtuñ kemükleridür ve bu hayvânun havâşşındandır ki lahmın puhte idüp ba‘dehû şedîdü’l-‘adâve olan kimesnelere it‘âm olunursa ol ‘adâvet ülfete ve muhabbete tebdîl olunur. **İnsânü’l-mâ’**: Bu dañı bir nev‘dür. Şuda olup insâna müşâbih olup beñzer. İllâ bu kadar vardır ki bunun kıyruğı vardır. Bir zamân bir kimesne birisin şayd idüp ele getürdi ve bunu kadîd idüp ve gezdürüp ‘âleme seyr itdürdi. Bi-‘aynihi niçe vaşf idüp şekl ü şemâlin beyân itdük ise ol minvâl-i meşrûha muvâfık gördiler ve zıkr olındı ki bahr-ı Şâm’da bulunur. Ba‘z evkâta karîb sâhilde bir şüret-i insân üzre şudan beline varınca zâhir olup bir eyyâm bâķı kalur. Halk aña bakup temâşâ iderler ve şeyhü’l-bahr diyüp aña ism vaz‘

[185b]

idüp tesmiye iderler ve tecrübe idüp bunu görünce dañı hâşıl olur. Biribirlerine rehâ‘ ile tebşîr iderler ve işitdüm ki ba‘z-ı mülük insân-ı mâ‘î tutup hediye itdiler. Ol pâdişâh dañı murâd itdi ki bunun ba‘z ahvâline vâķıf olup muţţalı‘ ola ve hâl bu ki bir kimesne bundan bir kelâm fehm idüp anlamazdı. Bu kez bunlar tedbîr idüp bunu bir ‘avrata tezvîc iderler. Zevâcdan soñra bunlardan bir evlâd zâhir olup vücûda geldi. Bu kez evlâd ebeveynüñ kelâmların fehm iderdi. Ba‘dehû ol evlâda ta‘lîm idüp eyitdiler ki pederinden su‘âl eyle tâ ki anuñ hâli ve şânına vâşıl olup ne hikâye idüp söylerse ol hikâyeyi bize haber vir. Ol evlâd dañı pederinden su‘âl idüp istifsâr idince pederi cevâb virüp eyitdi ki ne deñli hayvânât var ise eger bahrî ve eger berrî, cümlesinüñ kıyruğı aşağısında ve ardındadır, hikmet ne ola ki bu tâ‘ifenüñ cümlesinüñ kıyruķları yüzlerindedür. Bundan ayruķ kelâm itmedi ve şüreti budur. **Bakarâ‘ü’l-mâ’**: Bahrîler zu‘m itdiler ki bir hayvândur. Deryâdan ot sevdâsına otlamak içün gâhice taşra tûlû‘ idüp çık. Edebdür (...) andan çıkan türüs ‘anber olup deryâ sâhilinde bulunur. Vallâhu a‘lem bi-şihhâti zâlik. Zîrâ ekşer-i nâs

[186a]

zu‘m idüp zâhib olup didiler ki ‘anber didükleri şey ka‘r-ı deryâlardan hâşıl olur. Kaçankim deryâlar cûş u hurûşa gelüp ziyâdesiyle mevc-zen olsalar ol mevcler ka‘r-ı deryâdan ol ‘anberi kal‘ idüp ve kıparup taşra atar ve ba‘zılar didiler ki ‘anber didükleri şey bir ‘ayndan kıynayup kıkar ve nefr ü kır kıynaduğı gibi ve dañı bunlaruñ emşâlleri gibi bi’l-farzı ve’t-taķdîr ‘anber ol hayvânun revşî olduğı üzre dirler ki bu hayvânun dimâģa ve dañı havâssa ğâyetü’l-ğâye nâfi‘dür ve taķviye-i ‘acîbe ile ğâyetü’l-ğâye muķavvîdür ve ‘anberden bir danķ mîķdârı şûrb idüp içmek cevher-i rûha kıuvvetler baķş idüp ziyâdeider ve şüreti budur. **Bâl**: Bu dañı balıģuñ bir nev‘i olduğı ma‘rûfdur. Uzunlığı elli zirâ‘dur ve sefîneler bu balıķdan ğâyetde mutazarrırdur ve her ne bulursa deryâda ve üzerinde ol sâ‘at ol şey yudar ve dañı bu balıķ

gāyetle ‘anberi muḥabbet idüp bulduğı yerde ekl idüp yer ve ba‘z vaktlerde hazm idemeyüp yine ‘anberden helāk olur. Bu kez ‘anberi ol balıḡuñ ıarnından istiḥrāc idüp alurlar ve bu ‘anbere meblū‘ diyü tesmiye iderler. Ol deñli rāyiḡası ṭayyib olup güzel olmaz ve gāḡice bu balık Başra kırbında bulunur ve cezr ü medd olduğı vakte gelür. Ba‘dehū meslegi ṭarık-vār olmaḡla rücū‘ mümkün olmayup anda kalur. Ba‘dehū kelālīb ile anı sāḡile cezb idüp alurlar ve baltalar ile anı kaṭ‘ idüp keserler ve dimāḡından

[186b]

niçe dühn-i keşire alup sirāclar efrū ḡte idüp ve sefineler yaḡlada isti‘māl iderler. **Timsāḡ:**⁷⁹ Bu daḡı bir ḡayvāndur. Şūreti şūret-i ḡabb üzredür. Daḡı deryā ḡayvānātınuñ ‘acāibindendür, bu ḡayvān aḡzı ve lisānı vardur ve yüce çenesinde altmış dendānı vardur ve esfelinde kırk dendānı vardur ve her iki uzun dişleri mā-beyninde murabba‘ bir kaşır dişi vardur. Aḡzın yumduğı vakte ba‘zısını ba‘zısına dāḡil olup münṭabık olur ve lisānı daḡı ḡāyet uzundur ve arḡası kaplanbaḡ arḡası gibidür. Aşlā anda ālet-i ḡadīd kār itmez ve dört ayağı vardur ve altı zirā‘ deñli uzun kıyruğı vardur ve başınuñ uzunluğı iki zirā‘dur ve cesedinüñ ḡāyet uzunluğı sekiz zirā‘dur ve bir şey ekl idüp yidüğü vakte üst çenesiyle çigneyüp bu minvāl üzre ekl idüp yer. Sā‘ir ḡayvānāt bunuñ ḡilāfindadır. Zirā anlar cümlesi alt çenesiyle çigneyüp puḡte iderler ve bu ḡayvān bükülmege kādir degüldür. Zirā anuñ arḡasında ufacık müdevver kemükleri yokdur ve ḡāyetü’l-ḡāye giryetü’l-manzardur ve keşir -i ‘adāvetdür ve insānı bulduğı vakte ekl idüp yudar ve kıyını daḡı yudar ve ḡuyül ve cemālleri helāk ider ve bu ḡayvān bulunmaz. İllā Nıl-i Mısr’da ve nehr-i Sind’de bulunur ve kaçankim bir şuyuñ kenārında insānı görse uzakdan taḡmīn ider ne deñli mesāfedür, ba‘dehū ol şuyuñ altından yürür tā ki ol insāna kıarīb olup yaḡlaşınca kıarīb olduğı gibi def‘aten vāḡideten pertāv idüp kıyruğıyla çarpup şuya alup gider ve ṭuyūr mānend şu içinde yumurtlayup ve yumurtasından rāyiḡa [vü] misk şemm olunur ve ardından menfez olmamaḡla edebdür zibili aḡzından çıkar ve kaçankim bir şey ekl idüp yese dendānı arasında me‘kūlātuñ beḡāyasından düde mütevellid olup andan ḡāyetle müte‘ellim olur ve ba‘dehū ol ḡayvān şudan taşra çıkup aḡzın hevāya fetḡ idüp açar ve Şems’e istiḡbāl idüp yatur. Ba‘dehū bir kıuş zāḡir olur. Altında ve üstinde mānend-i rümḡ şeyler vardur, aḡzına girüp ol rümḡler ile kendin muḡāfaza idüp ve dendān arasında olan baḡiyyeyi tenḡiye idüp pāk ider ve eger bir kimseyi görürse şayḡa vü feryād ider. Bu kez ol kıuş hevāya aḡup uçar. Ol daḡı deryāya

⁷⁹ Metinde başlık kısmı boş bırakılmış direkt açıklamaya geçilmiştir. Başlık Topkapı nüshasında bu şekilde yazıyor.

[187a]

fırār idüp içine dāhıl olup girer ve kaçankim timsāh hiss idesin ki ol kuş dendān mā-beyni tenkiye eylemişdür. Ol kuş şayd sevdāsına düşer ve lākin Allāh-ı ‘azīmü’ş-şān ol kuşuñ altında ve üstinde mānend-i ibre şey halk idüp ol şey hayvānuñ çenelerine işābet idüp tokınınca aña elem virüp bi’z-zarūrī ağzın feth idüp ol kuş hevāya agup uçup necāt-yāb olur. Ol ecilden darb-ı meşel olmışdur : İyilik muķābelesinde bir kimse kötılık itse cezā timsāh cezāsın⁸⁰

[187b]

itdi ve kaçankim arkası gelüp münkalib olsa aślā harekete mecāl kalmaz ve kaçankim zeker ve ünşāsı mucāma‘at murād itseler Nıl’dan taşra çıkup zekeri dışısın arkası üzre kalb idüp ba‘dehū mucāma‘at idüp cimā‘ iderler. Cimā‘ itdükden soñra yine ünşāsın kalb idüp ma‘āca şuya rücū‘ idüp içine girerler ve eger bir şeyden havf idüp kalb idemez ise hāl üzre kalursa harekete mecāl olmayup şayd olunur. Ammā timsāhuñ eczā’sınuñ hāşşaları zu‘m iderler ki göz ağrısına mübtelā olan kimesne anuñ üzerine timsāhuñ gözin bağlasa remedden hālāş ola ve lākin be-şart-ı ān ki sağ gözi sağ gözüñ üzerine ve şol gözi şol gözüñ üzerine şedd idüp bağlasun ve dañı sağ dişlerinden bir kimesnenüñ üzerine ta‘līk idüp kayd [u] bend eylesün. Hürüb u kıtālde gāyetü’l-gāye şāhib-i kuvvet olup ceng-āver olur ve dañı derisinden bir kebşüñ ki koçuñ altına vaz‘ idüp kayd [u] bend eyleseñ ne deñli kebşler var ise ceng idüp buṭāhda cümlesine galebe ider ve şahmından ısırdıñı yaraya tılā iblisüñ der-hāl vec‘i sākin olur ve merāresin sürme idüp gözinde beyāz olan kimesne sürmelense beyāzı izāle idüp giderür ve cigerin maşrū‘ olan kimesneye buḥūr idinürse şemm idüp rāyihāsın alduğı gibi şara‘dan hālāş-yāb olup necāt bulur ve edebdür, zibili ile bir kimesne ekhāl eylese gözindeki olan beyāzı izāle ider ve şüreti budur:

[188a]

Tinnīn: Bu dañı deryāda bir ‘azīmü’l-hilkāt hayvāndur. Mahūfū’l-manzardur. Cüşsesi hem uzun ve hem yaşşı ve başı gāyetü’l-gāye büyük ve ağzı vāsi‘ ve gözleri berrāk mānend meş‘ale ve dendānları çok ve karnı vāsi‘, her şey hayvānātdan ve gayrıdan mālā-yuhşā ve lā-yu‘ad şeyleri yudup bir lokma ider ve ne deñli hayvānāt var ise şiddet-i kuvvetine binā‘en andan havf idüp fırār iderler. Kaçankim harekete gelüp taḥarrük eylese harekesinden ve sebāhatinden deryālar cüş u hurūşa gelüp mevc-zen olurlar ve eger karnı keşret -i ekl-i hayvāndan mümtelī olup tıolarsa hażm itmekçün mānend-i kavs-i kuzah olup başın ve

⁸⁰ Sayfanın yarısı boş bırakılmış.

kıyruğun zemîne dayayup ba‘dehū kırnın āsmāna ref‘ idüp tā ki kırnın Şems’e kıarīb ide, hāzımaya mu‘āvenet hāşıl olup tiz hāzm ola ve kırnında olan şeyler tiz puhte ola ve ba‘zılar zıkr idüp didiler ki rüzgārlar bir zamān böyle bir tinnin ref‘ idüp deşt [ü] beyābāna atmış. Bu kez uzunluğun endāzeeye aldılar. İki fersah miqdārı gelmiş ve levni ise levn-i humrete müşābih olup beñzer ve cüş sesı üzre balıguñ fülüsları gibi fülüsları var ve balı kı kınadı gibi iki kınadı vardır ve başı büyük depeye müşābih olup nev‘an insān başına müşābih olup beñzer ve iki dāne kıulağı ve gāyetü’l-gāye uzun ve iki müdevver ve uzun gözleri vardır ve boynunda altı boyun müteşā‘ib olup münfaşıl olur. Her birisinin uzunluğı yigirmi beşer zirā‘dur ve her boyunda birer başı vardır re‘s-i hayyeye müşābihdür. Şeddād bin Eflah rivāyet idüp dir ki İbn ‘Amr el-Mikālī meclisde mevcūd olup oturdum. Nāgāh bu tinninün zıkrı ve bahşı cārı oldu . ‘Amr Mikālī cevāb idüp eyitdi ki: “Sizler bilür misünüz tinnin ne keyfiyyet üzre mütekevvın olup vücūda gelür?” Biz dahı cevāb virüp eyitdük: “Bilmezüz.” Ol dahı didi ki: “ Sebeb-i vücūdı budur ki gāhice şahrā vü deşt [ü] beyābānda yılan vücūd-pezīr olup vücūda gelür. Bu kez giderek büyük olup mütemerrid olur ve deşt [ü] beyābānda bir hayvān kıomayup ekl ü bel‘ idüp yudar tā ki bir yüzinde eziyyet ü fesādı hādden aşup fesāda nihāyet bulur ve bir yüzinde ne deñli zı-rūh u hayvānāt var ise anuñ fesādından rüy-ı zemīnde lisān-ı hālde feryād u figān iderler. Bu kez Allāh-ı ‘azīmü’s-şān lutf u kerem-i İlāhiyyesiyle ol tinnin üzerine bir melek taslīt eyeyüp ol melek dahı gelür, anı yeryüzinden kıal‘ idüp

[188b]

deryā içine ilkā ider. Ol dahı deryā içine varup vāşıl olup içine girince deryāda olan hayvānāt ekl ü bel‘ idüp yudmağa şürü‘ ider . Bu kez evvelkiden cüşsesı ve cismi dahı ziyāde olur. Deryānuñ içindeki olan hayvānāt bunuñ şerrinden mutazarrır olup feryād u figāna şürü‘ idüp andan firār iderler. Yine Allāh-ı ‘azīmü’s-şān hikmet-i İlāhiyyesiyle bir melek irsāl idüp ol melek ol tinninün vücūd-ı habışın deryādan çı kırup deryāyı emīn eyleye. Ol dahı gelüp mānend-i şehāb deryā yüzine mütedellī olup nāzil olur ve ol tinninün başın şayd itmesine sa‘y ider. Şayd itdüğü gibi alup Ye‘cüc ve Me‘cüc’e götürüp üzerlerine ilkā idüp birağur tā ki anlara niçe zamān kıuvvet olup nafaқа ola ve şüreti budur:

Günlerden bir gün bahr-ı Anṭākiyye’den ol şehāb ol tinnin haml idüp yüklenmiş iken ol tinnin kıuyruğıyla arza darb idüp imsāk ider itmekiçün tā ki kendi nefsin ol melekden tahlīs idüp hālās-yāb ola. İttifāken kıuyruğı Medīne-i Anṭākiyye’ye müşādif olup vākı‘ oldu. Ol dört burcuñ burūclarından

[189a]

kal' eyleyüp pür-hevâ eyledi ve dinilmişdür ki ol tinnîn üzerine müvekkel olan melek her kanda anı görürse mıkñāṭīs hacet-i demüri cezb itdiği gibi ol hayvânı cezb idüp çeker. Ol ecilden ol hayvân ol melekden havfen deryâdan başını taşra çıkarmaz ve kendü dahı çıkmaz. İllâ meger kim gâyetü'l-gâye hevâda harâret ziyâde olup ve semâda şehâb olmaya, ol vakte taşra çıkar ve eczâ'larının hâşşası zu'm idüp dirler ki etin ekl idüp yemek gâyetü'l -gâye şecâ'at irâş idüp kuvvetin ziyâde ider ve Cāliyūs hakīm dir ki ısırdığı yere etin tılâ' idüp üzerine koymak gâyetle nâfi' ola. **El-Cerrî:** Bu dahı bir hayvândur ki ismine mār-ı mähîc tesmiye iderler ve bu hayvân ise hayye ile balıktan mütevellid olup ve vücūd-pezîr olur. Cāhîz dir ki cerrî fârî şayd idüp kendüye gızâ ittiḥāz ider ve sinnevrden dahı ziyâde sıçanla 'adâveti vardyr. Aşḥâb-ı sefîne olup sefînde gice kalup sefîneyi hıfz [u] hırâset idüp bekleyenler hikâyet idüp dirler ki sefîne anbârında olan fâreler gice olduğu gibi taşra çıkup ehl-i Başra şu üzerine varup aldıkları yerlerde ol fâr oynayarak şu içmege gelürler. Bu kez ol cerrî didükleri hayvân kemînde ağzın açup ol meşâri' üzre hortûmın uzadup müntazır olur. Kaçankim fâreler şuya karîb olup şu içmek kaşdın idince cerrî bunları yudar. Ammâ eczâ'sınuñ hâşşası etin yemek kişinuñ şavtın taḥsîn ider ve ri'eyi tenkîḥ idüp pāk ider ve kaçankim etin insānuñ eti içinde bir şey olsa ve yāḥud kalsa ol eti ol şeyüñ üzerine kayd [u] bend idüp bağlasalar insānuñ eti içinde olan şeyi mānend-i mıkñāṭīs cezb idüp çıkarur ve etin ekl idüp yimek cimâ'a kuvvet virüp ziyâde ider ve ödin mecnûn olan feresüñ burnına akıtsalar cününün izhâb idüp giderür.

[189b]

Cülkâ: Bu dahı bir sınıfdur. Mār-ı mähîce müşâbih olup beñzer ve bu hayvân kumuñ altında vücūd-pezîr olup anda sâkin olur. Aḥşam ve şabâḥda taleb-i gızâ için çıkup gıdâlanur ve yine remlüñ altına gider ve bu balıguñ kemügi yumşakdur. Lahmı ile (...) ekl olunur ve eti nisâ tâ'ifesine gâyetle münâsib olup semîz ider. Anlaruñ hakkında hoşca 'ilâcdur. Hākîr-i mütercim dir ki nolaydı cānın almada olsaydı. **Delfin:** Bu dahı bir mübârek hayvândur. Kaçankim ehl-i sefîneler anı görseler birbirlerine tebşîr idüp yümnile teyāmün idüp beşâret iderler ve bu hayvân kaçankim deryâda bir ğarîḳ görse ol ğarîḳi sâḥile sevḳ idüp çıkarur ve ba'z-ı evkâtde ğarîḳüñ altına girüp arkası üzerine yükledüp taşra çıkarur ve ba'z kerre eger hayâtı var ise kendüsine kuyruğun eline virür, sâḥile çeküp çıkarur ve hâşşalarındandır, ğarîḳi îkâz idüp āġâh ider ve zıkr idüp didiler ki iki dâne uzun kanadları vardır. Kaçankim sefîneyi görse ol sefîne ile ma'âca seyr idüp ve kendüyi sefîneye teşbîḥ idüp kanadların kaldırup

mānend-i yelken ider. Bir zamān bu minvāl üzre seyr idüp yürür. Yorulduğı gibi қanadların maḥalline redd idüp gemiden geri қалur. Şüreti budur:

Dāmū: Bu daḥı bir ḥayvāndur ki balıқ sınıfından bir ma‘lūm sınıfdur ve eczāsınuñ ḥāşşaları bir ‘uzvuñ içinde ok temreñi çıkmayup қalsa ve yāḥud bir diken қalsa üzerine bu ḥayvānuñ etin şedd idüp bağlasalar bi-izi’llāhi te‘ālā ‘uzvuñ içinden anları taşra cezb idüp çıkarur ve siyāh noḥūd ile puḥte olınsa bāḥında ne deñli şey var ise cümlesin tenķīḥ idüp

[190a]

pāk ider ve cimā‘a kuvvet baḥş idüp istirḥā olmış elini iķāmet ider. **Ra‘ādet:**⁸¹ Bu daḥı bir küçük balıқdur. Bu balıғuñ ḥāşşasındandır ki kaçankim şebekeye vāķi‘ olursa şayyād olan kimse balıғuñ ḥarekesinden şebekenüñ ipin tutmayup bi’z-zarūrī elinden düşer. Ne deñli ḥīle-bāz olursa ve eger şayyād şebekenüñ ipin elinden şalıvirmeyüp bırakmaz ise bi’z-zarūrī balıғuñ bürüdeti şayyāduñ elinde olan ḥarāreti itfā idüp ve söyündürür ve bi’l-bedāhet eli tutmayup şebekenüñ ipi elinden düşer ve lākin şayyād olan kimseler bunu bilürler. Kaçankim bunuñ şaydı ile ḥiss idüp fehm itseler ol vakte şebekenüñ ipin bir taşa ve yāḥud bir ağaca rabṭ idüp bağlarlar tā ki ol ḥayvān şebekenüñ içinde mevte muşādif olduğı gibi ol ḥāşşa andan zā‘ile olur ve daḥı Hind’üñ ḥükemāsı ḥarāretinden nāşī olan emrāza isti‘māl iderler ammā eķālīm-i sittede isti‘mālī ḡayr-ı mümkündür. Şeyḥ-i re‘īs dir ki ra‘ādet kaçankim re‘s-i maşrū‘a qarīb vāķi‘ olsa andan ib‘ād idüñ. Zīrā ol maşrū‘uñ ednā zamānda ḥissin ibṭāl ider ve re‘īsüñ ḡayrıları didiler kim kaçankim tā‘ife-i nisvān andan bir şey yanlarınca götürseler zevcleri anlardan bir sā‘at deñli müfāraқata қādir olmaz idi. Kezālik erleri andan bir şey götürürlerse ‘avratlar aralarından bir şibr deñli müfāraқata қādir olmazlar idi ve şüreti budur. **Zāmūr:** Bu daḥı bir mübārek balıқdur. Mübārek olduğına binā‘en baḥrīler bu balıға muḥabbet

[191a]

iderler ve bu balıқ ile ḥayra tefā‘ül iderler ve şayyādlar daḥı kaçankim şebekelerine vāķi‘ olup düşerse ol balıға ri‘āyet itmekle ne deñli şebekelerinde balıқ var ise cümlesin āzād iderler ve baḥrīler ve şayyādlar zu‘m idüp dirler ki bu balıқ insāna ḡāyetü’l-ḡāye muḥabbet ider. Ol ecilden deryāda bir sefīneyi görse ol sefīneye қulaғuz olup gider. Kaçankim sefīneye bir büyük balıқ қаşd idüp zarar itmesine sa‘y-ı belīḡ itse bir lu‘b ve bir ḥīle ile gelüp büyük balıға yanaşup қulaғına bir şey bıraғup idḥāl ider ve yāḥud kendi bi-nefsihi қulaғına girüp dāḥil olur. Ba‘dehū dimāḡında beyni qarışdurmağa şürū‘ ider. Bu kez ol büyük balıқ kendi

⁸¹Başlık yazılmadan direkt açıklama kısmına geçilmiş. Başlık Topkapı nüshasında bu şekilde yazıyor.

başı sevdāsına düşüp ol sefîneyi birağup unudur ve gidüp taş arar. Her kanda taş bulursa ol taş başın çalup ora kendüyi helāk ider. Helākinden soñra ol balık dimāğından çıkup kendü nefesin tahlîş ider. Ve'l-hāşıl vüs'î deñli sefînelerden büyük balıklarun şerrin def' itmekle müfid olur. Vallāhu sübhāne a'lem. **Sebfiyās:** Bu balık dañı bir balıktur ki nāhiye-i beytū'l-mağdisde bulunur. Bu balık ol cānibde meşhūr u ma'rūfdur. Şeyh-i re'îs dir ki bu balıgun cildin bi'n-nāru ihrāk idüp ba'dehū döğüp gözinde olan beyāz hayvānātun gözine sürerseler ol beyāzı izāle idüp giderür. Vallāhu sübhāne a'lem. Ve şüreti budur: **Sereṭān:** Bu dañı bir hayvāndur ki ašlā bunun başı yokdur ve gözleri omuzları üzerindedür. Ve ağzı göğsündedür ve sekiz ayağı vardur ve yürüdüğü vakte bir cānib üzre yürür ve her senede cildi bir def'a düşüp tazelēnür ve olduğı mekānün iki kapaşı vardur. Bir kapaşı şuya açılır ve bir kapaşı berre açılır. Kaçankim derisi münselih olup şoyulsa şu cānibinde olan kapuyı sedd idüp bağlar

[191a]

tā ki za'finda iken 'adūsından üzerine bir kimse dāhil olmaya ve şahrāya açılan kapaşın feth idüp açar tā ki üzerine hevā-yı nesīm esüp gelsün, ne deñli hevā üzerine çok gelüp eserse ol deñli cildi müstaḥkem olup şihḥate 'avdet ider. Şihḥate 'avdet itdigi gibi şu cānibinde olan kapuyı dañı feth idüp kesb-i ma'āşa şürü' idüp şu içinde duḥūl ider ve ḥāşşasından mīve-dār olmayan eşcār üzerine sereṭān aşā kosalar mīve-dār olup mīvesi çok ola ve üzerlerinde olan mīveler āfātdan sālīme bākiye kalur ve eger sereṭān köpek gibi kılup ba'dehū cerāḥat üzerine şedd olunup bağlanursa cerāḥatun içindeki ālāt-ı ḥadīd cümlesin ihrāc ider ve eger 'akreb şancasa ve yāḥud yılan ısırsa üzerine sereṭān vaż' olınsa ḡāyetü'l-ḡāye nāfi'dür ve kaçankim ihrāk bi'n-nār olunup ve bir şey ile şürb olınsa gözde olan beyāza ve başdan nāzil olan şudan nef' idüp dendāna cilā virür ve lākin ihrāk bi'n-nār olduğı vakte bir bardak içinde ihrāk olunmak gerek. Şeyh-i re'îs dir ki sereṭānün laḥmı meslül olan kimesneye ḡāyetle nāfi'dür. Huşūşan seyl maḥallin leyyin ider ve 'akrebün ısırmasına nāfi'dür ve kaçankim sereṭānün gözün bir nā'im üzre bend idüp bağlasalar ḥoşca düşler görüp mesrūr ola ve ḥabb-ı ḡār ile bir hırka içine vaż' olınsa bed-aḥlāk olup çok ağlayan şabī bağlarlar ise bed-aḥlākını gidüp ḥüsn-i ḥulḳ şāḥibi olur ve göz ağrısına mübtelā olan kimesneye ta'līk olunup üzerine bağlansa ağrısı zā'il olur ve eger göz ağrısı olan kimesnenün üzerine sereṭān olduğı ḥāl üzre ta'līk olunursa dañı enfa'dur ve dıraḥt-ı mīve-dār üzerine aşā kosalar mīvesi ašlā düşmeye ve ḥummā'-i rebī'ye ile mübtelā olan kimesne kaçankim dikeniyile tebḥīr idüp buḥūrlansa ol ḥummā' andan zā'il olur ve birinde def' olmaz ise yidi def'aya varınca itsünler. Elbette def' olur ve ayağın biraz kāfūr ve 'anber ile ḥanāzīre olan kimesneye aşā kosalar ḥanāzīri def' ider ve eger bir kimesnenün boynına sereṭānün ayağın aşā kosalar mādāmki ol ayak boynındadır ašlā aña

hanāzīr marāzın ‘arız olmaya ve enhār-ı cāriyede olan sereṭānuñ yumurtasın alup soyılmış arpa ile ḥummā-yı dıkkā ve daḥı muṭbika şāhibleri ekl idüp yerlerse menfa‘ı zāhir olup beyyin olur.

[191b]

Sakanḳur: Bu sakanḳur didükleri Nīl-i Mısr’da olan kertenkeledür ve dirler ki timsāh neslindendür. Kaçankim şudan taşrada vaż‘ idüp ḳosa taşrada ‘ayş [u] ‘işret ider ve zıkr idüp didiler ki kaçan bir insānı ısrısa der-‘aḳab ısırdığı yere tükürük sürüp tükürük ile yaykaya, balık şuya girmezden evvelce şuya rücū‘ idüp girerse balık ḥalāş-yāb olup insān ise mazarratına muşādif olup zaḥmetin çeker ve kaçan bir kimesne etin ekl idüp yese ḳuvvet-i niḳāḥa ḳındırup cimā‘ı ziyāde ide ve sürresinüñ eti ve şahmı ḳuvvet-i niḳāḥı tehyīc-i şedīd ile ḳaynadup bir vechle sākin olımaz meger ḳamış için isti‘māl ide ve şüreti budur. Vallāhu a‘lem. **Sereṭān:** Bu daḥı bir ḥayvāndur, şekli ḡāyetü’l-ḡāye ‘acībdür. Güyā ki baş yılana müşābih olup beñzer. Disḳor dir ki kaçan derisiyle iḥrāk olunursa gerekdür ki ḍarb idüp çigneyeler tā ki üzerinden derisi sāḳıṭ olup düşünce ve eger saḥḳ olunup dögilse ve behaḳ ve kelef üzerlerine tılā‘ olınsa bunların vücūdların izāle ider ve dendāna sürilse cilā virür ve ḥayvānātuñ gözindeki siyehe nāfi‘dür. Gözlerinde beyāz olursa ol beyāzı izāle ider. İbn-i Sīnā dir ki yanık

[192a]

olduğı vaḳte dendān üzre sürse dendāna cilā virür ve ḳabarcıklara sūfuf idüp üzerine eklense cümlesin tecfīf idüp ḳurudur ve kiçige tılā‘ olınsa ḡāyetü’l-ḡāye nāfi‘dür. Şeyḥ-i re‘īs böylece taḳrīr idüp beyān itdi ve şüreti budur:

Suleḥfāt: Ḳaplanbaḡa dimekdür. Bu daḥı bir ḥayvāndur ki şahrāda ve deryāda olur. Ammā deryāda olan ḡāyetü’l-ḡāye büyük olur. Ḥattā ba‘z-ı aşḥāb-ı sefine ol ḥayvānı cezīre zann idüp üzerine çıkarlar. Hikāyet olunmuşdur ki ba‘zılar dimişlerdür ki bir sefineye süvār olup gitdük. Mā-şā‘e’llāh. Günlerden bir gün şudan yüce baḥruñ ortasında bir cezīreye muşādif olup bulduk ki üzerinde nebāt-ı aḥẓar nümāyān olup zeyn olmuşdur. Biz daḥı ol cezīreye yanaşup lenger-endāz olup üzerine çıktuk. Maṭbah içün ve esbāb ḡusl itmekiçün çukurlar ḳazduk. Ba‘dehū hekes kendü işine meşḡul olup kimi ta‘ām taḃḥ itmekile ve kimi ḡusl -i şiyāb ile nāḡāḥ ol cezīreyi ḥarekete gelüp ḳımıldandı. Der-‘aḳab mellāḥlar feryād idüp eyitdiler ki tiz gemiye binüñ ki zīrā bu ḳaplanbaḡdur. Āteşüñ ḥarāreti arkasına te‘şīr eyledi. Deryāya dalmazdan evvel sefineye süvār oluñ diyü feryād itdiler. Bir daḥı der-‘aḳab cümlemüz sefineye süvār olduk. Cüşsesi ve cismi büyük olması ḥasebiyle cezīreye müşābih olup

beñzedi. Ve tül-i zamân şu üzerine tırmağıla üzerinde haşîşler bitüp gün-â-gün nebât ile zeyn oldu. Baħrîler didiler ki şudan taşra çıkup çergâh ider ve yumurta yumurtlar.

[192b]

kaçankim yumurtlasa yumurtasın nazargâhına alup ve himmetin ol yumuṭaya şarf idüp ve ol hâlden zâ'il olmaz tâ ki Allâh-ı 'azîmü's-şân yumurtasında yavrusın halk idüp icâd idince zîrâ kaplanbağa için mümkün degüldür ki çıkup sâ'ir hayvânât gibi yumurtası üzerine yatup kendüsünüñ harâreti yumurtaya bâliğ olup yumurtada te'sîr ide. Zîrâ etrâfı cümle kabuḳdur ve kaçankim zekeri üñsâsıyla mücâma'at murâd itseler üñsâsı erine mu tâva'at itmeyüp bu kez zekeri varur, ağızına bir çüb alup gelür. Ba'dehü üñsâsı erine mu tâva'at ider ve bu çübuñ aşlı tohmına mihr-giyâh tesmiye iderler ve kaplanbağa gâhîce hayyenüñ kıyruğı ağızına alır. Ba'dehü kabuğına şokulup ve emüp yer ve yılan ise kendi kendin hâr [u] hâşâk çalup ve darb iderel kendin helâk ider ve mevtinden soñra baķiyye-i yılan âheste âheste ekl idüp yer. Eklinden soñra berrî (...) kaşd idüp andan cüz'ice bir şey tenâvül idüp yer. Ol yılanuñ zehrin def' ide. Kitâbü'l-havâş şâhibi Belînâs dir ki: "Kaçankim kaplanbağa bir mekânda arkası üzre kalb olınsa ol mekânda şovukdan bir şeye zarar itmez. İllâ kendisine zarar olur ve eger gözlerin gözi ağrıyan kimesnenüñ gözleri üzerine bağlasalar ağrısı def' olur ve insânüñ her kankı 'uzvı ağrısı kaplanbağanuñ ol 'uzvın üzerine bağlasalar veca'ı def' ider ve kaplanbağanuñ etrâfın nıķrîs marâzına mübtelâ olan kimesnenüñ ayağı üzre bend olup bağlansa menfa'atin müşâhede olur ve lâkim sağ ayağıñ sağ ayağa ve soluñ şola bağlamak şartıyla gâyetle nâfi'dür ve kaçankim kanıyla 'âne yerin ve kıltuķuñ altını netf idüp pāk idince tılâ' idüp üzerine sürseler def'a ve yâhud iki def'a ve üç def'a itseler ol yerlerde kıll bitmez ve nisâ tâ'ifesin isti'mâl itse daħı ziyâde te'sîr ider ve şu taşrasında 'ayş u 'işret iden kaplanbağanuñ merâresin sükker ve 'asel ile hâlî idinüp sürme idinse gözlerine şuyüñ nüzülin men' ider ve gözde olan beyâz ve küdüret ider ve ħunnâķ şâhibi şürb idüp içse gâyet ile nâfi'dür ve maşrû' olan kimesnenüñ burnına vaz' idüp kıosalar şara'ın izâle idüp menfa'at virür ve kaçankim arkasınıñ kapuğın alup

[193a]

bir çölmege ser-püş itseler ebedü'l-âbâd ol çölmek kıaynamaya ve beyzasınıñ şarusın alup üç mişkâl deñli leben ile hâlî idüp su'âlî mübtelâ olan kimesneye içür[ür]lerse ol sâ'at menfa'atin zâhir ola ve şüreti budur. **Semek:** Şeyh-i re'îs dir ki balıķuñ envâ'ı bî-nihâyedür ve her bir şınıfuñ bir maḥşûş ismi vardur ve bu balıķuñ nev'in farkı ve tefâvüti yerde olan hayvânâtüñ tefâvüt [ü] farkından daħı ziyâdedür. Zîrâ ba'z balıķlar vardur ki büyüklüğinden evveli ve âħiri ma'lûm olup idrâk olunmaz. Nitekim ba'z tüccâr tâ'ifesi ħikâyet idüp dirler ki

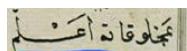
sefneye süvār olup giderken öñümüze bir balıġuñ geçmesi vāķi‘ olup bizi yolumuzdan men‘ eyledi. biz daġı ol balıġuñ mürûrına dört ay deñli müntaşır olduk. Tā ki kıyruġı gelüp nihāyet bulup geçince ve ba‘z balıġ idrāk olunmaz. Zīrā ġāyet küçükdür. Aña nażar ta‘alluk eylemez ve bu balıġuñ nev‘i mādāmki tatlu şudadır, laġmı atıyebdür ve laţıfdür ve balıġuñ erkeki ile

[193b]

dişi cimā‘ olduġı vakte gören zıkr idüp dir ki balıġ cinsinüñ erkeki şu içinde yüzüp giderken dişisinüñ yanına gelince erkek dişisine toġrı kıyruġın meyl itdürüp ve dişisi daġı kıyruġın meyl itdürüp ikisinüñ kıyruġları biribirlerine doġuşınca ālet-i cimā‘ları daġı mülākī olup muttaşıl olurlar. Anlaruñ cimā‘ı böyledür. Tamām yumurtlayıcaġ vaktin geldüġi gibi şuyuñ yufġa yerine gelüp kıyru ġazup ba‘dehü içine yumurtasın döküp üzerine balġıkla setr idüp alıġor. Ba‘dehü yavru olup meydāna gelüp vücūd-pezīr olur. Ba‘dehü ol balġıkda terbiyyet āheste āheste zühür ider. Belīnās ġakīm ġavāşşu‘l-ġayvānāt kitābında zıkr idüp dir ki: “Baş-ı balıġuñ ġāşşası budur kim ziyāde ser-ġoş olan kimesne şemm iderse der-‘aġab sekri zā‘il olup ‘aġlı başına gelür. Şeyġ-i re‘īs dir ki balıġuñ eti gözde nāzil olan şudan ġāyetü‘l-ġāye nāfi‘dür ve ‘asel ile ġalt olup ve anuñla sürmelense göze cilā virür ve ġayrılar dir ki cimā‘uñ kıuvveti ziyāde ider ve bedeni telvīn idüp boyar ve balıġuñ merāresi ġunnāġa nāfi‘dür. Eger nüş idüp içilürse ve yāġud boġaza sükker ile nefġ idüp üfürürse. **Semek:** Bu daġı bir ġayvāndur. Balıġ sınıfındadır ve eti ġāyetü‘l-ġāye lezīzdür. Bu balıġuñ uzunlıġı zīrā‘dan ziyādedür ve yaşşılıġı bir şibr deñlidir. Bu balıġ Başra‘nuñ Dicle’sinde çok olur. Cāġız dir ki şayyādūn bize iġbār idüp didiler ki Şabbūt deryāda şebekeye işābet idüp nihāyet bulsa ve bu şebekeden daġı nüfūza ġādir olmasa bilür ki aña necāt olmaz. İllā pertāv ile necāt bulur. Bu kez bir rümġ deñli geriye çekilüp gider. Ba‘dehü var kıuvvetle pertāv idüp şıġrar. Çok kerre olur ki on zīrā‘ deñli şudan yukāru hevāya pertāv idüp şıġrar ve şebeke ġark idüp şebekeyi yırtar. Şebekeden çıġup suya ġirüp necāt bulur ve şüreti budur. Vallāhu a‘lem.

[194a]

Şefnīn: Bu daġı bir ġayvān-ı baġrīdür. Bu ismle tesmiye olındı ve bu ġayvānuñ bir ġarīb şekli vardır. Kıyruġında perġemi vardır. Ĥilāf-ı nāġiyeye münġalibdür ve elsine-i nās üzre ġāġice çıyanlar gibi zāġir olup elem virdüġi gibi. Bu balıġuñ ġaşrı ile üzerine delk idüp sürseler lisānda olan veca‘ı teskīn idüp menfa‘at virür ve şüreti budur. Vallāhu sübhāne ve te‘ālā

Şīr: Bu daġı bir küçük balıġdır. Eger bir kimesnenüñ aġzı ve lisānı aġrıyup elem virse bu balıġı alup puġte idüp şūrbe itse ve ol şūrbe ile mażmaza itse ġāyetle nāfi‘dür. **Dıfda:** Bu daġı bir ġayvāndur ki şāġrāda ve deryāda olur ve iki gözleri ġāyetü‘l-ġāye cāġize ya‘nī zāġiredür ve kıuvā-yı ġāssası kıavīdür ve kıuvā-yı sāmī‘ası ġāyetü‘l-ġāye keskindür. Enes

bin Mālik raḍiya'llāhu 'anhdan rivāyet olunur. Sa'ādetiyle Resūl-i mükerrerem şallā'llāhu 'aleyhi ve sellem buyururlar ki لَا تَقْتُلُوا الصُّنْدُوعَ فَإِنَّهُ نَجِيَّةٌ بَيْنَكُمْ Ya'nī: “Siz dıfda'ı -ki kurbagıdır- katl itmeñ! Zīrā naḳīk demeleri tesbīhdür ve kurbaguñ neşv [ü] nemāsı ve vücūdı mādde-i evvel budur ki zāhiren bir kīse şeklinde çanağa müşābih olup bir şey vücūd-pezīr olup hāşıl olur. Ba'dehū ol şey şuda bir ay deñli eklenüp görünür. Ba'dehū mānend-i erzen ol çanak içre dāneler peydā olur. Ol çanağ ol dāneler ile tobtolı olduğu gibi. Ol dāneler düdeye müşābih şeye mütehavvil olur. Birkaç günden soñra dest ü pāy ol düde zāhir olur. Andan kurbagı vücūd-pezīr olup vücūda gelür ve kurbagınuñ şınıfı şol maḥlūkātındur ki kemügi yokdur ve bunuñ bir nev'i yağmur ki dā'imā ola, anuñ 'aḳabinde vücūd-pezīr olur ve ol deñli şıgār olup ve çok olur ki lā-yu'ad u lā-yuḥşā olur. Be-şart-ı ān ki ol mevzī'lere deryā ve enhār cāriye vü güzerān qarīb olmaya ve ekşer ḥalk didiler ki bu kurbagılar

[194b]

bulut içinden hāşıl olup vücūd-pezīr olur ve Şeyḥ-i re'īs dir ki ba'z senelerde ḥilāf-ı 'ādet üzre kurbagılar çok olsa 'aḳabince tā'ūn ve vebā vāḳi' olur ve yine zıkr idüp dir ki dıfda' gicede naḳīk çok iderlerse anlara āteş gösterseñ āteşi gördükleri gibi sākit olup sükūt olurlar ve ba'zılar dir ki eger kurbagı nebīz-i ter içre ilkā olinsa meyyit mānend bākī kalur. Bu kez def'a-i sāniyede şuya ilkā olduğu sā'at evvelki hālete 'avdet ider. Cāḥiz didi ki kurbagı için şıyāḥ itmek mümkün degüldür. Mādāmki ālet-i çenesin şuya şokmayınca ol ecilden ḥāricde şıyāḥı işidilmez ve berrī olan kurbagı yeşildür ve semm-i kātildür. Bir kimesne andan içürseler istiskā marazı aña 'ārız olur ve baṭnı açılıp mizācını ifsād ider ve şudan çıktığı gibi marazlar üzerine vaz' olinsa ol marazları izāle ider ve kurbaganuñ karnını şakḳ idüp yırtırsalar yılan şokduğu yere vaz' itseler gāyetü'l-gāye nāfi'dür. İbn-i Sīnā dir ki kurbagı eger berrī ve eger baḥrī eger kimse nūş idüp içse ol kimseye levn-i kemūdet ve zulmet-i 'ayn ve ağız kokusun ve deverān-ı re's ve ihtilāf-ı 'aḳl īrās idüp anı marīz ider ve çok kerre olur ki min-gayrı irādetin sakıy idüp içürürler ve içdükden soñra sālīm olup ḥalāş olursa da dendān cümlesi sāḳıṭ olur ve dimişler ki esed nev'i kaçan şu kalmayup kurbagılar meydāna zuḥūr itseler anları ekl idüp ve zehrleri aña kār-gīr olmaz. Kitābü'l-ḥavāş şāḥibi dir ki kaçankim тұrmayup kaynayan çölmek üzerine kurbagı vaz' idüp kosalı der-sā'at kaynaması sākin olur ve ḥummā-yı rebī' iyye ile mübtelā olan kimesnenüñ üzerine ta'līk idüp aşsa Allāh-ı 'azīzü's-şānuñ izn-i şerīfiyle def' olur ve bu ḥayvānuñ ḡarāyabātındandır ki derya-ı Muşul'da istimaḥ işitdügüm diyār-ı Muşul'dan bir kimesne bir büstān ittiḥāz idinüp ve ol büstānda bir köşk bünyād idüp kendüsi için binā eyledi ve lākin ol köşk bir büyük bürkeye qarīb vāḳi' oldu ve

ol bürke-i ‘azīmede bī-nihāye kurbagılar peydā olup vücūd-pezīr oldu ve uzun gicelerde ol kurbagıların naķıkından aşhāb-ı köşke

[195a]

eziyyet virürlerdi. Günlerden bir gün köşk şāhibi olan kimesne didi kim bu kurbagılar naķıklarına tedbīr idüñ, tā ki eziyyetlerinden hālāş-yāb oluruz. Bu kez herkes kendü bildügin işledi. Ammā işlerinden fā‘ide olması. Hattā bir kimesne gelüp bu ahvāle vāķıf olup bildi. Ba‘dehū didi ki bir legen getürüñ ve ol legeni bürkenüñ şuyı üzerine vaz‘ idüp koyuñ. Be-şart-ı ān ki mekşūfe olsun. Anlar dağı bunu eyitdiler. Ba‘dehū ol naķıkden aşlā bir şey istimā‘ idüp işitmediler. Ve eczā‘sinuñ hāşşaların dimişler ki eger kurbaganuñ lisānın bir hubz içine vaz‘ idüp ve sereķa ile müttehim olan kimseye yedirseler fi‘l-vāķi‘ sereķa itdiyse ikrār idüp söyler ve eger yine lisānın nā‘ime olan ‘avratuñ kalbi üzre vaz‘ idüp kosañ hālet-i yaķazada her ne deñli şey itdiyse cümlesin bir bir söyler ve eger kurbaganuñ etrāfın kaşaba ile iħrāk bi’n-nār idüp hākister idesin. Ba‘dehū ol küli kılı yolınmış maħalle tılā‘ idüp vaz‘ idesin. Aşlā ol yerde kıl nebāt olup bitmeye. Kezālik kıl yolup ve ‘aķabinde ķan çıkup zuhūr ide. Üzerine ol külden vaz‘ idüp kosañ anda dağı kıl bitmeye ve Belīnās hākīm dir ki bir kimesne yüzün kurbaganuñ ķanıyla laṭḥ idüp boyasa her kim ki naķarı aña ta‘alluķ itse bi’z-zarūrī aña muħabbet ider. Kurbaganuñ ķanın hāşşası levni kemīd ider ve menīyi ķazf ider tā ki ölince ve eger bir kimesne şahmı ķenesi üzre vaz‘ idüp kosa dendānı bilā-veca‘ çıkup düşer ve bir kimse kurbaganuñ etrāfın şahmıyla üzerine laṭḥ idüp sürse aşlā aña şovuk ķār-gīr olmaya ve mütē‘ellim dağı olmaya ve kurbaganuñ eti semm-i ķātildür. **‘Alaķ:** Bu dağı bir hayvān-ı baħrīdür. Esvedü’l-levndür. Ve ķalınlığı bir parmak miķdārı ve uzuncadur. İsmine sülūk dirler. Şularda ve göllerde bulunur. Gāhice cerrāhlar isti‘māl iderler. Zīrā vaķtā ki etībba ķan almağı murād itseler bir ‘uzv-ı maḥşūşdan bir hayvān bir kıṭ‘a balçık içre koyup ol ‘uzv-ı maḥşūşa ķarīb kılırlar. Ol dağı etrāf-ı ‘uzva girüp fāsīd olan demi içüre. Der-‘aķab bayılır, emmege şürū‘ ider ve suķūṭın murād itseler üzerine cüz‘ice

[195b]

tuz ve yāḥud tuzlı şu reş idüp sürseler der-hāl düşer ve çok olur ki şu içerken hayvānātuñ boğazına yapışup ķalır. İmdi ‘ilacı ma‘lūm oldu ve dağı şīşe yapıcı olanlar şīşeyi yapınca gerekdür ki şīşe-hāne üzre koyup vaz‘ ideler tā ki şīşe-hāne üzre bekleşüp müstahkem ola ve ol eşnāda eger sülūk yanup duḥān şīşelere işābet iderse cümlesi kırılır ve eger sülügüñ duḥānı ḥabbāzuñ tenevvürine işābet idüp tokınursa ol tenevvürde ne deñli hubz var ise cümlesi tenevvür içre dökilür ve eger hayvānātuñ boğazına girerse tilkünüñ boynın alup ol hayvānātuñ boğazına tebḥīr idüp buḥūrlasalar duḥān varup vāşıl olduğı gibi hemān ol sā‘at sāķıṭ olup

düſer ve eger bir beytde ya'nî bir evde arınca ve tahta urusı ve sivrisiñek ve ara siñek bunlar çok olsalar dülük ile buhûr itseler cümlesi mahv olup gider ve lâkin eger cām var ise cümlesi ırılır ve eger arûre içre terk itse tâ ki helāk olınca ba'dehû saħ idüp ıl netef idüp yolduğı yerlere tılā' idüp sürse min-ba'd anda ıl inbāt idüp bitürmeye. **'Aā:** Bu dağı hayvānāt-ı ſadeſiyyenüñ bir sınıfıdır. Hindistān ſehirlerinde deryā kenārında ā'ime olan ſehirlerinde bulunur ve bu hayvānuñ hayāt[1] ter ü tāze olan nebātāt[d]a bulunur ve iqlīm-i Bābil'de dağı bulunur. Bu hayvān ise a'ceb hayvānātdandır ve bu hayvānuñ ſadeſde bir evi vardır. Gāhice içinden taſra zuhûr idüp ıkar ve cildi ki derisidür, ol deñli incedür ki andan dağı ince ziyāde olmaz ve bu hayvānuñ baſı ve iki ulağı ve iki gözi ve ağzı vardır. açankim evi içine dāhil olup girse insān anı ſadeſ zann ider ve açankim evinden ıkup gezerse her ne semte giderse arkasında evini böylece götürür ve açankim yaz güninde ſular ceff olup urusa cümle a'zāsın cem' idüp evi içine (...) olup kendi baſıyla geçinüp alur. Zīrā bu hayvānuñ çerāgāhı tāze nebātdır ve bu hayvān ſara'a mübtelā olan kimseye tebhîr iderlerse gāyetü'l-gāye

[196a]

nāfi'dür. Ve eger ihrāk bi'n-nār olınup remādı ile dendān sürseler cilā virür ve yanık üzerine serpilse gāyetü'l-gāye nāfi'dür. **Feresü'l-baħr:** Bu feres arz üzre olan feres gibidir. Belki etrāfı ve uyruđı dađı büyükdür ve levni dađı aħsendür ve tırnaqları yarılmışdır. Baaranuñ tırnaı gibi ve cüşsesi cüz'ice himārdan büyükdür ve zıkr olınmışdır bu feres Nîl-i Mıſr'da timsālhi ekl-i serî' ile ekl idüp yer ve uvvet-i zāhiresinde avî olup timsāh üzerine gālib gelüp timsālhi helāk ider ve gāhice bu feres ſudan ıkup feres-i berrīnūñ üzerine müstevlî olup mücāma'at ider ve ikisinūñ mā-beyninde mütevellid olan feres gāyet ħüsn-dār olur ve ħikāyet olınmışdır. ſeyħ Ebū'l-āsim el-ma'rūf be-Gürgān rahmetu'llāh. Bu ſeyħ meſāyih-i Ħorāsān'dan olup günlerden bir gün ſu kenārında nāzil olup ſu kenārında ondı ve yanında ısrāđı var idi. Nāgāh ſudan bir feres-i edhem-ſıfata ki üzerinde dirhem dirhem beyāz noktaları var ve ſeyħ-i ma'hūduñ ısrāđıyla mücāma'at eyledi. Ba'dehû vaqt gelince ſeyħūñ ısrāđından lā-nazîr bir tay vücūd-pezîr olup vücūda geldi ki ol feres-i mā'ıyye ki babasıdır min-vech aña müſābih olup 'acībū'ſ-ſüret oldu. Vaqtā ki sene-i ātiyede ol zamān geldiyse ſeyħ tama'a düſüp ol ma'hūde ısrāđı bilesince alup yine ol mevzi'-i ma'hūda varup etrāfında tolanmađa baſladı. Tay dađı anasıyla etrāfa gezerken nāgāh ol ma'hūd feres yine ſudan ıkup zuhûra geldi ve gelüp ol tay ſemm idüp oqladı. Ba'dehû dönüp ſu içine gitdi. ſeyħ tayı ararken taydan ıkup taysuz aldı. Ol ecilden Ebū'l-āsim Gürgān tesmiye itdiler. 'Amr bin Sa'īd didi ki Nîl-i Mıſr'da ıkan feres ile Nîl-i Mıſr'ı vezn iderler. Zīrā ol yerūñ avmi nazar iderler. Her ne mevzi'e dek ol feresūñ ayađınuñ izin görürlerse ol mevzi'e dek istidlāl idüp

dirler ki Nîl-i Mısr ol sene ol mevzi'e dek vâsıl olup bâliğ olur ve eczâ'sınuñ hâşşaları zıkr idüp didiler ki dendânı veca'-ı batna mübtelâ olan şedd olunup bağlansa der-hâl batnuñ veca'ı zâ'il olup sâkin olur ve dahı Sūdân tã'ifesinden bir tã'ife iklîm-i

[196b]

Habeşe'de Nîl-i Mısr'ıñ kenârında sâkin olup ve bulanuk şuyın şürb idüp içerler ve çig balığı ekl idüp yerler. Ol sebebden bunlara yürek ağrısı 'arız olup tãrî olur ve bunlar dahı ol feresüñ dendânın ol marîz olan kimsenüñ üzerine şedd idüp bağlarlar. Der-hâl ol marazdan hâlâş-yâb olur ve eger haşiyetin tecfîf idüp ba'dehû sahk olunup andan soñra her ne gûne zehr-nâk hayvân ladğ idüp ışırsa ol sahk olunan şeyden içürürlerse der-hâl def' ola ve eger cildi bir karyenüñ vasa'tında defn olınsa aslâ ol karyede âfâtdan bir şey vâkı' olmaya ve eger verem marazına mübtelâ olan kimse üzerine vaz' olınsa der-hâl veca'ı sâkin olur ve şüreti budur.

Faños: Bu dahı bir büyük balıkdur. Sefîneye râst geldiği yerlerde pâre pâre itmesine sa'y ider ve lâkin mellâhlar anı bilürler. Ol ecilden hayz [u] hırkaları ittiḥâz idüp muḥâfaẓa iderler. Ol balık gelince hayz yerlerin etrâf-ı sefîneye ta'lîk idüp aṣa qorlar. Hikmet-i Rabbâniye ile ol hırkaların şe'âmetinden firâr idüp kaçarlara ve şüreti qarşudaki şaḥîfede olur.

[197a]

Kaşta: Bu dahı bir büyük balıkdur. Hattâ bu balıkuñ ekisinüñ kemügi 'azîm şu üzerine kañara ve köpri ittiḥâz olunup üzerinden niçe zamân mürür idüp geçüp giderler ve beraş marazına mübtelâ olan kimsenüñ beraş üzerine bu balıkdan tılâ' olınsa bi-iznillâh beraşdan berî olup hâlâş-yâb olur ve şüreti budur.

[197b]

Kunduz: Bu dahı bir hayvândur. Hem qarada hem deryâda olur. Bilâd-ı Eslem'de büyük enhâr etrâfında vücûd-pezîr olup mevcûd olur ve şahrâlar etrâfında kendüne ev ittiḥâz idüp peydâ ider ve evüñ içerusinde kendü nefsiçün bir mekân-ı 'âlî yapup mânend-i şuffe ve zevcesiçün ol şuffenüñ yanında andan alçak bir şuffe binâ ider ve cânib-i şimâlinde evlâdları içün bir yer binâ ider ve şu içinde kendi evi aşâğasında 'abdları içün bir maḥşûş yer binâ idüp ittiḥâz ider ve kendi evi içün deryâ cânibine kapu yapar. Hâl bu ki evi deryânuñ esfelindedür ve bir kapu dahı evvelkiden yüce cânib-i şahrâya binâ ider. Bu kez eger bir 'adûsı zuhûra gelüp def'ine kâdir olmaz ve yâḥud şu ziyâde olup gâlib olursa şahrâ cânibinde olan kapudan firâr ider ve bu hayvânıñ kuvveti nafaqası balıkuñ etidür ve ḥalenc [ü] ḥaṣebesidür. Ve ol bilâdda olan tüccârlar 'abîdlerinüñ cildin ve derisin sâdâtlarınıñ cild ve derisinden teşḥîş idüp ayırurlar. Zîrâ 'abîdleri ḥalenc [ü] ḥabeşesin kat' idüp sedd itmede ve ağzı ile cerr idüp

çekmede haşebe yemîn ü yesârında olan tâkât-ı şa‘rını hakk idüp iskât ider. Kaçankim tüccâr bu şıfat üzre bir cildi görseler dirler ki bu cild hâdımlaruñ derisidür ve maḥdumuñ cildi ise bu üslûb üzre olmaz. Zîrâ maḥdumuñ şugli ve şan‘atı balık şaydı itmesiyle meşgûldür ve haşıyyetin bîdester tesmiye iderler. Rîḥ-i şıbyâna ve şara‘a mübtelâ olan kimselere küllâb içre ḥabbe deñli haşıyyetinden sakı idüp içürseler gâyetü’l-gâye nâfi‘dür ve fâlice ve laḳve didükleri maraḫa ve nisyâna ve riyâḥ-ı ḡalîzeye mübtelâ olan kimselere içürseler gâyet nâfi‘dür. Şeyḥ-i re‘îs dir ki kâtile olan kabarcıklara ve ra‘şeye ve teşennüce ve küzâza ve ḥazere ve fâlice ve nisyâna cümlesine nâfi‘dür ve zehr-âlûde ḥayvân ısırsa aña daḥı içürseler gâyetle nâfi‘dür ve fi’l-cümle bürüdetden nâşî olan emrâzdan nef‘in müşâhiddür.

وَاللهُ سُبْحَانَهُ وَبِعَا لِيْ اَعْلَمُ بِالْعَوَابِ وَالْيَا لَمَجْمُوعِ

ve şüreti karşıdaki şahîfededür.

[198a]

Kunfüzü’l-mâ‘: Bu daḥı bir ḥayvândur ki kunfüz-i berrîyeye müşâbih olup beñzer. Ya‘nî şahrâ kirpisi⁸² dimekdür. Ve bu ḥayvânuñ evveli ve âḥiri balığa müşâbih olup beñzer ve bu ḥayvânuñ eti gâyet hoşcadur ve bûli idrâr ider ve derisi ise kiçige mübtelâ olan kimseye tılâ‘ olinsa ve yâḥud derisinden taş ittiḥâz olinup içinden şu içilse gâyetü’l-gâye nâfi‘dür ve şüreti budur. **Koḳı:** Bu daḥı balıḳuñ envâ‘ından bir nev‘dür. Gâyet ‘acîb balıḳdur. Başı üzre gâyetü’l-gâye bir kavî [vü] metîn şevkesi dikenî vardur. Ol şevke ile her ne ḍarb idüp urursa ol maḍrûb helâk idüp ḥadd-i intifâ‘dan çıkar. Mellâḥlar ḥikâyet idüp dirler ki kaçankim balık aç olursa kendü nefsin bir büyük ḥayvânuñ öñine remy idüp atar tâ ki ol ḥayvân anı yuda. Bu kez ol ḥayvân bunı yutduğı gibi şevkiyle boş bögrine ḍarb idüp baṭn şakḳ idüp yarar. Ba‘dehü ol ḥayvândan taşra çıkup kendüsi

[198b]

ve gayrısı ol ḥayvânuñ etinden ḡidâlanur ve eger eti şu içinde bir kâşid kaşd iderse şevkesiyle ḍarb idüp der-ḥâl ol ḥayvân helâk ider ve eger bir sefîneye şevkesiyle ḍarb iderse bir büyük delûk açup sefîneyi ḡarḳ ider. Ba‘dehü ehlin âheste âheste düşürüp ekl [ü] bel‘ idüp kendüye ḡidâ eyler ve lâkin mellâḥlar bu balığı bilürler ve bu balıḳuñ derisin alup ḥıfz iderler. Bu kez ol eşnâda bu balıḳuñ cildin sefîne üzerine çe küp ol gemi ol deriyle lebs idüp bürürler . Bu kez anuñ şevkesi bu cilde kâr -gîr olup te‘şîr idemez . **Kelbü’l-mâ‘:** Bu daḥı bir ḥayvândur. Öñ ayaḡları kaşîr olup kıç ayaḡları öñden uzun olup zıkr itmişler ki kendü çenesin çamura bulayup timsâḥuñ öñinde тұrur tâ ki timsâḥ anı çamur zann ide. Ba‘dehü timsâḥuñ karnına girüp içinde ne deñli bağırsakları var ise ekl [ü] bel‘ idüp ‘âkıbet karnın yarup bir taraftan

⁸² Metinde “kirpigi” olarak yazılmış fakat bağlam gereği “kirpisi” şeklinde olmalı. Topkapı nüshasında “kirpisi” şeklinde yazılmıştır.

çıkup gider. Bu ecilden dimişlerdür her kimse ile ki şu kelbinüñ şahmı bilesince mevcüd olsa timsâhdan emîn olur ve ba'zıları zıkr idüp didiler ki bîdesterüñ cünd ü 'askeri şu kelbinüñ haşıyyetidir. Ve şu kelbinüñ bir şayyâduñ şebekesine düşüp vâkı' olsa bâkîleri cem' olup anuñ üzerine te'essüf iderler ve eger üñsası şayd olunursa erkeki bir gayr üñsâ il e bir dağı cem' olup çift olmaz. Kezâlik eger erkeki şayd olup tutılursa üñsası bir erkek ile cem' olup çift olmaz ve didiler ki bu hayvânuñ zekeri kaçankim şayd olınsa ve bilse ki aña necât ve kaçmaklık yokdur der-'akab enyâb dişleriyle haşıyyetin kal' idüp koparur. Şayyâduñ öñine

[199a]

remy idüp atar. Zîrâ bu hayvânuñ üñsâsınuñ şayd olunması cild içündür. Zîrâ cildi gâyet hoşcadur. Zekerinüñ cildi ise tayyib degüldür. Lâkin şayd olunması haşıyyetinden ötürüdür. Şayyâdlar ise kaçan zeketine zafer bulup şayd itseler haşıyyetin kesüp alurlar. Ve kendüsin yine şuya şalıvirürler. Eger bir def'a dağı şebekeye düşüp vâkı' olursa şayyâdı gördüğü der-'akab arkası üzre gelüp ayakların yukarı kaldırıp şayyâda lisân-ı hâlîle haşıyyetinüñ kopmasıyla işâret idüp beyân ider tâ ki şayyâd tîzce anı şebekesinden tahlîş idüp koyıvire. Ammâ hâşşası zıkr idüp didiler ol kelbün dimâğı zulmet-i başara gâyet nâfi'dür. Kühl tarîkıyla isti'mâl iderse ve merâresi ise bir kimesneye içürseler bir haftadan sonra te'sîr idüp semm-i kâtil olup katl ider. Haşıyyetin ise zehr-âlûd hayvânuñ ısırmasına gâyet nâfi'dür ve rîh-i şıbyâna habbe deñli sakı idüp içürseler gâyet nâfi'dür ve mücerrebdür ve niķrîs marazına mübtelâ olan kimesneye derisinden çorâb yapup giyse niķrîs marazı andan zâ'il olur ve gayrısı giyse niķrîs marazından emîn olur. **Küsec:** Bu dağı balıguñ bir nev'idür ve meşhûre olup Başra kurbında mevcüd olup anda şayd iderler ve anuñ dendâni vardır. İnsânüñ dendâni gibidir. Her güne hayvan ısırsa iki pârça ider. Câhîz dir ki bu balıguñ cevfinde bir şahme-i tayyibe vardır ki ol şahmeye kebed tesmiye iderler. Ve bu balık gicede şayd olup tutılursa cevfinde ol şahmeden vâfircesi bulunur ve eger gündüzde şayd olup tutılursa ol şahmeden bir şey bulunmaz.

[199b]

En-nazarü'l-hâmis fî kürreti'l-arz ve iķlîmhâ: Beşinci nazar kürre-i arzı beyân ider. Kürre-i arz kendü zâtında bir cism-i basîṭ kürevîdür. Ve ṭabî'ati bârid [ü] yâbisdür. Cânib-i merkeze müteharrikedür ve şu içre münğamise olup şudan hârice olan miķdâr muḥaddeb-i arzdur. Zîrâ hükemâ husûf-ı vâhid i'tibâr itdiler. Bu kez bilâd-ı şarkıyyede ve garbiyyede evķât-ı muhtelife buldılar. Ṭulû'-ı Şems ve gurûb-ı Şems def'a-i vâhidede olsa idi bilâda nisbet ile bize evķât-ı muhtelife olmazdı. Ve zâtında arz-ı bâride halk olındı. Tâ ki ğalz u imsâk hâşıl ola. Zîrâ ğalz u imsâk olmasaydı arzuñ arkası üzre qarârgâh-ı hayvânât mümkün olmazdı. Ve baṭn-ı arz içre

dağı nebātāt u me'ādin vücūd-pezīr olup hādīs olmazdı ve hükemā zu'm idüp didiler ki arz üç tabaka üzeredir. Bir tabakası merkeze karībedür. Ol arza arz-ı şarfe tesmiye iderler ve bākīsine tıyniyye ve tayyibe dirler. Zīrā arzuñ ba'zısı münkeşife olup ve ba'zısın deryā ihāta eylemişdür ve merkez-i eflāk bi-izni'llāh ile vasaṭ-ı arzda vāki' olmışdur ve kürre-i hevā ve kürre-i mā' kürre-i arz cemī' cihātdan dā'iren muhītlerdür ve insān nev'ī saṭḥ-ı arzdan her kankı mevzi'de vākıfe olursa olsun şuyı vely iden cānibde olur ve ayakları arz vely iden cānibde olur ve hāl bu ki insān semānuñ nısfın görüp müşāhede ide ve kaçankim bir mevzi'e intikāl eylese anuñiçün semādan zāhire olup görülen mevzi'ler semānuñ cānib-i āhirden hafı olduğu miqdār deñli olur ve her on tokuz fersaḥı kaṭ' eylese semāda bir derece kaṭ'

[200a]

kaṭ' itmiş deñli zāhir olur. Ba'dehū baħr-ı muhīt ekşer vech-i arza ihāta eylemişdür ve arzdan mekşüfe olan aḳall mine'l-ḳalīldür. Şudan zāhire olan arz mānend-i beyza olup ki ol beyzayı şu içine vaṣ' olunup ḳonılmış olsa ekşer şu içinde olup ve ba'zısı taşrada ḳalır ve ol taşrada ḳalan miqdār beyzada niçe ise arzda dağı böylecedür ki muḥaddeb-i arz şudan ḥārice olup ve şuda muşammete degül ve lā-müstedīre belki keşīretü'l-irtifā ve'l-inḥifāz ya'nī bī-ḥisāb alçaḳ ve yüce yerleri olup ve vādīleri ve mağāraları bī-nihāye olup ve niçe menāfizleri ve ḥalīcleri olup ve bunların cümlesi şu ile mümtelī ve buḥār u ruṭubāt-ı dühniyye mümtelī olup ve bunlardan cevāhir [ü] ma'deniyye mün'aḳid olup peydā olur ve bu ebḥire vü ruṭubāt dā'imā bir ḥālden bir ḥāle devr idüp dönmededür ve tağayyürü ve kevnü ve fesādı dā'imā ḳabül itmededür. Ve yine ol arzuñ irtifā'ı ve inḥifāzı ile ma'āca bu arzda bī-ḥisāb taḡlar vardır ve dağı aña göre vādīler ve enhārlar ve dereler ve mīşezārılıḳlar ve vāsi'a yerler ve 'izārātlar ve bunlarda menāfizler vardır ki biribirlerine vāsil olup muttaşıl olurlar ve ḥalīcler vardır ki ba'zısı ba'zısına dā'imü'l-evḳātda cereyān idüp aḳar ve dağı bī-nihāye bulutlar ve yağmurlar vardır ki rüy-ı zemīnde evḳātlardan bir vakte münḳaṭı' olmazlar ve lākin muḥtelifetü'l-buḳā' kimi şarḳī ve kimi ġarbī ve kimi cenūbī ve kimi şimālī olup perīşān [u] perākende olurlar, mānend-i leyl ü nehār ve dağı şayf u şitā ve büldān-ı şitāda muḥtelife olup ve me'ādin ü nebātāt u ḥayvānāt bunlar dā'imā kevn ü fesāde dirler. İmdi arzda bir mevzi' yokdur illā ol mevzi'de ma'den vardır ve yāḥud ḥayvān ve yāḥud nebāt vardır. Şularının iḥtilāfları ile ve mizāclarının ve ecnāslarının ve envā'larının ve elvānlarının iḥtilāflarıyla ki bunların tafşilin bilmez illā Allāh-ı 'azīmü's-şān bilür ki ol Allāh-ı 'azīmü's-şān sāni' ü ḥālīḳdur ve bunların müdebbiri ki rüy-ı zemīnde bir varaḳa düşmez illā ol Allāh-ı 'azīmü's-şān anı bilür. Vallāhu a'lem. Faşlu fī iḥtilāf arā'i'l-ḳudemā fī hey'eti'l-arz.

SONUÇ

Tarih boyunca farklı kültür ve medeniyetler birbirleriyle etkileşim halinde olmuşlardır. İklim, coğrafya, savaş ya da ticaret gibi pek çok farklı sebeple yer değiştiren ve gittiği yerlerde farklı kültürlerle karşılaşan insanoğlu için bu etkileşim, onun sosyo-kültürel yaşamına büyük ölçüde katkıda bulunmuştur. Bu durumun sonucunda sağlık, eğitim, ticaret ve politika gibi birçok alanda olduğu gibi yazınsal alanda da değişim ve dönüşümler meydana gelmiştir. Kültürlerarası bilgi aktarımı, insanlığın içinde bulunduğu dönemi, kültürü, toplumu ve koşulları resmeden edebiyat alanına da sirayet etmiştir. Bu etkiyi dünya edebiyatının yanı sıra Türk edebiyatında da görmek mümkündür.

Türk edebiyatı bahsi geçen etkileşimler sonucunda Arap ve Fars edebiyatının tesirinde kalarak zenginleşmiştir. Daha çok Fars edebiyatından esinlenen Türk edebiyatı yeni bir oluşum kazanarak Klasik Türk Edebiyatı adını almıştır. 13. yüzyıl sonlarından başlayıp 20. yüzyıl başlarına kadar varlığını sürdürmeyi başarabilmiştir. Osmanlı Dönemi'nde edebiyatın kaynağını oluşturan unsurlar büyük ölçüde İslam kültürünün kapsamındadır. İslam dininin temel kaynakları ise Kur'an ve sünnettir. Bu durum, edebi eserlerde dini konuların ağırlıklı olarak işlenmesinin en büyük nedenidir. Öte yandan Klasik Türk Edebiyatı, dini figürlere yaptığı göndermeler dışında farklı disiplinlere ait konuları da bir araya getirmektedir. Bu nedenle Klasik Türk Edebiyatı, gerek felsefi ve dini konulara yaptığı göndermeler gerekse insanlığa katkı sağlayacak birçok zengin kaynaktan oluşan çok boyutlu yapısıyla, pek çok farklı araştırmaya imkân sağlamaktadır.

İslami eserlerin ortak ürünü olan ve Türkçeye tercüme yoluyla dâhil olan *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* yalnızca coğrafya tarihi değil, astronomi, edebiyat, tıp, biyoloji gibi konuları da kapsamaktadır. Bu türün Arapça, Farsça ve Türkçe olarak birçok sayıda tercümesi mevcuttur. Ancak Kazvî'nin 13. yüzyılda yazdığı *Acâibü'l-Mahlûkât ve Garâibü'l-Mevcûdât* en çok tercüme edilmesi bakımından önemlidir. Üzerinde çalıştığımız eserde Kazvî'den tam tercüme olarak kaleme alınan *Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât*'dir.

Bu çalışma Hüseyin Efendi Bin Muhammed Mustafa'nın Kazvî'den 1697'de tamamladığı tam tercüme olan ve mensur şekilde kaleme alınan *Mir'ât-ı Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât* adlı eserin (100a-200a) varakları arası transkriptli metin çevirisini kapsamaktadır. Staatbibliothek Marburg Ms. Or. Fol.2562, Süleymaniye

Kütüphanesi Esad Efendi, Nr. 1892, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Hazine, Nr. 400 kayıtlı olan üç nüshası bulunmaktadır.

100a-200a varakları arasında zamanla ilgili kavramlar (gece gündüz, aylar- Arap, Rum ve Fars ayları- mevsimler), süfliyyat (ay altı âlemi), anasır-ı erba(ateş küresi, hava küresi - bulut, yağmur, rüzgâr, gökgürültüsü, yıldırım-, yer küre-denizler, adalar, su-) ile ilgili acâibler anlatılmıştır. Eserde ayrıca herhangi bir konu hakkında bilgi verilirken Kur'an-ı Kerim'deki hadislerden, ayetlerden, peygamber kıssalarından, rivayetlerden faydalanılmıştır. Eserin içerisinde kırmızı başlık ile yazılan, konuya başlamadan önce veya konu sonlarına eklenen hikâyât, hâtıme, darb-ı mesel kısımları da bulunmaktadır. Araya serpiştirilen bu hikâyelerde insanlara öğüt vermeyi amaçlayan bilgilere de rastlanmaktadır. Bu kısımlar eserin dini tarafının ağır bastığını anlamamıza olanak sağlamıştır. Başka bir açıdan bakıldığında ise yazarın eserine bu bölümleri ekleyerek entelektüel bilgi birikimini okuyucuya gösterip inandırıcılığını artırmayı amaçladığı da düşünülebilir. Zira hikâyeler geçmişten günümüze insanların sevgi ve saygı çerçevesinde bir arada yaşaması için gerekli öğütleri ve bilgileri kapsamaktadır. Ancak hikâyeler her ne kadar toplumsal yaşamdan beslenmekte ve toplumsal gerçekliklerden yola çıkarak tasarlansa da biçimsel anlamdaki kurmaca yapısı, hikâyeleri inandırıcılıktan uzaklaştırmaktadır. Dolayısıyla eserde zaman zaman araya giren hikâye, rivayet ve darb-ı mesellerde yazarın hitap ettiği toplumda inanılan ve kutsal olan Kur'an-ı Kerim gibi diğer dini metinlerle eserlere atıfta bulunması inandırıcılığı ve bilgi düzeyini artırmak istediği düşüncesini pekiştirmektedir.

Metnin büyük bölümünü oluşturan acayip mahlûklar kısmında bahsi geçen hayvanların çeşitliliği, farklı vasıflara sahip olmaları, sayısının sınırsızlığı, görünüş bakımından benzerlerinin bulunmaması gibi ilahi kudret ve rahmeti temsilen konu edilen tüm sıra dışı, fantastik ve büyük ölçüde mitolojik unsurlar yine Allah'ın tecellisine, nihai gücüne bağlanmıştır. Bu durum metnin yazıldığı dönemde İslam dininin, edebiyat alanındaki etkisini göstermektedir.

Eserde peygamber kıssalarından ve İslam dinine mensup kişilerin anlattıklarından yola çıkılarak verilmek istenen öğütler, bütün insanlığa ve evrensel değerlere önemi vurgulamaktadır. Yazar, bölüm başlarına ya da sonlarına eklediği hikâye kısımlarında genellikle Hz. Âdem, Hz. Musa, Hz. Hızır ve Hz. Muhammed aleyhisselam zamanından bahsedip o dönemde yaşanan olayları aktarmış ve okuyucuya verilmek istenen mesajları somutlaştırmıştır. Verilen öğütlerde aklî dengenin sağlamlılığının, insanı evrende mutlak kötülükten uzak tutacağını, ahiretin bakılığına olan inancı kuvvetlendireceğini ve dünyevî yaşamla ölüm sonrası hayat arasındaki bağı manevî anlamda en üst noktaya ulaştırma yolunda

önemini vurgulamıştır. Görüldüğü üzere, eser bir yandan hem bilimsel hem de dinî alana katkı sağlamakta hem de verdiği öğütlerle insanların doğumundan ölümüne dek nasıl daha iyi bir yaşam süreceği konusunda bilgiler barındırmaktadır. Kutsal değerler ve hikâyelerden yola çıkılarak yazılmış bu metin, Allah'ın evreni ve içindeki sayısız varlıkları yaratmasındaki gücünü göstermesi bakımından çok kıymetlidir

Üzerinde çalıştığımız metin, okunaklı, harekeli ve nesih yazı ile kaleme alınan ve Eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri gösteren bir eserdir. Ayrıca Arapça, Farsça, Türkçe yazı dili geleneği kullanılmıştır. Eserin uslubu oldukça açık ve anlaşılırdır. Metin içinde eksik yazılan ve boş bırakılan yerler mevcuttur. Bu eksiklikler Topkapı nüshasından faydalanılarak giderilmeye çalışılmıştır. Topkapı nüshası, Almanya nüshasının bir varyantı gibidir. Sayfa sayısı eksik olmasına rağmen konu bütünlüğü açısından Almanya nüshasına benzemektedir. Ayrıca Topkapı nüshasında minyatürler bulunması ve yazının esas alınan nüshaya benzer şekilde daha okunaklı olması, çeviri sırasında Topkapı nüshasından faydalanılmasındaki en büyük etkidir.

“*Mir'ât-i Acâibü'l-Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü'l-Mevcûdât*” minyatürlerle desteklenerek yazılmış bir eserdir. Bu minyatürler esere ayrı bir canlılık kazandırmıştır. Olağanüstü yaratıklar, denizlerin içinde yaşayan acayip mahlûklar, adalarda karşılaşılan insan kılıklı hayvan türleri, eseringünümüz bakış açısıyla değerlendirildiğinde fantastik bir yönünün bulunduğunu da göstermektedir. Fantastik yönünün ağır basması bir yandan eseri masalsı bir atmosfere de büründürmektedir. İçinde barındırdığı zengin kaynaklarla birlikte, eserin coğrafya, tarih, din ve felsefe gibi birçok farklı disipline gönderme yapması onu, edebiyat tarihi içerisinde önemli kılmaktadır. Bu nedenle, tarafımızca yapılan çalışmanın amacı bu sıradışı, fantastik, doğaüstü bilgilerin litaratürde yerini almasını ve neticesinde daha çok kişiye ulaşmasını sağlamaya çalışmaktır.

KAYNAKÇA

- Adıvar, A. (2000). *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Akbayar, N. (2001). *Osmanlı Yer Adları Sözlüğü Osmanlı Yer Adları Sözlüğü*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Akyol, İ H.(1945). “Osmanlı Türklerinde Coğrafya” *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*.MEB Yayınları, İstanbul, Cilt: 3, s.216-220.
- Al, Ş.B. (2010). *Acâibü’l-Mahlûkât Giriş Metin İnceleme Dizin Sözlük*.Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Amil, Ç. (1989). “Ahmed Bîcan”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 2,181.
- And, M. (1998). *Minyatürlerle Osmanlı-İslâm Mitologyası*.Akbank Yayınları, İstanbul.
- Ateş, A. (1942). “Metin Tenkidi Hakkında (Dasitan-ı Tevarih-i Mülûk-i Al-i Osman Münasebetiyle)” *Türkiyat Mecmuası*. VII- VIII, s.255.
- Arnold, T.R.(1989). “Kazvini”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. MEB Yayınları, İstanbul, 6, 528-533.
- Aydüz, S. (2003). "İslâm Uygarlığında Takvim". *P Dergisi*, 28:67.
- Ayverdi, İ. Topaloğlu, A. (2008). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. Mas Matbacılık, İstanbul.
- Başkan, G. (2007). *Manisa İl Halk Kütüphanesi'nde 45 Hk. 5355 No'da Kayıtlı Sürûrî Çevirisi Acâibü’l-Mahlûkât Adlı Eserin Minyatürlerinin İncelenmesi*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri.
- Beydili, C. (2006). *Türk Mitolojisi Ansiklopedik Sözlük*. (Çev. E. Ercan), Yurt Kitap Yayın, Ankara.
- Bilmen, Ö N. (2011). *Büyük İslâm İlmihali*. Semerkant Yayınları, İstanbul.
- Buçuklu, Z. (2017). *Mahmud bin Kadı-i Manyas'ın Acebü'l-Üccab Adlı Eserinin Transkripsiyon ve Dizini*,Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Bursalı, M T. (H.1333). *Osmanlı Müellifleri*. 3 cilt. Matbaa-i Âmire, İstanbul.
- Büyükarıcı Yılmaz, F. (2014). "Kamer, Burçlar ve Menzillerle İlişkisi Hakkında İki Risale". *Turkish Studies*, 9(9): 131-143.
- Caferoğlu, A. (1984). *Türk Dili Tarihi I-II*. Üçüncü baskı, Enderun Kitapevi, İstanbul.
- Çağbayır, Y. (2017). *Ötüken Türkçe Sözlük*. Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- Çelebi, K. (2007). *Keşfü’z-Zunûn*. (Çev. R. Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları,İstanbul.
- Çelik, E. (2019). *Rodosî-zâde'nin Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi: İnceleme Metin Sözlük Tıpkıbasım*, (Doktora Tezi),Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.

- Demirtaş, A. (2003). *Dürr-i Mekkûn” Doktora Tezi*, (Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun.
- Develioğlu, F. (2000). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.
- Dilçin, C. (1983). *Yeni Tarama Sözlüğü*. TDK Yayınları, Ankara.
- Doğan, A. (1995). *Osmanlıca Türkçe Sözlük*. Akçağ Yayınları, Ankara.
- Erdem, T. (2019). *Mir’at-ı ‘Acâibü’l- Mahlûkât ve Keşf-i Garâibü’l- Mevcudât (İnceleme- Çeviriyazılı Metin- Tıpkıbasım, 400a-488a)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uşak Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uşak.
- Eminoğlu, M E. (1974). *Kur’an Işığında Kâinat ve Göklerin Fethi*. İslami Neşriyat Yayınevi, İstanbul.
- Ergin, M. (2009). *Türk Dil Bilgisi*. Bayrak Basım Yayın Tanıtım, İstanbul.
- Erkal, A. (2019). “Orta Klasik Dönem (1600-1700): Tarihî, sosyo-kültürel bağlam”. T.S,
- Erhat, A. (1996). *Mitoloji Sözlüğü*. Remzi Kitabevi, İstanbul.
- Öztürk, F. (hızl.). (2019). *Lügat-ı Nâcî*. Beyan Yayınları, İstanbul.
- Halman. Türk Edebiyatı Tarihi. Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İzmir, 261-274.
- Flemming, B. (1968). *Türkische Handschriften Wiesbaden*.
- Gedizli, M. (2011). *Acâibü’l-Mahlûkât [200a-400a] [Giriş, Transkripsiyonlu Metin, Dil- Yazım Özellikleri, Dizin-Sözlük]*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Kocaeli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Göl, O. (2008). *Ali Bin Abdurrahman Acâibü’l-Mahlûkât [1.-35. Varak]*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Gölpınarlı, A. (2004). *Tasavvufî Dilimize Geçen Deyimler ve Atasözleri*. İnkılap Kitabevi, İstanbul.
- İhsanoğlu, E., Kaçar, M. (2002). *Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi I-II*. İrcica, İstanbul.
- İnan, N. (2002). *Acâibü’l-Mahlûkât Giriş Transkripsiyon İnceleme Dizin Sözlük*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- İsen, M., Horota, O., Macit, M., Aksoyak, İ H., Kılıç, F. (2009). *Eski Türk Edebiyatı El Kitabı*. Grafiker Yayınları, Ankara.
- İzgi, C. (2002). “Kazvini”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara, 25, 160.
- Kanar, M. (2012). *Farsça -Türkçe Sözlük*. Say Yayınları, İstanbul.
- Kanar, M. (2012). *Arapça- Türkçe Sözlük*. Say Yayınları, İstanbul.

- Kırkılıç A. (hızl.). (1999). *Lehçetü'l-Lugat*. TDK Yayınları, Ankara.
- Kocatürk, V M. (1964). *Büyük Türk Edebiyatı Tarihi, Başlangıçtan Bugüne Kadar Türk Edebiyatının Tarihi, Tahlili ve Tenkidi*. Edebiyat Yayınları, Ankara.
- Korkmaz, Z. (1973). *Marzubân-nâme Tercümesi*. DTCF Yayınları, Ankara.
- Köksal, M A. (2016). *Peygamberler Tarihi*. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.
- Kur'ân-ı Kerîm ve Açıklamalı Meâli*. (1993) TDV Yayınları, Ankara
- Kurnaz, C. (2013). *Açıklamalı Divan Şiiri Sözlüğü Eski Türk Edebiyatında Mazmunlar ve İzah*. Berikan Yayıncılık, Ankara.
- Kurnaz, C. (1996). “Felek-Edebiyat”. *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, XII.
- Kut, G. (1988). “Acâibü'l-Mahlûkât”. *İslâm Ansiklopedisi*. 1, TDV Yayınları, İstanbul.
- Kut, G. (1985). “Türk Edebiyatında Acâibü'l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine”. *Beşinci Milletler Arası Türkoloji Kongresi*, 23-28 Eylül, İstanbul, 183-93.
- Kut, G. (1988). “Acâibü'l-Mahlûkât”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara, 1, 315-317.
- Kramers, J H. (1977). “Coğrafya”. *Milli Eğitim Bakanlığı İslam Ansiklopedisi*. MEB Yayınları, İstanbul, 3, 202-220.
- Nazıma, F., Reşat, F. (2009). *Mükemmel Osmanlı Lügati*, TDK Yayınları, Ankara.
- Okçu, N. (2001). *Telaffuzlu Türkçe Farsça Ortak Deyimler Sözlüğü*. Simurg Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, M. (1994). “Ebû Hâmid el-Gırnâtî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, İstanbul, 10.
- Özen, M E. (1985). *Yazma Kitap Sanatları Sözlüğü*. İÜ Fen Fakültesi Basım Atölyesi, İstanbul.
- Özerk, A. (2002). “el-Keşşâf”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara, 25.
- Özkan, M. (2003). “Manyasoğlu Mahmud”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. TDV Yayınları, Ankara, 28.
- Pala, İ. (2014). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları, İstanbul.
- Pakalın, M Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 3 C., MEB Yayınları, İstanbul.
- Parlatır, İ. (2009). *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*. Yargı Yayınları, Ankara.
- Redhouse S J. (2015). *Turkish and English Lexicon*. Çağrı Yayınları, Ankara.
- Sami Ş. (2010). *Kamûs-ı Türkî*. Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Sami Ş. (1996). *Kamûsu'l A'lâm Tıpkıbasım I-IV*. Kaşgar Neşriyat, Ankara.

- Sarıkaya, B. (2010). *Rükneddin Ahmed'in Acâibü'l-Mahlûkât Tercümesi [Giriş MetinSözlük]*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.
- Steingass, F. (2006). *A Comprehensive Persian-English Dictionary*. (3.baskı). Çağrı Yayınları, İstanbul.
- Syrinx, V H. (2014). “Şaşırtıcı: Acâib Edebiyatının Bir Eleştirisi ve Yeniden Okuması”. (Çev. Y. Özkaya). *Milli Folklor*, 103, 142-143.
- Şentürk, A. A. (1994). “Osmanlı Edebiyatında Felekler, Seyyare ve Sabiteler (Burçlar)”. *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*. 90, 131-180.
- Şükün, Z. (1984). *Farsça- Türkçe Lugat Gencine-i Güftar*. MEB Yayınları, İstanbul.
- Tarama Sözlüğü 1-8*. TDK Yayınları, Ankara.
- Tietze, A. (2002). *Tarihi ve Etimolojik Türkiye Türkçesi Lugatı*. Simurg Yayınları, İstanbul.
- Timurtaş, F K. (1985). *Osmanlı Türkçesi Grameri*. (5.baskı). İstanbul.
- Tulum, M. (2011). *17. Yüzyıl Türkçesi ve Söz Varlığı*. TDK Yayınları, Ankara.
- Türkay, C. (1999). *Osmanlı Türklerinde Coğrafi*. Milli Eğitim Basımevi, Ankara.
- Unat, Y. (2008). *Tarih Boyunca Türklerde Gökbilim*. Kaynak Yayınları, İstanbul.
- Uzunçarşılı, İ H. (1978). *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- Ünver, İ. (1983). “Çevriyazıda Yazım Birliği Üzerine Öneriler”. *Türkoloji Dergisi*. XI (1): 51-59.
- Yıldıran, M. (2010). *Acâibü'l-Mahlûkât [106.-140. Varak]*, [Metin Giriş İnceleme Dizin Sözlük]. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.
- Yıldız, O. (1989). *Ahmed-i Bîcân, Acâibü'l-Mahlûkât [Dil Özellikleri Metin Seçmeli Sözlük]*. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya.
- Yılmaz, E. (1998). *Acâibü'l-Mahlûkât İmla ve Ses Bilgisi Metnin Transkripsiyonu [1-200 Varaklar Arası]*. (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sakarya.

ÖZGEÇMİŞ

Adı ve SOYADI	Beyza AYDIN
EĞİTİM DURUMU	
Mezun Olduğu Lise	Cumhuriyet Anadolu Lisesi
Lisans Diploması	Akdeniz Üniversitesi
Yabancı Dil / Diller	İngilizce